

М. В. Диха

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

МОНОГРАФІЯ

«Центр учбової літератури»
Київ – 2016

УДК 338:330.3(477)

ББК 65.011(4Укр)

Д 49

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Хмельницького національного університету
(Протокол № 4 від 26.11.2015 року)*

Рецензенти:

Беседін В. Ф. – професор кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу, доктор економічних наук, професор;

Гончаров Ю. В. – завідувач кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України.

Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації [монографія] / М. В. Диха. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.

ISBN 978-617-673-414-7

Монографія присвячена розробці та науковому обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку України та засобів їх реалізації. У дослідженні розглянуто концептуальні основи функціонування та розвитку соціально-економічних систем. Обґрунтовано основні аспекти оптимальної моделі соціально-економічного розвитку України. Окреслено стратегічні орієнтири розвитку України з урахуванням світогосподарських тенденцій та потенціалу національної економіки. Визначено методологічні підходи до оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку країни; охарактеризовано ключові проблеми, виклики та ризики, етапи соціально-економічного розвитку України. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади державного регулювання та стратегічного планування соціально-економічного розвитку; визначено систему засобів механізму державного регулювання соціально-економічними процесами. Обґрунтовано фінансові механізми та технології активізації інвестиційно-інноваційних процесів, забезпечення конкурентоспроможності, розвитку національної економіки. Визначено стратегічні цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні, концептуальні засади формування стратегії соціально-економічного розвитку України; здійснено моделювання та прогнозування розвитку соціально-економічної системи з урахуванням механізму розподілу коштів державного бюджету.

Для науковців, аспірантів, викладачів і студентів ВНЗ, а також для практичного застосування економістами.

УДК 338:330.3(477)

ББК 65.011(4Укр)

ISBN 978-617-673-414-7

© Диха М. В., 2016.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: КОНЦЕПЦІЇ, МОДЕЛІ, ОРІЄНТИРИ.....	7
1.1. Парадигми функціонування та розвитку соціально-економічних систем.....	7
1.2. Концептуальні засади моделювання макроекономічного розвитку.....	26
1.3. Моделі соціально-економічної трансформації України.....	43
1.4. Трансформація світової економіки в умовах глобальної інституціоналізації та участь у ній України.....	55
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	68
2.1. Методологічні підходи до оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку країни.....	68
2.2. Ретроспективний аналіз, сучасний стан та тенденції соціально-економічного розвитку України.....	84
2.3. Ключові проблеми, виклики та ризики для забезпечення економічної стабільності, реалізації пріоритетів розвитку країни ...	104
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ.....	120
3.1. Державне регулювання соціально-економічним розвитком у сучасній макроекономічній ситуації: поняття, принципи, функції ..	120
3.2. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни: еволюційно-історичний аспект і сучасні реалії.....	139
3.3. Система засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічними процесами.....	152

РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	167
4.1. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та подолання зовнішньоторговельних диспропорцій	167
4.2. Інвестиційно-інноваційний розвиток як основний національний пріоритет	191
4.3. Фіскальні джерела та інструменти вирішення проблем соціально-економічного розвитку України	225
РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	251
5.1. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні як складові моделі управління соціально-економічним розвитком..	251
5.2. Концептуальні засади формування стратегії соціально- економічного розвитку України.....	275
5.3. Модулювання системи управління соціально-економічними процесами через механізм розподілу коштів державного бюджету .	288
5.4. Прогнозування макроекономічного розвитку України.....	307
ВИСНОВКИ.....	324
ДОДАТКИ.....	335
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	352

Результати трансформаційних перетворень України протягом років незалежності, відмінні від очікуваних та бажаних (зважаючи на вихідні умови України), не призвели до сталого економічного зростання та розвитку, але спричинили надмірну соціальну поляризацію суспільства. Крім того, з листопада 2013 р. політико-правовий стан в Україні загострився, соціально-економічна ситуація погіршилась, набула загрозливого характеру з точки зору суверенітету, територіальної цілісності країни. Відтак, основним пріоритетом України сьогодні є питання забезпечення її національної безпеки, ключовою складовою якої є економічна безпека. Тому, стратегічна мета сталого розвитку України – підвищення ефективності функціонування національної економіки – вимагає вирішення комплексу соціально-економічних проблем, які накопичувалися роками.

Проблеми соціально-економічного розвитку, державного регулювання соціально-економічними процесами, структурні трансформації національної економіки, питання активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та забезпечення конкурентоспроможності економіки України висвітлено в працях В. Беседіна, В. Гальчинського, В. Геєця, Ю. Гончарова, М. Єрмошенка, С. Єрохіна, Т. Єфименко, Я. Жаліла, А. Музиченка, А. Новака, В. Савчука, Л. Федулової та ін. Розроблення теорій функціонування та розвитку соціально-економічних систем й вироблення механізмів державного регулювання за кордоном здійснювалися низкою зарубіжних науковців. До них належать дослідження Дж. Гелбрейта, Л. Йохансена, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, П. Самуельсона, Б. Сноудона, Дж. Стігліца, М. Фрідмана, Й. Шумпетера та ін. Питання щодо участі держави в процесах регулювання економікою переосмислюються під впливом глобальних кризових явищ, а дихотомія «економіка»–«соціальна сфера» залишається найбільш суперечливою проблемою у визначенні пріоритетів соціально-економічного розвитку.

Дослідження спрямоване на пошук шляхів розв'язання соціально-економічних проблем в частині обґрунтування теоретико-методологічних засад формування стратегічних напрямів та можливостей вирішення завдань розвитку соціально-економічної системи, нормативно-правового, методологічного та організаційного видів забезпечення для активізації розвитку економіки, підвищення її конкурентоспроможності, засобів і механізмів реалізації соціально-економічної політики, модернізації економіки й суспільства, покращення добробуту народу.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: КОНЦЕПЦІЇ, МОДЕЛІ, ОРІЄНТИРИ

1.1. Парадигми функціонування та розвитку соціально-економічних систем

Розвиток економічної думки відбувався паралельно з розвитком цивілізації й особливо активно здійснювався за останні 200-250 років, коли перед урядами країн, насамперед, Західної Європи й США постали питання вирішення проблем соціально-економічного розвитку. Практичними засобами реалізації цих проблем стало нарощування промислового й сільськогосподарського виробництва, надання послуг.

Економічна теорія обґрунтування розвитку економіки пройшла становлення за такими основними стадіями:

– класична – представники: А. Сміт (Великобританія, 1723–1790 рр.), Д. Рікардо (Великобританія, 1772–1823 рр.);

– марксистська – представники: К. Маркс (Німеччина, 1818–1883 рр.), Ф. Енгельс (Німеччина, 1820–1895 рр.);

– неокласична (маржиналістська) – представники: Л. Вальрас (Франція, Швейцарія, 1834–1910 рр.), У. Джевонс (Великобританія, 1835–1882 рр.), А. Маршалл (Великобританія, 1842–1924 рр.), А. Пігу (Великобританія, 1877–1959 рр.);

– кейнсіанська, неокейнсіанська – представники: Дж. Кейнс (Великобританія, 1883–1946 рр.), Е. Хансен (США, 1887–1975 рр.);

– ліберальна, неоліберальна – представники: Ф. Хайек (Австрія, 1889–1992 рр.), В. Ойкен (Німеччина, 1891–1950 рр.), А. Мюллер-Армак (Німеччина, 1901–1978 рр.);

– монетаристська – представники: М. Фрідман (США, 1912–2006 рр.);

– інституціональна, неінституціональна – представники: У. Мітчелл (США, 1874–1948 рр.), Дж. Гелбрейт (США, 1908–2006 рр.), Ф. Перру (Франція, 1903–1987 рр.), К. Ротшильд (Австрія, 1914–2010 рр.);

– неокласичного синтезу – представники: Дж. Хікс (Великобританія,

1904–1989 рр.), П. Самуельсон (США, 1915–2009 рр.).

З урахуванням необхідності структурних змін у національній економіці, вирішення завдань щодо стабілізації та розвитку національного господарства вважаємо за необхідне дослідити теорії, які стосуються багатства й росту, розподілу, вартості, конкуренції й ефективності, економічної політики, які безпосередньо чи опосередковано мають відношення до пошуку джерел чи засобів впливу на економічне зростання.

Теорія ділових циклів базується на матеріалах:

– закону Ж. Сея (Франція, 1767–1822 рр.) щодо рівності попиту й пропозиції, що обумовлює саморегулювання економіки без втручання уряду, забезпечення зайнятості, стабільність цін, ефективне використання доходу [215];

– теорії Дж. Кейнса про нетотожність накопичень й інвестицій, через що, при певному рівні цін, можливе перевищення пропозицій над очікуваним попитом й інвестиціями [173];

– теорії «великих циклів кон'юнктури» М. Кондратьєва (Росія, 1892–1938 рр.), відомих надалі під назвою «довгих хвиль» Кондратьєва, який визначив, що перед і на початку піднесення хвилі кожного великого циклу виникають глибокі зміни в економічному житті суспільства, які проявляються в значних змінах техніки, виробництва, виникненні нових ринків збуту [187].

– теорії Й. Шумпетера (Австрія, США, 1883–1950 рр.) про можливі нові відкриття у зв'язку з поведінкою винахідника й інноватора, що веде до інвестицій, розширення виробництва [390].

Теорія економічної політики базується на розробках:

– Дж. Кейнса щодо втручання уряду в економіку для контролю інфляції, безробіття засобами податкової і монетарної системи, забезпечуючи розподіл ресурсів податками, бюджетуванням певних програм, обліковою ставкою, підвищенням ділової активності [173];

– прибічників школи монетаристів (представник М. Фрідман, США, 1912–2006 рр.) щодо запровадження пасивної монетарної політики шляхом стійкого й помірною росту пропозиції грошей, без різких змін, що обумовить ефективність і корисність вільного ринку [368];

– А. Пігу (Великобританія, 1877–1959 рр.), який доповнив теорію обернено-пропорційної залежності інвестицій від облікової ставки залежністю інвестицій від пропозиції грошей – ріст реальних грошей (відношення грошової маси до рівня цін) викликає ріст доходів населення, багатства, споживання й інвестицій [269].

Класична економічна теорія виникла на межі розпаду феодалізму та зародження капіталізму, формувалася під назвою «політична економія в умовах вільної конкуренції», що сприяло розширенню системи знань, накопиченню фактичних і розрахункових матеріалів, їх узагальненню.

Найбільш значущими були концепції меркантилістів (абсолютизація спонукаючої ролі торгівлі) і фізіократів (превалювання ролі земельної власності).

Фізіократична теорія багатства базується на положеннях Ф. Кене (Франція, 1694–1774 рр.), який, засуджуючи погляди меркантилістів на економічні проблеми, стверджував, що лише сільськогосподарське виробництво створює цінності. Якщо меркантилісти ототожнювали капітал, як правило, з грошми, то Ф. Кене вважав гроші безплідним багатством, яке нічого не виробляє. Ф. Кене перший у економічній теорії досить глибоко обґрунтував положення про капітал, розподіл капіталу на основний та оборотний за його виробничою ознакою. Він зміг переконливо довести, що разом з оборотним у русі перебуває й основний капітал [175].

А. Сміт розвинув теорію відтворення, започатковану Ф. Кене, теоретично обґрунтував розподіл праці, умови й результати спеціалізації, накопичення капіталу, збільшення національного багатства. Доходи за А. Смітом – це зарплата, прибуток та земельна рента, а вирішальним фактором зростання багатства є поділ праці, який зумовлює співпрацю усіх для задоволення потреб кожної людини. За конкурентного та ефективного розподілу ресурсів непотрібним є втручання уряду в цей процес. Теорія міжнародної торгівлі трактує (А. Сміт), що для ефективного розподілу ресурсів, організації виробництва з найменшим споживанням ресурсів необхідна вільна торгівля, особливо між державами [330]. Закон Д. Рікардо обумовлює умови спеціалізації виробників товарів і послуг за умови виробничих переваг через менші обсяги споживання ресурсів [309].

Представники неокласичної теорії обґрунтовували методологію регулювання економіки з урахуванням задоволення потреб людини та запропонували систему чинників впливу на добробут, насамперед, споживчу вартість благ (товарів і послуг) та попит на них. Виходячи з твердження, що економічні закони однакові для різних економічних систем, А. Маршалл концептуально запропонував компромісний підхід переходу від дослідження вартості до проблем взаємодії попиту й пропозиції як рушійної сили ринкових процесів. Він увів поняття еластичності попиту, трактовку рівноважної ціни,

досліджував проблеми ціноутворення, що базувалися на теорії виробничих витрат. На основі цього підходу ціна товару визначається витратами виробництва й граничною корисністю, вона є не середньою величиною, а рівноважною (компромісною) між покупцями й продавцями, між попитом і пропозицією. Запропонована модель попиту й пропозиції стала ядром економічної теорії, засобом аналізу різноманітних економічних ситуацій [206]. У рамках «неокласичного відродження» важливу роль відіграє теорія монетаризму.

Неокласичний напрям економічної теорії є провідним у сучасній західній (англо-американській) науці, її принципи та понятійно-науковий апарат визнаються більшістю економістів. Неокласики вважають, що наукові розробки повинні орієнтуватися на обов'язковий зв'язок з практикою, містити рекомендації для формування економічної політики держави. Наприклад, у моделі економічного росту Р. Харрода–Е. Домара цільовою функцією є – виявити й обґрунтувати умови рівномірного росту економіки на перспективу [255]. Двофакторна модель Х. Кобба–П. Дугласа оцінює джерела росту, взаємозамінюваність чинників, вплив технологій, технічного прогресу [139]. С. Кузнець запропонував статистичну основу розрахунку національного доходу, методи розрахунку валового внутрішнього й чистого продукту країни [439]. Л. Клейн розробив модель американської економіки й інших країн, моделі взаємоз'язків країн, торгівлі між ними [28]. Д. Хікс і П. Самуельсон запропонували використовувати державні методи регулювання економікою чи методи обмеження державного впливу в залежності від стану економіки [319; 435]. Ф. Модільяні обґрунтував закономірності створення особистих заощаджень, мотиви поведінки інвесторів і прийняття інвестиційних рішень [164]. Д. Тобін запропонував теорію портфельних інвестицій на основі вибору інвесторами набору інвестицій з високими й менш високими ступенями ризиків для збалансування та забезпечення своїх вкладів від можливих втрат [255].

Зазначені підходи теорії розвитку економіки базувалися на вирішенні проблеми щодо забезпечення загальної рівноваги з урахуванням усієї маси товарів, цін, усіх факторів виробництва, тобто неокласичний синтез розвинув прикладний аспект економічної теорії.

Інституціоналісти (М. Альберт [397], Дж. Гелбрейт [75; 76], У. Мітчелл [444], Ф. Перру [449], К. Ротшильд [453]) критикували вади традиційної економічної школи за відмежованість від соціальних проблем, виступали за

соціологізацію економічної науки. На їх думку, інтереси суспільства є первинними відносно окремо взятих суб'єктів. Інституціоналісти трактували економіку як еволюціонуючу систему та заперечували підхід до неї як до механічно рівноважної системи, заперечували «раціональність людини», яка керується виключно корисністю/результативністю. З точки зору інституціоналістів завданням економічної науки є також планування й прогнозування, розробка рекомендацій щодо необхідних змін у політиці, суспільній свідомості.

Найвідомішою теорією регулювання економіки є напрацювання Дж. Кейнса, які використовувались для розробки державних програм, при аналізі в процесі формування державної політики ефективного попиту, обґрунтування масштабів і прибутковості інвестицій, державного регулювання інвестицій величиною процента кредитів і вкладенням їх у суспільно необхідні напрями діяльності. Дж. Кейнс обґрунтував первинність попиту у формуванні пропозиції, а не навпаки, як це було до нього [173].

Із середини 30-х рр. XX сторіччя економічна політика країн Заходу будувалася на принципах кейнсіанства. Свого розквіту кейнсіанський напрям економічної думки досягнув у післявоєнні десятиліття, коли, по-перше, остаточно утвердилася ідея про те, що спроби впливати на загальний відтворювальний процес, не кажучи вже про ситуації депресій і криз, виключно методами приватних агентів не дають успіху; і, по-друге, руйнівні проблеми, що виникли в десятках країн світу після катастрофічних наслідків другої світової війни, не могли бути вирішені без активної та безпосередньої участі держави. І на відміну від ліберальних концепцій кейнсіанство розробило широкий набір нових способів впливу на економіку з метою стабільного економічного розвитку, повної зайнятості й суспільної справедливості. Були ретельно описані технічні способи державного втручання в економіку, у т. ч. форми перерозподілу доходів, фіскальні та бюджетні інструменти проведення антициклічної політики.

Варто зазначити, протягом принаймні 50 років після Великої депресії активна участь держави в економічному житті трактувалася не лише більшістю вчених-економістів, але й державними діячами й демократичними партіями як необхідний і вже вбудований елемент суспільного розвитку. У ці десятиліття державні підприємства досить успішно функціонували в різних галузях економіки майже всіх країн Західної Європи – від атомної енергетики, авіаційної й автомобільної промисловості до реклами (Франція). Навіть у

США, незважаючи на безумовну прихильність більшості населення принципам вільного підприємництва, значна частина суспільства стала сприймати активне регулююче втручання держави в господарсько-фінансові процеси як необхідність. Держава взяла на себе відповідальність за зменшення масштабів бідності в країні, розвиток освіти й охорони здоров'я, надання соціальних послуг. Вона стала проводити все більш активну макроекономічну політику.

Неокейнсіанці (послідовники) доповнили теорію Дж. Кейнса так званим акселератором інвестицій – залежності приросту інвестицій від приросту доходу, запропонували теорію державного регулювання економіки в умовах спаду чи росту засобами держбюджету, податкової системи, допомог, виплат [28].

До середини 70-х рр. ХХ сторіччя позиції кейнсіанства були непохитні. І лише в результаті «нафтових шоків» минулого сторіччя почалася «неоліберальна хвиля» та відновлення нерегульованої діяльності ринкових інститутів.

Постійними противниками/опонентами посилення державного регулювання економіки виступали представники неокласичного напрямку економічної школи (неоліберали або нові ліберали).

Одним з основоположників і головних теоретиків неолібералізму вважається Ф. Хайск. У своїх роботах [371; 372] він відстоює принцип максимальної свободи людини. З боку держави не має бути ніякого примусу, зовнішнього втручання. Держава не повинна займатися ні соціальним страхуванням, ні організацією освіти, ні ставками квартирної плати. Усе це «адміністративний деспотизм». Максимум, що можна припустити, – це збереження пенсій за віком та допомоги з безробіття. Неолібералісти, відстоюючи саморегуляцію економіки, виступають за збереження податків з метою стимулювання інвестицій, хоча у своїх обґрунтуваннях обсягів оподаткування спираються на теорію Лаффера – залежності надходжень до бюджету від рівня податкових ставок [215].

Концепція економіки пропозиції також відстоює саморегуляцію ринку, стимулювання пропозиції на основі виробництва, зайнятості, капіталу.

Під впливом цих ідей почалася переоцінка цінностей, пошук нових рецептів економічного зростання. Було висунуто гасло: «Назад до Сміта», що означало відмову від методів активного державного втручання в економіку. Важливу роль у процесі розробки нової концепції та перегляду економічної політики мали рекомендації монетаристів. Хоча їх лідер, американець

М. Фрідман, опублікував свої основні роботи ще у 50-х рр. XX сторіччя, визнання його теорія отримала пізніше. Економічний курс, названий «рейганомікою», значною мірою спирався на погляди монетаристів [255].

Позитивний внесок монетаризму в економічну теорію полягає у докладному дослідженні механізму зворотнього впливу грошової сфери на товарну, монетарних інструментів і монетарної політики – на розвиток економіки, свого роду регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів.

Важливо також розглянути марксистську теорію, яка отримала широку підтримку в різних країнах, обумовила створення ряду соціалістичних країн. Теорія К. Маркса [224; 225] про трудову вартість товару, додану вартість за рахунок експлуатації працівників і відчуження капіталістами результатів праці найманих працівників, акцентція теорії на вирішенні соціальних проблем, на розгляді економічних процесів з позиції експлуатації отримала масову підтримку, окремі її елементи використовували як ідеї, лозунги.

К. Маркс спромігся синтезувати історію, філософію, політичну економію, соціологію у створенні відповідних підходів до дослідження суспільного розвитку. Попри радикальні революційні погляди К. Маркса та представлення радянською економічною наукою його теорії як «єдино правильної і всеосяжної», перетворюючи на догму навіть його помилки, слід відзначити, що марксизм і, зокрема, його найважливіша складова – економічна теорія, є серйозним і глибоким з численних напрямів суспільно-економічної думки, але не панацею від усіх економічних і суспільних негараздів.

Теоретико-методологічні підходи щодо функціонування економіки, засобів впливу на економіку змінювались, доповнювались та в цілому забезпечували основу формування та функціонування соціально-економічних систем як сукупності всіх соціально-економічних процесів, майнових відносин, організаційних форм. Сукупність цих характеристик, взаємозв'язки господарських суб'єктів на різних стадіях розвитку цивілізації сформували такі економічні системи, що змінювали одна одну:

- ринкова економіка вільної конкуренції (чистий капіталізм, XVIII–XIX сторіччя);

- сучасна ринкова економіка державного регулювання (капіталізм з другої половини XX сторіччя);

- традиційно неринкова;

- адміністративно-командна (соціалістична).

Ринкова економіка вільної конкуренції характеризується приватною власністю на ресурси, формуванням ринкового економічного механізму на основі законів ринку, вільною конкуренцією на основі множини вільних продавців і покупців, економічною свободою підприємців як вільних і рівноправних агентів ринку, свободою переміщення на ринку праці та свободою виробу товарів і послуг для власного користування, відповідальністю роботодавця за стан робочої сили з відповідальністю за виконання умов трудових угод. Економічний механізм системи забезпечував регулювання з урахуванням кон'юнктури ринку, економію витрат, отримання доходу, розвитку людського капіталу, що в цілому сприяло розвитку продуктивних сил приватної власності.

Слід вважати, що сучасна ринкова економіка з втручанням держави є позитивним імпульсом у розвитку цивілізації в цілому. Основними відмінностями від ринкової системи вільної конкуренції є активна участь держави в реалізації функцій перерозподілу власності, формування нормативно-правового поля діяльності, соціальні гарантії, широке використання господарюючими суб'єктами принципу платоспроможності розвитку як на макро-, так і на мікрорівнях з урахуванням кон'юнктури ринку, маркетингових досліджень, розвитку НТП, попиту й пропозиції товарів та послуг, з урахуванням результатів наукових досліджень фундаментальної і прикладної науки.

Адміністративно-командна система існувала в колишніх країнах соцтабору та характеризувалася монополізацією виробництва, вертикальною та ієрархічною системою влади на принципах диктатури, централізованим плануванням, державним контролем виробництва й розподілу ресурсів і продукції. Економічний механізм було сформовано з використанням в основному адміністративно-розпорядчих методів.

Аналізуючи економічні системи як синтез теоретичних, методологічних й організаційних напрацювань на певних етапах цивілізаційного розвитку суспільства, слід відмітити основні менеджмент-моделі, які сформувалися в певних країнах чи регіонах із використанням національних підходів, історичних, економічних, соціальних та інших чинників впливу. Загальноприйнятими моделями вважаються американська, японська, скандинавська, західноєвропейська.

Американська модель у цілому сформована на жорстких принципах тейлоризму: широкого впровадження нових технологій, забезпечення високої

продуктивності праці, індивідуалізації оплати праці, жорсткої кадрової політики з урахуванням інтересів суб'єкту господарювання, відсутності в положеннях державної політики орієнтації на соціальну рівність, надання можливостей кожному досягти особистого успіху, всебічного заохочення підприємницької активності, надання умов для збагачення найбільш активній частині населення.

Японська модель за низкою характеристик вважається діаметральною протилежною американській, насамперед, щодо кадрової політики, у якій працівник за своєю вартістю прирівнюється до основних засобів, а витрати на його освіту, професійність вважаються довгостроковими інвестиціями в розвиток людського капіталу. Другою рисою моделі є забезпечення зниження собівартості продукції і послуг, підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку шляхом відставання темпів росту оплати праці від темпів росту продуктивності праці.

Скандинавська модель є соціально орієнтованою з різким втручанням держави в соціально-економічні процеси. Політика забезпечення рівності громадян реалізується засобами податкової політики. У бюджеті держав концентрується до 60% ВВП, половина обсягу якого направляється на соціальні потреби. Виробництво в основному забезпечується приватним капіталом, а потреби суспільства з високим рівнем задоволення (освіта, охорона здоров'я, наука, зайнятість, транспорт, культура, страхування) – державою.

Західноєвропейська модель є поєднанням позитивних рис американської та японської моделей у частині технічного оснащення виробництв та формування кадрового потенціалу. Характерною рисою можна виокремити державну підтримку середніх і малих підприємств, фермерських господарств. Особливо ретельно держави регулюють ціни, мито, тарифи.

Зважаючи на домінуючі думки щодо однобічної економічної орієнтації ринкового господарства протягом XIX сторіччя на шкоду соціальній, у XIX–XX сторіччях розвиненими країнами була здійснена спроба посилення соціальних сторін ринкової економіки, почали закладатися основи соціальної держави [2].

На цьому тлі виділяються теорії соціального вибору й суспільної рівноваги, які ставили завдання вирішення протиріччя між «соціальним» суспільним фактором економічного розвитку й економічною доцільністю.

Засновником сучасної теорії соціального вибору справедливо вважається К. Ерроу [398]. Це вражаючий приклад теорії, у якій йдеться про неіснування

раціонального правила суспільного вибору, яке б враховувало думку всіх членів суспільства. Раціональний суспільний вибір не може бути компромісним – так можна інтерпретувати результат Ерроу (теорема про неможливість). З погляду цього автора позитивне значення такого результату полягає в частковому поясненні того, чому загальноприйняті правила суспільного вибору – процедури голосування – нетранзитивні, а участь держави в процесі управління соціально-економічною сферою є абсолютно необхідною.

У подальшому теоретичні підходи до побудови загальної економічної теорії на основі моделі рівноваги були істотно змінені роботами Г. Зонненшайна [456], який показав, що за допомогою функції корисності не можна передбачити напрям змін ендогенних економічних факторів при варіації екзогенних параметрів. Більше того, загальний добробут у точці рівноваги може зменшитися через сукупний вплив різних соціальних благ.

Сучасні держави, висуваючи глобальне соціально-економічне завдання – підвищення добробуту народу, використовують різні інструменти, методи, тактики й стратегії державного регулювання.

Разом з тим, розуміння цієї стратегічної мети сьогодні становить певну наукову абстракцію або швидше економічну й політичну декларацію, оскільки в сучасному науковому дискурсі відсутнє чітке бачення конкретної мети державного регулювання соціально-економічною системою, яка являє собою структурний феномен життя суспільства, визначає стан розвитку економічних об'єктів, фінансової сфери, торгівлі, промисловості й т. ін., у результаті взаємодії яких досягається певний соціальний результат (ефект) [380, с. 128].

Окремо слід наголосити, що, вирішуючи питання щодо мети соціально-економічного розвитку, взаємодії в цьому процесі «соціального» й «економічного», науковці наголошують на необхідності уваги до соціального блоку. Це знайшло своє відображення у висловленні російського економіста О. Богомолова, на думку якого, «економісти й політики мають звичай нехтувати моральними й духовними аспектами зростання й удосконалення виробництва, у той час як економіка – це тільки частина суспільного механізму, усі елементи якого взаємодіють один з одним й однаково важливі. Стабільність і життєздатність держави визначаються, насамперед, рівнем морального й духовного розвитку громадян, а не станом економіки» [30, с. 55].

Проблеми взаємодії «соціального» й «економічного» стали визначальними в економічній теорії та в практиці регулювання соціально-економічних процесів у ХХ сторіччі, залишаються майже незмінними й у наш

час, коли мета розвитку держави визначається як отримання максимального соціального ефекту, нерідко в будь-який спосіб. Особливо в передвиборчий період політики декларують популістські лозунги, шляхи покращення життя народу. Низка ухвалених в Україні соціальних програм не виконується через відсутність можливості їх реалізації. Ця соціально-економічна парадигма втілюється на практиці в моделі соціальної держави (нім. Sozialstaat; англ. Welfarestate – держава загального добробуту [2, с. 12].

Поняття «соціальна держава» вперше запропонував у 1850 р. Л. фон Штейн. До переліку функцій держави він включив «підтримку абсолютної рівності в правах для суспільних класів, для окремої приватної особи, що самовизначається за допомогою своєї влади». Держава, на його думку, «зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, тому що, врешті-решт, розвиток одного виступає умовою для розвитку іншого, і саме в цьому значенні говориться про соціальну державу» [347, с. 240].

Процес формування інститутів, які забезпечують соціальну спрямованість економічного розвитку та базуються на згаданих вище розробках, розпочався в країнах Європи ще в першій третині ХХ сторіччя.

Ідея держави загального добробуту переходить у практичну площину повсякденної економічної політики багатьох, насамперед, європейських держав починаючи з середини ХХ сторіччя, коли повоєнне відновлення та новий технологічний спосіб виробництва на основі розвитку науки й техніки почали приносити відчутні результати. Держава загального добробуту перенесла функцію забезпечення високого рівня життя всіх членів суспільства в розряд домінуючих. В основу механізму реалізації цієї функції було покладено принцип забезпечення розподільної або коригуючої справедливості, тобто перерозподілу благ між багатими та бідними на користь останніх.

Відомими зарубіжними дослідниками проблем формування та функціонування держави добробуту є: Г. Еспінг-Андерсен [422], А. Маршалл [206], А. Пігу [269]; серед вітчизняних науковців: Н. Болотіна [32], Е. Лібанова [264], В. Савчук [356], П. Шевчук [385].

А. Пігу розглядає соціальний добробут як суму добробуту окремих індивідів, а основою соціального добробуту вважає економічний добробут [269].

Найбільш поширеною класифікацією моделей держави є запропонована та обґрунтована класифікація Г. Еспінга-Андерсена, згідно з якою моделі названі «ліберальною» й «соціально орієнтованою» [422, с. 90] та реалізуються на практиці у формі різних соціально-економічних стратегій.

Обидві моделі припускають повне задоволення потреб населення, яке, проте, досягається по-різному (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняння ліберальної та соціально орієнтованої моделей ринкової економіки

Ліберальна модель	Соціально орієнтована модель
Домінування приватної власності	Економіка із значним державним сектором
Максимальна свобода суб'єктів ринку за обмеженого втручання держави в їх діяльність	Регламентація державою ринкових відносин як державних, так і приватних підприємницьких структур
Державне регулювання головним чином макроекономічних процесів	Державне регулювання не тільки макро-, але й мікроекономіки
Відсторонення держави від вирішення більшості проблем життєзабезпечення населення. Переважання принципу: працівник сам повинен забезпечити себе, свою родину й власну старість	Вирішення державою багатьох проблем життєзабезпечення населення, регулювання зайнятості населення (з орієнтацією на мінімізацію безробіття), регламентація доходів громадян, а за певних умов – регулювання цін на товари й тарифів на послуги
Державна соціальна підтримка поширюється тільки на осіб, які не в змозі самостійно забезпечити особисте існування та існування своєї родини в силу різноманітних життєвих обставин, що склалися під впливом соціальних процесів (бідність, безробіття) або фізіологічних особливостей організму (інвалідність, проблеми зі станом здоров'я)	Істотна державна підтримка всіх членів суспільства: безкоштовні й дотовані бюджетом послуги охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунальні субсидії та ін.

Джерело: складено автором.

Сформований під впливом французького просвітництва та британського утилітаризму лібералізм поширювався Європою вже у XIX сторіччі, і в його основі лежала парадигмальна ідея вільного розвитку людини. Економічний лібералізм цю ідею подавав у формі механізму «невидимої руки» вільного конкурентного ринку, використовуючи як інтелектуальний базис теоретичні праці А. Сміта [330].

В основу ліберальної моделі соціально-економічного розвитку держави покладено індивідуалістичний принцип задоволення потреб, який передбачає особисту відповідальність кожного члена суспільства за долю свою і своєї сім'ї. У рамках ліберальної моделі роль державних структур у реалізації соціальної політики мінімізована. Її головними активними суб'єктами є окремі люди й недержавні організації (соціально-страхові фонди та асоціації), фінансову основу яких складають приватні заощадження й приватне

страхування самих громадян. За ліберальної моделі насамперед діє принцип еквівалентності, а держава бере на себе відповідальність тільки за підтримку мінімальних доходів громадян і захист найбідніших та найуразливіших верств населення. Проте вона максимально стимулює створення й розвиток у суспільстві різних форм недержавного соціального страхування та соціальної підтримки, а також різними засобами стимулює самих громадян до підвищення своїх доходів.

Ліберальний економічний режим ґрунтується на пріоритеті ринкового механізму, відносно низькому (40%) обсязі ВВП, який перерозподіляється через бюджетну систему країни, здійсненні переважно пасивної політики на ринку праці, високій питомій вазі приватних компаній і громадських організацій у сфері надання соціальних послуг.

На початку XXI сторіччя ліберальна модель у чистому вигляді реалізується в США та Великій Британії, де державна участь в економічному житті базується на ідеї максимізації свободи економічної діяльності. Держава втручається в ті сфери соціально-економічного життя, які не в змозі регулювати ринок (за «залишковим принципом»), водночас вона створює максимально сприятливі умови для функціонування приватного капіталу.

У свою чергу, теоретичні основи соціально орієнтованої форми ринкової економіки закладені двома групами економістів. З одного боку, ордолібералами або представниками фрайбурзької школи на чолі з В. Ойкенем (1891–1950 рр.) і Ф. Бемом (1895–1977 рр.), праці яких сприяли формуванню теорії соціального ринкового господарства як самостійного наукового напрямку, а з другого – прихильниками соціальної ринкової економіки, серед яких А. Мюллер-Армак (1901–1978 рр.) і Л. Ерхард (1897–1977 рр.). Поняття «соціальна ринкова економіка» (від німецького «Soziale Marktwirtschaft») вперше обґрунтував і ввів у науковий обіг у 1946 р. А. Мюллер-Армак, який відзначав, що дане формулювання викликало в його сучасників здивування, оскільки в той час сфера соціального забезпечення перебувала під економічним контролем і формування більшого порядку для широких верств населення в умовах ринкової економіки уявити було важко. У цьому зв'язку автор особливо відзначав, що «соціальне ринкове господарство – це соціально-економічний устрій», за якого «цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається в результаті регульованої системи конкуренції, надає більш надійну гарантію соціального прогресу» [336, с. 262–265.] На думку А. Мюллер-Армака, сутність соціального ринкового господарства полягає в

тому, щоб на противагу колишній політиці економічного контролю, яка гальмує вільну ініціативу в суспільстві, або неконтрольованому ринковому механізму розробити (запропонувати) соціальні рішення, які об'єднують усі цілі в функціонуючій, реалістичній гармонії, що цілком можливо реалізувати на практиці. Тільки в соціальній ринковій економіці він убачав можливості для реалізації економічної свободи функціонування держави, підприємців і найманих працівників.

Концепція соціально орієнтованої (соціальної) ринкової економіки стала втілюватися в господарську практику після Другої світової війни і сьогодні реалізується в багатьох країнах (зокрема, Європейського Союзу) як особливий тип господарської системи, що характеризується набором соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування всіх її елементів на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя [32, с. 31; 385, с. 384]. Водночас чітко розмежувати існуючі моделі соціальної політики в країнах Євросоюзу доволі складно.

Як справедливо зазначають дослідники, «питання про те, скільки моделей соціально-економічної політики можна виділити і на яких основах, є не тільки дискусійним, але й досить складним, тому що рішення повинне враховувати специфіку різних країн за наявності загальних ознак» [74, с. 28]. Так, Ю. Волков виокремлює три моделі держави добробуту [52, с. 70]: 1) позитивна держава – проводить політику, спрямовану на вирівнювання шансів на досягнення добробуту кожним громадянином шляхом гарантування всім рівних можливостей (США); 2) держава соціальної безпеки – здійснює політику створення умов для повної зайнятості й отримання доходів не нижче прожиткового рівня (Велика Британія); 3) соціальна держава загального добробуту – націлює свою соціальну політику на забезпечення повної зайнятості, зменшення диференціації в рівнях доходів громадян, створюючи для цього розгалужену мережу державних та громадських соціальних служб (Швеція).

Аналізуючи праці сучасних українських економістів, зазначимо, що погляди науковців на модель соціально-економічного розвитку країн та їх сутність збігаються, але існують деякі відмінності в назві.

Так, Е. Лібанова вважає, що основними моделями соціального-ринкового господарства та відповідної їм соціальної політики є: скандинавська, континентальна, модель Беверіджа та середньоземноморська [264, с. 385]. Н. Болотіна до моделей соціальної політики відносить: скандинавську,

континентальну, англосаксонську та середньоземноморську [32, с. 31]. П. Шевчук, виділяючи такі моделі соціальної політики: соціально-демократична (скандинавська), консервативна (континентальна), ліберальна (британська) та католицька (південноєвропейська), стверджує, що для спрощення можна оперувати двомодельною схемою: скандинавська модель є поліпшеним варіантом англосаксонської, а південноєвропейська – погіршеним варіантом консервативної [385, с. 280–285].

Розглянемо кожну з чотирьох моделей соціально-економічної політики.

1. Скандинавська (соціал-демократична) модель. Основний принцип цієї моделі полягає в тому, що соціальний захист – це право всіх громадян, забезпечене бюджетом країни. Соціальний захист повинен бути безперервним, охоплювати всі сфери життя людини, надавати їй можливість гідно жити. При цьому він повинен бути гнучким, доступним і спроможним вирівнювати соціальні умови для усіх суспільних груп населення. Такий високий рівень соціального захисту досягається за рахунок значного перерозподілу національного багатства через бюджет (50–60% ВВП), високого рівня оподаткування та великої кількості державних службовців, що працюють у соціальних службах. Зазначена модель є типовою для скандинавських країн – Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії.

2. Континентальна (консервативна, модель Бісмарка). Головним принципом моделі є соціальне страхування під державним наглядом, яке організовується та фінансується соціальними партнерами (роботодавцями та працівниками). Ключовим є принцип досягнень працівників, за якого їх праця визначає подальше соціальне забезпечення, рівень якого є високим для працівників провідних галузей. Щодо населення, яке не зайняте постійно або взагалі не працює, не залучене до страхових відносин, ступінь перерозподілу незначний, і воно змушене розраховувати на місцеві благодійні організації та громадську допомогу. Суспільство стратифікується на працюючих економічно незалежних і непрацюючих малозабезпечених громадян. Через бюджетну систему перерозподіляється приблизно 50% ВВП, уряд намагається підтримувати високу зайнятість. Максимально повно принципи цієї моделі реалізовані в Німеччині, Австрії, Франції.

3. Англосаксонська (ліберальна, модель Беверіджа). Базовим принципом цієї моделі соціальної політики є обмежена, але загальна відповідальність уряду за соціальне забезпечення всіх громадян. Ґрунтується на слаборозвиненому соціальному страхуванні та досить ефективних системах

соціальних допомог. Кожен громадянин має право на страхову виплату або соціальну допомогу в критичних випадках (хвороба, пенсійний вік, пологи, смерть і т. д.), але держава гарантує лише захист мінімальних доходів. У наданні соціальних послуг висока частка належить приватним та громадським організаціям. Через бюджетну систему перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, на ринку праці держава дотримується пасивної політики. Дана модель застосовується в англосаксонських країнах – Великобританії та Ірландії.

4. Південноєвропейська (середньоземноморська, католицька, рудиментарна). Основним принципом даної моделі є ідея взаємодопомоги, котра означає, що найближча інстанція завжди повинна намагатися вирішити можливі соціальні проблеми. Найближчою інстанцією є сам індивід, якщо він не здатен сам собі допомогти, то звертається по допомогу до родини та інших родичів; наступною інстанцією є сусіди та місцева громада; потім ідуть системи страхування та державний сектор. Соціальні функції активно виконують сім'я та суспільні інституції. Через бюджетні системи перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, рівень оподаткування невисокий (38–42%). Соціальна політика має переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію зниження доходів окремих категорій громадян. Така модель використовується в країнах Південної Європи: Іспанії, Італії, Греції.

А. Новак у своїй монографії виділяє три основні типи сучасних ринкових економічних систем залежно від соціальної спрямованості [256, с. 231]:

- 1) країни «несоціальної» економіки (США, Японія та Австралія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 30–40% ВВП;
- 2) країни «соціально орієнтованої» економіки (Німеччина, Велика Британія, Італія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 40–50% ВВП;
- 3) країни «соціальної» економіки (Швеція, Данія, Угорщина), де аналогічний показник становить понад 50% ВВП.

З точки зору реалізації соціальної складової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки остання привабливіша за ліберальну для більшої частини населення, але все-таки не є абсолютним благом, на чому, зокрема, наголошує В. Гесць, який, коментуючи наслідки українських реформ, зазначає: «Курс на перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, який був узятий з початку 90-х рр. і набув особливої інтенсивності з кінця 1994 р., не дав істотних позитивних змін у контексті забезпечення економічного зростання» [62, с. 4].

Разом з тим, безумовно, приваблива ідея «соціальної держави» на

початку XXI сторіччя багато в чому дискредитована й втратила свою соціально-економічну привабливість: по-перше, у зв'язку з декларативністю економічної й політологічної концепції (Україна, Росія), по-друге, – через уведення економічної концепції до розряду абсолюту, безальтернативної парадигми економічного розвитку (Греція, Італія), що, зрештою, стало однією із причин фінансово-економічної кризи, яка почалася у 2008 р. й триває досі. Уряди ряду європейських країн запроваджують політику «суворої економії». Сьогодні сформувалася нова економічна реальність, коли цілі макроекономічного регулювання зміщуються від проблем забезпечення потреб споживання й заощадження вбік проблем знаходження балансу між споживанням, заощадженням і виробництвом.

Багато в чому дискредитація ідей «соціальної держави» й поява нової парадигми пов'язана з невідповідністю попередніх економічних реаліям, які склалися у світі й в Україні наприкінці XX – на початку XXI сторіччя і визначають сучасні завдання макроекономічного регулювання. У зв'язку з цим потрібно визнати, що економічна наука не змогла виробити чітких рекомендацій щодо вирішення сучасних проблем. Водночас необхідність державного регулювання соціально-економічної системи не може підлягати ревізії, оскільки вплив різних зовнішніх ефектів (екстерналій) сьогодні зростає.

Ретроспективний аналіз основних теоретичних підходів до проблем управління процесами соціально-економічного розвитку показує, що всі вони в питаннях механізмів, цілей, меж державного втручання в ці процеси останнім часом спиралися на пріоритет споживання над виробництвом, пріоритети соціального ефекту над економічною доцільністю та ігнорування об'єктивного економічного закону, що, зрештою, призвело до економічних перекосів, порушення макроекономічної рівноваги.

Як відомо, рівновага на ринку факторів виробництва показує, що всі виробничі ресурси, які надходили до нього, знайшли свого покупця, а граничний дохід власників ресурсів, який формує попит, дорівнює граничному продукту кожного ресурсу, що формує пропозицію. Рівновага на грошовому ринку характеризує ситуацію, коли попит на гроші дорівнює їх пропозиції, адже саме за таких обставин створюються умови для ефективного розвитку суспільного виробництва. Якщо ж така рівновага порушується, сфера грошового обігу дестабілізується й у виробництві виникають певні труднощі. Тому в сучасній ринковій економіці держава через свою банківську систему намагається створювати таку ситуацію на грошовому ринку, яка б

характеризувалася його стійкою рівновагою або ж наближалася до неї. Таким чином, загальна макроекономічна рівновага – це збалансований розвиток усіх сфер економічної системи, що передбачає досягнення пропорційності як доцільності, упорядкованості й відповідності відтворюваних зв'язків, сторін та фаз. При цьому локальні, окремі пропорції взаємопов'язані, доповнюють одна одну й зумовлюють збалансований розвиток усієї економічної системи або рівновагу.

Зростання соціальних витрат, орієнтування держав на соціальні пріоритети призвели до того, що покупці одержали унікальну можливість задовольняти свої потреби за рахунок коштів, реально не зароблених, а отриманих у вигляді різних соціальних благ. Грошова емісія, запозичення, які спрямовуються державами на соціальні видатки («проїдання»), порушують макроекономічну рівновагу.

Загострення фінансово-економічної кризи в Європі супроводжувалося твердою політикою скорочення соціальних витрат (яка, до речі, викликала сплеск акцій протесту проти «антикризових» антисоціальних реформ). Йдеться про зламування й демонтаж усієї європейської соціальної системи, заснованої на інтеграції ринково-капіталістичних і патерналістсько-соціалістичних принципів, про крах «суспільства загального благоденства» й різке загострення соціальних протиріч. Водночас дискусійним залишається питання про те, чи є урізування соціальних витрат дійсно спробою перебороти наслідки кризи або, навпаки, криза стала лише приводом (можливо, навіть інструментом) для демонтажу соціальної держави на користь фундаменталістсько-ринкової неоліберальної моделі (другий варіант видається ймовірнішим).

В економічних і політичних колах України активно обговорюються проблеми системи управління державними фінансами в частині їх формування, стосовно їх розподілу та використання як основи задоволення соціально-економічних потреб суспільства.

Згідно з чинним законодавством Україна здійснює соціальні виплати, фінансує з державного бюджету пільги. Тягар соціальних витрат є заважким для нашої економіки (табл. 1.2, детальніше – Додаток А, Б).

Відповідно, можна підтримати позицію А. Гальчинського, який відзначає «критичну надмірність параметрів споживацького суспільства. Боргова криза – відлуння відповідної надмірності в споживанні соціальних благ. Розв'язати цю проблему інструментами економічної політики, як це засвідчують події останніх років, неможливо. Ніхто не знає, як це можна зробити. Антикризові

заходи попередніх років дали зворотні результати. Не спроможна запропонувати лікувальну рецептуру й економічна наука» [56].

Таблиця 1.2

Динаміка ВВП та частка соціальних видатків деяких країн світу

Країна	Приріст (спад) обсягів ВВП, % до попереднього року						Соціальні видатки*, % до ВВП					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Велика Британія	-0,3	-4,3	1,9	1,6	0,7	1,7	12,9	14,7	14,6	14,5	14,8	14,6
Бельгія	1,0	-2,6	2,5	1,6	0,1	0,3	15,2	16,5	16,2	16,3	16,8	17,2
Данія	-0,7	-5,1	1,6	1,2	-0,7	-0,5	14,7	16,7	17,4	17,4	17,7	17,8
Німеччина	1,1	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1	15,8	17,4	16,7	15,7	15,6	15,7
Франція	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,3	0,3	17,6	19,2	19,2	19,1	19,5	19,9
Італія	-1,0	-5,5	1,7	0,6	-2,3	-1,9	17,0	18,5	18,6	18,6	19,1	19,7
Іспанія	1,1	-3,6	0,0	-0,6	-2,1	-1,2	12,3	14,4	15,1	15,3	16,0	16,3
Греція	-0,4	-4,4	-5,5	-8,9	-6,6	-3,9	16,1	17,6	17,8	19,3	19,8	18,5
Естонія	-5,3	-14,7	2,5	8,3	4,7	1,6	10,5	13,9	12,7	11,3	10,9	10,7
Болгарія	5,8	-5,0	0,7	2,0	0,5	1,1	9,8	11,7	12,3	11,4	11,3	12,1
Чехія	2,7	-4,8	2,3	2,0	-0,8	-0,7	11,8	13,0	13,1	13,1	13,2	13,3
Польща	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8	1,7	14,0	14,7	14,6	13,9	14,0	14,3
Україна*	2,3	-14,8	4,1	5,2	0,3	0,0	7,8	8,6	9,7	8,1	8,9	10,0

*Соціальні видатки України у % до ВВП наведено без витрат усіх фондів обов'язкового соціального страхування, соціальні видатки ін. країн – general-government – враховує бюджетні соціальні видатки та витрати всіх фондів обов'язкового соціального страхування.

Джерело: складено за даними [237; 339; 351; 455].

У той же час, якщо західна економічна теорія не встигає за практичними потребами економіки, то економічна теорія азійських країн уже аргументовано доводить необхідність принципових, кардинальних змін у системі макроекономічного регулювання. Зокрема, китайським економістом Ван Цзюе було висловлено фундаментальну ідею про те, що «соціальний розвиток прямо підпорядкований розвитку економіки й не може випереджати економічне зростання, що виступає винятково в ролі «того, хто доганяє» [45, с. 121]. Така позиція близька авторів. Теоретичні постулати китайських економістів знайшли підтвердження своєї істинності в практичній економічній діяльності держави.

Організація Об'єднаних Націй у 2008 р. оприлюднила «Доповідь про розвиток людини в Китаї», у якій наголошується, що за останні 30 років розвиток людського потенціалу в Китаї досяг значного прогресу. Індекс розвитку людського потенціалу знаходиться на рекордно високій позначці, наближаючись до стандарту «держави з високим рівнем розвитку людського потенціалу» [461], тобто економічний розвиток обумовив соціальні ефекти та

соціальний добробут населення. Щодо України спостерігаємо протилежні тенденції. Рейтинг України за індексом розвитку людського потенціалу погіршується (зокрема, у 2011 р. 76-та позиція, у 2010 р. – 69). У розрізі складових індексу: за освітніми компонентами (рівень грамотності дорослого населення, за кількісними показниками освіти) Україна займає стабільно досить високі позиції в рейтингах, проте очікувана тривалість життя при народженні в Україні становить 68,6 роки, у 1990 р. – становила 70,7 років; ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) значно нижчий середньосвітової величини, у 2011 р. – 103 місце в рейтингу, у 1990 р. ВВП за ПКС перевищував середньосвітовий рівень на 11%, і Україна за даним показником посідала 51-е місце в рейтингу [339, 460]. Тому, задекларовані нами ідеали «соціальної держави», не маючи під собою економічного підґрунтя, залишаються голосливими.

Розв'язувати соціально-економічні проблеми в Україні необхідно комплексно. Нова парадигма соціально-економічного розвитку в Україні – це модель системних перетворень, яка повинна базуватися на економічному прагматизмі та відповідати реальним очікуванням українського суспільства в соціально-економічній площині, а при залученні в процеси реформування прогресивних сил суспільства та науки могла б виступити як національна ідея досягнення добробуту та забезпечення високих стандартів життя.

1.2. Концептуальні засади моделювання макроекономічного розвитку

Одним з основних завдань макроекономічної політики є розробка дієвих механізмів забезпечення економічного зростання та розвитку національної економіки. Успішне вирішення цього завдання потребує відповідного наукового обґрунтування, проведення аналітичного дослідження, у т. ч. з використанням макроекономічного моделювання.

Моделювання є важливим засобом розв'язання багатьох економічних завдань, інструментом наукової абстракції, що допомагає виокремити та проаналізувати суттєві для певного об'єкта характеристики (властивості, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри). Багатоваріантність засобів аналізу економічних проблем, забезпечувана за допомогою моделей, дозволяє домагатися необхідної альтернативності й гнучкості макроекономічної політики.

Моделі національного господарства, які описують взаємодію підсистем і

окремих учасників, уперше досліджувалися представниками математичної школи політичної економії. Перша модель такого типу: «модель загальної економічної рівноваги» була запропонована Л. Вальрасом у 70-х рр. XIX сторіччя [29; 44]. Однак доказ існування рівноваги для спрощеного варіанта моделі Вальраса було отримано А. Вальдом лише в 1935–1937 роках. Важливим етапом у розвитку економічної теорії моделей економічної рівноваги слід вважати роботи Г. Дебре, К. Ерроу, написані в 50-х рр. минулого сторіччя, які стали об'єктом численних досліджень і узагальнень [398; 399].

Відкриття в 1960-х рр. таких об'єктів як «дивних атракторів» і «фракталів» суттєво вплинуло на методологічні основи макроекономіки. Кейнсіанська теорія макроекономіки, яка розвивалась у багатьох аспектах поза принципами мікроекономіки й навіть протиставлялась їй, методологічно спиралася на загальну теорію систем. Квінтесенція цього підходу – «ціле є чимось більшим аніж сума частин, що його складають» – по суті, виражала загальнонаукове кредо кейнсіанської теорії макроекономіки (цілого), поведінка якого якісно відмінна від поведінки його елементів – виробників і споживачів, що взаємодіють. Треба віддати належне цьому підходу: в його концептуальних положеннях вдається отримувати розв'язок низки «парадоксів» макроекономіки.

Але цілком зрозумілим є, наприклад, те, що навіть, беручи до уваги раціональну поведінку кожного суб'єкта, їхня сукупна поведінка в умовах рецесії є ірраціональною, оскільки призводить до погіршення становища кожного з них.

У 1980-х рр. отримано результати, які показали, що для дискретної моделі макроекономіки вже в одномірному випадку за певних раціональних економічних гіпотез процес може набувати хаотичного характеру. Виявлення множинності точок рівноваги, граничних циклів, біфуркацій і хаосу, асиметрії інформації змушує економістів з урахуванням чинників, що змінюються, аналізувати макроекономічні системи.

Економічні реалії сьогодення вказують на нагальну потребу розробки та застосування обґрунтованого підходу до методології моделювання фінансових та бюджетних процесів. У більшості країн світу при цьому застосовуються економіко-математичні методи та моделі, які дозволяють спростити аналіз виконання бюджетів, прогнозування доходів та видатків, аналіз системи міжбюджетної взаємодії, науково обґрунтовувати необхідні зміни в бюджетній політиці та в цілому прискорити створення ефективної бюджетної системи,

характерної для ринкової економіки.

Вирішення проблеми моделювання соціально-економічних процесів залежить від розв'язання декількох взаємопов'язаних питань:

– по-перше, йдеться про відповідь на питання щодо типу економічного розвитку, який визначає його стратегію;

– по-друге, відповіді вимагає питання про пріоритети соціально-економічної державної політики, заснованої на декомпозиції підсистем національної економіки;

– по-третє, відповіді на два перших питання неминуче приводять до необхідності розгляду розподільної проблематики як складової частини регулювання соціально-економічних процесів.

В економічній науці питання розподілу ресурсів займає одне з головних місць, а вся політична економія як наука виникла, власне, у зв'язку з пошуком відповіді на два основних запитання: перше – що саме є джерелом багатства; друге – за якими правилами відбувається розподіл ресурсів та національного багатства.

У наш час тенденції і джерела економічного зростання, забезпечення тривалої стійкості економічного зростання, екстраполяція наслідків обраної соціально-економічної політики, прогнозування динаміки та структури національного господарства, вимірювання/прогнозування впливу факторів на розвиток національної економіки та результатів динамічного розвитку залишаються основними проблемами макроекономічного моделювання, є предметом дослідження фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту кібернетики ім. В. Глушкова та ряду інших наукових установ, знаходяться у центрі наукового інтересу багатьох українських вчених, зокрема: В. Геєця [61; 321], І. Лук'яненко [211; 212], Л. Плескач [274], М. Скрипниченко [321; 327], В. Науменкова і Б. Панасюка [253] та ін..

Значне поширення в українській економічній науці отримав аналіз економічних процесів на основі моделей економічної динаміки з декількома ресурсами – так званих моделей економічного зростання (В. Леонтьєва [28], М. Солоу [443], Ф. Рамсея [450] тощо). Моделі цього типу використовуються для дослідження таких систем, як економіка країни в цілому, окрема галузь або регіон, оскільки наявність великої кількості складових елементів дозволяє моделювати стійкий розвиток таких систем і розглядати їх як сукупність однорідних об'єктів з точки зору прогнозування.

Сучасні теорії зростання беруть свій початок з класичної роботи

Ф. Рамсея «Математична теорія заощаджень», у якій автор презентував розділену на часові періоди функцію корисності й вивів на її основі умову оптимізації. Він зазначав, що якщо скоротити поточне споживання на користь майбутніх заощаджень, то у майбутньому споживання зростає [450].

Отже, якщо гранична продуктивність капіталу висока, то витрати від втраченого поточного споживання менші, ніж користь від зростання споживання в майбутньому. Працюючи над проблемою економічного зростання, Ф. Рамсей писав «Насамперед я пропоную вирішити проблему економічного зростання, відповівши на запитання: яку частку національного доходу нація повинна направити на заощадження?» [450, с. 5], хоча остаточно вирішити цю проблему він не зміг.

На сьогодні ці питання на макрорівні розглядаються в рамках вибору екзогенного й ендогенного варіанта розвитку національної економіки на основі моделей, створених для пояснення можливостей економічного зростання та визначення його передумов (Додаток В).

Наявні моделі економічного зростання, обґрунтовані класичною, неокласичною, кейнсіанською, некейнсіанською економічними школами, в принципі не здатні дати відповідь на питання про переваги того чи іншого типу зростання. Це пов'язано із використанням різних науково-методичних основ макроекономічного моделювання, розходженнями в цілях прогнозування (наприклад, уряд країни більше цікавлять макроекономічні показники, які використовуються в бюджетному процесі, а міжнародні фінансові організації – показники платоспроможності держави), з урахуванням особливостей конкретної економіки країни; різними горизонтами моделювання; різним набором прогнозних макроекономічних показників; якістю доступних статистичних спостережень.

Вище викладене обумовлює складність класифікації макроекономічних моделей, тобто загальноприйнятої класифікаційної системи не існує. Згідно з найбільш загальною класифікацією розрізняють структурні, неструктурні (економетричні) та гібридні моделі. Через дуже велике різномаття підходів до моделювання та методів їх реалізації вирішено не вводити додаткові класифікаційні ознаки, а надати основні характеристики структурних, неструктурних та гібридних макроекономічних моделей у вигляді таблиці (додаток Г), вважаючи, що для вибору моделі або оцінки ступеня довіри до отриманих на її основі результатів цього буде достатньо.

Особливості побудови та значущі характеристики деяких національних

та макроекономічних моделей, розроблених міжнародними установами, інституціями для країн ЄС, для країн з перехідною економікою тощо, наведено у додатку Д.

Разом з тим, проблематика визначення типу розвитку є принциповою для подальшого соціально-економічного зростання та вибору тих інструментів, які мають використовуватися з метою стимулювання процесів соціально-економічного розвитку.

П. Ромер у статті «Ендогенні технологічні зміни» [452] включає фактор технологічних змін до моделі економічного зростання. Він розглядає технологію як метод, який використовується в процесі виробництва й трансформує вкладені у формі виробничих ресурсів фактори виробництва у випуск продукції, й виділяє науково-дослідні та конструкторські розробки як джерела технологічних змін. П. Ромер підкреслює значення ідей як рушіїв прогресу і вважає їх конкретним типом товарів, які, на відміну від інших товарів, не є конкуруючими. Висновки з моделі П. Ромера досить схожі з ідеями неокласиків. Модель П. Ромера охарактеризована як «напівекзогенна», оскільки вона передбачає стійке зростання лише в разі ендогенного технологічного прогресу й екзогенного зростання населення. Робоча сила бере участь у процесі виробництва, перетворюючи капітал у продуктивний ресурс і сприяє розробці ідей, які рухають технічний прогрес і, отже, економічне зростання. Таким чином, інвестиції в людський капітал необхідні для підвищення продуктивності праці й капіталу. На думку П. Ромера, освіта є основним джерелом знань і вказівником з використання знань у процесі виробництва [452].

Відповідно й проблема розподілу ресурсів вирішується на основі пріоритетів, обраних як передумови економічного зростання, у першому випадку (екзогенне зростання) йдеться про розвиток через стимулювання фінансово-виробничих та інноваційно-інвестиційних процесів, у другому (ендогенне зростання) – про розвиток через стимулювання науково-технологічних та соціально-економічних процесів, переважно в соціальній сфері, які стимулюють споживання.

У реальному житті має місце безперервна взаємодія відповідних ознак екзогенного й ендогенного типів економічного зростання. Вони одночасно, але найчастіше не рівнозначно за своєю дією беруть участь у формуванні щорічного приросту реального національного продукту.

У зв'язку з цим структура приросту національного продукту ($\Delta\Pi$) буде мати такий вигляд:

$$\Delta\Pi = \Delta\Pi_{\text{Пенд}} + \Delta\Pi_{\text{Пекз}}, \quad (1.1)$$

де $\Delta\Pi_{\text{Пенд}}$ – частина приросту реального національного продукту, сформована ендогенними факторами економічного зростання;

$\Delta\Pi_{\text{Пекз}}$ – частина приросту національного продукту, створювана екзогенними факторами.

Безумовно, зазначені види економічного зростання співіснують і реально взаємодіють у рамках національної та світової економіки. Разом з тим, виникає питання відмінностей та специфіки зазначених різновидів. Для відповіді на ці питання доцільно виділити хоча б найважливіші особливості ендогенного й екзогенного типів у формі теоретичних моделей кожного із них.

1. Ендогенний тип економічного зростання характеризується відсутністю взаємодії ендогенних і екзогенних факторів через відсутність останніх. За відсутності міжгрупового взаємовпливу має місце лише внутрішньогруповий взаємовплив ендогенних факторів економічного зростання. Весь обсяг приросту реального ВВП формується виключно ендогенними факторами, тобто тими факторами економічного зростання, які виникають у рамках економіки окремої країни: $\Delta\Pi = \Delta\Pi_{\text{Пенд}}$. Частка впливу екзогенних факторів економічного зростання в сукупному прирості реального ВВП дорівнює 0: $\Delta\Pi_{\text{Пекз}} = 0$. Даний тип характерний, вочевидь, для повністю закритої економіки. Але можлива рідкісна ситуація, коли екзогенні фактори знаходяться в ситуації взаємної нейтралізації. Вона не виключена й для відкритої економіки, тоді зміст типу будуть визначати лише ендогенні фактори економічного зростання.

2. Екзогенний тип економічного зростання визначається дією лише сукупності екзогенних факторів економічного зростання. Вплив ендогенних факторів відсутній, або ж ендогенні фактори знаходяться в стані повної нейтралізації. Відсутня міжгрупова взаємодія ендогенних й екзогенних факторів. Залишається внутрігрупова взаємодія екзогенних факторів. Весь річний приріст реального національного продукту формують зовнішні екзогенні фактори економічного зростання: $\Delta\Pi = \Delta\Pi_{\text{Пекз}}$. Частка впливу ендогенних факторів у сумарному прирості дорівнює 0: $\Delta\Pi_{\text{Пенд}} = 0$. Важко уявити таку ситуацію, хоча її виникнення теоретично можливе. Даний тип економічного розвитку характерний для національних економік, які характеризуються дуже високим ступенем інтегрованості в планетарну

економіку, жорсткою/повною залежністю від глобальних економічних процесів.

3. Переважно ендегенне економічне зростання характеризується взаємодією екзогенних й ендегенних груп факторів. Обидві групи факторів беруть участь у формуванні приросту. Проте ендегенні фактори мають переважаючий вплив на процес утворення приросту національного продукту. Співвідношення ступеня їхнього впливу представимо у вигляді нерівності: $\Delta \text{НПенд} > \Delta \text{НПекз}$. Питома вага першої групи факторів у прирості реального ВВП перевищує частку факторів, що представляють екзогенний тип економічного зростання.

Навіть без спеціального дослідження можна стверджувати, що саме цей вид економічного зростання має найбільше поширення у світовій практиці.

4. Переважно екзогенне економічне зростання: діють одночасно як ендегенні, так й екзогенні фактори економічного зростання. Але при взаємодії факторів вплив екзогенних перевищує сумарний результат (дію) ендегенних. Екзогенні фактори забезпечують формування основної частини приросту національного продукту. Їх частка в сукупному прирості ВВП перевищує частку впливу ендегенних: $\Delta \text{НПекз} > \Delta \text{НПенд}$. Такий тип економічного зростання може виникати в країнах з високим ступенем інтегрованості у світову економіку, з високою часткою зовнішньої торгівлі в структурі ВВП.

Ці найпростіші абстрактно-теоретичні моделі зазначених типів та їх проміжних різновидів економічного розвитку дають можливість констатувати, що економічне зростання / спад / стагнація в країні залежить від значущості поведінкових й інституціональних параметрів моделі, впливу на економіку численних зовнішніх факторів та ступеня їх керованості/контрольованості, внутрішнього середовища, у т. ч. і параметрів державної політики, що реалізується через різні інструменти впливу на економіку.

Особливим чином питання державної політики потрібно розглядати в поведінці держави щодо параметрів державного бюджету.

На макрорівні бюджетна система є складовою частиною економічної системи, тому логічним є її регулювання з урахуванням системи взаємозв'язків основних економічних секторів, що приводить до побудови макроеконометричної моделі, у яку бюджетна система входить одним із складових блоків. Розробка концепції динамічних макромоделей, які дозволяють одночасно досліджувати ефекти економічних рішень як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі є суттєвим кроком у

системному моделюванні механізму бюджетного регулювання на макрорівні [212, с. 3].

Безумовно, держава, організовуючи через бюджет перерозподіл доходів, вирішує завдання підвищення доходів населення, створює умови для нормального відтворення робочої сили, сприяє ослабленню соціальної напруженості тощо. У той же час можливості держави в перерозподілі доходів багато в чому обмежуються бюджетними надходженнями.

В економічній теорії існує думка, що чим менша частка державних витратків у структурі ВВП, тим більш динамічно розвивається економіка. Представники іншої точки зору стверджують, що зростання державних витрат є загальносвітовою тенденцією, що характеризує рівень розвитку країни й відповідає концепції соціальної держави. Можна припустити, що й та, й інша точки зору правомірні при наявності низки можливостей та обмежень (економічного характеру тощо).

Згідно з класичною кейнсіанською теорією, якщо в економіці спостерігається нерівновага, то збільшення державних витратків веде до розширення сукупного попиту й, отже, виробництва. Зростання державних витрат обумовлює збільшення обсягу виробництва на величину, що дорівнює добутку початкового приросту державних закупівель та мультиплікатора витрат, тому державні витрати можуть здійснювати стабілізуючий або дестабілізуючий вплив на обсяг виробництва на різних стадіях економічного циклу.

Протилежної точки зору дотримуються представники нео- й посткейнсіанських теорій. Вони стверджують, що в стані рівноваги державні витратки також можуть впливати на зростання через механізм мультиплікатора-акселератора й понадмультиплікатора Хікса [435].

До початку XX сторіччя державні витрати більшості країн не перевищували 10% ВВП. У той час панувало уявлення, що з збільшення обсягів виробництва й економічним розвитком державні витрати повинні зростати, однак їх темпи повинні відповідати темпам економічного зростання. Стрімке зростання державних витрат почалося на початку XX сторіччя і було обумовлено Першою світовою війною і необхідністю мобілізації значних фінансових ресурсів. Подальша індустріалізація, збільшення податкових доходів, зростання соціальних зобов'язань держав зумовили подальше збільшення державних витрат. У цей час німецький економіст А. Вагнер, один з розробників системи соціального страхування, висунув тезу про неминуче

зростання частки державних видатків з розвитком економіки, яка згодом отримала назву «закону Вагнера» [17].

Цей закон був повною мірою реалізований на практиці в країнах Заходу. До початку 80-х рр. XX сторіччя сформувалися сучасні системи пенсійного забезпечення, допомоги з безробіття, сімейні допомоги, державне фінансування освіти й охорони здоров'я, які притаманні індустріально розвиненим країнам. Це стало підставою для того, щоб держави з такою системою соціальної підтримки називати «державами добробуту», а саму ринкову систему – «соціально орієнтованою економікою». У результаті був закладений значний інерційний механізм зростання соціальних видатків, пов'язаний з демографічною ситуацією, старінням населення, популізмом урядів і т. ін.

В економічній літературі є емпіричні дослідження, які насамперед сконцентровані на встановленні співвідношення темпів приросту ВВП і частки витрат державного бюджету на державне споживання або інвестиції, темпів їх зміни. Наведемо лише деякі, найбільш показові та значущі результати цих досліджень. До більш ранніх належить дослідження Д. Ландау [440], що охоплює 104 країни за 20-річний період, в якому автор виявив значне негативне співвідношення між темпами приросту реального ВВП на душу населення і рівнем державних витрат, виміряних як частка у ВВП.

Дослідження Р. Корменді і Р. Межира 47 країн за післявоєнне 20-річчя показало незначну залежність темпів приросту ВВП від темпів зміни частки державних витрат [438, с. 150].

К. Гріер і Г. Таллок, проводячи аналогічні дослідження, розширили базу даних до 115 країн, правда, в основному результат отриманий за рахунок 24 країн Європейського Союзу. Учені виявили значний негативний вплив на темпи приросту реального ВВП на душу населення рівня державних витрат, а саме в цих роботах досліджувалися видатки на державне споживання, видатки на оборону й освіту, але не враховувалися державні інвестиції і трансферти. [427, с. 266] Дж. Барт і М. Бредлі також показали значущість негативного співвідношення темпів приросту ВВП і рівня державного споживання, а також виявили позитивний, але незначний ефект від приросту державних інвестицій на темп приросту ВВП [406].

Широке коло досліджень щодо цієї проблеми провів Р. Барро. Згідно теорії Р. Барро економічне зростання при підвищенні соціальних відрахувань має місце лише в тому випадку, якщо не приймаються до уваги негативні

наслідки від цієї політики для нащадків. У силу такої політики пенсіонери отримують надбавку до пенсії, але їхні діти будуть змушені нести більш високі податкові зобов'язання, які перевищать надбавки пенсійних виплат. Таким чином, можна спостерігати перерозподіл багатства між поколіннями. Свідченням на користь цього аргументу є той факт, що в США збільшення соціальних відрахувань викликало тенденцію скорочення допомоги батькам з боку дітей [400; 401; 402]. Дані дослідження проводилися на базі 98 країн у різні періоди і підтвердили такі висновки. В усіх перерахованих дослідженнях рівень державного споживання (його частка у ВВП) мав суттєвий негативний вплив на темпи приросту реального ВВП на душу населення. У дослідженнях був зазначений позитивний вплив державних інвестицій на темпи приросту ВВП [401, с. 433].

Економісти, які представляють нову класичну теорію, показали, що загальний вигляд зв'язку між розміром державних витрат у структурі ВВП і темпом економічного зростання (у т. ч., в моделі Барро) виявляється нелінійним, оскільки державні видатки разом з податками впливають на економічне зростання. У результаті встановлено, що якщо частка державних витрат у ВВП низька (приблизно менша 1/15), то їх збільшення дає позитивний ефект, а якщо велика (наприклад, вища 1/5), то негативний [405].

Суттєвий інтерес представляє модель продуктивних державних послуг [404] з неконкурентними й невзаємозамінними при споживанні громадськими благами. У цьому випадку держава здатна не лише впливати на стійке постійне зростання, але й бути причиною і джерелом зростання, яке виникає внаслідок додаткової віддачі від створюваних державою суспільних благ.

У ряді емпіричних досліджень показано, що державне фінансування багатьох видів послуг позитивно впливає на розвиток економіки [420]. До числа найбільш ефективних напрямів бюджетних витрат належать: надання послуг загальної освіти, НДДКР, інвестування в розвиток інфраструктури, тобто завдання, які приватний сектор не береться повною мірою вирішити самостійно. Таким чином, на економічне зростання впливає не лише розмір державних витрат, але і їх структура.

Заслужують на увагу результати дослідження Б. Хайдара, згідно з якими видатки на забезпечення соціальних потреб можуть перевищувати інвестиції в економіку, якщо остання перебуває в стані повної рівноваги й повної зайнятості [370, с. 34]. Оскільки такі умови в країнах не сформовані, то інвестиції в економіку мають бути $\geq$ інвестиціям на забезпечення соціальних

потреб, що забезпечить зростання ВВП та сталий соціально-економічний розвиток.

Цінними є дослідження В. Істерлі і Р. Левіна [419] та С. Фішера [428] щодо залежності темпів приросту ВВП від рівня дефіциту державного бюджету у ВВП. Результати досліджень показали негативний і значущий вплив дефіциту бюджету на темпи приросту ВВП.

Випадає з ряду досліджень робота Ф. Казеллі, Г. Ескуела і Ф. Лефорта [410], у якій наведений позитивний значущий результат – протилежний від результатів описаних вище залежностей.

Крім оцінок впливу рівня державного споживання на темп приросту ВВП, у деяких дослідженнях оцінювали вплив темпу приросту державного споживання та інших показників фіскальної політики на зростання. Так, Р. Корменді і Р. Межира виявили позитивну, але незначущу залежність темпу приросту національного продукту від темпу приросту частки державних витрат у ньому [438].

За розрахунками Європейської комісії, тільки внаслідок демографічного чинника в найближчі 40 років більшість країн ЄС буде вимушена збільшити частку державних витрат у ВВП як мінімум на 4–8%, при цьому, компенсувати таке підвищення фактично буде нічим [444]. З цих причин усвідомлення виникнення серйозних проблем з фінансуванням державних зобов'язань обумовлює необхідність обґрунтованої, ефективної політики управління державними фінансами.

За розрахунками А. Ілларіонова і Н. Пивоварової, при переході на більш високий рівень економічного розвитку питома вага державних витрат у ВВП підвищується. З іншого боку, є статистичні докази того, що при збільшенні чисельності населення питома вага державних витрат у ВВП має тенденцію до зменшення [162].

Крім того, диференціація рівня державних витрат у різних країнах обумовлена історичними відмінностями, політичними та ідеологічними установками, специфікою комплексу соціокультурних факторів. Більш високий рівень державних витрат спостерігається в тих європейських державах, де при владі перебувають соціал-демократичні уряди, у той же час, інші країни (зокрема, Китай) – не вважають необхідним фінансувати соціальну сферу на протигагу економічному розвитку.

У працях західних економістів стверджується, що для кожної країни існують «оптимальні розміри витрат» (тобто відношення консолідованого

бюджету до ВВП) [421]. Такий оптимум забезпечує компроміс між економічним зростанням і вигодами від надання суспільних благ, а відхилення від оптимальних розмірів бюджету як в один, так і в другий бік є небажаними, так як приводить до уповільнення економічного зростання.

Наведені приклади емпіричних досліджень залежності економічного зростання від параметрів державного бюджету в цілому (виключення пояснюються недостатньою базою або специфікою дослідження та вимірювання) свідчать про негативний зв'язок державних непродуктивних витрат з темпами приросту економіки й наявності позитивного зв'язку між темпами приросту ВВП і продуктивними витратами.

У сучасних умовах у процесі розробки/формування зваженої соціально-економічної політики важливого значення набуває вдосконалення методики моделювання економічних процесів. Зростає потреба в системах, які здатні не лише виконувати одного разу запрограмовану послідовність дій над заздалегідь визначеними даними, але й здатні самі аналізувати знову отриману інформацію, знаходити в ній закономірності, прогнозувати тощо.

Моделювання системи управління соціально-економічними процесами національної економіки повинно, насамперед, ґрунтуватися на розумінні того, що національна економіка за своєю суттю є антагоністичною системою, економічні інтереси далеко не завжди співпадають із соціальними інтересами й потребами. У цій «нестабільній» системі важливою є соціально-економічна політика, заснована на оптимальному розподілі ресурсів, «несуперництві в споживанні».

Поняття «несуперництво в споживанні» відзначають економісти Е. Аткинсон, Дж. Стігліц: «Використання блага однією особою не веде до зниження його кількості, споживаної іншою особою» [10, с. 112]. Несуперництво характеризується тим, що «... збільшення числа споживачів блага не тягне за собою зниження корисності, що дається кожному з них»: «При наданні суспільного блага індивідуальному споживачу граничні витрати дорівнюють нулю, а при збільшенні споживачів реалізується умова Парето-поліпшення» [10, с. 165]. Держава бере на себе відповідальність у виробництві й розподілі суспільних благ, а провідну роль у цих процесах відіграють бюджети.

За всіх часів у вітчизняній економіці не піддавався сумніву той факт, що результативність та підвищення рівня управління державними фінансами багато в чому залежать від ефективності розподілу державного бюджету як важливого інструменту впливу на економічне й соціальне життя країни. За

допомогою розподільної функції бюджету досягається розподіл фінансових ресурсів держави між виробничою і невиробничою сферами суспільства.

Свої регулюючі функції, особливо в соціальній сфері, держава здійснює в основному через державний бюджет і бюджетну систему. В умовах ринкових відносин саме бюджетна система є в руках держави найважливішим інструментом акумуляції в необхідному обсязі грошових ресурсів для фінансування необхідних витрат на соціальну сферу [1, с. 88].

Питання підвищення ефективності державного бюджету, у т. ч. й бюджетних витрат, завжди були в центрі уваги української держави. Інша справа, що в умовах ринкових відносин висуваються підвищені вимоги до ефективності державного бюджету і бюджетних витрат з точки зору реалізації цього завдання не через адміністративно-командні, а фінансово-економічні методи, норми й механізми.

Фінансовий підхід до управління економікою пов'язаний із бюджетним процесом і спрямований на забезпечення узгодженості доходів і витрат бюджету. При економічному підході, на відміну від фінансового, відбувається узгодження витрат і доходів бюджету зі структурними факторами економіки. З одного боку, структура економіки визначає рівень витрат на її функціонування, реструктуризацію та розвиток, у т. ч. бюджетних витрат, з другого, – рівень конкурентоспроможності структури пов'язаний не лише з витратами, але й з прибутковістю (збитковістю, дотаційністю) галузей економіки.

При економічному підході необхідно враховувати, як і за яких витрат потрібно реструктурувати економіку, щоб підвищити доходи й рентабельність. Із цих позицій бюджет є фінансовим інструментом, що забезпечує досягнення конкретних цілей соціально-економічного розвитку. Структурна політика має підпорядковуватися тим пріоритетам, які визначені державою.

Управління економікою по суті означає забезпечення такої її збалансованості, яка сприяє досягненню цілей розвитку країни. У самому загальному вигляді під збалансованістю розуміється встановлення рівноваги між взаємопов'язаними сторонами будь-якої діяльності. Тим самим збалансованість передбачає дотримання певних кількісних співвідношень або пропорційності.

Із позицій пропорційності при управлінні економікою фінансовий підхід трансформується в проблему забезпечення бюджетної пропорційності (насамперед пропорцій розподілу бюджетних коштів, дохідної і витратної частин бюджету), а економічний підхід – у проблему забезпечення

структурної пропорційності. Бюджетна пропорційність характеризується насамперед розмірами/сумами розподілу ресурсів і рівнем дефіциту бюджету, а також дотриманням нормативних фінансових співвідношень. Структурна пропорційність означає забезпечення такої пропорційності розвитку галузей економіки, яка сприяє досягненню головної мети національної економіки – підвищення рівня і якості життя населення через стійке економічне зростання і розвиток економіки.

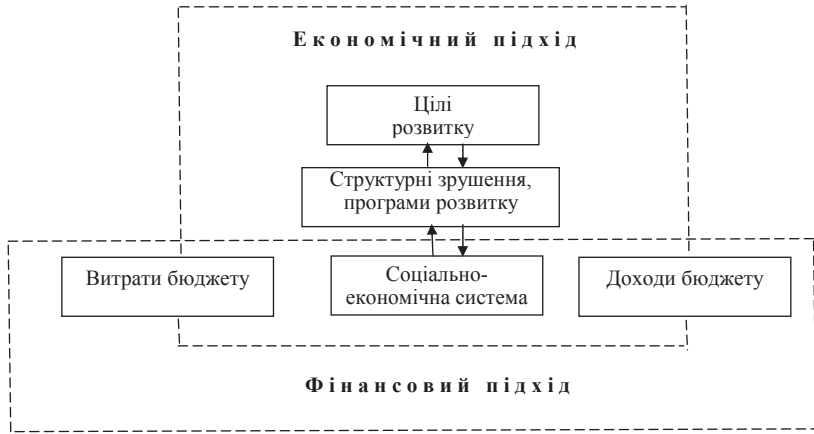
Якщо розглядати проблеми пропорційності як безперервний процес подолання виникаючих диспропорцій та забезпечення відповідності необхідних/передбачених пропорцій, то можна говорити про бюджетну й структурну збалансованість.

Бюджетна збалансованість пов'язана з дотриманням заданих фінансових співвідношень і параметрів бюджету. Структурна збалансованість означає досягнення заданих техніко-економічних співвідношень і параметрів галузей економіки, виступаючи тим самим основою сталого розвитку держави. У свою чергу незбалансована структура економіки створює небезпеку соціально-економічної нестабільності.

Орієнтація на досягнення бюджетної чи структурної збалансованості має свої переваги й недоліки. Тому тут дуже важливо уникати односторонніх оцінок. Якщо домінує структурний підхід, то велика небезпека розвивати галузі економіки країни без урахування фінансових можливостей та обмежень. У результаті може загостритися фінансова криза й, відповідно, погіршаться соціально-економічні показники й умови фінансування економіки регіону/країни. Якщо домінує бюджетний підхід, то посилюється небезпека руйнування структури економіки й відповідного зниження рівня і якості життя населення, хоча бюджетні показники і будуть перебувати в заданих межах. У цьому випадку результативність бюджетної політики починають оцінювати за рівнем виконання бюджету в цілому та її окремих статей, а не за досягнення певних параметрів економіки, соціальної сфери тощо.

Однак результативність (ефективність) бюджетної політики має і якісне вимірювання. Бюджетна ефективність визначається структурною композицією бюджету (статей доходів/витрат), а також залежить від системи державного фінансового контролю, оскільки не стільки співвідношення доходи/витрати є ефективністю, скільки використання фінансових бюджетних коштів на конкретні цілі розвитку економіки, причому так, щоб ці цілі досягали 100% виконання [349, с. 12].

На наш погляд, у процесі регулювання соціально-економічним розвитком необхідно перейти від відособленості бюджетної та структурної збалансованості до їх інтеграції (рис. 1.1). Такому інтеграційному підходу відповідає бюджетно-структурна збалансованість.

Рис. 1.1. Графічна модель інтеграції фінансового й економічного підходів в управлінні соціально-економічними процесами

Джерело: розроблено автором.

По-перше, вона передбачає визначення бюджетних співвідношень і параметрів з урахуванням необхідних структурних змін у соціально-економічній сфері, що на практиці часто ігнорується (при бюджетному плануванні без техніко-економічного обґрунтування економічних, екологічних, техніко-технологічних тощо можливостей і наслідків фінансування підсистем).

По-друге, бюджетно-структурна збалансованість «пов'язує» соціально-економічні параметри економіки, що використовує бюджетні кошти, і фінансові можливості бюджету, включаючи можливості залучення інвестицій. Така вимога на практиці часто не дотримується, наприклад, при затвердженні свідомо нереальних соціально-економічних програм (і, відповідно, відсутності необхідних обсягів бюджетного фінансування), тим самим до бюджету з самого початку закладається дефіцит або в подальшому такі програми/ініціативи не виконуються.

Найважливішим показником економічного розвитку країни є ВВП, який має бути розподілений між декількома суб'єктами/соціально-економічними підсистемами. Кожний суб'єкт/підсистема прагне отримати максимальну

частку ВВП. Для збалансування інтересів усіх суб'єктів необхідно науково обґрунтовано та виважено підходити до процедури розподілу бюджетних коштів на основі відповідних підстав та розрахунків, на основі обґрунтованих пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

У зв'язку з цим визначення частки участі держави в розподілі та використанні ВВП через показник співвідношення державних витрат (що включають у себе головним чином видатки бюджетної системи) характеризує ступінь державного регулювання в економіці, особливо в соціальній сфері, фактично показує глибину соціалізації суспільства.

З наукової точки зору, розподіл в економіці – фаза суспільного відтворення, сполучна ланка між виробництвом і споживанням. Під розподілом розуміють одну із стадій відтворювального циклу, що є наступним за виробництвом продукту та отриманням прибутку. Розрізняють операції первинного розподілу, що пов'язані з виробничою діяльністю (заробітна плата, непрямі податки, внески до фонду соціального страхування) та операції вторинного розподілу, пов'язані з механізмом розподілу державних доходів. У централізованій економіці розподіл ресурсів та фінансових коштів є найважливішим інструментом управління економікою на макроекономічному і мікроекономічному рівнях. У ринковій же економіці функції розподілу в основному бере на себе ринок, але й держава бере активну участь у цьому процесі. Відповідно, одним з основних завдань державного регулювання економіки є розробка та впровадження дієвих механізмів забезпечення економічного зростання та розвитку національної економіки за рахунок оптимального розподілу ресурсів, які держава має у своєму розпорядженні в конкретний момент часу.

Проведений аналіз особливостей застосування сучасних економетричних методів за системного моделювання бюджетних процесів на макрорівні дозволяє запропонувати таку концептуальну структурно-функціональну схему взаємозв'язків між різними рівнями соціально-економічної системи (рис. 1.2).

У процесі моделювання доцільно виходити з того, що в структурі економіки можна виділити дві взаємопов'язані та взаємодоповнюючі підсистеми – донорну (забезпечує ресурсами для ефективного розвитку) та акцепторну (забезпечує якість життя населення, формує відповідну інфраструктуру як для соціальної формації, так і для донорної підсистеми). Сутність взаємозалежності між донорною та акцепторною підсистемами можна дослідити лише в їх структурно-функціональному взаємозв'язку.

Рис. 1.2. Соціально-економічні підсистеми та їх взаємозв'язки

Джерело: розроблено автором.

Треба також визнати, що моделювання соціально-економічного розвитку країни з урахуванням фактору розподілу ВВП є недостатньо дослідженою сферою економічної науки. Складнощі полягають у тому, що розподіл ВВП не може бути зведений до кількісного збільшення якогось окремого показника, адже обов'язково передбачає структурні зміни в усій системі розподілу.

Тому основним завданням моделювання повинна стати розробка базової макроеконометричної моделі, яка дозволить програвати альтернативні сценарії бюджетного регулювання, оцінити наслідки певних змін у соціально-економічному становищі відповідно до обраного варіанту соціально-економічного розвитку, спрогнозувати основні макроекономічні показники, які, у свою чергу, є основою для розробки бюджету. Тому предметом подальшого дослідження автор вбачає створення економіко-математичної моделі ефективного функціонування соціально-економічної системи – моделі оптимуму між «економічною» та «соціальною» складовою соціально-економічної системи, у т. ч. із передбаченням (за умов) оптимального розподілу національного доходу, що викладено в п'ятому розділі монографії.

1.3. Моделі соціально-економічної трансформації України

Через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників шанси України, які ґрунтувалися на величезному ресурсно-економічному потенціалі, швидко наблизитись до розвинених країн були втрачені, а ризики нівелювання своїх переваг значною мірою проявилися. Тому на сучасному етапі цивілізаційного розвитку забезпечення ефективної соціально-економічної трансформації України вимагає зміни існуючого економічного порядку (економічної системи), забезпечення економічного зростання та високих соціальних стандартів життя на основі науково обґрунтованих підходів, концепцій, моделей.

Прагнення побудови сучасної, конкурентоспроможної, привабливої для життя країни обумовлює актуальність дослідження моделей її трансформації, визначення і наукове обґрунтування оптимальної моделі соціально-економічного розвитку. Економічна наука повинна дати відповіді на складні питання щодо перспектив подальшого соціально-економічного розвитку, проблем взаємодії «соціального» та «економічного» в процесі трансформації соціально-економічних систем, спираючись на напрацювання науковців, зарубіжний досвід та сучасні реалії.

Шляхи та напрями трансформації економіки України, дослідження проблем перехідного періоду в національній економіці та її структурних перетворень, обґрунтування різних наукових підходів до визначення стратегії економічного розвитку України висвітлені в працях багатьох учених-економістів, зокрема: В. Беседіна [24; 25], А. Гальчинського [57; 58], В. Геєця [66], С. Єрохіна [144], В. Ланового [203], А. Музиченка [248], А. Новака [256], В. Пинзеника [270], В. Савчука [356] та ін. Аналіз розробки вітчизняними вченими моделей та варіантів розвитку національної економічної системи засвідчує складність цього процесу, відсутність єдності підходів та методик, орієнтацію на різні зарубіжні школи та досвід.

Проблеми соціальної диференціації та нерівності доходів населення, аналіз фінансування державних видатків на соціальну сферу в Україні, обґрунтування моделей соціальної політики знайшли своє відображення у роботах Н. Болотіної [32], В. Геєця, Е. Лібанової і Є. Панченка [264], В. Савчука [356], В. Шевчука [385] та ін.

Кожна держава, обираючи власний шлях розвитку, намагається

визначити оптимальну модель побудови конкурентоспроможної країни, країни з високими стандартами якості життя. У процесі вибору моделі розвитку важливо детально проаналізувати вихідні економічні умови в країні, адже вони неоднакові в різних країнах і, значною мірою, визначають можливості розвитку, стратегічні напрями перетворень, накладають певні обмеження та обумовлюють ключові цілі та завдання на певних етапах цивілізаційного розвитку. Також важливо проаналізувати зарубіжний досвід, історичну практику успішно реалізованих економічних перетворень та можливості їх застосування/проекції на національну економіку в сучасних умовах.

Дійсно, на певних історичних етапах розвитку перед державою, суспільством постають різні цілі, які обумовлюють завдання державної політики та, відповідно, необхідність розвитку наукової думки, направленої на вирішення цих завдань.

Щодо питань трансформації командно-адміністративної економіки в ринкову, шляхів та основних напрямів економічної політики перехідного періоду велися доволі суперечливі дискусії низки вітчизняних учених. Науковці намагалися обґрунтувати шляхи переходу від централізованого планово-директивного господарства до ринкової економіки, прагнули виробити єдину методологію, спільні рекомендації владним органам. Свої міркування вітчизняні вчені будували на основі аналізу альтернативних концептуальних теорій світової економічної науки кінця минулого сторіччя. Насамперед, за основу бралися популярні у 80-і рр. XX сторіччя теорії економічного зростання і розвитку та їх трактування в неолібералізмі, неокласиці та неокейсіанстві. На основі врахування наявних в українській економіці факторів розвитку виокремились два варіанти моделей розвитку для перехідного періоду.

Серед учених, що перебували під впливом неоліберальної концепції американського монетаризму, сформувався напрям реформаторів, лідерами якого були В. Пинзеник [270], В. Лановий [203], які виступали за суттєве обмеження втручання держави в економічні процеси та структурну перебудову економіки. Погляди представників цього напрямку ґрунтувалися на визнанні переваг ринкового механізму над економічною політикою держави. Втручання держави в економічні процеси, на їхню думку, є шкідливим. Держава в багатьох випадках диктує лобістську, однобічну та підпорядковану політичним амбіціям вищих органів влади програму дій на тривалий період. Прихильники монетаризму в Україні переконували, що тільки повна економічна свобода та

вільне підприємництво спроможні забезпечити ефективний економічний розвиток та перехід до ринкового господарювання.

Більш помірковані прихильники другого напрямку: А. Гальчинський [59], С. Мочерний [245], В. Черняк [377] взяли за основу кейнсіанську методологію з її теорією державного регулювання економікою. Прихильники кейнсіанства переконували, що держава спроможна забезпечити макроекономічну рівновагу й національна економічна система повинна бути економікою змішаного типу, орієнтованою на вирішення соціальних проблем.

Обидва напрями проходили апробацію на рівні наукових дискусій, однак цілісної концепції суспільної трансформації впродовж 90-х рр. минулого сторіччя так і не було розроблено, як і не було відповідної програми на перехідний період. Лише наприкінці 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ сторіччя з'явилися наукові праці [64; 66; 136; 166; 167; 168; 185; 316; 353], присвячені проблемам переходу національної економіки до ринкової організації, зокрема, питанням оптимізації галузевої структури національного виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності на світових ринках, модернізації вітчизняної промисловості.

Зокрема, у монографії «Ринкові трансформації в перехідній економіці» [316] авторським колективом скрупульозно досліджено об'єкти структурних перетворень у промисловості України, їх особливості та основні напрями. Автори стверджують, що найбільш ефективною вважається та структура виробництва, у якій частка проміжної продукції (сировини, палива, матеріалів) буде відносно меншою, а частка кінцевої продукції (споживчих та інноваційних товарів) переважатиме. Наявну структуру промислового виробництва в Україні обґрунтовано вважають нераціональною як з економічної, так і з соціальної точок зору, оскільки в ній переважають екологічно шкідливі виробництва, які є енергомісткими та ресурсовитратними. З огляду на це, науковці рекомендують здійснити кардинальну трансформацію передусім у сторону розвитку наукомістких виробництв, які б могли виходити з своїми товарами на світові ринки.

На думку В. Коломойцева [185], структурні зміни слід здійснювати насамперед у промисловості, зменшувати в ній частку добувної на користь переробних галузей. Головні складові цієї політики – енергозбереження, досягнення енергетичної безпеки держави й розширення імпортозаміщувального виробництва. Погоджуючись з думкою ученого, що стержневим напрямом промислової політики України має стати посилення

конкурентоспроможності національної економіки, зазначимо, що зосередження уваги автора на питаннях структурної переорієнтації промислового комплексу країни завадило йому глибше вникнути у важливі проблеми інституціонально-структурних перетворень, які мають важливе значення для успішної реалізації цього процесу.

Завершення XX – початок XXI сторіччя характеризується в Україні пожвавленням процесів системних досліджень стану національної економіки, істотним розширенням сфери наукових досліджень проблем її структурної трансформації. Деякі вчені, узагальнюючи теоретичні положення неоінституціоналістів, доводять, що основними складовими процесу економічного розвитку й структурної трансформації економіки повинна стати інституціональна модернізація. Таку точку зору аргументовано доводив у своїй праці С. Єрохін [144]. Це дає підстави зробити висновок, що взятий/обраний за основу інституціональний підхід уможлиблює комплексне охоплення проблем структурних реформ. Прихильники цього підходу насамперед акцентують увагу на активізації ролі держави в економічних перетвореннях, на посиленні її регулюючих і розподільчих функцій.

Запізнілий вибір моделі розвитку національної економіки не зупинився виключно на неоінституціоналізмі. На початку 2000-х рр. у центрі наукових дискусій постала модель економічного зростання, її теорія, складові та різновиди. Обґрунтування моделі зростання виявило суперечливі думки й протилежні підходи. Найперше, різним було трактування шляхів виведення України з кризи та базових засад зростання національної економіки.

Загалом, до вибору оптимальної моделі економічного розвитку України найбільше долучилися науковці Інституту економіки і прогнозування НАН України, вибір яких зупинився на теорії ендогенного зростання. Головною її особливістю є орієнтація на внутрішні механізми та чинники господарського розвитку, які здатні забезпечити саморозвиток і самовідтворення цілісних господарських систем. Теорія економічного зростання орієнтує на збільшення використання внутрішніх ресурсів і можливостей, здатних створити необхідні стартові умови економічного піднесення в довготерміновому періоді. Особливий акцент при цьому робиться на активній економічній політиці держави, яка зобов'язана сприяти максимальному залученню всіх наявних у країні ресурсів і механізмів з метою формування дієздатної та стабільної власної національної економічної системи, її постійного кількісного та якісного зростання. У моделі ендогенного зростання [452] акцентується увага

на можливостях вилучення ефекту масштабу в межах будь-якої економічної системи, модифікується значення технічного прогресу, вказується на вплив зовнішніх чинників, насамперед, іноземних інвестицій, на рентабельність капіталовкладень в умовах поширення транснаціональних корпорацій та глобалізації економічного розвитку. Особливістю цієї моделі є наголошеність на постійній граничній продуктивності капіталу, яка стає можливою завдяки включенню не лише фізичного, а й людського капіталу [96].

Взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників економічного зростання науково обґрунтували у 2003 р. вчені Інституту економіки та прогнозування НАН України під керівництвом В. Геєця в праці «Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку» [136]. У вказаній праці визначено цільові орієнтири стабільного економічного зростання, підвищення якості життя, інституційних перетворень, інноваційно-інвестиційної модернізації, структурно-технологічного оновлення тощо.

Проблематиці економічного зростання була присвячена низка колективних праць, у яких вітчизняні дослідники обґрунтовували необхідність виведення економіки України на траєкторію стабільного й збалансованого зростання, вироблення відповідного інструментарію побудови макроекономічних залежностей і прогнозів. Разом з тим, науковці вказують на загрозово тривалу відсутність в Україні антикризової економічної програми, на необхідність координаційних дій в економіці на державному рівні. Не залишаються поза увагою дослідників причини затяжних трансформаційних процесів в аграрному секторі країни та пошук шляхів і засобів підвищення його ефективності.

При дослідженні трансформації пострадянської економіки в ринкову вчені-економісти часто посилаються на специфіку перехідного періоду, на його затяжний характер, зумовлений постійною політичною нестабільністю у країні. З огляду на це, актуальною і досить цікавою є публікація В. Ткаченка [353], у якій визначено перехідний період як тривалий процес переходу соціально-економічної системи з одного формаційного стану в інший, зовсім новий за характером соціальної спрямованості та економічних наслідків. Надзвичайно обтяжуючим наслідком перехідного періоду вчений вважає кризу суспільної свідомості, яка зачепила переважаючу частину населення України. Змістом перехідної економіки, на його думку, є не стільки зміна методів і механізмів господарювання, скільки трансформація/удосконалення системи соціально-економічних відносин. Іншим, специфічно українським деструктивним

чинником перехідного періоду В. Ткаченко бачить переростання боротьби навколо власності на засоби виробництва в боротьбу за перерозподіл, за важелі впливу. Обґрунтовано автор робить висновок, «що в перехідний період до будь-якої формації переплітаються три найважливіші базові тенденції: по-перше, це ступеневе, природне відмирання минулої системи господарювання; по-друге, це генезис виробничих відносин і мутація різних видів економічних систем; по-третє, наявність тенденцій соціалізації, що детермінує економічну поведінку, і гуманізація суспільно-економічного буття як фундаментальної передумови будь-яких процесів реформування» [353, с. 75].

Однак, крім оригінальних узагальнень, вчений не пропонує конкретних ефективних методів трансформації економіки, за винятком сподівань на використання інтелектуального потенціалу країни в реалізацію інвестиційної політики та конвертації у національну валюту десятків мільярдів доларів США, які зберігаються в іноземних банках як прибутки з тіньової економіки й інвестування їх у національну економіку.

Акцентування уваги провідних українських науковців (В. Александрової [168], В. Гесця, А. Кінаха і Семиноженка [63; 166], А. Музиченка [246], Л. Федулової [167] та ін.) на утвердженні інноваційної моделі розвитку супроводжувалось піднесенням національної економіки на початку ХХІ сторіччя. Цілком очевидно, що дефіцит енергоресурсів у країні, з одного боку, та наявність високого інтелектуального потенціалу, з другого, ставлять вимогу і є підставою для переходу до інноваційного зростання економіки як найбільш перспективного шляху розвитку, яким ідуть усі розвинені країни світу.

У національній моделі інноваційного розвитку українські вчені виділяють шляхи та методи розвитку: здійснення комплексу спеціальних заходів з метою забезпечення структурно-технологічної перебудови національної економіки на базі поширення інновацій нового технологічного укладу, у т. ч. створення мережі технопарків, інноваційних центрів тощо; державна підтримка суб'єктів господарювання, які освоюють інновації та стимулювання інвесторів-вкладників коштів у наукомісткі, високотехнологічні виробництва; всебічний розвиток інфраструктури інноваційного процесу, який включав би систему інформаційного забезпечення, кредитування техніко-технологічного оновлення діючого виробництва та створення нового, систему сертифікації та просування інновацій; модернізація системи освіти, підготовки й перепідготовки кадрів; недопущення руйнування науково-виробничого комплексу країни, створення умов для фінансового забезпечення кадрів, знань,

технологій та їхнього використання по перспективних напрямках; формування інституціональних та законодавчих умов, сприятливого інвестиційного клімату для позитивних змін у даній сфері.

Однак варто констатувати, що інноваційна діяльність в Україні знаходиться в стані хронічної кризи, спостерігається низький рівень інноваційної активності підприємств. Недостатньо залучається до інвестування інноваційних процесів вітчизняний та зарубіжний бізнес, майже відсутні процеси тиражування нововведень, рівень комерціалізації наукових розробок є дуже низьким. Тому запропоновані науковцями численні заходи активізації інноваційної діяльності є актуальними й сьогодні.

Згідно з Конституцією України [189] наша держава визначена як «соціальна», що накладає на неї певні зобов'язання відносно стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Водночас сформовані в Україні політична та економічна системи характеризуються низькою ефективністю. Соціально-економічна стратегія розвитку через складність і взаємозалежність проблем суспільства (у т. ч. соціальних) потребує реформування, яке повинно ґрунтуватися на наукових засадах, на усвідомленні принципів підходів у визначенні стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики, у яких закладаються напрями та цілі змін.

Забезпечення стабільності соціального та економічного поступу вимагає реалізації комплексної стратегії соціально-економічних реформ, спрямованих на зміну економічних механізмів розвитку, системну модернізацію економіки країни.

Соціально-економічна стратегія насамперед передбачає співвідношення цілей і засобів економічного розвитку в довгостроковій перспективі, які для нашої країни визначені на державному рівні, але, на жаль, не реалізовані [241]:

1) розбудова сучасної, конкурентоспроможної держави, головними характеристиками якої мають бути верховенство права й розвинута правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний державний менеджмент;

2) гуманізація розвитку, що означає збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення. Так, пріоритетами реформування було визначено модернізацію систем освіти та охорони здоров'я, підвищення соціальних стандартів, становлення культури творчого використання вільного часу та розвиток національних культурних індустрій;

3) запровадження прогресивної моделі розвитку, яка поєднує тактику реформаційних змін із стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту «безперервної модернізації».

Вирішенню цих глобальних питань перешкоджає ряд факторів, які можна віднести до недоліків стратегічного бачення перспектив розвитку держави. Найгострішою проблемою соціальної політики України залишається нераціональне використання коштів, що виділяються на соціальні потреби. У той же час модернізація соціальної підтримки здійснюється дуже повільними темпами, збільшення обсягів державного фінансування не супроводжується відповідними змінами в системі управління, організації та механізмах надання соціальної допомоги та послуг. Здавалося б, збільшення інвестицій держави в соціальну сферу мало б дати результати, але дані статистики свідчать про необґрунтованість цих сподівань. Підтвердженням цьому слугують дані табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення та частка бідного населення

Показник	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Видатки, % до ВВП	3,5	5,7	5,6	4,8	5,6	9,0	7,6	6,7	7,8	8,6	9,7	8,1	8,9	10,0
Рівень бідності, %	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0	26,4	24,1	24,0	24,5	25,3

Джерело: складено за даними [26; 237; 339].

Розглядаючи ефективність як співвідношення результату й витрат, можна констатувати, що за роки дослідження частка соціальних трансфертів держави зростає майже в 3 рази, а показник рівня бідності населення України не продемонстрував такої позитивної динаміки (частка бідного населення істотно не зменшилась, а в окремі роки, навіть при зростанні соціальних видатків, – збільшилась).

Інертність адаптаційних механізмів сприяє поширенню бідності, що відтворює витратний характер системи соціальної підтримки, яка сьогодні склалася на базі універсальних соціальних трансфертів, субсидій на товари й послуги та категоріальних пільг. Отже, чинна модель соціально-економічної політики України не вирішує завдань щодо модернізації економіки та суспільства.

Варто відзначити потреби України в суттєвих інвестиціях за видами економічної діяльності. Зокрема, інвестиційних ресурсів розвитку/модернізації потребує промисловість України, транспорт, будівництво, інфраструктурні проекти, агропромисловий комплекс.

Зважаючи на передбачені обсяги інвестицій відповідно до певних програм розвитку, суттєво вплинути на вирішення економічних проблем відповідних галузей бюджетні кошти не здатні. Зокрема, для надання державної підтримки забезпечення розвитку сільських територій, сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку на період 2008–2015 рр. передбачається витрати 120,75 млрд грн [291]; на виконання заходів згідно Державної цільової економічної програми модернізації комунальної теплоенергетики обсяг фінансування з державного бюджету на період з 2010 по 2014 рр. складав 16,4 млн грн [290]; на Загальнодержавну Програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства було передбачено витратити 23,37 млрд грн протягом 2010–2014 рр. [287].

Отже, на думку автора, у сучасних умовах досягнення сталого соціально-економічного розвитку можливе лише за умови фундаментальних зрушень у пріоритетах соціально-економічного розвитку. Лише забезпечення стійкого економічного розвитку дозволить ефективно здійснювати програми боротьби з бідністю без падіння існуючого рівня споживання та виробництва суспільних благ. Розвиток економіки, досягнення економічних результатів суб'єктами господарювання України слугуватиме основою розв'язання соціальних проблем та значного поліпшення якості життя населення.

Відповідно, соціально-економічна політика потребує дієвих механізмів впливу на системні українські проблеми, до яких треба віднести тінізацію економіки, корупцію, великий обсяг витрат на утримання державного апарату, енергозалежність. Для цього потрібно створити сприятливі умови ведення бізнесу, переглянути норми податкового законодавства в контексті офшорних схем, розробити реально діючий механізм боротьби із корупцією, вдатися до жорсткої економії коштів на державне управління та утримання державного

апарату, впровадити сучасні технології виробництва на підприємствах різних секторів економіки, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, поверненню втрачених ніш на світових ринках та відкриттю нових сегментів на нових ринках, швидкій модернізації економіки й одержанню економічних здобутків, що обумовить перехід України на якісно новий етап соціально-економічного розвитку. Адже, незважаючи на багатоваріантність розвитку, сьогодні основними складниками національного успіху є поєднання безперервної модернізації з інноваційністю. Саме такою є універсальна формула не тільки економічного, але й соціального-культурного й навіть політичного розвитку.

Соціальні перетворення повинні забезпечувати соціальну стабільність, відтворення інтелектуального капіталу, нівелювання соціальної нерівності. В умовах високого рівня старіння населення головним пріоритетом державної соціальної та демографічної політики має бути не лише стимулювання народжуваності, а й продовження повноцінної економічної та соціальної активності населення старших вікових груп, що сприятиме забезпеченню рівноваги між економічним і демографічним розвитком суспільства.

Необхідно змінювати привабливу, але не обґрунтовану з економічної точки зору стратегію розвитку, в основі якої лежить патерналістська модель, якій притаманні істотні недоліки.

Про небезпечність такої стратегії попереджав В. Гесць, який цілком справедливо зазначив, що існуюча модель – стимулювання платоспроможного попиту населення через бюджет і адекватну реакцію бізнесу на підвищення доходів населення – формує відповідні макроекономічні показники: споживче зростання ВВП і доходів бюджету. Крім того, вона підтримує не інвестиційний попит в економіці, а платоспроможний попит населення. На його думку, трансформувати споживчу модель зростання економіки заважають постійні політичні коливання, які не дозволяють принципово змінити структуру економіки. Науковець зазначає, що сьогодні багато пільг, які вимивають гроші з бюджету. Держава одночасно не може надавати і пільги, і гроші на розвиток інфраструктурних проєктів. Це неправильна модель, яку слід змінити [60].

Думка авторитетного економіста щодо безперспективності обраної моделі управління соціально-економічним розвитком підтвердилася світовою фінансово-економічною кризою наприкінці першого десятиріччя XXI сторіччя, яка спричинила глибокі структурні та синергічні зміни в якісній і кількісній характеристиках моделі добробуту, що переконує у необхідності формування

принципово нової моделі соціально-економічного розвитку.

Державний патерналізм, який поширюється на всіх членів суспільства незалежно від їх соціальної належності, став головним критерієм виділення соціальної держави в особливий тип. Поява терміна «соціальна держава» фактично визначила нову природу державності. Це поняття відобразило перехід від «поліцейської держави», «держави суспільного договору», «держави як вищої форми влади» до держави, яка здійснює соціальні функції. Отже, вона бере на себе відповідальність за добробут громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки для всіх членів суспільства, створює державні системи соціального забезпечення та соціального захисту, запроваджує бюджетне фінансування соціальних програм і нові механізми соціальної політики у вигляді державного соціального страхування, стає домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві.

На нашу думку, модель соціально орієнтованої держави втілювати на практиці в Україні в «чистому вигляді» не можна, оскільки вона приховує в собі небезпеку дуже активного й всеосяжного державного патерналізму, який різко знижує схильність до ризику й прийняття самостійних рішень, які вимагають власних інвестицій.

Р. Дарендорф виокремлює такі вади моделі соціально орієнтованої держави: соціальна держава формує клас державного бюрократичного апарату, який не здатний розгледіти справжній стан індивіда; ця модель коштує дорого, тому не зрозуміло, що робити, коли настає економічний спад; в основі соціальної держави лежить перерозподіл доходів від багатих до бідних верств, що є загрозою для зростання ефективності економіки; соціальна держава передбачає збільшення кількості одержувачів соціальної допомоги, що вимагає додаткового фінансування; неможливо/складно фінансувати дорогі/масштабні технічні нововведення (наприклад, сучасне медичне обладнання). Крім того, постають інші запитання, зокрема, як пояснити одержувачам соціальної допомоги, що в одних районних лікарнях проводять безкоштовну сучасну медичну діагностику, а в інших – ні? Проте Р. Дарендорф не пропонує відмовлятися від моделі соціальної держави, а вважає, що потрібно скоригувати реалізацію цієї моделі на практиці [77, с. 32].

Ліберальна соціально-економічна політика передбачає мобілізацію власних сил людини, яка не розраховує на сторонню допомогу й діє в умовах максимальної свободи вибору. У суспільстві освічених й енергійних, звичних до щоденної боротьби за існування людей, яких в Україні достатньо, така

політика може стати цілком виправданою та ефективною. Проте нині більшість громадян не здатні ефективно функціонувати в умовах ринку, тому проведення в «чистому вигляді» ліберальної політики призведе до соціальної кризи, блокування соціальної адаптації, дезорієнтації значної частини населення і до його інтенсивної маргіналізації. Наслідком такої політики неминуче стане розкол у суспільстві на тих, хто вже здатний діяти без підтримки, і тих, хто не може прожити без неї.

Ідеологія соціальної держави покладена в основу конституційного ладу України. Відомі економісти й політичні сили згодні з тим, що «функціонування» соціальної держави треба вдосконалювати, гарантії – розширювати, соціальні виплати – оптимізувати. Розбіжності викликають тільки способи та засоби досягнення цілей, що виявляються в проблемі вибору сучасної моделі, розробці та реалізації ефективної соціально-економічної стратегії.

У цьому зв'язку синтез ліберальної моделі соціально-економічного розвитку та соціально орієнтованої економіки, на нашу думку, є оптимальним стратегічним рішенням для подальшого соціально-економічного розвитку Української держави в сучасних умовах.

Характерний принциповий аспект сучасної моделі розвитку України – розуміння того, що соціально-економічна політика повинна спиратися на можливості синтезу двох зазначених вище моделей (ліберальної й соціальної), враховуючи, що їх окремі елементи можуть бути адресовані різним групам населення.

1. Соціально орієнтована модель розвитку повинна повноцінно функціонувати у відношенні до інвалідів, непрацездатних, безробітних (у частині сприяння їх навчанню, перекваліфікації), багатодітних та інших прошарків населення, які в соціальному плані є мало захищеними. При цьому держава зобов'язана вести активну соціальну політику, не претендуючи на роль її єдиного суб'єкта, а також заохочувати діяльність громадських і благодійних організацій до проявів індивідуальної соціальної відповідальності. В основі її соціально-економічної політики має лежати ідея партнерства між державою, приватним сектором, громадськими та благодійними організаціями, а також фондами сприяння розвитку й захисту людини. Відповідно, значна частина соціальних послуг надаватиметься через недержавні організації та фонди. У сфері економіки держава повинна виявляти управлінську активність, регулюючи не тільки макроекономічні процеси, але й процеси розподілу

національного доходу, приватизації, стимулювати підприємницьку активність тощо. Разом з тим вона повинна сконцентрувати свої обмежені ресурси на виконанні своїх базових функцій, а бюджетну політику будувати на оцінці відносної ефективності та необхідності участі держави в різних сферах економічної діяльності й зводити до мінімуму розподіл бюджетних ресурсів у сфері соціальних послуг, де участь держави є не обов'язковою.

2. Ліберальна модель економічного розвитку повинна стати основою взаємовідносин держави та економічно активного населення, виходити з того, що локомотивом економічної динаміки є соціальні групи, які мають кваліфікаційний і трудовий потенціал високої соціальної активності й мобільності, здатні легально адаптуватися до нових умов і реалізувати ефективні моделі своєї діяльності. Фокусом (стрижнем) перетворень у соціально-економічній сфері має стати стимулювання мобілізації й економічної результативності індивідуумів (соціальних груп, суб'єктів господарювання), які б повною мірою розуміли свою відповідальність не тільки за добробут власний, але й інших членів суспільства, розвиваючи інститути соціального партнерства, благочинності, спонсорства тощо.

Отже, модель соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах повинна поєднувати елементи ліберальної та соціально орієнтованої моделей.

1.4. Трансформація світової економіки в умовах глобальної інституціоналізації та участь у ній України

Питання трансформації економічних систем постійно перебували та перебувають у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, є предметом численних наукових дискусій. Вагомі теоретико-методологічні напрацювання в цій царині належать: В. Беседіну [25], А. Гальчинському [58; 59], В. Геєцю [64; 66], С. Єрохіну [144], І. Малому, Ю. Зайцеву та В. Савчуку [356], К. Марксу [224; 225], П. Самуельсону [319], Й. Шумпетеру [390], проблеми трансформації економічних систем в умовах глобалізації були предметом дисертаційних досліджень*. Слід зазначити, що біфуркаційні перетворення в умовах індустріальної економіки мали епізодичний характер, відтак першочергової уваги потребували проблеми підтримки стійкої

* Гражевська Н.І. Трансформація економічних систем в умовах глобалізації: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Н.І. Гражевська; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 39 с.

динамічної рівноваги існуючих макросистем. Саме тому основна увага науковців була зосереджена на вивченні механізмів функціонування, самозбереження та саморозвитку стаціонарних економік.

Однак обґрунтування принципово нових явищ постіндустріального розвитку, притаманних другій половині XX сторіччя, за допомогою теоретико-методологічного інструментарію попередньої епохи зумовило засилля нормативних, заідеологізованих підходів. Вони поглибили небезпечний розрив між практикою та її теоретичним обґрунтуванням. Традиційна економічна теорія, яка переобтяжена інерційністю економічного мислення, що сформоване в межах неокласичної методології, є непридатною для пояснення нових реалій світогосподарської еволюції. Останні пов'язані з локальними та глобальними трансформаціями нестійких та нелінійних економічних систем.

Дослідження традиційних постулатів класичної науки, які перетворилися на теоретичні рутини, сприяв сформуванню широкої палітри неортодоксальних підходів до дослідження трансформаційної проблематики, у т. ч. створенню фундаментальних праць філософсько-методологічного характеру, які описують поведінку складних, нерівноважних систем; теорій соціальної та культурної динаміки [334]; соціально-інституційних технократичних концепцій [21; 75; 76]; напрацювань у галузі економічної компаративістики, порівняльного аналізу економічних систем, порівняльного інституційного аналізу, ордолібералізму, французької школи «теорії регуляції» та ін.

З часом проблематика системних соціально-економічних перетворень виокремилась у специфічний напрям наукових досліджень під назвою «економічна транзитологія», започаткований вченими, які аналізували трансформаційні процеси кінця 70-х рр. XX сторіччя у країнах Латинської Америки. Трансформації, яких зазнали ці країни, трактувались як «демократичний перехід» (democratic transition) традиційних суспільств до ринкової економіки, змістовно пов'язаний із демократичним реформуванням системи політичної влади та лібералізацією соціально-економічних відносин.

Нині економічна транзитологія має суттєві наукові здобутки як у галузі теоретичного аналізу та економіко-математичного моделювання, так й у сфері емпіричних спостережень, осмислення та узагальнення практичного досвіду.

Головною ознакою сучасного світогосподарського розвитку є глобальна взаємозалежність, котра охоплює та видозмінює політичні, економічні, соціальні та екологічні його умови. Глобалізація сприяє загальному економічному прогресу через поширення інновацій у сфері технологій і

менеджменту, активний обмін товарами, послугами, інвестиціями. Одночасно посилюються нерівномірність, диспропорційність та асинхронність розвитку науково-технологічних, фінансово-інвестиційних, виробничих, торговельних відносин як у функціональному, так і в міжкраїновому планах. На одному полюсі сучасної світової економіки концентруються країни – глобальні лідери, ключовими детермінантами успіху яких у третьому тисячолітті стають інформатизація, інтелектуалізація, екологізація виробництв і середовища життєдіяльності. На іншому полюсі світової економіки – більшість країн, для котрих економічна глобалізація проявляється насамперед як якісно нові умови розвитку, на які практично важко або й неможливо впливати, але обов'язково треба враховувати. Країни, які не встигають за динамікою нової епохи, не тільки не отримують дивідендів від глобалізації, але й стають її заручниками, опиняються на узбіччі глобальних, загальноцивілізаційних процесів. Очевидною стає інтернаціоналізація господарського життя, взаємопроникнення різних видів діяльності – науково-технічної, фінансово-комерційної та ін., що призводить до інституціональних змін. Інституціональні перетворення міжнародних економічних відносин визначалися багатьма факторами. Найважливішими є: перебудова соціально-економічної структури, масова приватизація, створення фінансової інфраструктури, виникнення й розвиток фінансових ринків, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків.

Протягом останніх десятиліть глобалізація проявлялась і досліджувалася як ключова тенденція світогосподарського розвитку. Сучасні системні трансформації надають їй нову якість – глобалізація із тенденції переросла в самодостатній, певним чином структурований процес.

В умовах глобальної інституціалізації економіки на рівноправні й навіть значніші ролі, ніж традиційні суб'єкти міжнародних економічних відносин (держави), претендують не тільки ТНК, міжнародні організації (Світовий банк, МВФ, СОТ, МОП), регіональні міждержавні інтеграційні об'єднання із сукупними трильйонними ВВП, а й світові фінансово-інформаційні центри – міста, які практично екстериторіальні та функціонально автономні (Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт-на-Майні, Берлін, Париж та ін.) з багатомільярдними щоденними обсягами валютних операцій, окремі індивіди – наукові працівники, університетські професори, бізнесмени, творчі особистості. У надрах інтернету зародилась не тільки «віртуальна економіка», але вже й «віртуальна політика», «віртуальна дипломатія» тощо. Глобально організовані мультимедіа-компанії впливають безпосередньо на розум людей засобами

несилового й неекономічного характеру.

Прояви глобалізації такого роду «розвивають» традиційні межі економічного аналізу, спонукають до нетривіальних узагальнень. При цьому важливо розуміти, що навіть успадкованих глобальних проблем розвитку людської цивілізації (забруднення навколишнього середовища, виснаження життєво важливих природних ресурсів, бідність і зростаючий розрив між країнами в «якості життя» тощо) нові суб'єкти вирішити не спроможні, як це не змогли зробити й транснаціональні корпорації.

Глобальні процеси загострюють конкурентну боротьбу, призводять до змін у перерозподілі фінансових ресурсів, що зазвичай відбувається не на користь країн із низьким та середнім рівнем розвитку, зумовлюючи їхню маргіналізацію у світовому господарстві. За цих умов важливим засобом конкурентної боротьби в сучасному світі, а також формою захисту власних економік від несприятливих перепадів світогосподарської кон'юнктури є фрагментація світової економіки за рахунок формування угруповань та блоків держав, які проводять координовану економічну політику. Це є вимушеним кроком і відповіддю на посилення глобальної конкуренції. Водночас із глобалізаційними процесами кожна держава здійснює власну політику щодо захисту національних інтересів.

Функціонування міжнародних інституцій є умовою й невід'ємною складовою розвитку світової економіки. Після останньої фінансової кризи, котра повною мірою продемонструвала руйнівний потенціал і механізми передачі негативних впливів глобального характеру, у новому світлі виглядають проблеми функціонування міжнародних фінансових організацій. Справа навіть не в тому, що країни, дотримуючись програм реформування за «універсальними» рецептами МВФ, рідко досягають відчутних економічних успіхів, а країни, зорієнтовані на власну промислову й науково-технологічну політику (яка з очевидних причин залишається поза увагою МВФ), такого успіху, як правило, досягають. Важливо, що приходить розуміння безпрецедентно непродуктивного й навіть шкідливого для становлення нових ефективних економік використання величезних фінансових ресурсів, які акумулюються у міжнародних фінансових організаціях [86].

Серед основних внутрішніх обмежень держав щодо включення до світогосподарських процесів є недосконалість інституціонального забезпечення міжнародної економічної взаємодії.

Попри задекларовану рівноправність розвинутих країн та тих, що

розвиваються, стосовно доступу до ринків та ресурсів, практика свідчить про нерівність умов функціонування різних країн. Так, на слушну думку В. Сіденка, інтенсифікація лібералізації міжнародної торгівлі наприкінці ХХ сторіччя не створила рівних умов для різних держав [326]. Для країн з менш розвиненими ринковими економіками в новій глобальній торговельній системі залишаються значні перешкоди для реалізації переваг вільної торгівлі, що насамперед визначаються їхньою інституціональною недорозвиненістю, відсутністю належного фінансового та кадрового забезпечення. При цьому фактично зберігається значна асиметрія в реальних (а не формально задекларованих) можливостях доступу на зарубіжні ринки товарів і послуг. Ця асиметрія посилюється в умовах зменшення ролі відносно простих (тарифних) методів регулювання і відносного підвищення значення складніших, часто прихованих нетарифних методів. Останні дуже широко застосовуються розвиненими країнами у формі:

- різного роду стандартів, технічних правил, санітарних і фітосанітарних вимог, у т. ч. міжнародних, у формуванні яких превалююча роль належить найбільш розвиненим країнам;

- використання антидемпінгових механізмів на основі досить недосконалих методик визначення випадків демпінгу, що створюють простір для довільних рішень;

- обмежувальної ділової практики ТНК, які навіть у формально лібералізованій торговельній системі мають можливості не допускати не бажаних для них учасників на найбільш динамічні ринки в сучасних секторах економіки, не кажучи вже про формування замкнених систем внутрішньо корпоративного обігу товарів і послуг;

- використання прихованих механізмів політичного сприяння власним компаніям з боку урядів найбільш розвинених країн і просування їх товарів і послуг на найбільш перспективні зовнішні ринки.

Країни, що розвиваються, пред'являють свій «рахунок» системі використання подвійних стандартів у трьох сферах міжнародного регулювання, які тісно пов'язані між собою: тарифи, субсидії та інвестиції. Асиметричність економічних результатів такого регулювання підтверджуються, зокрема, такими даними. Щороку ЄС виділяє на підтримку сільського господарства 50 млрд євро, що складає близько 40% загального бюджету ЄС (хоча, варто зазначити, ведуться дискусії щодо доцільності й чесності розподілу коштів на підтримку європейських аграріїв. Зокрема, як з'ясувалося, левову частку

коштів на підтримку сільського господарства отримують гігантські продовольчі концерни, а не дрібні німецькі фермери) [35].

Сполучені Штати Америки субсидують фермерів, що вирощують бавовну, на суму близько 3 млрд. дол. США щорічно. Ці грошові вливання впливають на світову ціну бавовни, опускаючи її на 25% або до рівня, що не покриває витрати на вирощування бавовни в Індії [27]. Значна частина не затребуваної ринком продукції західних виробників, потрапляючи в країни, що розвиваються, «підриває» місцеве виробництво. Поставкам же конкуруючої продукції з цих країн на західні ринки перешкоджають протекціоністські тарифи. Також, якщо середні тарифи на імпорт європейської продукції в США становлять усього 2% від її вартості, то аналогічні на імпорт у США з деяких країн, що розвиваються, у 20 разів вищі [160, с. 8].

Практичний досвід багатьох держав світу, нинішніх членів СОТ, ЄС свідчить про те, що більшість потенційно можливих позитивних наслідків від глобалізації для країни та її виробників реалізується не автоматично, а в результаті збалансованої й професійної політики, яка створює потенціал для використання таких можливостей.

У зв'язку з цим варто привести приклади досвіду ряду країн, який свідчить, що членство в СОТ, ЄС не завжди забезпечує позитивний результат. Найбільш істотних результатів від членства (зростання економіки й надходження значних інвестицій) досягли країни Прибалтики й Грузія. А такі держави як Молдова й Киргизстан не одержали ніяких вигід. Це пояснюється тим, що вони не проводили цілеспрямованих на вступ у СОТ економічних реформ усередині країни. У переговорному процесі вони навіть не намагалися відстояти інтереси своїх виробників, а погоджувалися на всі умови, які перед ними висувалися. У той же час порівняння України з Киргизією, що не має виходу до моря, або навіть з Молдовою, є некоректним. Киргизстан, що першим на пострадянському просторі в 1998 р. вступив у СОТ, внаслідок лібералізації імпорту зіштовхнувся зі збільшенням імпортних товарів за неможливості пропозиції конкурентоспроможного експорту; було фактично втрачено сільське господарство внаслідок скасування субсидій для експорту киргизької сільгосппродукції (вимога СОТ) і квот для сільськогосподарського імпорту. У підсумку в Киргизстані одні з найнижчих економічних показників серед країн СНД, а обсяг інвестицій, як передбачалося, не зазнав істотної динаміки [460].

У Чехії після вступу до СОТ заводи не змогли перереєструвати у своїй же

країні 60% медпрепаратів, головним чином оригінальних. Після вступу до СОТ латвійські товари не витримали конкуренції з імпортними, і легка промисловість припинила існування. Крім того, приблизно на 6% подорожчали ліки. Після вступу до ЄС 1 травня 2004 р. фармацевтичні заводи Прибалтики було зупинено (за винятком деяких дільниць, обладнаних за європейськими стандартами). Було закрито виробництво навіть життєво важливих інсулінів, що обумовило необхідність закупівлі їх за кордоном. [169, с. 49]

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що лише ефективна державна стратегія інтеграції у глобальне економічне середовище дасть можливість Україні скористатись усіма перевагами цього процесу та уникнути численних загроз національній економічній безпеці. Конкурентоспроможною може бути національна економіка, яка ефективно використовує можливості глобалізації.

В умовах реальної загрози суверенітету й територіальної цілісності України актуальним є питання щодо її вступу до НАТО. Україна, яка добровільно віддала ядерну зброю, отримавши гарантії безпеки, навпаки, отримала загрозу звідти, звідки не чекала – від одного з гарантів безпеки. Російська агресія й окупація частини нашої території – виклик не тільки для України, а всьому глобальному світопорядку в XXI сторіччі, брутальне порушення основоположних принципів міжнародного права, цілей і принципів Статуту ООН і міжнародних зобов'язань Росії.

Тому варто дослухатись до думки фахівців, здійснювати рішучі кроки, приймати швидкі, але виважені рішення щодо набуття членства в НАТО. Адже лише членство в НАТО дає переваги колективної безпеки. НАТО не буде надавати захист країні, яка не входить до її структури, незалежно від рівня співробітництва.

Сьогодні, згідно з багатьма соціологічними опитуваннями, які озвучуються у засобах масової інформації, підтримка суспільством членства України в НАТО переважає кількість противників інтеграції до військового блоку. Ця ситуація склалася й без проведення інформаційної кампанії, яку мали б проводити влада й громадянське суспільство. Хоча варто зазначити, що державні органи в свій час успішно звітували про виконання Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України.

Щодо членства в НАТО окремі політики та політичні сили пропонують провести референдум. Заборони на всенародне загальне опитування про вступ до НАТО немає. Це лише спосіб дізнатись громадську думку в контексті

ймовірного приєднання до найефективнішої системи в міжнародному безпековому просторі. До речі, з 28 країн-членів НАТО лише в трьох країнах – Іспанія, Словенія, Словаччина – проводився референдум щодо вступу цих країн до НАТО. Індикатором народної підтримки процесу вступу до НАТО були соціологічні опитування.

У той же час питання вступу до НАТО може здаватися суто військовим й політичним, а насправді – дуже серйозне економічне питання (модифікація структури військового бюджету, інвестиції у військове виробництво, перерозподіл зовнішньої торгівлі озброєнням). Наприклад, для Польщі, Чехії та Угорщини приплив іноземних інвестицій за рік після оголошення про вступ до НАТО збільшився в 3,5 рази, для Румунії на 141%.

Зважаючи на підписану Угоду про асоціацію з ЄС, говорити про можливу європейську інтеграцію України з чисто правової точки зору дещо некоректно.

У європейському праві асоціація сама по собі не означає кроку до вступу до ЄС: подібні договори раніше підписали, наприклад, Чилі, Палестинська автономія та багато інших держав і державних утворень. Було б абсурдом стверджувати, що палестинців тепер чекає вступ до Євросоюзу.

Проте асоціація означає цивілізаційний вибір: це вибір європейського шляху розвитку, який ознаменований плюралістичною демократією, верховенством права, захистом прав і свобод людини, повагою до міжнародного права та національного суверенітету. Певною мірою це відхід від диктату Росії, де жоден із цих принципів, які є фундаментальними в європейському контексті, не виконується належним чином. Підтвердження тому – анексія Криму, конфронтаційно-пропагандистська позиція щодо багатьох членів міжнародного співтовариства, сучасний стан судової влади та законодавства в країні.

Розбіжностей з цього приводу не може не виникати в контексті величезної кількості справ, які Росія програє в суді з прав людини; чіткої позиції міжнародного співтовариства щодо Криму; режиму міжнародних санкцій, що посилюється, до окремих осіб, компаній Росії.

Асоціація, поки що не підкріплена перспективою вступу до ЄС, але – це чіткий сигнал, що Україна (як і Грузія, і Молдова) вибрала цивілізаційний шлях миру й свободи, де правосуддя – не фарс, де війна – не метод, де права й свободи дотримуються.

Те, що Україна в умовах тиску з боку Росії підписала Угоду про асоціацію з ЄС, є свідченням цивілізаційного євроінтеграційного шляху

розвитку. Багато українців сприймають свій європейський вибір як путівку в щасливе майбутнє. Проте варто відмітити, що угода ратифікована Верховною Радою України із відтермінуванням вступу в силу значної частини її положень через тиск Росії та не зовсім прозорі компромісні рішення.

Політика інтеграції України до ЄС не збігається з імперськими амбіціями Росії. Але Росія – не заміна Європі: нагнітання напруженості, ігнорування міжнародного права та політика газових знижок лояльним до Росії режимам на кшталт Білорусі не є привабливими альтернативами європейському шляху розвитку. Росія не може запропонувати цивілізаційної альтернативи: з Росією немає справедливості, поваги до права, довгострокового економічного розвитку. Росія не пропонує майбутнього. На основі нафто- газо (грошового) ресурсу цивілізаційну ідею винайти неможливо. Гроші – це ресурс, а не ідеологія і не шлях розвитку. У поганих руках вони означають розруху.

Зараз Угода про асоціацію з ЄС дає Україні раніше небачений доступ на європейський ринок, але й тягне небачені досі вимоги, обов'язкові до виконання: модернізувати всі аспекти своєї державності. Непопулярні та витратні в короткостроковій перспективі, ці інвестиції здатні принести результати. Період адаптації за найбільш оптимістичного варіанту триватиме не менше п'яти років. Щоб пережити цей час, потрібні значні фінансові ресурси або «затягування поясів». Необхідно кардинальним чином поміняти величезний простір інститутів і моделі діяльності громадян, подолати розрив між новим писаним правом і традиційними соціальними практиками.

Суб'єкти господарювання України, які добре знають російський ринок, не готові в більшій своїй частині конкурувати на європейських ринках. Приміром, Україна має налагоджені зв'язки тільки за традиційною номенклатурою – метал, зерно й базова хімія.

Приплив капіталів у теперішніх умовах малоїмовірний, до того ж у країнах Південно-Східної Азії дешева робоча сила й там немає взагалі жодних традицій соціального захисту.

У країнах Східної Європи та Балтії психологічною компенсацією у подоланні проблем перехідного періоду слугувала ідея незалежності від Росії. Проте, варто визнати, що частина населення південно-східного регіону України бачить себе й розвиток України в нерозривній єдності та глибокій інтеграції з північним сусідом. Тому процес євроінтеграційних трансформацій України є і буде непростим.

Для досягнення можливості інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС

Україна має привести свою систему технічного регулювання у відповідність до європейських вимог, оскільки головними перешкодами торгівлі з ЄС є не імпорتنі тарифи, а технічні бар'єри в торгівлі – вимоги до безпечності та якості продукції, її характеристик, процедури оцінювання відповідності.

У довгостроковій перспективі Угода про асоціацію з ЄС має підвищити конкурентоспроможність товарів, що виробляються в Україні, а відтак – підвищити обсяг експорту на світових ринках. Окрім того, зі зростанням якості українських товарів зміняться позиції національних виробників на внутрішньому ринку. Водночас українські споживачі матимуть доступ до якісних товарів і послуг.

Створення зони вільної торгівлі з ЄС не має викликати побоювань з приводу неконтрольованого потоку імпорту з ЄС через те, що:

- угода є взаємною, тому інтеграція до ЄС відкриє українським товарам доступ до ринку, який складається з 500 млн. споживачів;

- товари з ЄС уже широко присутні на українському ринку через невелику кількість бар'єрів. А тому наслідки лібералізації торгівлі з ЄС не спричинять ризиків для України; до того ж Україна не є ключовим ринком для товарів з ЄС;

- ЄС відкрив свій ринок одразу з можливістю перехідного періоду для України. Вітчизняний ринок, українські виробники мають перехідний період адаптації до серйозної зовнішньої конкуренції. Окрім цього, гармонізація законодавства, адаптування стандартів та норм і побудова необхідних інституцій вимагають зовнішньої підтримки. Зважаючи на це, ЄС пообіцяв збільшити технічну та фінансову допомогу Україні.

Між Україною і ЄС узгоджується система квотування по товарних групах. Наприклад, українській стороні вже запропоновано тарифну квоту щодо експорту пшениці на 700 тис. тонн. Проте квота по ячменю оцінюється в 45 тис. тонн, що не може влаштувати Україну, порівнюючи обсяги ячменю, які вона сьогодні експортує. Україна готова піти на взаємні поступки стосовно певних груп товарів, зокрема, вітчизняна кондитерська галузь може знизити мито одразу до нуля.

Наслідком успішного виконання Угоди можливе приєднання України до ЄС. В підписаній Україною з ЄС Угоді перспективи членства в ЄС не було. Але політичні вимоги прийняття України до Євросоюзу за «Копенгагенськими критеріями» та економічні за Маастрихтським договором прописані в Угоді про асоціацію. Однак, як показує практика, від підписання цього документа до

реального членства в ЄС може пройти не один десяток років. Достатньо згадати досвід Туреччини: у 1960 р. вона підписала Угоду про асоціацію з ЄС, через три роки подала заявку, яку розглядають уже 51 рік.

Світовий досвід показує, що часовий розрив між підписанням Угоди та подачею заявки коливається в межах 7–10 років. За цей час Україна зможе виконати політичну частину умов прийняття до ЄС. Складно буде підвищити рівень розвитку демократії, провести реформи, прийняти закон про права нацменшин; здійснити процеси «очищення» державної влади.

Економічні критерії, що висуваються до країни, яка бажає стати членом ЄС, Україні також потрібно покращити. З поточним дефіцитом бюджету Україна не дотягує до євростандартів (повинно бути не більше 3%, в Україні – 4,4% у 2013 р.). За показником рівня держборгу Україна поки що вписується в рамки (повинно бути не більше 60% ВВП), але він зростає. По сальдо платіжного балансу – у Маастрихтському договорі такого пункту немає, але Рада ЄС, Єврокомісія і МВФ вимагають скорочувати різницю експорту-імпорту товарів і послуг до 3–5% ВВП. За 2013 р. дефіцит рахунку поточних операцій платіжного балансу в Україні склав 9% ВВП. Щодо прибутковості держоблігацій Україна наближається до показників Греції з 7,5% річних, але у Німеччині прибутковість держоблігацій складає 2% [237; 339; 460].

Проте вже в найближчій перспективі Україна може сподіватися на безвізовий режим, який Молдова вже отримала, а Грузія, ймовірно, отримає незабаром. Кордони з ЄС для українців можуть відкритися вже у 2016 році. Для ЄС це рішення буде непростим, оскільки призведе до зростання міграційної напруженості й прямого невдоволення євроскептиків і правих екстремістів.

Завдання економічної і політичної частини входження України до ЄС варто розглядати не тільки як можливість бажаного приєднання до ЄС, а як завдання досягнення цивілізованих правил та стандартів життя заради самої України.

На початкових етапах ринкової трансформації перехідних економік найважливішими її інституційними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація. Сьогодні домінує здатність держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоспроможність національних підприємств та об'єднань. Вирішальне значення для економічного розвитку України має макро- й мікробалансована структурна політика та її інституційне забезпечення.

Економічна агресія глобальних ринків підштовхує країни до проведення національно орієнтованої стратегії щодо зміцнення власних ринків – стратегії найбільш швидко зростаючих країн, таких як Китай, Індія, Бразилія, Південна Корея. Роблячи ставку на розвиток внутрішніх ринків і залучаючи іноземні інвестиції, вони неухильно скорочують відставання від країн «золотого мільярда» за показником доходів на душу населення.

На сьогодні успіху досягають структурно збалансовані національні економіки – з адекватним внутрішній та міжнародній соціально-економічній структурі співвідношенням виробничого й невиробничого, державного й приватного секторів, нормально функціонуючою (здоровою) фінансовою системою, ефективними відтворювальними механізмами в матеріальній і духовній сферах тощо. Оптимізація саме цих параметрів забезпечує внутрішні складові конкурентоспроможності національних економік.

Стратегічними орієнтирами розвитку України з урахуванням ключових світогосподарських тенденцій та потенціалу української економіки мають стати:

- становлення власних фінансово промислових груп, транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом (програмної інженерії, ресурсно-технологічних, агропромислових; техніко-технологічних, приладобудування, аерокосмічної техніки, літакобудування, суднобудування; транспортно-інфраструктурних галузей – нафтогазової, електроенергетичної);

- міжнародна диверсифікація економіки, спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків;

- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована із внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної конкурентоспроможності на міжнародних ринках;

- інтеграційна макровзаємодія із ЄС, центральними й східноєвропейськими угрупованнями країн; зважена політика регіональної інтеграції з пріоритетом органічного входження в євроринок. Саме через цю призму доцільно розглядати інтеграційні субрегіональні угоди;

- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дієвими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз;

- безпосередня участь України у формуванні світової інституційної

інфраструктури через взаємодію з МВФ, Світовим банком, системою ГАТТ/СОТ, спеціалізованими урядовими й неурядовими організаціями в галузі зв'язку та інформаційного обміну, транспорту, енергетики, праці (МОП), торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), промислового розвитку (ЮНІДО), сільського господарства й продовольства (ФАО) та ін. Ефективна взаємодія зі світовими регуляторними організаціями має базуватися на попередніх комплексних оцінках можливих позитивних і негативних наслідків, визначенні національних економічних пріоритетів та забезпеченні національної економічної безпеки.

Ефективна реалізація визначених пріоритетів можлива засобами адекватної економічної політики з продуктивним використанням власних, насамперед інтелектуальних ресурсів. Інноваційний розвиток як базову постіндустріальну цінність можна забезпечити лише через систему підготовки і підтримки працівників нового типу. Інноваційна економіка має базуватись на інноваційній освіті й менеджменті.

Незважаючи на значні втрати ресурсів, науково-технологічного та кадрового потенціалу й часу, Україна все ж здатна розвиватись на власній інтелектуальній основі з продукуванням новітніх науково-технологічних рішень в інноваційних сегментах світового ринку, має перспективи забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національних товарів і послуг, належних умов життєдіяльності нації.

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1. Методологічні підходи до оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку країни

Незважаючи на численні дослідження причин виникнення економічних криз та виявлення засобів протидії кризовим проявам, сьогодні на тлі загального поступального руху економічних систем ми спостерігаємо виражені спади, що призводять до руйнування накопиченого потенціалу та відкидання економіки у своєму розвитку на багато років назад. Досі не подолано феномен затяжної трансформаційної кризи української економіки, що спричинює глибокий економічний спад і зuboжіння значної частини населення країни.

Найважливішим завданням економічної науки є формування теоретичних засад і методологічних підходів, здатних забезпечити для економічних систем різних рівнів вихід на траєкторію сталого соціально-економічного розвитку. Економічна наука повинна напрацювати методологічну базу, яка дозволила б уникнути в практичній діяльності серйозних економічних потрясінь, забезпечити раціональне використання ресурсів суспільства для досягнення головної мети функціонування і розвитку економіки – найбільш повного задоволення потреб суспільства.

Рішення цього завдання вимагає подолання сформованих стереотипів економічного мислення, адаптації теоретико-методологічних уявлень про проблеми економічної динаміки до реалій часу.

Проведене нами дослідження дозволило виділити в сучасній економічній теорії чотири проблемні сфери/зони, що представляють серйозну перешкоду на шляху формування механізмів сталого розвитку економічних систем.

Перша сфера включає коло проблем, пов'язаних з неадекватним ставленням до економічної системи як об'єкту антикризових перетворень і притаманних йому властивостей. Дослідники, визначаючи економічну систему як сукупність встановлених принципів, правил, законодавчо закріплених норм, по суті, бачать у ній результат суб'єктивних впливів та

ігнорують притаманну їй об'єктивну складову [19; 28].

Існує також принципова розбіжність думок щодо властивостей і цілей функціонування та розвитку економічних систем. Так, з позицій класичної і неокласичної теорій базовою їх метою, відповідно до якої із сукупності альтернатив здійснюється вибір конкретних параметрів функціонування економічних систем, є прибуток або ринкова вартість. При цьому передбачається, що певна дисципліна поведінки привноситься в економічну систему ззовні й не притаманна їй внутрішньо [164; 206].

На противагу цій точці зору представники інших напрямів економічної думки вносять різні пропозиції – від використання цільових функцій, що максимізують показники, відмінні від прибутку, до відмови від встановлення будь-яких конкретних цілей взагалі. Далекою від розв'язання залишається також проблема подолання внутрішнього конфлікту між суб'єктами економічних відносин і їх об'єднаннями в процесі постановки та реалізації цілей функціонування та розвитку економічних систем [76].

Досягнувши згоди в питанні про те, що існування економічних систем характеризується одночасним перебуванням у двох взаємовиключних станах – рівновазі й динаміці – представники різних шкіл мають різні міркування щодо їх співвідносності й діалектики рівноважної динаміки. Прихильники класичного та неокласичного підходів (А. Сміт [330], Дж. Мілль [231], А. Маршалл [206] та ін.) розглядають економічну систему в рівноважних координатах, що не дозволяє отримати адекватне уявлення про сутність змін, що в ній відбуваються, пов'язаних за своєю суттю з нерівновагою.

Представники школи еволюційної економіки (Й. Шумпетер [389; 390] та ін.), навпаки, зосередили свою увагу на питаннях динаміки й замість пошуку недосяжної рівноваги спробували виділити процеси економічних змін і фактори, що визначають їх розвиток (на відміну від представників «мейнстріму» або домінуючого напрямку наукової думки, який спирається на впорядкованість і рівновагу елементів, еволюціоністи бачать в економічній системі осередок різноманітних процесів, відносин, зв'язків і впливів) [323]. Однак за всієї перспективності динамічного підходу до дослідження економічних систем теоретико-методологічна база еволюційної теорії ще не сформована.

Друга сфера пов'язана з проблемами сприйняття процесів економічної динаміки й властивій їй циклічності розвитку економічних систем.

Тривалий період часу в економічній науці панували уявлення класичної школи, що спиралися на метафізичне сприйняття соціально-

економічної дійсності та ідеї природного порядку. У руслі статичної теорії перебували роботи Д. Рікардо [319], Л. Вальраса [44] та ін. вчених. Якщо на етапі зародження капіталізму їх точка зору певною мірою узгоджувалася з дійсністю, то з наростанням темпів змін останньої все більшої актуальності набували дослідження динамічного аспекту й пов'язаної з ним циклічності економічного розвитку. У різні роки до цієї проблеми зверталися такі видатні економісти, як Дж. Кларк [176], К. Маркс [224; 225], У. Мітчелл [444], Й. Шумпетер [390] та ін. Особливий внесок у вивчення проблеми циклічності розвитку економічних систем зробив М. Кондратьєв, який виділив великі хвилі коливань економічної активності та встановив визначальну роль оновлення основного капіталу як фактора циклічності економічного розвитку [187; 188].

Визнаючи безумовні заслуги економічної науки в дослідженні проблем економічної динаміки, слід зазначити, що і сьогодні економічна теорія, констатуючи циклічність економічного розвитку, не дає однозначного уявлення про реальні можливості дослідження макроекономічних систем.

Крім того, здаються необґрунтованими спроби встановити стандартний діапазон тривалості одиничного циклу на тлі нерівномірності економічного розвитку, як і саме передбачення криз, замість прогнозування умов, за яких цієї кризи вдалося б уникнути.

Третю проблемну сферу утворюють питання, що стосуються природи економічних криз, їх місця в економічному розвитку й засобів подолання кризових ситуацій. Так, в економічній теорії склалося уявлення про економічну кризу як фазу циклу економічної активності, що характеризується порушенням рівноваги або якогось балансу, за якого всі елементи економічної системи функціонують нормально і злагоджено. Економічна криза означає також порушення процесу відтворення економічної системи або неможливість відновити дію її елементів і відносин у колишньому стані, без внесення принципових змін. Причому саме по собі настання кризи не розглядається як негативне явище, а, навпаки, як відправна точка поживлення економіки, що призводить до оновлення капіталу, подальшого розвитку й вдосконалення економічної системи. Однак виникає питання, для чого досліджувати природу виникнення криз, якщо їх настання так само, як і руйнівні наслідки неминучі? І якщо криза виступає результатом крайнього ступеня неузгодженості елементів і процесів, що утворюють економічну систему, то слід чекати кризи для того, щоб внести відповідні зміни в зазначені елементи й процеси?

У Концепції сталого розвитку ООН поставлено / висунуто перед економічною наукою завдання – перейти від пошуку шляхів вирішення проблем вже існуючих / виниклих криз або прогнозування можливих строків їхнього настання та термінів подолання наслідків до забезпечення умов безперервного поступального розвитку економіки [461].

Водночас, аналіз теорії та практики антикризового управління свідчить про те, що методологічні засади сталого розвитку економічних систем поки не сформовано.

Четверта проблемна сфера, на нашу думку, пов'язана з вирішенням завдань щодо подолання трансформаційної кризи української економіки та виходу останньої на траєкторію сталого розвитку. Складність і суперечливість нинішнього етапу економічних перетворень в Україні, відсутність позитивних результатів реформування потребує вивчення досвіду проведення економічних реформ в організації господарства в різних країнах і регіонах та формування на цій основі ефективної програми дій, здатної забезпечити подолання негативної динаміки й перехід української економіки до поступального розвитку. Важливим аспектом є врахування української специфіки як у питаннях національного економічного розвитку, так і в питаннях ефективного включення в систему світогосподарських зв'язків.

Наявність значного кола невирішених проблем, пов'язаних з забезпеченням ефективного функціонування і розвитку економічних систем та породжуваних ними негативних наслідків, вимагає заповнення наявних прогалин економічної теорії. Без концептуального осмислення проблем економічної динаміки стосовно нового бачення і сучасного стану впливу факторів використовуваний на макрорівні інструментарій державного управління залишатиметься недієздатним перед тими загрозами, які нині існують у соціально-економічній площині розвитку держави та суспільства.

Проблема наукового дослідження поведінки макроекономічних систем, динаміки соціально-економічних процесів у їх розвитку й взаємозв'язку завжди привертала увагу економістів. Наукові підходи до оцінювання динаміки соціально-економічних процесів спираються на теоретичні напрацювання певних етапів розвитку (див. додаток Е). Останні події у світовій та національній економіці визначають актуальність пошуку нових методологічних і теоретичних підходів, нових інструментів вивчення динамічних соціально-економічних явищ і процесів, стану та перспектив подальшого розвитку макроекономічної системи.

Сучасні проблеми макроекономічної політики багато в чому обумовлені відсутністю її належного наукового обґрунтування. Учені визнають наявність «розриву» між реальним економічним розвитком й економічними теоріями (незважаючи на появу нових теоретичних підходів і накопичення статистичних даних), які неспроможні вирішити завдання щодо забезпечення стійкого економічного розвитку [56].

Безумовно, з одного боку, це можна пояснити зростаючою складністю економічних систем. З другого, багато проблем макроекономіки обумовлені низкою її внутрішніх обмежень. Головне обмеження, на нашу думку, пов'язане з тим, що традиційна (канонічна) макроекономіка, яка сьогодні представляє комбінацію моделей класичного й кейнсіанського типу, завжди розглядала економіку як єдине ціле, як економіку попиту й пропозиції (у результаті чого вирішуються проблеми економічної сталості).

Ще в 1970-х рр. в Концепції сталого розвитку Римського клубу було піднято питання про узгодження економічних, соціальних, екологічних інтересів. У 1987 р. Організація Об'єднаних Націй опублікувала Доповідь Брундтланд, у якій визначено, що: «Сталий розвиток є розвитком, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості задовольняти свої власні потреби майбутнім поколінням». У 2005 р. ООН опублікувала Підсумковий документ Всесвітнього саміту на основі триєдиного підсумку щодо програми «сталий розвиток» економіки, соціальної сфери та охорони навколишнього середовища [461].

Нині відомі різні підходи до визначення економічної сталості:

– сталість функціонування організації передбачає здатність зберігати свій фінансовий, виробничий, технологічний та інший стани після впливу будь-якого збурення [19];

– економічна сталість підприємства являє собою стан оптимального впорядкування взаємозв'язків і формування просторово-часової послідовності взаємодії матеріальних, інформаційних та фінансових елементів підприємства [266].

Варто відзначити, що кожен підхід є доречним для певного періоду. Стійкість формується під впливом цілого ряду факторів, які традиційно розділені на зовнішні та внутрішні.

Складність кількісного оцінювання сталості пояснюється сутністю цього явища: сталість унікальна в будь-який момент часу, оскільки це певний стан системи в одиницю часу, який не може повторитися точно так само. Таке твердження стосується лише відкритих систем, що перебувають у

стані динамічної (квазістабільної) рівноваги, зокрема, економічних. Щодо технічних систем стійкість піддається кількісному оцінюванню і навіть може бути запрограмована через здатність таких систем перебувати в стані статичної рівноваги, бути закритими від зовнішнього впливу [220]. Економічні системи як більш складні й саморегульовані потребують більш глибокого дослідження.

Сьогодні в економічній науці в стадії концептуального оформлення знаходиться так звана еволюційна макроекономіка, яка за найближчого розгляду є симбіозом теорій економічного розвитку, економічного зростання та циклічної динаміки [350], у якій традиційна точка зору на сталість економічних систем зазнає змін. Науковці погоджуються в тому, що класичний підхід до дослідження динамічних процесів є ефективним лише до того часу, поки характер стану рівноваги можна описати, не звертаючись до структурних проблем макроекономіки.

Ускладнення економічної системи призводить до посилення невизначеності та нестійкості соціально-економічних процесів, що відбуваються в ній, і це вимагає розробки нових методологічних підходів до вивчення макроекономічної динаміки. Макроекономічна динаміка – складний, багатогранний процес, що зачіпає аспекти економічного, інституційного та соціального розвитку. Тому оцінювання впливу структурних змін, що відбуваються в економіці, на макроекономічну динаміку є особливо актуальним.

Поняття статичної й динамічної були розроблені в теоретичній механіці. Вивчаючи соціальні явища, ці поняття вперше використав О. Конт [28]. Дж. Мілль першим з економістів чітко розмежував поняття економічної статичної й динамічної, розуміючи під статикою теорію рівноваги, а під динамікою – теорію змін або руху економіки [231].

На початку 70-х років XIX сторіччя проблемами статичної й динамічної зацікавилися представники математичного напрямку в політичній економії, зокрема, Л. Вальрас [29], У. Девонс, А. Курно [255]. У 80-х роках XIX сторіччя цим питанням присвятив свою роботу Дж. Кларк [176], який поділив економічний аналіз на універсальну економічну теорію, соціально-економічну статистику й динаміку [176]. З початку XX сторіччя ідеї економічної статичної й динамічної отримали свій розвиток у роботах Й. Шумпетера [389; 390] та ін.

Російський учений М. Кондратьєв, аналізуючи погляди попередників щодо проблеми статичної й динамічної, прийшов до висновку, що в пануючій

концепції економічної статичності це поняття відбивається у теорії рівноваги. Такий підхід до поняття статичності він пояснив так: «Очевидно, що стан рівноваги господарства є якимось його граничним станом, що можливо лише за певних умов і який виражається в певних співвідношеннях його елементів. Звідси зрозуміло, що зазначені риси граничності та визначеності, властиві стану рівноваги й елементам господарства, що перебувають у такому стані, роблять економічну рівновагу або статичний стан господарства предметом адекватної, специфічної і суворої економічної теорії, а саме теорії статичності» [188].

Описуючи стан рівноваги (статичності), М. Кондратьєв зазначає, що такі економічні елементи як кількість капіталу, нагромадження капіталу, а також суміжні з господарством такі елементи як знання, техніка та інше є взаємопов'язаними. По самій своїй природі вони, як правило, динамічні, є основними причинами порушення рівноваги (статичності). Можна сказати, що стан рівноваги виступає окремим випадком економічної динаміки. Аналіз макроекономічної динаміки враховує фактор часу, при цьому економіка представляється не у вигляді рівноважних статичних станів, а як динамічна система.

Статичність не формулює ніяких законів зміни й розвитку явищ, це предмет дослідження економічної динаміки. На економічні системи постійно впливають динамічні сили й фактори, що приводить до структурних змін, які відбуваються у різних сферах економіки. М. Кондратьєв вказував на те, що класики поряд зі статичними проблемами ставили й динамічні [188]. До числа таких проблем він відносив, наприклад, питання демографічного зростання населення (Д. Рікардо [309], питання накопичення, вплив зміни техніки й т. д. Аналізуючи історію теорії економічної динаміки, вчений зазначав, що А. Маршалл «підкреслює динамічний характер економічної дійсності й відповідно думку, що центральною ідеєю економіки має бути ідея живих сил і руху» [188].

Значний доробок у теорію економічної динаміки вніс Й. Шумпетер, у роботах якого аналіз процесу довгострокового техніко-економічного розвитку господарства ґрунтувався на закономірностях поведінки підприємців, генеруючих інновації та інтерпретаторів, здатних їх повторити в масовій кількості, що виступає основою не тільки інвестиційного процесу, але й макроекономічної динаміки. Й. Шумпетер вважав, що основний імпульс, який приводить економічну систему в рух, виходить від нових споживчих благ, методів виробництва й транспортування товарів, ринків і

форм економічної організації. Процес економічної мутації революціонує економічну структуру зсередини, руйнуючи стару й створюючи нову [390].

Дослідження в галузі економічної динаміки продовжили Р. Харрод і Є. Домар, а такі вчені, як Р. Фріш і Я. Тінбергенс, вийшли на рівень розробки динамічних математичних моделей [28; 164].

Усе більше визнається, якщо економічна система нестійка через її структурні складності, то незначні відхилення в її структурі можуть змістити систему далеко від первісної траєкторії. Малі зрушення параметрів можуть привести до структурних змін динамічних систем.

У зв'язку з цим в останні роки інтенсивно розвивається новий підхід до аналізу макроекономічної динаміки, у якому природа сталості розглядається у взаємодії, а науковий аналіз макроекономічної системи робить акцент на взаємозалежності її структурних елементів.

Проблемам структури економіки, які впливають на економічну динаміку, питанням ідентифікації структурних змін в економіці присвячені праці В. Геєця [64; 357], Ю. Гончарова [70], С. Єрохіна [144], Я. Жаліла [148], Дж. Кларка [176], В. Савчука [356], В. Плєскач [274], до аналізу проблем структурної динаміки економіки України, формування засад стратегії розвитку економіки України, її структурно-технологічної модернізації неодноразово зверталися В. Бєседін та А. Музиченко [23; 24; 25; 46; 48]. Проте подальших досліджень потребує методичне забезпечення проблеми макроекономічного зростання, визначення принципів, узагальнюючих показників, які дають змогу оцінити стан та тенденції розвитку макроекономічних систем.

Обґрунтування методики, принципів та індикаторів макроекономічного розвитку дасть змогу дослідити його тенденції, спрогнозувати можливу поведінку соціально-економічної системи.

Макроекономічна система відповідно до загальної теорії систем являє собою відкриту систему, в якій об'єднані та взаємопов'язані елементи / підсистеми національної економіки, які утворюють стійкі взаємозв'язки, чим забезпечується рух економічних ресурсів у межах національної та світової економік [226].

Автор цієї монографії виходить з того, що сучасна макроекономічна система – це складна сукупність елементів, тенденцій та факторів, які впливають на її стан. У свою чергу, визначення реального стану макроекономічної системи є основою для визначення стратегічних

пріоритетів макроекономічної політики, яка стає інструментом реагування на тенденції розвитку соціально-економічної системи.

Методологічні засади формування таких пріоритетів мають будуватися на виявленні факторів, забезпечувати можливість реалізації соціально-економічної стратегії та оцінювання стану й тенденцій функціонування макроекономічної системи.

Перш ніж переходити до огляду сучасних критеріїв оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку, зазначимо, що його визначає макроекономічна політика, для визначення останньої найчастіше використовують таке: «економічна політика – це сукупність заходів, спрямованих на те, щоб упорядкувати хід економічних процесів, чинити на них вплив або безпосередньо визначити їх протікання» [386, с. 33].

Більш конкретизоване визначення передбачає, що під державною економічною політикою розуміється цілеспрямований вплив на господарські процеси на макро- й мікрорівні, створення й удосконалення рамкових умов економічного розвитку відповідно з певним економічним ладом [374].

Відповідно до еволюції поглядів економістів на проблеми макроекономічного регулювання змінювалися й погляди на показники ефективності державного регулювання, видозмінювалися традиційні критерії, уточнювалися, додавалися нові. У той же час така ситуація не відкидає того, що економічна політика держави повинна бути чіткою, критерії розвитку соціально-економічної системи мають бути чітко визначеними та такими, які відповідають меті соціально-економічної політики держави. Враховуючи українські реалії, такою метою стає забезпечення функціонування соціально-економічної системи в дієвому стані з поступовим переходом до сталого соціально-економічного зростання.

Ефективність розвитку соціально-економічної системи визначається багатьма факторами ендogenousого й екзогенного характеру.

Різні підходи до оцінювання стану та тенденцій розвитку соціально-економічних систем розглядають Р. Голікова і Ю. Шеїна [68]. За результатами аналізу вони виділяють загальні (кінцеві) показники їх ефективності.

Д. Новіков зазначає, що завдання щодо забезпечення розвитку соціально-економічних систем може бути сформульовано таким чином: знайти припустимі управлінські впливи, що мають максимальну

ефективність. Для цього потрібно вирішити завдання оптимізації – здійснити вибір оптимальних управлінських впливів [257]. Отже, близьким до поняття «ефективність» є поняття «оптимальність», яке трактується як кількісний або порядковий показник, що виражає граничну міру економічного ефекту прийнятого рішення для порівняльної оцінки можливих рішень (альтернатив) і вибору найкращого з них [388].

Ю. Каптейн та І. Каптейн [171] розглядають ефективність як синонім результативності, підкреслюючи, що результативність – не підсумковий параметр функціонування системи. Ці вчені вважають, що необхідно визначити «ціну» цієї результативності. Результат «будь-якою ціною» не можна визнати критерієм доцільного існування виробничої системи. Він має оцінюватися ефективністю системи, яка економічно найбільше виражається ресурсовіддачею, тобто величиною результату, отриманого на одиницю економічного потенціалу системи.

Ряд учених поряд з критеріями ефективності, оптимальності (Н. Бондарева [33], Є. Галєєва [55]), пропонують враховувати синергетичний ефект у соціально-економічній системі як результат кооперативної взаємодії її підсистем і елементів, що змінює якість системи й траєкторію її розвитку в процесі самоорганізації під впливом різних флуктуацій, обумовлених факторами внутрішнього та зовнішнього середовища. Виникнення синергетичних ефектів у таких системах забезпечується в результаті системного синтезу технічних, технологічних, організаційних, економічних, соціальних, екологічних, управлінських факторів з урахуванням їх постійної зміни в часі й просторі.

Б. Стрельцов, Б. Шиянов та В. Бурковський [348] також зазначають необхідність врахування при моделюванні ефективності соціально-економічних систем синергії, що досягається при функціонуванні різних підсистем.

У взаємодії економічної і соціальної підсистем, серед яких структурно-функціональні зв'язки мають вирішальне значення, відбувається якісна соціально-економічна трансформація. Але сьогодні при прийнятті рішень щодо нових напрямів або варіантів соціально-економічної політики необхідно практикувати порівняння різних варіантів досягнення цілей, встановлених для кожного з варіантів. Необхідно тим або іншим способом вимірювати результат, очікуваний від реалізації соціально-економічної політики, і порівнювати його з обсягом коштів, необхідних на її реалізацію. У найпростішому випадку результати оцінювання реформ у соціально-

економічній сфері мають показати, що соціально-економічна система, яка буде внаслідок їх здійснення, зможе краще задовольнити потреби цільових груп ніж існуюча. Рішення про фінансування соціально-економічних перетворень означає, що суспільство оцінює їх результати вище, ніж витрачені ресурси. Ця вартість може бути різною за своєю природою, у т. ч. чисто економічною або ринковою, чисто соціальною і соціально-економічною. Крім того, розрахунки мають показати, що вартість утримання системи соціального обслуговування, яка буде створена в результаті проведення реформи, виявиться посиленою для бюджетів майбутніх періодів.

А. Селезньов у своїй роботі аналізує об'єктивно обумовлені станом економіки обмеження економічного зростання, урахування яких має істотне значення при обґрунтуванні сценаріїв економічного розвитку [322]. У число розглянутих проблем входить і аналіз показників, які відображають ефективність соціально-економічної політики з точки зору глибини й складності процесів, що відбуваються у сучасній економіці. Акцент ставить на те, що структура витрат державного бюджету та їх аналіз дає вичерпне уявлення про реципієнтів і донорів бюджету, а показники в динаміці можуть стати основою для оцінювання загальної ефективності соціально-економічної політики.

Повністю підтримуючи такий підхід, пропонуємо оцінювати стан та тенденції макроекономічного розвитку країни, враховуючи взаємозалежність впливу різних факторів у певний момент часу.

Можливості соціально-економічної системи визначаються, з одного боку, її здатністю до розвитку (потенціалом розвитку), а з другого, – здатністю адаптації до змін, що відбуваються як усередині системи, так за її межами. При цьому під потенціалом розвитку ми розуміємо накопичені системою ресурси, а під здатністю до адаптації – адекватне реагування на зміни та пристосування до них, синтез з іншими системами, засвоєння придбаного досвіду. Від здатності до адаптації багато в чому залежить цикл життя системи, що включає в себе зародження (як правило, у надрах історично попередньої системи), прогрес, стагнацію та регрес. При втраті властивості адаптивності системи через виникнення нових змін ступінь неупорядкованості (ентропії) буде постійно зростати, що досить швидко приведе її спочатку до стагнації, а потім – до гострих кризових явищ і регресу.

Як показує досвід, опора на досягнення рівноваги навіть у

найгнучкіших формах робить економічну теорію безсилою у дослідженні явищ і процесів, пов'язаних з економічними змінами. Для подолання обмеженості ортодоксальних уявлень автор вважає за необхідне перейти до динамічного сприйняття розвитку економічних систем, а замість пошуку недосяжної рівноваги – розробити методологію управління темпами змін, що відбуваються. З цією метою необхідно досліджувати динамічні процеси, які визначають стан економічних систем та фактори, що впливають на темпи змін. На думку автора, лише знання цих факторів і закономірностей змін, що відбуваються, дозволить знайти адекватні механізми впливу на поведінку суб'єктів економіки, розкрити причинно-наслідкові зв'язки процесу еволюції економічних систем.

Як ефективний інструмент дослідження поведінкових характеристик економічних систем різного рівня локалізації пропонується використовувати економіко-математичні моделі, які, незважаючи на певну обмеженість, дозволяють встановити параметри залежності функціонування економічних систем, а надалі підтримувати комплексом засобів і інструментів бажаний режим економічної динаміки.

Спираючись на аналіз наукової літератури [11; 28; 265; 266; 369; 391], для створення моделі, що описує стан та тенденції макроекономічної системи, доцільно використовувати структурно-функціональний підхід, який конкретизує принципи діалектики в процесі дослідження, проектування та конструювання об'єктів систем і розглядає економіку як складну організовану відкриту систему, яка складається із донорної та акцепторної підсистем. Структурно-функціональний підхід надає можливість застосувати серйозний арсенал інструментів для відстеження стану та тенденцій розвитку соціально-економічної системи та ефективного управління нею. Кібернетична інтерпретація цих інструментів дозволяє змоделювати різні варіанти розвитку системи й здійснювати макроекономічне моделювання.

При формуванні методики оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку виникає необхідність визначитися з рядом принципів, які дозволяють розглядати дану систему в цілісності та у взаємозв'язку її окремих елементів. Такими загальними принципами, на думку автора, мають бути:

1. Принцип системності – відповідно до якого аналіз соціально-економічного потенціалу соціально-економічного розвитку має відбуватися у вигляді системи взаємозалежних елементів.

2. Принцип комплексності – тобто оцінювання стану та тенденцій соціально-економічного розвитку має здійснюватися з урахуванням впливу всіх зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на систему.

3. Принцип достатності – вибір оцінюваних показників має бути достатнім та має здійснюватися з урахуванням їх важливості, міри їх впливу на рівень соціально-економічного розвитку.

4. Принцип оптимальності – полягає в тому, щоб знайти найкраще рішення з усіх можливих варіантів.

5. Принцип формалізації – націлений на отримання кількісних характеристик поведінки макроекономічної системи з погляду ефективності її функціонування та управління нею.

У той же час автор вважає, що актуальною практичною проблемою, яка розкривається при спробі застосувати структурно-функціональний підхід в умовах сучасної нестійкої економіки, є пошук релевантних підходів і методів розподілу державних ресурсів, логічним наслідком чого є завдання забезпечення сталого розвитку складових соціально-економічної системи, які кардинально розрізняються між собою як за їх реальними показниками, так і стратегічними перспективами.

Нерівномірність руху й розвитку соціальної та економічної підсистем пов'язана з нерівномірністю змін властивостей елементів, які утворюють ці підсистеми та соціально-економічну систему в цілому, що викликано відмінністю у рівні соціального та економічного потенціалу, а також відсутністю збалансованої взаємодії складових соціальної й економічної підсистем. Із цього випливає, що управління нерівномірністю розвитком потенціалу складових соціально-економічної системи має бути орієнтовано на забезпечення їх збалансованої взаємодії.

Таке системне управління насамперед необхідне для подолання моноспрямованості соціально-економічного розвитку, диверсифікації економіки, її інноваційного розвитку, створення умов для розвитку малого та середнього підприємництва й т. ін., що по суті є погодженням цільових орієнтирів.

У процесі аналізу потрібно враховувати, що макроекономічна система є інерційною за своєю суттю, тобто в певні моменти часу, незважаючи на зменшення/збільшення обсягів ресурсів, які увійшли до системи, на виході можна отримати позитивний або недостатній результат за рахунок синергетичного ефекту, накопичення інерційного потенціалу в попередні роки. Відповідно макроекономічну систему слід розглядати в динаміці, що дає змогу усвідомити – за рахунок чого вона розвивається на певному часовому відрізку.

Стан та тенденції розвитку макроекономічної системи характеризують економічні, соціальні, фінансові індикатори, обумовлені державною політикою у відповідній сфері.

Соціальні індикатори розвитку держави характеризують сформовані тенденції соціальних процесів з точки зору реалізації в соціально-економічній політиці держави принципу справедливості розподілу благ. До них належать показники динаміки реальних доходів населення й частки бідного населення, чії середні доходи на душу населення нижчі величини прожиткового мінімуму, показники розвитку соціальної інфраструктури.

Широкий спектр економічних індикаторів характеризують сформовані тенденції розвитку економіки з точки зору реалізації в економічній політиці держави цілого ряду принципів, зокрема ефективності виробництва. До них належать показники ефективності використання національних ресурсів, зміни структури економіки й зовнішньоторговельного обороту, темпи економічного зростання тощо. Головним сигналом неналежного розвитку економіки (погіршення розвитку) є низька частка (зниження) капітальних інвестицій в обсязі ВВП, наслідком чого є спад виробництва, погіршення його структури, сировинна спеціалізація у міжнародному поділі праці. Іноді зниження темпів економічного зростання може бути виправдане прогресивними змінами в галузевій структурі економіки, які ведуть до збільшення частки високотехнологічних галузей.

Сформовані тенденції у розвитку фінансової і грошово-кредитної системи держави характеризують фінансові індикатори розвитку держави. Зокрема, завищення ставок відсотка за кредит у порівнянні з нормою прибутку, зниження частки довгострокових кредитів у кредитних вкладеннях в економіку та перекоси рівня рентабельності продукції по галузях є фінансовими індикаторами порушення принципу ефективності виробництва. Інфляція та зростання заборгованості із заробітної плати та соціальних трансфертів є фінансовими індикаторами порушення принципу соціальної справедливості. Головним сигналом фінансової загрози держави є зростання державного боргу на фоні спаду виробництва та зниження інвестиційної активності. Це означає, що уряд забезпечує поточні потреби в грошах для «проїдання» національного багатства в рахунок майбутніх поколінь, не створюючи умов ефективного соціально-економічного зростання.

У табл. 2.1 представимо напрями дослідження стану та тенденцій соціально-економічного розвитку країни, за результатами якого можна

формувати перелік показників-індикаторів, що характеризують макроекономічний розвиток кількісно і/або якісно.

Таблиця 2.1

Напрями дослідження поточного стану та тенденцій розвитку країни

Напрямок дослідження	Складові напрямку дослідження, що характеризують рівень розвитку макроекономічної системи
1. Фінансово-економічний	Досягнення економічного зростання, стан грошово-кредитної, банківської, валютної систем та фінансових ринків, характеристика збалансованості, стійкості до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Стан курсоутворення, який створює умови для розвитку вітчизняної економіки. Інвестиційно-підприємницький клімат. Умови ведення бізнесу.
2. Бюджетний	Стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, ефективність використання коштів.
3. Фіскальний	Стан податкового навантаження, можливості стимулювання економіки за рахунок податків, система адміністрування податків.
4. Зовнішньо-економічний	Стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам. Оцінювання збитків держави від дії негативних зовнішніх впливів, оцінювання умов розвитку економіки, участі у світовому поділі праці. Структура експортно-імпоротної діяльності. Стан зовнішньоторговельного сальдо.
5. Інвестиційно-інноваційний	Рівень залучення національних та іноземних інвестицій (оптимальність їх співвідношення). Рівень фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів. Стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, конкурентоспроможність вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.
6. Енергетичний	Стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки. Диверсифікація джерел поставок ресурсів.
7. Промисловий	Рівень розвитку промислового комплексу країни, оцінювання здатності забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.
8. Демографічний	Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз. Дослідження демографічного розвитку України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості.
9. Соціальний	Дослідження рівня задоволення соціальних потреб, дослідження можливостей, за яких держава здатна забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Стандарти життя.

Джерело: складено автором.

Залежно від існуючих проблем, поставлених завдань та необхідності їх вирішення необхідно визначати індикатори для детального дослідження, розраховувати економічну динаміку та системно оцінювати рівень розвитку шляхом розрахунку інтегрального показника, який характеризує рівень розвитку соціально-економічної системи для певного періоду та в динаміці. Таким індикатором є показник реального соціально-економічного розвитку, який розрахований у наступному підрозділі монографії.

З точки зору автора, пояснення причин того, що соціально-економічна система України знаходиться у певному (задовільному/незадовільному) стані, можна дати на основі дослідження її окремих елементів/складових і відносин системи, які протягом певного часу зазнають/не зазнають принципів змін.

Будь-який процес, форми державного регулювання і відносини щодо виробництва й розподілу відповідають певному стану факторів впливу. Оскільки макроекономічні процеси «плинні й мінливі» за своєю суттю, по мірі накопичення невідповідності цінність продуктів/процесів зростає або знижується.

А самі вони з факторів стимулюючого впливу/зростання перетворюються у фактори стагнації, погіршення ситуації (кризу), що на поверхні явищ проявляється відповідно в підйомі або спаді ділової активності. При цьому глибина кризи та руйнівність її наслідків залежить від широти охоплення і стану елементів, які входять до складу соціально-економічної системи, беруть участь у процесах, що обумовлюють її функціонування.

Таким чином, наша принципова позиція у поглядах на природу процесів, що відбуваються у соціально-економічних системах, полягає в такому:

1. Стан розвитку соціально-економічної системи та її елементів може бути досліджений, визначений та проаналізований.

2. Дослідження динаміки економічних показників свідчить про циклічність економічних процесів навіть у короткостроковому періоді, що є за своєю сутністю зовнішнім відображенням процесів, які протікають в економічній системі. В основі циклічності економічного розвитку лежать цикли життя економічної системи в цілому (макроцикли) і цикли життя її складових елементів і відносин (мікроцикли).

3. Процес розвитку економічної системи поряд з циклічною містить трендову складову, яка відображає його постійний рух.

4. Усі процеси, що протікають в економічній системі, незворотні, оскільки, як показує історичний досвід й елементарна логіка, однаковості умов

відтворення системи та її елементів насправді не буває.

5. Криза економічної системи породжується її невідповідністю соціально-економічній дійсності, що змінилася, а також нерівномірністю розвитку її елементів і відносин та проявляється у нездатності системи до нормального відтворення без внесення докорінних змін в її елементи, відносини й принципи функціонування.

6. Перехід економічної системи на траєкторію сталого розвитку передбачає безперервне відстеження та прогнозування змін, що відбуваються у соціально-економічній дійсності, і своєчасне внесення коректив у функціонування соціально-економічної системи.

Недооцінювання ролі стратегічного управління, яке за самою своєю суттю покликане створити найбільш загальну методологічну основу антикризового регулювання, є найбільш істотним недоліком сформованих уявлень про методи антикризових дій на економіку. Саме брак стратегічності рішень, що приймаються, призводить до безсистемності, відсутності загальної спрямованості та наступності проведених заходів, ігнорування суттєвих взаємозв'язків і взаємозалежностей між елементами та процесами.

Навпаки, переваги використання стратегічного підходу полягають у можливості прийняття обґрунтованих і взаємоузгоджених рішень щодо розвитку економічної системи, виходячи з її поточного стану й прогнозованих змін у факторах впливу. Ґрунтуючись не на усуненні проблем, що вже виникли, а на розробці та реалізації превентивних заходів, що дозволяють не допустити несприятливого розвитку ситуації або принаймі мінімізувати негативні ефекти, що виникають, стратегічне управління соціально-економічним розвитком є антикризовим за своєю суттю.

2.2. Ретроспективний аналіз, сучасний стан та тенденції соціально-економічного розвитку України

Багатогранний процес трансформаційних перетворень України (який розвивався за різними напрямками та залежав від взаємодії багатьох факторів) при переході від адміністративно-централізованої планової до ринкової економіки виявився більш складним, ніж передбачався експертами й економістами. У процесі цих перетворень держава в значній мірі втратила свій економічний потенціал.

З розпадом СРСР і здобуттям незалежності на шлях самостійного як

політичного, так і економічного розвитку вийшла одна з найбільших колишніх радянських республік – Україна (за виробничим потенціалом і чисельністю населення – друга після Росії). У 1989 р. в Україні було вироблено понад 16% загальносоюзного національного доходу. На початку 90-х рр. XX сторіччя населення України становило 52 млн осіб, що дорівнювало близько 18% загальної чисельності населення колишнього СРСР [139]. Маючи колосальний потенціал (достатньо розвинена промисловість, зокрема, такі сучасні виробництва як авіа- й ракетобудування, системи космічного управління, високий рівень освіченості населення, високий науково-технічний потенціал, можливості для динамічного розвитку сільського господарства тощо), Україна отримала шанс досить швидко перетворитися в одну з найрозвиненіших країн Центральної та Східної Європи, однак водночас ризики швидкої втрати своїх переваг були значними.

Слід зауважити, що трансформаційні перетворення економіки України розпочалися за відсутності розвинутої системи ринків, у т. ч. ринків робочої сили, засобів виробництва, капіталів; недостатнього розвитку системи ринкової інфраструктури (банків, бірж, страхових та інвестиційних компаній тощо). За таких обставин можливості макроекономічного впливу держави на створення ефективного попиту фактично зводились до нуля. Відтак держава взяла на себе контроль (митна, податкова політика), безпосередньо втручалась у виробництво та фінансово-грошові процеси, зберігаючи при цьому чималий обсяг розподільчих функцій (в основному через бюджетні важелі).

Трансформаційні перетворення в національній економіці варто аналізувати в межах етапів.

Перший – етап раптової трансформації – тривав протягом 1991–1995 рр. і характеризувався частковим збереженням планової економічної системи та спробами її модернізації без докорінної перебудови колишньої структури шляхом впровадження нових господарських елементів і відносин у структуру національної економіки. У перші роки незалежності Україна втратила близько половини ВВП від його рівня 1990 р. (табл. 2.2), а системні недоліки цього періоду багато в чому обумовили наступні проблеми країни в соціально-економічному плані.

Крім прорахунків тодішніх реформаторів, відсутності радикальних перетворень у господарському житті країни, причинами різкого падіння ВВП стали політичні процеси.

Таблиця 2.2

Валовий внутрішній продукт України в 1990–2013 рр.

Рік	У фактичних цінах	Відсотків до 1990 р.
млрд крб		
1990	167	
1991	299	91,3
1992	5033	82,3
1993	148273	70,6
1994	1203769	54,4
1995	5451642	47,8
млн грн		
1996	81519	43,0
1997	93365	41,7
1998	102593	40,9
1999	130442	40,8
2000	170070	43,2
2001	204190	47,2
2002	225810	49,7
2003	267344	54,4
2004	345113	61,0
2005	441452	62,7
2006	544153	67,3
2007	720731	72,6
2008	948056	74,2
2009	913345	63,3
2010	1082569	65,8
2011	1302079	69,3
2012	1411238	69,5
2013	1454931	-

Джерело: складено за даними [339].

У середині 1990-х рр. наслідком політичного протистояння та відсутності ринкових реформ, реальних заходів, направлених на розбудову конкурентоспроможної національної економіки, стало те, що планова модель економіки вже була зруйнована, а нова ринкова модель ще не була сформована. Така ситуація лише поглиблювала трансформаційну кризу й віддаляла перспективи її подолання.

Впродовж 1991–1995 рр. основними заходами, спрямованими на лібералізацію економіки України, були демонтаж: механізмів жорсткого державного регулювання цін, розподілу ресурсів, адміністративного обмеження зовнішньої торгівлі, обмеження державного контролю за господарським життям. Радикально-лібералістська модель ринкового реформування передбачала різке скорочення бюджетних видатків на

потреби розвитку національної економіки, зменшення централізованих інвестицій, у т. ч. й на потреби технічної модернізації виробництва; майже повну ліквідацію дотацій та субсидій. Наслідком загальної лібералізації цін стала інфляція.

Зростання податків, обмеження зростання заробітної плати, доходів та навіть їх «заморожування», зменшення державного фінансування виступали як протидія розкручуванню інфляційної спіралі: «заробітна плата – ціни».

Головним наслідком лібералізації стало руйнування командно-адміністративної системи управління, швидке зростання приватного сектора та формування основних засад відкритої економіки. Усунення адміністративних обмежень у зовнішній торгівлі супроводжувалося встановленням плаваючого обмінного курсу національної платіжної грошової одиниці (купоно-карбованці, карбованці) з метою забезпечення її конвертованості та подальшої стабілізації. Водночас логічним наслідком швидкої лібералізації економіки України став неконтрольований процес розподілу об'єктів державної власності між окремими персоналіями, представниками сімей владних органів та угрупованнями, «розтягування» національного багатства та утвердження «капіталізму для своїх». Економічно впливові групи та наближені до влади сімейні клани від початку ринкових перетворень активно впливали на рішення державних управлінських структур, лобювали власні інтереси, породжуючи корупцію, хабарництво, «впроваджували» своїх менеджерів у органи державної влади, на керівні посади державних структур, суб'єктів господарювання, забезпечуючи тим самим перехід у приватну власність усе більшої кількості об'єктів національного багатства.

Шокові наслідки активного переходу до системи ринкових відносин без належної регуляторної та захисної фінансової політики з боку держави, перекося у формуванні ринкових сегментів сприяли відхід у тінь частини бізнесу, кризовий стан у більшості галузей національної економіки, посилили соціальну напруженість. Варто погодитись із дослідником Інституту економіки та прогнозування НАН України С. Білою, що форсована приватизація, що розглядалася як основа лібералізації пострадянської економіки, та високі темпи інфляції вже в перші роки економічних реформ спричинили процеси масового зубожіння населення, знецінення трудових заощаджень та зростання соціальної нестабільності в суспільстві. Але ці негаразди компенсувалися вірою народу в переваги ринкової моделі

господарювання над дефіцитною («з-підприлавоквою») радянською економікою та сподіваннями на «тимчасовість» незручностей «шокової» моделі перехідного періоду[†].

Практика довела, що заходи в руслі монетаристської політики в перший період трансформаційних перетворень сприяли лише формуванню ринкового мікрорівня. Децентралізація управління, ліквідація системи директивного державного планування розширювали автономію суб'єктів господарювання. Процеси приватизації обумовлювали їх самостійність. Водночас формування мікрорівня ринкового господарства (недостатньо потужного, конкурентоспроможного) не сприяло спонтанному виникненню ринкових інститутів, самоорганізації глобальних трансформаційних перетворень на макрорівні. У таких умовах, починаючи з 1995–1996 рр., в Україні виникла потреба в посиленні державного регулювання трансформаційних процесів. Стає очевидним, що модель змішаної економіки є оптимальним вибором для України [66].

Предбачалося досягнення високих темпів економічного зростання, забезпечення максимальної зайнятості та врахування принципу соціальної справедливості в розподілі сукупного доходу. Еталоном державного регулювання при цьому одностайно вважали «новий курс президента Рузвельта», який у 1936 р. отримав теоретичне обґрунтування у монографії Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей» [173].

На вищому управлінському рівні, починаючи з середини 1990-х рр., превалує ідеологічна теза про те, що держава має втручатися в економіку лише тоді, коли ринкові важелі трансформаційних перетворень не є ефективними, не спрацьовують. Проголошується курс на розбудову змішаної економіки в Україні. Невід'ємними складовими її розбудови були визнані: макроекономічна (у т. ч. фінансова) стабілізація; інституційні перетворення та структурна перебудова національної економіки. На думку західних експертів з питань ринкового регулювання постсоціалістичної економіки, тільки на підґрунті вирішення цих завдань та за умов гармонійного поєднання дії заходів державного регулювання та ринкових механізмів можна було забезпечити стабільні темпи економічного зростання як основу досягнення суспільного добробуту. Починаючи із середини 1990-х рр. ці концептуальні засади були взяті за ідеологічну основу ринкових реформ в

[†] Біла С. О. Досвід ліберального реформування української економіки в 1991–2005-рр. Державна установа «Інститут економіки та прогнозування» НАН України. Режим доступу: <http://library.ua/m/articles/view/>

Україні. Головними взаємопов'язаними завданнями у проведенні реформ були лібералізація, інституційні перетворення економіки та структурна перебудова, які в основному зумовлювали зміст проведення трансформаційних перетворень.

Проте реалізація цих завдань (вірніше якість їх реалізації) не принесли сталих позитивних результатів.

Підсумком першого трансформаційного етапу стало різке скорочення показників розвитку як результат поєднання затяжної кризи планової системи господарювання та не цілком вдалих заходів щодо трансформування економіки.

На другому етапі поглибленої трансформації (1996–1999 рр.) відбулася тотальна відмова від системно-утворюючої ролі планово-розподільних відносин у державній політиці та практиці, у результаті чого трансформації відбулися в усіх сферах виробництва та обігу.

У 1999 р. падіння ВВП сягнуло дна: економічний спад зупинився на позначці 40,8% ВВП від його рівня 1990 року. Усе це потребувало нагального перегляду не тільки сутності моделі трансформації економіки України, але й нових підходів у дослідженні транзитивних економічних систем. У цей період увага дослідників була прикута як до питань загальної методології економічних трансформацій, так і до проблем трансформації основних структур нашої економіки.

Основним недоліком економічної політики в ході трансформаційних перетворень, на думку автора, стала відсутність чітко окреслених стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку та послідовного плану їх реалізації; така вада не подолана й до сьогодні. А навіть ті розроблені плани, програми, які могли б принести позитивні результати, через відсутність прозорих механізмів їх реалізації, через бюрократичні перепони так і залишалися нереалізованими або частково реалізованими планами з необґрунтованими витратами.

У цьому контексті А. Гальчинський зазначив, що попри наявність різноманітних програм соціально-економічного розвитку, жодна з них не була реалізована. Деякі було реалізовано лише за зовнішніми ознаками (як, наприклад, стабілізація грошово-фінансової системи) [58, с. 135].

Досвід показав неприйнятність застосування в економічній політиці перехідної економіки лише тактичних заходів, характерних для розвинених ринкових економік, та використання монетаристських економічних індикаторів

для оцінювання ефективності економічної стратегії та стану економіки.

Безперечно, не можна вважати наслідки державної економічної політики ринкових перетворень протягом перших двох трансформаційних етапів суто негативними. Було подолано гіперінфляцію (див. додаток Ж), тривалий час підтримувався стабільний курс національної валюти, демонтовано основні підвалини директивної системи, закладено основи ринкових інституційних відносин. На тлі впровадження гривні розбудовано порівняно достатню банківську систему. Побудовано комплекс інститутів ринкової інфраструктури, почалося зближення суб'єктів та об'єктів власності, створено ряд інститутів економічної та соціальної координації. У результаті корпоратизації утворено потенційні інструменти динамічного перерозподілу капіталу. Складено певну юридичну систему ринкової економіки, набуто цінного досвіду застосування різних важелів економічного регулювання в умовах України.

Змінився менталітет населення, зросла його готовність до участі в цивілізованих ринкових відносинах. Наприкінці 90-х рр. минулого сторіччя розпочалися помітні зрушення у напрямі економічного зростання. Поступово напрацьовувалися методики й навички реалізації заходів економічної політики державними інституціями, тактичного та стратегічного менеджменту приватними компаніями. Проте, як свідчить досвід, зазначені позитивні аспекти залишалися в більшій мірі тільки потенціалом, використанню якого перешкождала всеосяжна соціально-економічна криза. Стійкі тенденції розпаду існуючої на той час народногосподарської системи та відсутність необхідних структурних трансформацій, стратегічних рішень і модернізаційних реформ спричинили макроекономічні та інституційні диспропорції.

Другий Президент України Л. Кучма у 2002 р. висловив думку щодо помилковості обраної моделі ринкової трансформації, зазначивши, що «економічна динаміка не набула сучасної постіндустріальної спрямованості... Ми фактично почали рухатися у напрямі демонтажу відповідного потенціалу розвитку» [202, с. 33]. Стратегічні цілі для нового етапу економічного розвитку були визначені на найвищому рівні: «у наступному десятиріччі мають бути створені необхідні економічні, науково-технічні та соціальні передумови утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до технологічно розвинених країн світу» [201, с. 377]. Стратегічними завданнями було визначено: радикальну податкову реформу, послаблення податкового тиску, стимулювання нагромадження капіталу та інноваційного оновлення

виробництва; зміцнення банківської системи та ціни банківського кредиту; широкомасштабну приватизацію із залученням іноземних інвесторів; ефективну амортизаційну політику, забезпечення максимально сприятливих умов для розвитку малого й середнього підприємництва; легалізацію значної частки тіньової економіки; істотне підвищення рівня використання виробничих потужностей [148; 201, с. 378].

Загальною метою було встановлено формування умов для інвестиційного забезпечення структурної перебудови економіки, що на практиці реалізувати не вдалося через причини об'єктивно-суб'єктивного характеру.

Слід наголосити, що в новітній історії немає жодного прикладу, коли б держава в мирний час втратила 60% ВВП. У 2000 р. ВВП України становив 43,2% від його рівня 1990 р., а обсяг промислового виробництва – 61,6% останнього (для порівняння: виробництво США в 1929–1933 рр. скоротилося на 46%, а в Радянському Союзі в період Великої Вітчизняної війни найбільше падіння промислового виробництва становило 30%); виробничі потужності більшості галузей промисловості використовувалися лише на 20–60%. За десятиріччя реформ відбулося істотне скорочення усіх складових використання ВВП: споживання домогосподарств – майже вдвічі, валового накопичення – у 5,7 рази, загальнодержавних витрат – на 1/7 (однак у їхньому складі витрати на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру скоротилися набагато більше). У той же час рівень реального ВВП проти рівня показника 1990 р. в Польщі становив 144%, у Словенії – 120%, в Албанії – 110%, в Угорщині – 109%, в Узбекистані – 95%, у Білорусі – 88% [242].

Третій етап економічного розвитку (2000–2008 рр.) характеризувався позитивною динамікою у розвитку окремих галузей економіки й загалом ВВП (табл. 2.3).

Починаючи з 2000 р. українська економіка демонструвала позитивне зростання, й експерти мали підстави сподіватися на те, що держава набрала високих темпів розвитку, які дадуть змогу сформувати конкурентоспроможну економіку, адаптовану до світового ринку, що дозволить досягти рівня розвинених країн світової економіки. У той же час висловлювалися застереження відносно того, що українська економіка є вразливою до зовнішніх впливів. Період з 2000 по 2008 рр. був періодом відносної стабільності. Мирна «помаранчева» революція у листопаді 2004 р. давала надії і сподівання українському народу на те, що відбудеться переломний момент у розвитку економіки і суспільній свідомості, що Україна буде рухатися у

напрямку розбудови демократії, забезпечення прав і свобод людини, створення сприятливого бізнес-середовища для всіх, а не пролобійованих олігархами власних бізнес інтересів. Проте мирний шанс України на цивілізоване майбутнє був подоланий системною машиною бюрократії і корупції, протистоянням політичних сил.

Таблиця 2.3

Основні показники економічного розвитку України

Рік	Номинальний ВВП, у факт. цінах, млн грн	Реальний приріст/зниження ВВП, % до попереднього року	Реальний приріст/зниження промислового виробництва, % до попереднього року	Реальний приріст/зниження обсягів роздрібногo товарообороту підприємств, % до попереднього року	Приріст / зниження	
					ІЦВ, % зміни	ІСЦ, % зміни
					до грудня попереднього року	до грудня попереднього року
2000	170070	5,9	13,2	8,1	20,8	25,8
2001	204190	9,2	14,2	13,7	0,9	6,1
2002	225810	5,2	7,0	15,0	5,7	-0,6
2003	267344	9,6	15,8	20,5	11,1	8,2
2004	345113	12,1	12,5	21,9	24,1	12,3
2005	441452	2,7	3,1	23,4	9,5	10,3
2006	544153	7,3	6,2	26,4	14,1	11,6
2007	720731	7,9	7,6	29,5	23,3	16,6
2008	948056	2,3	-5,2	17,3	23,0	22,3
2009	913345	-14,8	-21,9	-20,9	14,3	12,3
2010	1082569	4,1	11,2	10,1	18,7	9,1
2011	1302079	5,2	8,0	13,2	14,2	4,6
2012	1411238	0,3	-0,7	12,3	0,3	-0,2
2013	1454931	0,0	-4,3	6,1	1,7	0,5

ІЦВ (індекс цін виробників промислової продукції); ІСЦ (індекс споживчих цін)

Джерело: складено за даними [236; 339].

Уразливість національної економіки була також зумовлена низкою хронічних проблем: домінуванням «сировинних» галузей; значною залежністю від цінової кон'юнктури зовнішніх ринків; низькою енергоефективністю виробництва; зношеністю основних виробничих фондів; слабкою розвиненістю внутрішнього ринку.

Тому під час гострої фази глобальної фінансово-економічної кризи економіка України зазнала важких втрат, негативний ефект якої можна було б пом'якшити в разі здійснення декларованих змін у соціально-економічній системі України, у разі проведення структурної перебудови, повернення держави до активного управління економічними процесами та економічного

планування, розширення інвестиційної функції державни та мобілізації внутрішніх інвестиційних джерел розвитку економіки.

З кінця 2008 р. та у 2009 р. в економіці спостерігалися усі класичні вияви депресії: різке скорочення промислового виробництва, параліч фінансово-банківської системи, катастрофічний стан державних фінансів та загроза колапсу системи соціального забезпечення. У періоди максимального загострення кризових явищ спад економіки досягав 20,3% ВВП (I квартал 2009 р.), а скорочення промислового виробництва фіксувалося на рівні 31,8% (I квартал 2009 р.).

У 2010 р. в національній економіці відбувалося повільне зростання, але остаточно подолати кризові явища так і не вдалося, хоча макроекономічні параметри до початку 2012 р. залишалися сприятливими: за 2010–2011 рр. реальний ВВП зріс на 9,3%, подолавши більше половини від кризового падіння; дефіцит бюджету за підсумками 2011 р. становив 1,81% ВВП року (проти 4% ВВП в Єврозоні, 8,9% в Японії та 10% ВВП у США).

Темпи зростання національної економіки у 2012 р. значно уповільнилися. Посилення у другій половині 2012 р. дії негативних процесів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру відобразилося на показниках діяльності майже всіх сфер економіки. Основними галузями, які сформували погіршення економічної динаміки, стали: промислове виробництво, будівництво та транспорт, а збереження низького рівня кредитування стало додатковим негативним фактором.

У 2013 р. економічні проблеми України зросли, аналітики зазначають, що країну від дефолту рятували виключно нові запозичення, у т. ч. й у Росії [279].

На початку 2014 р. політичні обставини в Україні змінилися. В. Янукович і його команда були усунуті від влади. Тенденція до погіршення макроекономічних показників посилювалась і поглиблювалась із наростанням загострення політичної ситуації.

При цьому разом з наростаючими збитками українських підприємств відбулося значне скорочення державного фінансування і зниження інвестиційної активності банків. Частка бюджетних коштів у структурі інвестицій порівняно з 2013 р. зменшилась з 3,1% до 1,1%, а частка бюджетних коштів у структурі банківських кредитів зменшилась з 25% до 8,7%. Це призвело до різкого падіння капітальних інвестицій на 23,1%. Паралельно падінню інвестицій відбувся фактичний розвал промисловості. За чотири місяці 2014 р. тотальний спад промислового виробництва склав 5,3% [279].

Наприкінці 2014 р. Україна опинилася в ситуації економічного колапсу й потребує негайного її вирішення на основі розбудови принципово нової економічної моделі.

Загальна соціально-економічна ситуація в Україні ускладнюється війною на Донбасі. Адже необхідно враховувати, що цей регіон давав більше 30% валютних надходжень до бюджету України й стільки ж Донбас займав у структурі промислового виробництва України. Крім цього, практично повний розрив торговельно-економічних відносин з Росією паралізував роботу промислових підприємств всього Південного Сходу, а також позбавив основних ринків збуту український агропром і харчопром. У теперішніх умовах компенсувати такі втрати Україна не здатна. Проритися на нові ринки важко.

Але вітчизняні економісти з надією дивляться у майбутнє. Вони зазначають, що найближчі кілька років будуть важкими, але в результаті пройденого «стрес-тесту» ситуація налагодиться. Як вважає Прем'єр міністр України А. Яценюк, вже через два роки економіка країни може почати виходити з кризи, може відбутися істотне зростання ВВП [235].

На рівень соціально-економічного розвитку впливають чинники ендогенного та екзогенного характеру. У табл. 2.4 представимо розрахунки показника реального соціально-економічного розвитку (Прр):

– з урахуванням обсягів капітальних вкладень, які забезпечують зростання ВВП, та ступеня зносу основних засобів (для відчутного оновлення, модернізації яких, зважаючи на високий відсоток їх зношеності, необхідні значні капіталовкладення), (формула 2.1):

$$\Pi_{pp}^* = \frac{KI \left(1 - \left(\frac{C3_{оз}}{100} \right) \right)}{ВВП}, \quad (2.1)$$

де KI – капітальні інвестиції, млн грн;

C3_{оз} – ступінь зносу основних засобів, %;

ВВП – валовий внутрішній продукт, млн грн.

– з урахуванням вище перелічених чинників та долучення впливу індексу зростання наявного реального доходу (формула 2.2):

$$\Pi_{pp}^{**} = \frac{KI \left(1 - \left(\frac{C3_{оз}}{100} \right) \right)}{ВВП} \cdot \frac{T_{он}}{100}, \quad (2.2)$$

Т_{дн} – темп зростання реального наявного доходу населення до попереднього року, %;

Логіка цього показника така: капітальні інвестиції спрямовуються на відновлення основних фондів, забезпечують зростання ВВП, завдяки чому відбувається зростання добробуту населення. Результати розрахунку даного показника наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Розрахунки показника реального соціально-економічного розвитку
України**

Рік	ВВП, млн грн	Капітальні інвестиції, млн грн	Ступінь зносу основних засобів, %	Темп зростання реального наявного доходу, % до попереднього року	Прр*	Прр**
2002	225810	46563	47,2	118,0	0,109	0,129
2003	267344	59899	48,0	109,1	0,117	0,128
2004	345113	89314	49,3	119,6	0,131	0,157
2005	441452	111174	49,0	123,9	0,128	0,159
2006	544153	148972	51,5	111,8	0,133	0,149
2007	720731	222679	52,6	114,8	0,146	0,168
2008	948056	272074	61,2	107,6	0,111	0,119
2009	913345	192878	60,0	90,0	0,084	0,076
2010	1082569	189061	74,9	117,1	0,042	0,049
2011	1302079	259932	75,9	108,0	0,048	0,052
2012	1408889	263728	76,7	113,9	0,044	0,501
2013	1454931	247892	77,3	106,1	0,039	0,041

Джерело: вихідні дані за [339], Прр – розраховано автором.

Як бачимо, до 2007 р. Прр зростав. У 2013 р. значення показника реального рівня соціально-економічного розвитку зменшилося більше ніж у 4 рази відносно його рівня у 2007 р.. У 2011 р. Прр збільшився на фоні відносного підйому післякризового відновлення. Проте відновлення падіння значення показника у 2012 р. свідчить про те, що загальну негативну тенденцію на цьому етапі розвитку України не вдалося переломити.

Про відсутність обґрунтованих підстав стверджувати, що українська соціально-економічна система знаходиться на шляху «одужання», свідчить і той факт, що за показником ВВП на душу населення, який відображає рівень заможності країни, Україна займає дуже низькі позиції. За даними Світового банку, у рейтингу країн за рівнем ВВП на душу населення за ПКС Україна з показником 6580 дол. США є вісімдесятою. Більше того, Україна – друга після Молдови найбідніша країна Європи [242].

Отже, в останні роки держава не забезпечила ефективне економічне зростання. Базова функція влади була зведена до перерозподілу ресурсів через державний бюджет та забезпечення поточного споживання громадян. У той же час аналіз соціально-економічної ситуації в Україні свідчить про збереження тенденції надмірного державного споживання при низьких показниках реального економічного розвитку, внаслідок чого український бюджет потерпав від постійного дефіциту (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники Державного бюджету України

Показник \ Рік	2008	2009	2010.	2011	2012	2013
ВВП, млн грн	948056	913345	1082569	1302079	1411238	1454931
Доходи, млн грн	231722,9	209700,3	240615,2	314616,9	346054,0	339226,9
Видатки, млн грн	241490,1	242437,2	303588,7	333459,5	395681,5	403456,1
Кредитування, млн грн	2734,8	2780,3	1292,0	4715,0	3817,7	477,5
Дефіцит, млн грн	12502,0	35517,2	64265,5	23557,6	53445,2	64706,7
% до ВВП	1,32	3,89	5,94	1,81	3,79	4,48

Джерело: складено за даними [237; 339].

Динаміка бюджетного дефіциту свідчить про зростання цього показника до 2010 року. У 2011 р. дефіцит державного бюджету скоротився майже в три рази. Проте з 2012 р. відбувається суттєве зростання бюджетного дефіциту за песимістичного стану та прогнозу у 2014 році. Співвідношення дефіциту бюджету до номінального ВВП демонструє таку ж тенденцію. Фінансування дефіциту державного бюджету здійснюється, зокрема, за рахунок надходження коштів від державних запозичень, що спричинює зростання державного боргу. Оскільки будь-який значний борг вимагає чималих витрат на обслуговування, його накопичення є надзвичайно небезпечним для економіки країни. Саме тому в економічній науці сформувалися певні уявлення про ризики, пов'язані з ростом боргового тягаря, які «виллюються» у проблеми для фінансової системи.

У сучасних реаліях бюджетного дефіциту в практичній площині уряд намагається мінімізувати дефіцит через продаж облігацій внутрішньої державної позики як внутрішнім, так і зовнішнім позикодавцям; активізувати позики в міжнародних фінансових організаціях (передусім у МВФ та Світового банку). У свою чергу запозичення формують зовнішній борг України, динаміка якого наведена у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Державний та гарантований державою борг України

Показник \ Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Державний борг, млрд грн	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2	480,0
Гарантований державою борг, млрд грн	58,7	90,9	108,8	115,9	116,3	104,1
Державний та гарантований державою борг разом, млрд грн	189,4	317,9	432,3	473,2	515,5	584,1
Державний та гарантований державою борг до ВВП, %	20,0	34,8	39,9	36,3	36,5	40,1

Джерело: складено за даними [237].

Невдалими виглядають спроби держави фінансувати державний дефіцит з інших джерел, хоча зовнішня кон'юнктура також вплинула на можливості держави залучати фінансові ресурси. Запроваджені Кабінетом Міністрів України боргові інструменти – державні облигації з індексованою вартістю і номіновані в іноземній валюті – суттєво не вплинули на зростання попиту на облигації внутрішньої державної позики, проте збільшили валютний ризик державного боргу. Із 336 оголошених розміщень облигацій внутрішньої державної позики лише 92 (або 27,4%) стали результативними [237].

При збереженні поточної тенденції макроекономічного розвитку вже в найближчій перспективі отримаємо показники, які наближають країну до дефолту. Фахівці рейтингового агентства «Standard & Poor's» (табл. 2.7) ще у 2013 р. попереджали, що Україна балансує на грані дефолту.

У той же час треба прислухатися до слів В. Гесця, який вказує, що в Україні не буде дефіциту бюджету, якщо економіка зростатиме на рівні 7%, а на рівні 3% – державі не уникнути проблеми дефіциту [41].

Поряд із необхідністю економічного зростання для подолання бюджетного дефіциту, держава, яка декларує цілі економічного зростання, повинна докладати якомога більше зусиль щодо їх досягнення та затвердження бездефіцитного бюджету: усі статті видатків повинні покриватися відповідними надходженнями за джерелами доходів.

Таблиця 2.7

ТОП-10 країн із найбільшим ризиком дефолту

Місце у рейтингу на кінець II кварталу 2013 р.	Країна	П'ятирічний CPD, %	Попереднє місце в рейтингу (перший квартал 2013 р.)
1	Аргентина	81,62	1
2	Кіпр	65,51	2
3	Венесуела	51,36	4
4	Греція	48,56	Нове входження
5	Єгипет	46,39	5
6	Пакистан	45,79	3
7	Україна	44,25	6
8	Португалія	30,32	7
9	Ліван	29,55	9
10	Ірак	27,93	Нове входження

Джерело: складено за даними [355].

Суттєвим недоліком бюджетного процесу є неефективне управління коштами Державного бюджету України та державних позабюджетних фондів, які організаційно відокремлені від державного бюджету й мають певну самостійність (табл. 2.8), а також державним майном.

Таблиця 2.8

Ресурси позабюджетних фондів соціального захисту

Фонд \ Рік	2011		2012	
	Обсяг мобілізованих ресурсів, млн грн	% від загального обсягу надходжень соціальних фондів	Обсяг мобілізованих ресурсів, млн грн	% від загального обсягу надходжень соціальних фондів
Власні доходи Пенсійного фонду	139056,0	86,2	157980,4	85,6
Доходи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	8560,0	5,3	10047,9	5,4
Доходи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	5662,8	3,5	7245,6	3,9
Доходи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	8075,6	5,0	9248,4	5,0
Разом	161354,4	100	184522,3	100

Джерело: складено за даними [141].

Загалом чотири фонди акумулюють 13,1% ВВП, або четверту частину фінансових ресурсів усієї системи державних фінансів України. За обсягом мобілізації фінансових ресурсів найбільшим, закономірно, є Пенсійний фонд України, проблемою якого є хронічний дефіцит.

Проблема загострюється ще й тим, що кількість пенсіонерів в Україні збільшується, що у свою чергу також призводить до підвищення навантажень на бюджет (табл. 2.9). Дані про середній розмір призначених місячних пенсій наводяться з урахуванням компенсаційних виплат і цільових соціальних виплат, передбачених законодавством.

Протягом років дослідження розмір пенсій зростає, структура отримувачів пенсії суттєво не змінилась. Понад 77% з них є пенсіонерами за віком; другою за кількістю є категорія пенсіонерів за інвалідністю (близько 10%). Зберігається значне розшарування пенсіонерів за розмірами пенсій. Понад 96% (12,8 млн) громадян отримують пенсії у розмірі 1000–2000 грн, тоді як 8,8 тис пенсіонерів (0,07%) мають пенсії більші ніж 4000 грн.

Відсутність відчутного для більшості населення покращення життя в Україні значною мірою пов'язана з невідповідністю проведених реформ реальним умовам, які склалися в країні. Незважаючи на всі зусилля держави, частка бідного населення в Україні протягом останніх десяти років становить близько 25% [26].

Також проблемою є постійний дефіцит бюджету НАК «Нафтогаз», наявність у державній власності підприємств, які потребують значного фінансування. Станом на 2012 р. у Реєстрі корпоративних прав держави обліковуються 674 господарських товариства, у статутному капіталі яких є державна частка. У 282 господарських товариствах державна частка у статутному капіталі в межах: 50% + 1 акція до 100%. У 181 товаристві: 25% + 1 акція до 50%; у решті товариств корпоративні права держави за розміром державної частки складають до 25% [308].

Держава в особі Уряду України, Фонду Держмайна України, міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснювала управління корпоративними правами держави в 579 акціонерних товариствах, 65 товариствах з обмеженою відповідальністю та 30 національних акціонерних і державних холдингових компаніях (НАК і ДХК), створених спеціальними рішеннями Президента України та Уряду [308].

Таблиця 2.9

**Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів,
на початок року**

Рік	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду				Кількість пенсіонерів млн осіб
	всього	у тому числі			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
крб					млн осіб
1991	103,6	109,7	...	58,0	13,1
1992	539,6	554,8	...	423,6	13,6
1993	9735	10204	10469	6304	14,2
тис крб					
1994	292,1	306,9	317,4	185,5	14,5
1995	1156	1174	1368	809	14,5
грн					тис осіб
1996	38,7	38,8	45,6	33,2	14487,5
1997	51,9	50,8	67,3	43,6	14487,2
1998	52,2	50,9	68,6	43,5	14534,8
1999	60,7	60,1	75,9	47,8	14520,3
2000	68,9	69,3	82,3	52,0	14529,8
2001	83,7	85,2	94,5	61,0	14446,6
2002	122,5	127,1	129,7	85,5	14423,1
2003	136,6	141,8	142,4	95,9	14375,9
2004	182,2	194,3	170,9	120,2	14347,6
2005	316,2	323,8	305,2	262,9	14065,1
2006	406,8	417,7	393,2	302,8	14050,0
2007	478,4	497,0	435,8	339,3	13936,8
2008*	776,0	798,9	624,4	517,5	13819,0
2009	934,3	942,7	780,7	696,6	13749,8
2010	1032,6	1039,6	884,6	807,9	13721,1
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0	13738,0
2012	1253,3	1252,4	1164,3	1053,8	13820,5
2013	1470,7	1464,3	1359,2	1252,8	13639,7
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8	13533,3

* Починаючи з даних на початок 2008 року, середній розмір пенсії наведено з урахуванням пенсіонерів, звільнених з лав МО, МВС, СБУ, ДПА, Департаменту з питань виконання покарань, функція з призначення й виплати пенсії яким передана органам Пенсійного фонду згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 р. № 1522.
Джерело: складено за даними [339].

Загальна кількість пакетів акцій, часток, паїв, що належать державі в статутному капіталі господарських товариств, станом на 1 липня 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. наведена у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Загальна кількість пакетів акцій, часток, паїв, що належать державі в статутному капіталі господарських товариств

Вид господарських товариств	Загальна кількість		до 10%		від 10% до 25%		від 25% до 50%		від 50% до 100%	
	станом на 01.07. 2011	станом на 01.07. 2012	станом на 01.07. 2011	станом на 01.07. 2012	станом на 01.07. 2011	станом на 01.07. 2012	станом на 01.07. 2011	станом на 01.07. 2012	станом на 01.07. 2011	станом на 01.07. 2012
АТ, створені в процесі приватизації та корпоратизації	330	348	63	75	52	63	101	105	114	105
ХК, ДАК, НАК	28	30*	0	0	0	0	0	0	28	30
АТ, створені за участю ФДМУ	78	78	26	26	10	10	29	29	13	13
ТОВ	74	65	10	9	20	15	24	22	20	19
АТ, які перебувають на обліку інших органів виконавчої влади	109	153	0	5	0	8	7	25	102	115
Разом	619	674	99	115	82	96	161	181	277	282

* в т. ч. 20 ХК, які знаходяться на обліку в інших органах виконавчої влади.

Джерело: складено за даними [308].

Як свідчать дані табл. 2.10, протягом порівняльного періоду загальна кількість господарських товариств збільшилася на 55 (за рахунок збільшення кількості товариств, які перебувають в управлінні інших органів виконавчої влади). Зокрема, загальна кількість АТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації, збільшилось на 18, а саме: з державною часткою до 10% – збільшилось на 12 ВАТ, з державною часткою від 10 до 25% – збільшилось на 11 АТ, з державною часткою від 25 до 50% – збільшилось на 4 АТ та з державною часткою від 50% до 100% – зменшилось на 9 АТ.

Сам обсяг та масштаб державного сектора в економіці України наразі визначається соціальною та стимулюючою спрямованістю. Ефективність функціонування державних підприємств є низькою. До того ж значна їх частка не тільки не забезпечує державу необхідним обсягом фінансових ресурсів (дохідну частину бюджету), а й є дотованою з державного бюджету.

Частина із них фактично перетворилася у напівприватні структури, які працюючи під патронатом держави, реалізують корупційні схеми власного збагачення (можновладців, чиновників, представників державного бізнесу).

Проблемою фінансової системи України є відтік фінансів за кордон, при чому суми, які кожного року «вимиваються» з української економіки, дорівнюють загальним обсягам державного бюджету. Потім, на нашу думку, частина з них повертається в державу у вигляді іноземних інвестицій з офшорів. Країни-донори та обсяги їх прямих інвестицій в національну економіку представлено в табл. 2.11.

Наявність офшорних схем є слабкою ланкою української економіки, є як передумовою, так і наслідком олігархічного характеру національної економіки, коли 170 сімей сьогодні володіють 75% національного багатства України [335].

Більша частина національної економіки забезпечує потреби обмеженої кількості населення, і тільки 25% економічного потенціалу держави працює на створення національного багатства, яке має бути розподілено між державою та суспільством. У той же час компанії українських мільярдерів щороку забезпечують усього 25% внутрішнього валового продукту України. Водночас за даними видання «Фокус» в Україні кількість мільярдерів вражає, складає більше 20 осіб, загальні статки яких значно перевищують витратну частину українського бюджету [367].

Таким чином, можна констатувати, що за роки незалежності в Україні відбувся у цілому нелегітимний перерозподіл національних багатств і власності на користь окремих груп (сімей), при цьому більшість українських громадян

виявилися відчужені від власності на засоби виробництва, а за коефіцієнтом олігархічності Україна вийшла на третє місце у світі [367].

Таблиця 2.11

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіку України

Країна-інвестор	Обсяги прямих інвестицій на 31.12. 2012 р., млн дол США	У % до підсумку	Обсяги прямих інвестицій на 31.12.2013 р., млн дол США	У % до підсумку
Усього	54462,4	100,0	58156,9	100,0
у тому числі				
Кіпр	17275,1	31,7	19035,9	32,7
Німеччина	6317,0	11,6	6291,8	10,8
Нідерланди	5168,6	9,5	5561,5	9,6
Російська Федерація	3785,8	7,0	4287,4	7,4
Австрія	3401,4	6,2	3257,5	5,6
Велика Британія	2556,5	4,7	2714,1	4,7
Віргінські Острови (Брит.)	1884,9	3,5	2493,5	4,3
Франція	1765,3	3,2	1825,8	3,1
Швеція	1600,1	2,9	-	-
Швейцарія	1106,2	2,0	1325,4	2,3
Італія	1015,9	1,9	1267,8	2,2
Беліз	-	-	1055,6	1,8
США	936,7	1,7	991,1	1,7
Польща	916,4	1,7	845,4	1,5
Інші країни	6732,5	12,4	7204,1	12,3

Джерело: складено за даними [339].

Економічна криза як у глобальних масштабах, так і в розмірах національної економіки переконливо свідчить, що назріла потреба в кардинальних змінах та ефективній реалізації стратегій розвитку.

Вирішувати проблеми сьогодення та планувати розвиток національної економіки необхідно з урахуванням численних ризиків фінансового, політичного тощо характеру, які впливають на соціально-економічний розвиток держави, і, головним чином, пов'язані з:

– військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва в регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування

та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;

– зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;

– виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком України інтервенцій як інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

Україна потребує розробки та реалізації сучасної (проукраїнської) військової доктрини, направленої на захист територіальної цілісності та незалежності України. Військова та політична еліта України має працювати на Україну, на реалізацію національних інтересів України.

Приймаючи допомогу країн цивілізованого світу, Україна має консолідувати власні ресурси розвитку, а найголовніше – активно та вчасно реагувати на національні та глобальні виклики.

2.3. Ключові проблеми, виклики та ризики для забезпечення економічної стабільності, реалізації пріоритетів розвитку країни

Сучасний рівень розвитку соціально-економічної системи України характеризується безліччю проблем, від ефективності й повноти вирішення або ігнорування яких буде залежати досягнення сталого економічного розвитку та високих стандартів якості життя населення або нависання загрози національної безпеки країни.

Серед найважливіших сфер національної безпеки, за оцінками фахівців – експертів, економічна безпека посідає перше місце. У Концепції економічної безпеки України, розробленій науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України під керівництвом академіка НАНУ В. Гесця, акцентується «... забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства» [191, с. 6].

Сьогодні практично всі сучасні держави ставлять перед собою глобальну мету: забезпечення сталого економічного зростання, підвищення добробуту населення, поліпшення якості життя населення. Однак у сучасних кризових проявах цивілізаційного розвитку й світових глобалізаційних реалій багато

країн зіштовхнулися з проблемами в досягненні цієї мети. І сьогодні зрозуміло, що тільки ті країни, які ефективно вирішують проблеми, проводять необхідні реформи й перетворення, зможуть подолати кризові явища, вийти на новий рівень розвитку.

Ефективне реформування економіки України, здійснення глибоких структурних перетворень з якісним оновленням товаровиробництва, ринкової та соціальної інфраструктури можливі тільки за умови техніко-технологічної модернізації. Нездатність країни здійснювати структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми або зволікання з проведенням таких структурних змін не тільки гальмує її розвиток, а й призводить до економічної кризи, до збільшення розриву в розвитку по відношенню до тих країн, які такі зміни проводять.

На багатьох вітчизняних підприємствах оновлення активної частини виробничих основних засобів не проводилося впродовж останніх 10–15 рр., технології виробництва залишаються на рівні 60–70 рр. минулого сторіччя і не відповідають сучасним вимогам, а ступінь зносу основних засобів промисловості з року в рік зростає (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Вартість основних засобів та ступінь їх зносу

Рік	У фактичних цінах на кінець року, млн грн		Ступінь зносу, %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2000	828822	466448	43,7
2001	915477	503278	45,0
2002	964814	512235	47,2
2003	1026163	538837	48,0
2004	1141069	587453	49,3
2005	1276201	661565	49,0
2006	1568890	774503	51,5
2007	2047364	993346	52,6
2008	3149627	1251178	61,2
2009	3903714	1597416	60,0
2010	6648861	1731296	74,9
2011	7396952	1780059	75,9
2012	9148017	2135987	76,7
2013	10401324	2356962	77,3

Джерело: складено за даними [339].

Структура основних засобів промисловості деформована, половину її вартості складає пасивна частина – будинки та споруди. Велика кількість виробництв потребує масштабної реконструкції та технічного

переоснащення. За таких умов технологічне відставання від розвинених країн в останні роки все більше підсилюється. У своєму сьогоденному стані українські підприємства можуть здійснювати виробництво високотехнологічної конкурентоспроможної продукції тільки для порівняно невеликих сегментів ринку. Невідповідність виробничих потужностей підприємств потребам ринку призводить до фінансової неефективності виробництва, високої частки збиткових підприємств, які не можуть реалізовувати свої соціальні функції: забезпечити належний рівень оплати праці працівників, соціальних гарантій тощо.

У свою чергу зношеність основних фондів призводить до падіння виробничої активності підприємств, зниження їхньої реальної можливості залучати нових працівників, створювати нові робочі місця (табл. 2.13).

Дані табл. 2.13 засвідчують, що з 2002 по 2005 рр. потреба підприємств у працівниках (кількість робочих місць) зростала. З 2005 до 2013 р. спостерігаємо зниження потреби підприємств у працівниках у цілому. У розрізі видів економічної діяльності тенденції росту/спаду потреби в працівниках дещо різняться.

Зокрема, у сфері виробництва та розподілу електроенергії, газу та води: з 2002 по 2007 рр. зафіксовано зростання потреби, з 2007 по 2009 рр. – достатньо різке скорочення потреби у працівниках, з 2009 р. по 2011 р. – зростання потреби в працівниках на підприємствах даної сфери діяльності. У 2010 р. потреба в працівниках у промисловості зросла з 14,7 до 17,2 тис осіб, але з 2011 р. спадає.

Виникає складна економічна ситуація: зношеність основних виробничих засобів призводить до економічної стагнації, падіння рівня прибутковості підприємств; у результаті український бюджет не в змозі елементарно отримати кошти, необхідні для виконання соціальних зобов'язань.

Отже, можна констатувати, що за роки незалежності України не відбулося якісних зрушень у структурі її економіки та не сформовано стимулів модернізації виробничих потужностей, активізації інноваційних процесів. Інноваційна активність промислових підприємств залишається надзвичайно низькою. Як наслідок, інноваційний компонент розвитку економіки України є в декілька разів нижчим, ніж у розвинених країнах ЄС, США та Японії.

Таблиця 2.13

**Динаміка потреби підприємств у працівниках за видами економічної діяльності
(на кінець звітного періоду, тис осіб)**

Рік	Усього	Промисловість				у тому числі			Будівництво	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фінансова діяльність	Операції з нерухомим майном, операції, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та соціальна допомога	Інші види економічної діяльності
		Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Добувна промисловість	переробна промисловість	виробництво та розподіл електроенергії, газу та води													
2002	123,9	7,1	49,6	10,8	36,0	2,8	11,6	9,7	1,2	8,2	2,2	8,5	8,7	4,5	7,5	5,1		
2003	138,8	7,6	53,9	9,8	40,4	3,7	13,6	11,8	0,9	8,6	2,4	9,4	11,9	5,0	8,0	5,7		
2004	166,5	9,4	63,1	13,6	44,8	4,7	15,1	16,3	1,2	11,7	3,6	12,6	14,2	4,6	9,5	5,2		
2005	186,6	10,4	65,8	13,5	47,0	5,3	17,4	19,8	1,9	12,3	4,7	15,5	19,2	3,9	9,8	5,9		
2006	170,5	8,1	55,8	8,0	41,7	6,1	17,0	24,1	2,4	11,4	3,7	15,5	14,2	4,1	8,5	5,7		
2007	169,7	7,3	57,4	8,1	42,8	6,5	16,7	21,6	2,6	13,1	3,6	13,1	16,8	4,1	9,0	4,4		
2008	91,1	4,0	23,5	2,5	16,5	4,5	6,0	8,9	1,2	7,9	3,4	8,5	13,3	3,2	8,4	2,8		
2009	65,8	2,2	14,7	0,8	12,1	1,8	3,2	7,7	0,6	4,9	3,6	7,6	11,2	1,5	6,2	2,4		
2010	63,9	2,7	17,2	1,5	13,7	2,0	3,8	8,4	0,9	5,0	1,5	5,9	8,4	1,6	6,3	2,2		
2011	59,3	2,9	16,6	1,3	13,0	2,3	3,5	7,1	1,1	5,0	0,9	4,8	7,7	2,1	5,9	1,7		
2012	48,6	2,5	13,8	1,3	10,6	1,9	2,2	5,2	0,8	4,4	0,6	3,5	7,6	1,9	4,7	1,4		
2013	47,5	2,3	11,5	0,7	9,0	1,8	2,5	6,2	1,3	4,6	0,7	3,6	7,2	2,1	4,5	1,0		

Джерело: складено за даними [339].

Значні загрози втрати Україною перспективних ринків наукомісткої продукції створює переваги іншим суб'єктам світового господарства, зокрема, Китаю, який за рівнем наукомісткості ВВП постійно випереджає Україну. А зважаючи на абсолютні обсяги фінансування, Китай спроможний швидше реагувати на зміни кон'юнктури на світових ринках, тим самим посилюючи свою присутність у тих секторах світової економіки, на які поширюються її інтереси українських виробників.

Наслідком недосконалої структури економіки є показники зовнішньоекономічної діяльності України, які свідчать про ресурсно-сировинну спрямованість, про низькотехнологічну структуру експорту (табл. 2.14).

Структура експорту свідчить про його традиційно ресурсно-сировинну спрямованість. Зокрема, у тому ж 2013 р. найбільша частка експорту в загальному обсязі припадає на експорт недорогоцінних металів – 27,8%. Структура експорту, яка склалася в Україні, є загрозливою і з точки зору національної безпеки, оскільки стабільність економіки залежить від кон'юнктури на ринку металу. Така структура експорту:

1) не відповідає товарній структурі світової торгівлі, яка склалася в останні роки й характеризується високою часткою інноваційно-високотехнологічних товарів, де 36% експортованої продукції припадає на машини та обладнання, 12% на високотехнологічне телекомунікаційне обладнання, 19% – продукція для потреб енергетики [20, с. 121];

2) закріплює за державою позицію «технологічного аутсайдера»; замість високотехнологічної продукції, Україна постачає на світовий ринок продукцію низького ступеня переробки – так звану технологічну «сировину» та середньотехнологічну продукцію машинобудування, закуповуючи при цьому дорогі зарубіжні технології. Це потребує поточного придбання дорогих додаткових послуг (монтаж устаткування і його наступне технічне обслуговування).

Тому неефективна структура економіки України, у якій переважає виробництво товарів з низькою часткою доданої вартості (головним чином, сировинних) і неринкових послуг, потребує докорінної модернізації.

У процесі прийняття стратегічних рішень з питань модернізації соціально-економічної системи України необхідно вирішити цілу низку проблем, які перешкоджають розвитку і є причиною зовнішніх та внутрішніх конфліктів, різких суперечностей, загрозою економічній безпеці, серед яких:

Таблиця 2.14

Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2013 р.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис дол США	у % до 2012 р.	у % до загального обсягу	тис дол США	у % до 2012 р.	у % до загального обсягу
Усього	63312022	92	100	76963965	90,9	100
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1084105,1	112,8	1,7	1892122,8	110,1	2,5
II. Продукти рослинного походження	8875943,5	96,3	14	2669782	109,9	3,5
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3507131,8	83,3	5,5	403328,4	99,3	0,5
IV. Готові харчові продукти	3557168	101,8	5,6	3218803,6	108,5	4,2
V. Мінеральні продукти	7494933	98	11,8	22362099,8	81,2	29,1
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	4327295,8	85,5	6,8	8435346,6	98,2	11
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	787814,4	78,8	1,2	4592891,4	102,8	6
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	148917,4	109,8	0,2	257421,1	104,1	0,3
IX. Деревина і вироби з деревини	1144395,4	107,9	1,8	416010,4	112,6	0,5
X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1246778,7	110,1	2	1901960,6	104,9	2,5
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	811128,7	103,5	1,3	2434672,9	95	3,2
XII. Взуття, головні убори, парасольки	198737,4	113	0,3	794905,7	100,2	1
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	583131,6	100,1	0,9	1140777,3	103,1	1,5
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	118413,9	84,7	0,2	690298,9	139,9	0,9
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	17570747,8	93	27,8	5002923,2	95,5	6,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6975000,3	99,3	11	12470050,3	94,6	16,2
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	3344025	56,1	5,3	5901462,9	73,2	7,7
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	296264,1	99,9	0,5	1094273,8	89,8	1,4
XX. Різні промислові товари	660972,9	108,5	1	892139,7	87,9	1,2
XXI. 97 Твори мистецтва	637,4	184,3	0	23412,8	287,8	0

Джерело: складено за даними [339].

– низький конкурентний статус України у світі, низька конкурентоспроможність національної економіки, викликана відсталістю технологічної бази більшості галузей, високими витратами виробництва, у т. ч. високою енергомісткістю (вартість енергоресурсів у собівартості продукції складає 40–80% [182, с. 7]) і низькою якістю продукції. У більшості галузей економіки продуктивність праці знаходиться на низькому рівні. Виробнича інфраструктура (дороги, електромережі, трубопроводи і т. п.) досягла критичного віку, що створює серйозні перешкоди для економічного зростання;

– погіршення зовнішньоторговельного обміну через кон'юнктурні зміни на світових ринках та внутрішні обмеження;

– недостатній рівень розвитку національної інноваційної системи, координації освіти, науки й бізнесу, низький рівень використання інноваційного потенціалу України, низький рівень витрат на наукову та інноваційну діяльність, включаючи кошти держбюджету, зниження якості досліджень на стратегічно важливих наукових напрямках, скорочення кількості науково-технічних кадрів, у т. ч. й найбільш кваліфікованих, котрі переходять у сферу бізнесу або покидають Україну, скорочення фахівців, які займаються фундаментальними дослідженнями, що призводить до зниження науково-технічного потенціалу країни. Але навіть при скороченні в Україні кількості наукових працівників і наукових організацій, які виконують наукові дослідження і розробки, країна все ж залишається серед лідерів за показником кількості наукових кадрів, зайнятих у реальній економіці. Наявність в Україні потужної наукової бази є важливою умовою для розвитку інноваційної діяльності;

– низька інвестиційна активність; недостатність розвитку ринку фінансових послуг; погіршення стану платіжно-грошової системи, концентрація основної грошової маси на посередницьких операціях і короткострокових формах кредитування; низький платоспроможний попит населення;

– несприятливий діловий клімат. Це проявляється насамперед у зайвому втручанні держави в господарську діяльність і одночасно її недостатньої ролі в забезпеченні базових ринкових умов – захисту прав власності та створення рівних умов конкуренції. Надзвичайно високими залишаються транзакційні витрати й адміністративні бар'єри входження на ринок і подальшого ведення підприємницької діяльності. Рівень розвитку банківського сектора й фондового ринку не відповідає рішенням задачі мобілізації заощаджень і перетворення їх в інвестиції, необхідні для прискореного економічного зростання. Усе це

перешкоджає «розкріпаченню» ділової та інвестиційної активності, припливу зовнішніх інвестицій; складні умови ведення бізнесу в Україні є в значній мірі об'єктивною причиною загрозливих масштабів тіньової економіки (за різними оцінками близько 50–60% ВВП). Поряд із використанням загальнокримінальної злочинності для «прикриття» своєї діяльності тіньовий бізнес «обслуговується» владними структурами. Це істотно розширює масштаби корупції, яка в Україні є системним і масштабним явищем, яке зачіпає суспільство й державні інститути, включаючи суди, і являє собою реальну загрозу принципам демократії й верховенства закону;

- недонавантаження виробничих потужностей, деградація наукомістких виробництв, що призводить до посилення економічної залежності від зарубіжних країн, високий ступінь зносу основних засобів (близько 80%);

- монопольне становище окремих виробників або кола підприємств у виробництві життєво необхідних товарів; низький рівень конкуренції на ряді ринків не створює для підприємств стимулів до підвищення продуктивності праці;

- економічна злочинність (у т. ч. посадові злочини, корупція, хабарництво, рейдерство, рекет, ухилення від сплати податків тощо);

- високий рівень соціальної нерівності й регіональної диференціації; високі ризики ведення підприємницької діяльності в Україні, у т. ч. у зв'язку з наявністю корупції, зайвими адміністративними бар'єрами, недостатнім рівнем захисту прав власності, непрозорістю системи земельних відносин, низькою корпоративною культурою; слабкий розвиток форм самоорганізації та саморегулювання бізнесу й суспільства, низький рівень довіри в поєднанні з низьким рівнем ефективності державного управління;

- відсутність помітного прогресу в структурній перебудові економіки, побудові цивілізованих ринкових відносин.

Сьогодні перед економікою України постали системні виклики, які відображають як світові тенденції, так і внутрішні бар'єри подальшого соціально-економічного розвитку, а саме: посилення глобальної конкуренції охоплює не лише традиційні ринки товарів, капіталів, технологій і робочої сили, але й системи національного управління, підтримки інновацій, розвитку людського потенціалу. Після хвилі фінансової кризи 2008 р. перекоси в структурі економіки стали дедалі виразнішими, а в 2014 р. усі проблеми української економіки набули загрозливого характеру.

У національній економіці існує цілий ряд системних проблем, які ускладнюються військовими діями та «торговельною війною» із Росією.

Війна на Сході країни руйнує економіку України, насамперед, потерпають основні сектори індустрії: металургія (скорочення на 9,3%), хімічна промисловість (скорочення на 12,7%), машинобудування (скорочення на 17,3%), загальний показник промислового виробництва впав на 4% [49; 339].

Разом з тим слід зазначити: по-перше, вичерпується потенціал експортно-сировинної моделі економічного розвитку України внаслідок обмеження можливостей росту експорту через розподіл сфер впливу, ринків збуту. Крім того, в умовах трансформації світової економіки кон'юнктура світового ринку металу й хімічної продукції дуже нестійка. При цьому конкурентоспроможність українського металу може дещо знизитися, у т. ч. у зв'язку з підвищенням вимог до його якості, прагненням країн-імпортерів до розширення джерел поставок.

Ефективність функціонування однієї з головних конкурентних переваг вітчизняної економіки – потужного внутрішнього ринку, низька. Згідно з результатами дослідження Всесвітнього економічного форуму, опублікованими у Звіті про глобальну конкурентоспроможність за 2011–2012 рр., за індексом розміру внутрішнього ринку Україна займає 37 місце серед 142 країн світу, водночас за ефективністю товарних ринків – лише 129 позицію [459]. Втрата вітчизняними виробниками багатьох сегментів внутрішнього ринку товарів пов'язана зі значними структурними деформаціями в національній економіці та низькою конкурентоспроможністю багатьох суб'єктів господарювання. Споживчий ринок України дедалі більше наповнюють товари іноземного виробництва.

Відсутність стратегічного підходу до розв'язання проблеми насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва на основі якісної імпортозамінної продукції призвела до значного дисбалансу між попитом і пропозицією на окремих товарних ринках.

Очевидна затримка в реагуванні пропозиції на зростаючий попит через несприятливі умови для економічної активності (дефіцит фінансових ресурсів, значна потреба в інвестуванні для подолання конкурентного тиску з боку імпорту, високе фіскальне навантаження, негативний вплив корупції та тінізації), у зв'язку з чим відновлення економічного зростання веде до випереджаючого зростання імпорту та погіршення стану торговельного балансу (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Зовнішня торгівля України товарами у 2000–2013 рр.

Рік	Експорт, млрд дол США	Імпорт, млрд дол США	Сальдо торговельного балансу, млрд дол США
2000	14,6	14,0	0,6
2001	16,3	15,8	0,5
2002	18,0	17,0	1,0
2003	23,1	23,0	0,1
2004	32,7	29,0	3,7
2005	34,2	36,1	-1,9
2006	38,4	45,0	-6,6
2007	49,3	60,7	-11,4
2008	67,0	85,5	-18,5
2009	39,7	45,4	-5,7
2010	51,4	60,7	-9,3
2011	68,41	82,61	-14,20
2012	68,81	84,66	-15,85
2013	63,31	76,96	-13,65

Джерело: складено за даними [339].

Сальдо торговельного балансу у 2000 р. становило 0,6 млрд дол США, останні дев'ять років (з 2005 р.) від'ємне, зокрема, в 2011 р. на кожний 1 дол США експорту відбувся імпорту товарів у розмірі 1,21 дол США. Така тенденція зумовила негативне сальдо зовнішньої торгівлі України в розмірі 14,2 млрд дол США; у 2012 р. – -15,85 млрд дол США; у 2013 р. – -13,65 млрд дол США.

Отже, зміцнення та розбудова внутрішніх ринків є одним із найбільш дієвих і ефективних інструментів стимулювання економічного розвитку та структурної перебудови національної економіки.

Кризові явища у світовій економіці обумовлюють необхідність підвищення стійкості економіки України та її здатності нейтралізувати негативні впливи світових ринків, що підвищує актуальність переходу України на інноваційний тип економічного розвитку, а також формування в країні стійкої фінансової системи.

По-друге, посилюється роль інновацій у соціально-економічному розвитку й знижується вплив багатьох традиційних факторів зростання. Розвинені країни формують нову технологічну базу економічних систем використовуючи новітні досягнення у сфері біотехнологій, інформатики й нанотехнологій, у т. ч. у сфері охорони здоров'я та інших сферах. Економічні трансформації в Україні, що відбувалися впродовж попередніх років, давши старт ринково орієнтованій господарській системі за рахунок традиційних видів діяльності, забезпечили певне економічне зростання. Але це було, треба

визнати, зростання без розвитку. Процес інтеграції у світогосподарську систему, варто погодитися з оцінками фахівців, поки що відбувається на невідгнаних засадах і в неперспективних сферах діяльності [65, с. 738]. Водночас відставання у розвитку нових технологій останнього покоління знижує конкурентоспроможність національної економіки, а також підвищує її уразливість в умовах наростаючого геополітичного суперництва.

Виходячи з досвіду розвинених країн, слід зазначити, що високий рівень життя населення досягається за рахунок високих технологій. Тому необхідно забезпечити сприятливі умови для їх розробки та впровадження суб'єктами господарювання різних форм власності в усі сфери життєдіяльності. Наявність науково-дослідницького потенціалу й високотехнологічних виробництв створює умови для: забезпечення технологічного лідерства за рядом найважливіших напрямків; формування комплексу високотехнологічних галузей і розширення позицій на світових ринках наукомісткої продукції; збільшення стратегічної присутності України на ринках високотехнологічної продукції та інтелектуальних, електронних послуг; модернізації традиційних галузей економіки, у т. ч. за рахунок розгортання глобально орієнтованих спеціалізованих виробництв.

По-третє, Україна не зможе в майбутньому підтримувати конкурентні позиції у світовій економіці за рахунок дешевизни робочої сили й економії на розвиток освіти та охорони здоров'я в умовах зростання ролі людського капіталу. Рівень конкурентоспроможності сучасної інноваційної економіки в значній мірі визначається якістю професійних кадрів, рівнем їх соціалізації і коопераційності.

Для України відповідь на цей виклик передбачає подолання негативних тенденцій у формуванні та розвитку людського потенціалу й інфраструктури життєдіяльності, які характеризуються:

1) неефективною політикою зайнятості. На відміну від країн ЄС, що приділяють значну увагу питанням зайнятості, безробіття, соціального захисту та ринку праці, Україна за роки незалежності не змогла сформувати цілісну концепцію останнього. Через невідповідність структури професійної підготовки кадрів потребам ринку праці України виникає значний дисбаланс між їх попитом і пропозицією. Посилюється ризик збільшення виплат по безробіттю і додаткових витрат на перекваліфікацію безробітних. Особливо гострою є проблема «першого робочого місця» та працевлаштування осіб, яким більше 40 років. Відсутність державної стратегії зайнятості супроводжується значними соціальними витратами, передусім у вигляді високих міграційних

інтенцій, знецінення та декваліфікації робочої сили й дефіцитом кваліфікованих інженерних і робітничих кадрів тощо;

2) низьким рівнем оплати праці. Він є чи не найважливішою проблемою національної економіки, оскільки саме рівень оплати праці визначає такі основні макроекономічні параметри, як якість життя населення і сукупний платоспроможний попит. Питома вага оплати праці в собівартості продукції складає лише 10% [182], тоді як у країнах Західної Європи сягає аж до 45%. Низькою є й питома вага оплати праці у ВВП. Частка оплати праці у ВВП в Україні складає 51%, тоді як у країнах Європейського Союзу – у середньому 65%. При цьому розмір ВВП України менший ВВП середньої європейської країни в 4 рази, тоді як заробітна плата менша в 5,6–19,7 разів [278];

3) неефективною політикою у сфері соціального захисту. Така політика зосереджується на невинному збільшенні кількості недостатньо обґрунтованих соціальних виплат, пільг, субсидій тощо. Досі в соціальній сфері основні бюджетні кошти спрямовуються на підтримання виплат за структурою, у якій переважають пасивні елементи соціального захисту. Активні елементи (освіта, медицина, професійне навчання), які підвищують трудовий і розумовий потенціал людини, залишаються об'єктом залишкового фінансування. Такий підхід гальмує системні ринкові перетворення, суттєво знижує їхню результативність. Окрім того, державна політика щодо соціального захисту не узгоджена з політикою праці, податків, сім'ї, демографії, не є ефективною. Незважаючи на всі зусилля держави, частка бідного населення в Україні протягом останніх десяти років становить близько 25% [26]. Відсутність відчутного для більшості населення покращення життя в Україні значною мірою пов'язана з невідповідністю проведених реформ реальним умовам, які склалися в країні.

Необхідно ліквідувати всі «зони втрат» у соціальному секторі. Автор переконаний у необхідності здійснення моніторингу системи пільг, соціальних і компенсаційних виплат і отримувачів пільг для визначення обсягу необхідних бюджетних засобів на фінансування системи пільг і відмову від надання пільг тим категоріям (індивідуумам), які безпідставно в них включені. Ресурси повинні направлятися тим, хто їх дійсно потребує, а не людям, які можуть легко без них прожити. Зокрема, навіть виплату при народженні дітей варто також надавати по заявному принципу. Варто відмовитися від надання пільг за професійною ознакою, а гідний рівень життя повинен забезпечувати належний рівень оплати праці кожного професіонала. Потрібно зупинити за інерцією підтримувати установи, не звертаючи уваги на ефект їх роботи для громадян

(коли інтереси працюючих в установах вище інтересів тих, для кого вони працюють);

4) незавершеністю пенсійної реформи. Незважаючи на важливі наслідки зміни пенсійного законодавства, проведеній пенсійній реформі притаманна низка недоліків: більшість заходів має параметричний характер і спрямовані на подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Проте оцінювання їх ефективності дозволяють, у кращому випадку, говорити про його певне скорочення, але аж ніяк не про бездефіцитність (тим більше – появу профіциту); для майбутніх пенсіонерів умови пенсійного забезпечення стають менш комфортними (окрім поодиноких винятків), отже, завдання забезпечення гідного рівня їх життя не вирішується.

Сьогодні один працюючий утримує одного пенсіонера, а після припинення трудової діяльності осіб, що народилися в післявоєнні роки, цілком може статися, що на 20 млн пенсіонерів в Україні буде значно менше 15 млн «платників пенсійних внесків». В Україні, за оцінками експертів, у 2040 р. на 1000 працюючих буде 1200 пенсіонерів [222, с. 4].

У таких умовах державі, безумовно, потрібно активно залучати до пенсійного забезпечення недержавні пенсійні фонди; в умовах високого рівня старіння населення головним пріоритетом державної соціальної та демографічної політики має бути не лише стимулювання народжуваності, а й продовження повноцінної економічної і соціальної активності населення старших вікових груп, що сприятиме забезпеченню рівноваги між економічним і демографічним розвитком суспільства;

5) неефективністю реформ системи охорони здоров'я. Вітчизняна система охорони здоров'я не здатна достатньою мірою задовольнити потреби населення в медичній допомозі, забезпечити доступність, якість і своєчасність медичних послуг. Це знаходить відображення і в медико-демографічних показниках, які хоча й мають певну позитивну динаміку, проте досі залишаються на критичному рівні. Так, у 2013 р. природне скорочення кількості населення склало 158712 осіб (у розрахунку на 1 тис. населення 3,5 особи), високий за європейськими мірками рівень смертності – 662368 особи (коефіцієнт смертності 14,6 особи на 1 тис населення), низький рівень народжуваності – 503656 осіб (коефіцієнт народжуваності 11,1 осіб на 1 тис населення), високий рівень захворюваності тощо [розраховано за даними 339];

6) неефективною житловою політикою та політикою у житлово-комунальній сфері. Рівень забезпеченості житлом в Україні на сьогодні є одним із найнижчих у Європі. Збільшується кількість сімей, які мають житлову площу

в розрахунку на одну особу меншу за санітарну норму [282, с. 95–99]. У той же час знос основних засобів у цій підгалузі сягає 62,2%, що обумовлює незадовільний технічний стан об'єктів житлово-комунального господарства. Із загальної протяжності водопровідних мереж перебувають в аварійному стані й потребують заміни 37%, каналізаційних мереж – 34,8%. Однією з найгостріших проблем галузі є нераціональне та неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів підприємствами житлово-комунального господарства. Так, втрати теплової енергії протягом року складають у середньому понад 13 млн Гкал, що становить 11% від обсягів відпущеної теплової енергії або марно витрачаються понад 2,1 млрд м³ природного газу. Обсяги втрат і необлікованої питної води на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства в містах України перевищує 30% і в окремих випадках може сягати 60% від поданої в систему води. Через незадовільний стан мереж та неоптимального режиму роботи насосних станцій втрачається майже чверть споживаної електроенергії. За оцінками експертів, впровадження заходів з енергозбереження лише в житлово-комунальному господарстві дає можливість зменшити споживання: газу при виготовленні, транспортуванні та постачанні теплової енергії в системі житлово-комунального господарства в середньому на 22%; електроенергії в системах водопостачання та водовідведення на 15–20% [151].

Зростають внутрішні обмеження розвитку, обумовлені станом об'єктів інфраструктури. Особливо гострим питанням в останні роки є стан доріг, пересування якими варто розцінювати не тільки з точки зору зниження ефективності логістичних результатів суб'єктів господарювання, а насамперед як загрозу безпеки життя людей – водіїв і пасажирів.

Отже, Україні потрібно шукати відповіді на ключові проблеми й виклики, аргументовані вище. Вирішити відповідні завдання за допомогою суто технологічного інструментарію вже неможливо. На відміну від Росії та Китаю ми не маємо у своєму розпорядженні стільки природних, сировинних і фінансових ресурсів. Тому необхідна реформаторська стратегія, яка здатна в комплексі охопити всі напрями економічної, соціальної і технологічної модернізації. У сучасних умовах за наявності системних ризиків та суперечностей у соціально-економічному розвитку державі потрібна нова економічна ідеологія управління щодо забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку.

Економічна ідеологія як атрибут економічного світогляду суспільства в сучасних дослідженнях розглядається як «система економічних ідей, понять і теорій, у яких адекватно відображаються економічні інтереси... соціальних

верств, груп, класів, націй і народу» [138, с. 624]. Типологію економічних ідеологій представлено в дослідженнях Л. Мізеса [233], який поділяє їх на три основні групи: ліберальну (ґрунтується на приматі індивідуальної економічної власності), соціалістичну (колективна власність на засоби виробництва) та інтервенційну (концептуальний образ регульованого ринку, «третій шлях»).

Однією з найменш ефективних є так звана грошова ідеологія, суть якої полягає у надмірному використанні грошової та кредитної політики як засобу досягнення економічного добробуту соціуму. Ще одним видом неефективної економічної ідеології вважається економічний традиціоналізм, який є «ідеологією, що вважає правильним і доцільним зберігати вірність цінностям, традиціям та способу діяльності, набутих від попередників» [233, с. 181], тобто намагається слідувати догмам, спираючись на успіх у минулому. Прикладом такого економічного традиціоналізму є, на наш погляд, сьогоднішня економічна ідеологія в Україні, якій притаманна «наздоганяюча» модернізація, у безперспективності й безнадійності якої сучасне українське суспільство вже переконалося. Економічна ідеологія неолібералізму є засобом обмеження економічної політики країн, що розвиваються. І на сьогодні є процеси, коли «в системі міждержавних економічних відносин цілеспрямовано формуються механізми... які, по суті, унеможливають переміщення країн із нижчого на більш високий рівень» [365, с. 36].

Внутрішні ж суперечності соціально-економічного розвитку України й глобальні кризові явища є лише проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки, що реалізується через тенденцію перетворення будь-якого ресурсу в капітал, тобто у вартість, здатну збільшувати свою вартість (звідси примноження різних видів капіталу: людського, соціального, інституційного, інтелектуального тощо), – з одного боку, й соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини та суспільства, – з іншого.

Отже, економічна ідеологія постає як означена ментальними почуттями та цінностями соціально значуща система ідей різного характеру щодо вибору й організації шляхів соціально-економічного розвитку. Соціальна ефективність економічної ідеології проявляється у рівні її придатності для створення високого рівня добробуту суспільства. Економічна ідеологія, як спрямовуючий вектор економічного світогляду, є засобом формування та досягнення економічної мети суспільства, а отже, і основою визначення економічної політики, визначення пріоритетів розвитку.

Тому недостатня визначеність сучасного українського суспільства щодо

конкретних перспектив суспільного розвитку, його амбівалентність, необхідність трансформації існуючої системи соціально-економічних зв'язків, створення нових засобів активізації людського капіталу зумовлює необхідність подолання суперечностей між капіталізацією, соціалізацією та гуманізацією економіки на засадах ефективної макроекономічної політики.

Питання створення нової економічної ідеології – це, насамперед, питання оптимального розподілу ресурсів між складовими людського й економічного капіталу, між накопиченням та споживанням, між поточними й перспективними пріоритетами розвитку держави.

При розробці нової економічної ідеології та стратегії соціально-економічного розвитку треба враховувати досвід промислово розвинених країн, який показує, що досягнення соціально-економічного зростання відбувалося за рахунок підвищення продуктивності праці, яке обумовлює підвищення життєвого рівня населення. В умовах економічного зростання вибір та реалізація соціальних програм стає менш болісною і веде до зменшення розбіжностей між різними групами населення, які мають різні інтереси. Економічний ріст дозволяє вирішувати соціальні та культурні проблеми, створювати нові освітні установи, реалізовувати програми боротьби з бідністю без падіння існуючого рівня виробництва й споживання суспільних благ, тобто поліпшувати умови, добробут та якість життя населення.

Виклики сьогодення спричинили надзвичайне піднесення частини населення щодо використання державних символів України. Пересічні громадяни через фарбування інфраструктурних об'єктів у кольори державного прапора, через колективне виконання гімну України висловлюють свою позицію, демонструють свою патріотичність.

У той же час надзвичайно важливо, щоб інститути державної влади були представлені особами з характеристиками трьох «П»: професіонал, патріот, порядна людина. Саме з такими якостями політики, чиновники будуть на високому рівні виконувати свою роботу на відповідній посаді на благо України. Рішення, програми, стратегії розвитку будуть реалізовані й принесуть позитивні результати, якщо інститути держави працюватимуть на власну державу, дбатимуть про реалізацію національних інтересів, національну безпеку.

Крім того вважаємо, що доцільно внести зміни в слова гімну України. Це може бути доопрацювання групи авторів, «народне» доопрацювання, ухвалення змін на основі вибору кращого варіанта. Слова: «Ще не вмерла» породжують тривожні очікування. Гімн, як велична пісня, має звеличувати славу країни, її красу, звитягу народу та «притягувати» тільки позитив.

МЕТОДОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ

3.1. Державне регулювання соціально-економічним розвитком у сучасній макроекономічній ситуації: поняття, принципи, функції

Питання про роль держави в системі соціально-економічних відносин – одне з ключових у практиці господарського життя. Концепції щодо ступеня участі держави в економіці активно обговорюються впродовж багатьох років.

Ретроспективний аналіз проблем участі держави в економічних процесах свідчить, що у світовій економічній літературі минулого сторіччя представлено досить різноманітний спектр думок щодо можливостей державного втручання у ринкову економічну систему (табл. 3.1).

Зазначимо, що в процесі еволюції поглядів економістів на питання регулювання економічних процесів у минулому сторіччі в західній макроекономічній теорії сформувалися дві альтернативні концепції, що одержали назву кейнсіанство та монетаризм, які дають рекомендації щодо участі держави в регулюванні економікою.

Кейнсіаністи виходили з того, що система вільного ринку позбавлена внутрішнього механізму, що забезпечує макроекономічну рівновагу. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі.

В основі концепції монетаризму лежить положення про те, що априорі всі ринки конкурентні й ринкова система спроможна автоматично досягати макроекономічної рівноваги.

Некейнсіанці запропонували новий підхід – теорію антициклічного державного втручання. У полі їхнього зору знаходиться не тільки фаза кризи, а й увесь економічний цикл, виходячи з того, що на рух національного продукту впливають не лише кризи, але й буми, мляві поживлення й тривалі депресії. Тим самим у кейнсіанські ідеї був внесений динамічний елемент, що дало можливість створити теорію економічного зростання.

Таблиця 3.1

**Еволюція наукових поглядів на роль держави в регулюванні
соціально-економічними процесами**

Напрями економічної думки	Представники	Визначення ролі держави в регулюванні соціально-економічними процесами
Кейнсіанство	Дж. Кейнс	Держава є активним учасником економічних процесів, регулятором та основним інвестором соціально-економічного розвитку.
Монетаризм	М. Фрідман	Роль держави в економіці та соціальній сфері зводиться до обмеженого регулювання монетарних аспектів економіки, завдяки чому відбувається соціально-економічне зростання.
Інституціоналізм	Ф. Перру, М. Альберт, К. Ротшильд	Держава є головним носієм економічної влади, і саме владні повноваження держави є головним регулятором та стимулюючим фактором соціально-економічного розвитку.
Теорія соціального вибору	К. Ерроу	Держава відіграє вирішальну роль у розвитку соціально-економічної системи, оскільки інших інститутів, спроможних впливати на дану сферу соціального буття, не існує, але цей вплив у цілому має негативний характер, оскільки гальмує розвиток економіки.
Теорія попиту без транзитивних переваг	Г. Зонненшайн	Роль держави полягає в активному впливі на соціально-економічну політику з метою її узгодження з економічними інтересами всього суспільства.
Концепція сталого розвитку	Римський клуб	Роль держави полягає в узгодженні соціальних, екологічних та економічних інтересів, коли саме соціальний розвиток та екологічна сталість розглядаються як основні аспекти суспільного розвитку.

Джерело: складено за даними [28; 173; 397; 398; 399; 449; 453; 456].

Особливе місце в теорії державної участі в економічних процесах належить інституціональній теорії, представники якої критикували інші економічні школи, по-перше, за вузькість вихідної методології, що ігнорує роль соціологічних, політичних, соціально-психологічних факторів у функціонуванні економічного механізму; по-друге, за ігнорування важливих структурних та інституціональних особливостей реальної економіки. У цьому їхні погляди близькі авторів дослідження.

Зазначимо, що ставлення інституціоналістів до об'єктивного існування влади було різним, цілі державного втручання в економіку трактувалися ними також неоднозначно [397, с. 28; 449, с. 56; 453, с. 7], проте вони розглядали державне втручання в економіку з позицій підвищення її ефективності. Саме

економічна ефективність, на думку інституціоналістів, була основою соціального розвитку суспільства.

На жаль, такий підхід до проблем соціально-економічного розвитку суспільства й участі держави в цьому процесі не став основою нової макроекономічної теорії.

У сучасних умовах державне регулювання повинно доповнювати ринковий механізм, держава має брати на себе ті функції, які непідвладні даному механізмові, та регулювати соціально-економічні процеси.

Авторові близька позиція А. Гальчинського, висловлена ще на початку 2000-х рр., про те, що «однією з центральних проблем економічної політики наступного періоду є переосмислення місця й ролі держави. Треба позбутися дуже примітивного уявлення, що «багато держави – мало ринку», і навпаки. Протиставлення за принципом «або – або» ніколи не було й не може бути основою серйозної політики. Демонтуючи підвалини адміністративної економіки, ми порушили золоте правило: держава може залишити економіку без уваги лише там і тоді, де й коли будуть сформовані повноцінні ринкові механізми, які здатні ефективно діяти» [57, с. 10].

До цієї проблеми привертає увагу й Світовий банк у дослідженні «Держава у світі, що змінюється» [458]: «низький рівень дієздатності держави в багатьох країнах СНД – серйозна й зростаюча перешкода для досягнення прогресу в більшості сфер економічної та соціальної політики».

В економічній літературі є чимало визначень «державного регулювання», і, як зазначає О. Кундицький, їх можна згрупувати за такими ознаками [198, с. 303]:

- 1) державне регулювання трактується як економічна діяльність держави;
- 2) державне регулювання розглядається як система заходів;
- 3) державне регулювання представляється як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт.

На підставі аналізу великої кількості визначень О. Кундицький доходить висновку, що державне регулювання економіки являє собою набір функцій, таких як: захист прав власності; забезпечення свободи підприємництва, стимулювання ділової активності та боротьба з монополістичними тенденціями; забезпечення законності й правопорядку в господарській сфері; регулювання грошового обігу, забезпечення стійкості національної валюти; регулювання взаємовідносин між працею та капіталом, між підприємцем та найманими робітниками; регулювання зовнішньоекономічної діяльності, включаючи організацію митної системи; забезпечення економічної безпеки

країни [198, с. 305]. До даного переліку необхідно додати регулювання соціальних процесів у суспільстві, що також є функцією державного управління.

Аналізуючи погляди науковців щодо державного управління та державного регулювання соціально-економічними процесами, потрібно зазначити, що державне управління за своєю сутністю є регулятивною діяльністю та характеризує регулювання соціально-економічною системою як невід'ємний елемент управлінської діяльності, одну із загальноуправлінських функцій.

Достатньо містке визначення державного управління надає український вчений В. Авер'янов: державне управління – це вид діяльності держави, що ґрунтується на здійсненні нею управлінського, тобто організаційного впливу, на ті сфери й галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади [81].

Близької, проте вужчої за сутністю позиції щодо державного управління (обмежуючи вплив держави тільки «на суспільну життєдіяльність людей») притримується російський науковець Г. Атаманчук, на думку якого державне управління – це практичний, організуючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення, що опирається на його владну силу» [9]. Г. Атаманчук стверджує, що головне для суб'єкта державного управління і його окремих компонентів – знайти в керованих об'єктах керуючі й контрольні параметри, а також критичні («блоючі») точки, впливаючи на які, можна зберігати або перетворювати їхній стан. Об'єктами управління з боку держави він вважає ті суспільні відносини, види діяльності й соціальні ролі, які безпосередньо пов'язані з виробництвом матеріальних і духовних продуктів, відтворенням соціальних умов життєдіяльності людей [9].

В. Бакуменко і П. Надолішній під об'єктом державного управління розуміють певну підсистему соціальної системи, що має потребу в державно-управлінському впливі. Її елементами є люди, їхні колективи, які взаємодіють між собою з приводу реалізації індивідуальних, групових, а також державних інтересів. Зрештою, об'єктом державного управління виступають суспільні процеси (відносини) – економічні, соціальні, духовні й політичні [14]. В. Бакуменко, П. Надолішній розглядають державне управління як форму й основний різновид соціального управління, як соціально-політичну функцію держави, що обумовлена об'єктивними потребами забезпечення цілісності суспільства, його функціонування й поступального розвитку. Це діяльність щодо

реалізації владних повноважень держави з метою виконання нею організаційно-регулюючих і службових функцій у суспільстві взагалі й в окремих сферах його життя. Тобто, розкриваючи сутність державного управління, вони основний наголос роблять на функції управління соціальним розвитком з використанням владних повноважень. Такий підхід є досить обмеженим, оскільки економіка є саме основою для соціального розвитку, відповідно соціальна і економічна підсистеми в державному управлінні є органічно взаємопов'язаними.

Трактуючи поняття державне регулювання економіки, деякі автори вважають, що це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики заради реалізації національних інтересів держави [223, с. 95–96].

У науковій літературі провідною є думка про те, що державне регулювання – це система певних заходів організаційного та правового характеру. До прихильників такого підходу належить І. Михасюк, який пише, що державне регулювання – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності за напрямом, необхідним для досягнення сформованих органами державної влади й управління цілей [234, с. 8].

Також державне регулювання розглядається економічною наукою як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт. Прихильниками такого підходу є С. Мочерний, на думку якого «державне регулювання – комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у т. ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [244, с. 379].

Д. Стеченко характеризує державне регулювання як вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтування суб'єктів господарювання та окремих громадян на досягнення цілей та пріоритетів державної політики суспільного розвитку [341, с. 5].

А. Булатов [294, с. 261] і Л. Ходов [374, с. 17] вважають, що державне регулювання економікою в умовах ринкового господарства – система типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних уповноваженими державними установами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються. Важко погодитися з підходом, який пропонують ці автори, оскільки саме «типовість», навіть «стандартизація» заходів державного регулювання є

основною проблемою управління соціально-економічним розвитком, який потребує в сучасних умовах нестандартних економічних рішень, зміни пріоритетів соціально-економічного розвитку.

Д. Зухба, Є. Зухба та Н. Каптуренко визначають державне регулювання «як комплекс економічних і політичних заходів, які здійснюють державні органи з метою координації економічних процесів, спрямованих на підтримку оптимальних пропорцій суспільного виробництва й запобігання в ньому кризовим ситуаціям» [161]. У такому формулюванні, на наш погляд, не береться до уваги динамічний аспект проблеми.

Під призмою впливу суб'єкта державного регулювання на об'єкт заради досягнення певних результатів характеризує державне регулювання економіки В. Орешин, який зауважує, що «державне регулювання економіки – це діяльність органів влади щодо впливу їх на процес суспільного відтворення з метою досягнення суспільно корисних результатів» [260, с. 14].

Л. Дідківська та Л. Головки тракують державне регулювання як вплив держави на соціальний розвиток країни [127, с. 14]. Тобто державне регулювання трактується як діяльність держави, що відбиває соціальні аспекти цього поняття, але ігнорує економічну місію держави в процесі управління, з чим, безумовно, погодитися неможливо.

На думку В. Братишка, державне регулювання економіки – це процес цілеспрямованого впливу на підприємство, тобто на створення нових вартостей, а також виробництво й використання ВВП. І входить цей процес до кола інтересів винятково держави як керівної системи в суспільстві [36]. Н. Саніахметова визначає «державне регулювання економіки як засновану на законодавстві одну з форм державного впливу на економіку шляхом встановлення та застосування державними органами правил, націлених на коригування економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні» [320, с. 122].

Визначення державного регулювання дослідниками Д. Стеченко, В. Братишко, Н. Саніахметовою розкривають його сутність з різних боків, але характеризуються певними недоліками: по-перше, відсутністю системного підходу, по-друге, не повністю виокремлено об'єкт державного регулювання, його обмежено тільки «відтворювальними процесами».

Зазначимо, що термін «державне регулювання» в західній економічній літературі має два значення. У широкому розумінні він ототожнюється з державним втручанням в економіку взагалі, у вузькому – з адміністративно-

правовою регламентацією функціонування бізнесу [234].

Проаналізувавши наведені вище визначення, можемо зробити висновок, що вони по-різному розкривають сутність даного поняття і, як наслідок, кожне визначення по-різному трактує кінцеву мету державного регулювання. Науковці вбачають необхідність такого регулювання заради реалізації соціальних інтересів суспільства; розвитку суспільного способу виробництва й покращення соціального розвитку країни; вважають метою державного регулювання стабілізацію та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

На думку автора, важливо оптимізувати роль державного регулювання. Історичний погляд на системи державного регулювання, аналіз світового досвіду використання його інститутів дає безліч прикладів поєднання державою інтересів суспільства, колективів, особистості, забезпечення владного регулювання при збереженні саморегулювання та саморозвитку суспільства.

Сутність поняття «державне регулювання» соціально-економічними процесами в умовах функціонування економічної системи – ринкової економіки з елементами державного управління (сучасний капіталізм) – автором запропоновано визначати як комплекс заходів держави, спрямованих на регулювання усіх сфер діяльності з метою досягнення визначених стратегічних цілей та пріоритетів розвитку для реалізації інтересів держави, суспільства, окремих індивідуумів і господарюючих суб'єктів та вимог управління з одночасним забезпеченням дії принципів саморегулювання та саморозвитку.

У практичній площині державне регулювання є комплексом заходів (фіскальних, фінансових, інвестиційних і т. ін.), що забезпечують функціонування соціально-економічної системи, які спрямовані на регулювання параметрів її розвитку на основі розподілу ресурсів між соціальним та економічним блоками з метою вирішення стратегічних завдань, які визначені на основі консенсусу між державою, бізнесом, громадою та інститутами громадянського суспільства.

Якщо державне управління розвитком соціально-економічної системи насамперед спрямоване на вироблення певного консенсусу між учасниками соціально-економічних відносин, на визначення стратегічної мети розвитку держави, то державне регулювання є інструментом, який дозволяє досягнути мети, не порушуючи цей консенсус.

Саме держава формує «правила гри», створює умови для соціально-економічного розвитку, встановлює його параметри, забезпечує досягнення цих

параметрів; інші інститути соціально-економічної системи в цих умовах мають функціонувати в межах встановлених правил, впорядковувати власну діяльність на основі правил, встановлених державою.

Сучасний світ в економічній площині давно відійшов як від вільного ринку, так і від жорсткої директивної економіки. Їх неефективність довели Велика депресія 30-х рр. XX сторіччя, розпад економіки СРСР на початку 90 х рр. XX сторіччя і світова фінансово-економічна криза, що почалася у 2008 р. й продовжується в наші дні. Тому в сучасних умовах важливого значення набувають методи державного регулювання, які визначаються як середовищем ринкової економіки, так і процесами, які відбуваються в глобальному та національному економічному просторах.

У той же час державне регулювання в розвинених країнах не виключає дії механізмів ринкового саморегулювання, а навпаки, покликане доповнити й скорегувати їх дію так, щоб в економіці дотримувався баланс інтересів держави, суб'єктів господарювання, населення. І саморегулювання, і державне регулювання здійснюється прямими (адміністративними) й непрямими (економічними) методами (рис. 3.1).

Регулюючий державою вплив може здійснюватися через зміну загальних обсягів фінансування, напрямів витрачання державних коштів, періодичності фінансування, організації і контролю за системою розподілу державних коштів, доведення їх до кінцевого одержувача й т. ін. Перерозподіляючи кошти між галузями або регіонами, держава вносить необхідні корективи у відтворювальні пропорції, згладжуючи нерівномірність їх розвитку й забезпечуючи фінансування стратегічних секторів економічної і соціальної сфери.

Регулювання через систему бюджетних витрат включає:

1. Використання прямого державного фінансування бюджетних субсидій (дотацій, субвенцій). Широка участь держави в інвестуванні, організація різноманітних громадських робіт (навіть якщо вони не дуже раціональні з економічної точки зору), свідомий вплив на купівельну спроможність малозабезпечених верств населення (збільшення мінімального прожиткового мінімуму, пенсій, допомог, стипендій, пільгове оподаткування) – все це сприяє «ефективному попиту» та через «ефект мультиплікації» стимулює зростання національного доходу. Економічна сутність цієї групи операцій – перерозподіл державних коштів, що носить непродуктивний характер.

Рис. 3.1. Форми й види державного регулювання економікою

Джерело: складено за [234; 382].

2. Використання системи державних замовлень і закупівель. Економічна сутність цієї системи – перерозподіл державних коштів на користь виробників продукції (робіт, послуг), яка закуповується державою. Кошти спрямовуються до сфери матеріального виробництва, отже, на відміну від попередньої групи, даний вид витрат носить продуктивний характер.

Для неокласиків характерне перенесення центру тяжіння досліджень і практичних рекомендацій у сферу кредитно-грошових відносин. Саме гроші можуть бути, на думку М. Фрідмана та його послідовників, головним «вбудованим стабілізатором» ринку, стихійним регулятором економічних процесів. Відповідно інструменти державного регулювання сконцентровані у фінансовій сфері [368, 206].

Регулювання через фінансову систему включає:

1) використання можливостей банківської системи, що контролює

грошову масу, яка повинна збільшуватися лише згідно з довгостроковим темпом зростання національного доходу і має сприяти переходу на суворе регулювання грошей в обігу незалежно від кон'юнктури;

2) обмеження державних витрат і податків. Виступаючи проти зростання доходів держави, монетаристи вважають: найкраще, що може зробити держава, – це скоротити власні доходи й витрати та знизити податки [28]. Проте декларований монетаристами принцип невтручання держави в економіку є відносним. Наприклад, П. Юхименко цілком справедливо вказує, що «історична роль монетаризму полягає в тому, що на відміну від кейнсіанства, яке робило основну ставку на державу як фактор економічного зростання, монетаристи розкрили механізм функціонування сучасної економіки як єдність ринкового механізму та державного регулювання економіки» [392, с. 6].

Із цією думкою можна погодитися, однак у сучасних умовах рекомендації неокласиків для України певним чином втрачають сенс, оскільки вони створені та дійсно дають позитивний результат в умовах стабільного економічного розвитку, коли стабільно функціонує банківська система, коли відносно стабільним та керованим є курс національної валюти, коли є реальна можливість скоротити податки, не втративши при цьому надходжень до бюджету.

Дієвими видаються рекомендації прихильників кейнсіанської економічної політики, яка довела свою ефективність в умовах Великої депресії, фактично врятувала економіку США та державу як таку. Водночас заслуговують на увагу поєднання методів державного впливу, які пропонуються різними економічними школами.

Для сучасної української економічної теорії характерною є думка, що для зростання виробництва необхідно збільшити споживання. Відтак стимулювання споживання виробництва має бути забезпечене відповідними доходами суспільства. Отже, розвивається внутрішній споживчий ринок і створюються умови для зростання заощаджень усіх членів суспільства та їх перетворення на виробничі інвестиції. У результаті зростає виробництво й збільшуються доходи суспільства [135, с. 104]. Такий буквальний підхід до практичної реалізації теоретичних положень, які були розроблені Дж. Кейнсом, безумовно, дуже спрощує проблему макроекономічного регулювання, зважаючи на те, що в нашій країні внутрішній попит майже не забезпечується національним виробництвом, а проблемі розвитку внутрішнього ринку не приділено

належної уваги. Частково це можна пояснити пріоритетами тієї неоліберальної моделі, яка тривалий час реалізовувалася в Україні: дерегуляція, лібералізація цін, цілковита відкритість внутрішнього ринку, розукрупнення підприємств і жорстка монетарна політика [48, с. 6]. Ця політика призвела до парадоксального результату: в Україні, яка проголосила курс на ринкову економіку, був фактично відсутній внутрішній ринок [147, с. 7].

Таким чином, можна зробити висновок, що для України є неприйнятними (у чистому вигляді) ідеї, які були проголошені провідними економічними школами, відповідно й інструменти державного регулювання економіки мають відповідати українським реаліям. Це насамперед пов'язано з тим, що в сучасних економічних умовах стимулювання розвитку соціально-економічної системи з випереджаючим інвестуванням у соціальну сферу цілковито вичерпало себе.

До того ж в Україні політика «соціального популізму» створює враження державної благодійності. Також у контексті регулювання макроекономічних процесів держава не повинна витрачати суспільні ресурси, імітуючи добродійність приватної особи, що витрачає особисті кошти. Будучи найважливішим інститутом суспільства, держава відповідальна за колективні інтереси, реалізація яких вимагає справедливого/ефективного розподілу та використання бюджетних ресурсів. Йдеться саме про суспільний інститут, а не про персоніфікованого суб'єкта, що приймає «державні рішення». Задоволення потреб суспільства, досягнення поставлених цілей – це той механізм, що перетворює державні витрати на інвестиції, незважаючи навіть на те, що не всі суспільні інтереси можна виразити в термінах економічного зростання. Перехід від «держави – мецената» до «держави – інвестора», на думку автора, має стати домікантою модернізації соціально-економічної політики України.

У сучасних умовах недостатньо зводити роль держави як суб'єкта макроекономічного регулювання до підтримки балансу сукупного попиту та сукупної пропозиції, а тим більше розглядати її лише як арбітра вільної ринкової координації (регулювання) усіх макроекономічних процесів. Сьогодні функції державної участі в економічному житті повинні розглядатися не з позицій досягнення соціального ефекту та тимчасового підвищення добробуту населення за будь-яку ціну, а з погляду забезпечення незалежності держави на основі її економічної безпеки, стабільності соціально-економічного розвитку та досягнення європейських стандартів життя. Отже, могутність і стабільність

України як держави і як економічного суб'єкта в значній мірі залежить від її здатності ефективно реалізовувати покладені на неї функції.

Український економіст Я. Жаліло зазначає, що «сучасна держава, окрім виконання своїх безпосередніх владних та соціальних функцій, несе відповідальність за ефективне функціонування всього комплексу відносин ринкової економіки» [148, с. 56].

Перелік цих функцій сьогодні є досить широким, оскільки кожна держава визначає власні пріоритети, що ґрунтуються на усвідомленні та врахуванні дії цілого комплексу чинників, зокрема, історичних передумов, особливостей менталітету людей, які є громадянами цієї держави, політичних уподобань, реальному джерелі влади в країні тощо. Спектр та ієрархія функцій конкретної держави визначає зміст, специфіку, головні завдання та цілі її державної політики. Так, наприклад, країни з соціал-демократичною ідеологією головним завданням державної політики визначають підвищення якості та рівня життя власних громадян (скандинавські країни), країни з чітко вираженими економічними функціями – прискорений розвиток господарського комплексу (азіатські тигри), країни з домінуючою ідеологією, заснованою на ідеях експансії та розширення простору свого політичного впливу, велику увагу приділяють розвитку військово-промислового комплексу (США, Росія, Іран).

Попри необхідність вирішення численних проблем соціально-економічного характеру, сьогодні пріоритетність функцій України змістилася в сторону першочерговості посилення обороноздатності країни, розвитку військово-промислового комплексу, фінансування проведення антитерористичної операції.

Закономірно, що реалізація функцій держави (оборонних, економічних, соціальних, екологічних) потребує певних фінансових ресурсів, які створюються в її народногосподарському комплексі, мобілізуються у процесі здійснення нею фіскальної діяльності та в подальшому розподіляються між підсистемами національної економіки з метою виконання цих функцій.

Я. Жаліло, деталізуючи зміст, значення та функції бюджету, наголошує: «Державний бюджет має розглядатися не лише як кошторис надходжень і витрат, але насамперед як засіб забезпечення макроекономічного збалансування та економічного зростання. Фінансовий план, серед іншого, передбачає відтворення державою умов для власного фінансування у довгостроковому періоді» [148, с. 78].

Учені схильні вважати, що бюджет держави виконує дві функції – розподільну й контрольну. Зокрема, С. Юрій та В. Федосов зазначають, що розподільна функція реалізується через процес концентрації грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальнодержавних потреб; контрольна функція дає змогу регулювати та слідкувати, наскільки своєчасно й повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції у розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються [366, с. 356].

У той же час, якщо розглядати функції держави в широкому контексті регулювання соціально-економічних процесів, коли державу розглядають як головного суб'єкта управління економічними процесами, гаранта соціальної стабільності на засадах ринкової орієнтації та соціальної справедливості, то доцільно визначити принципи регулювання.

Сутність поняття «принцип» (від лат. – початок, основа) – основне, керівне положення будь-якої діяльності. Тому принципи макроекономічного регулювання потрібно визначити як вихідні положення, які створюють підґрунтя для формування соціально-економічної політики та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави.

О. Бланхард пише, що принципами макроекономічного регулювання можна вважати насамперед історично сформовані засади державної участі в регулюванні макроекономічних процесів, що ґрунтуються як на практичному досвіді у сфері державного управління, так і на досягненнях економічної науки [407]. Погоджуючись із цією думкою, автор вважає, що макроекономічне регулювання в Україні тенденційно ґрунтується на практичному досвіді, закладеному ще за радянських часів, який себе вичерпав, при ігноруванні низки обґрунтованих підходів до формування макроекономічної політики. В українській макроекономічній політиці мають місце ситуативність, неузгодженість окремих управлінських дій, відсутність принципових підходів, які визначали б парадигму соціально-економічного розвитку держави з урахуванням сучасних реалій.

Тому актуальним є дослідження законодавчого закріплення принципів макроекономічного регулювання в Україні, аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо принципів макроекономічного регулювання, реалізація яких є основою забезпечення соціально-економічного розвитку.

Багато актуальних проблем економіки лежать саме в площині

фундаментальних принципів макроекономічного регулювання. Зазначимо, що в наукових працях відсутній конкретний їх перелік. У зарубіжній літературі пропонується підходити до принципів моментів макроекономічного регулювання з позицій суто практичних. Процес такого регулювання розглядається як відповідь на кризові явища.

Зокрема, Б. Сноудон вважає, що основними принципами макроекономічного регулювання повинні стати: рання діагностика кризових явищ, терміновість реагування на них, адекватність реагування, повна реалізація ресурсів для виходу із кризового стану [454]. Такий підхід є досить утилітарним, він не дає змоги стратегічно вирішувати проблеми макроекономічного регулювання на довгостроковій основі.

Як вважає Б. Хейждра, принципами макроекономічного регулювання є розмежування доходів, витрат і джерел фінансування державних витрат, результативності й ефективності використання коштів і ресурсів, збалансованість бюджетів та макроекономічних показників [431].

Дж. Боуман відносить до принципів макроекономічного регулювання право та обов'язок органів державної влади самостійно забезпечувати збалансованість відповідних бюджетів, принцип ефективності використання бюджетних коштів, принцип збалансованості бюджету [408].

У вітчизняній науці традиційно складалася думка, що основні принципи макроекономічного регулювання за своєю сутністю є принципами бюджетного планування з елементами прогнозування та фіскального впливу на економіку. Зокрема, такої думки дотримуються М. Азаров, В. Копилов, Л. Воронова [183], В. Опарін [259], Л. Лисяк і Т. Дулік [154] та ін.

На законодавчому рівні, відповідно до сучасної наукової традиції, принципи макроекономічного регулювання закладено в Бюджетному Кодексі України [42], Податковому Кодексі України [276] та в Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку України» [283] (див. табл. 3.2), які є досить декларативними, загальнотеоретичними, хоча при цьому вони відбивають сучасне бачення регулювання соціально-економічних процесів. При цьому всі ці принципи покликані забезпечити чи не найголовніший принцип макроекономічної політики України – підвищення добробуту населення на основі економічного зростання. Цей принцип задекларовано в багатьох нормативних актах.

Таблиця 3.2

Система законодавчого закріплення принципів макроекономічного регулювання в Україні

Податковий Кодекс	
Принцип	Зміст принципу
1. Загальність оподаткування	Кожна особа зобов'язана сплачувати податки та збори, встановлені Податковим кодексом, законами з питань митної справи
2. Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу
3. Невідворотність	Невідворотність настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства
4. Презумпція правомірності	Презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу
5. Фіскальна достатність	Встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями
6. Соціальна справедливість	Установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків
7. Економічність оподаткування	Установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування
8. Нейтральність оподаткування	Установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків
9. Стабільність	Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року
10. Рівномірність та зручність сплати	Установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками
11. Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	Визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку

Бюджетний Кодекс

1. Принцип єдності бюджетної системи України	Єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних доходів та витратків, бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку й відносин, єдиною бюджетною звітністю
2. Принцип збалансованості	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період
3. Принцип самостійності	Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними
4. Принцип повноти	До складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів
5. Принцип обґрунтованості	Бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил
6. Принцип ефективності та результативності	При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягненні максимального результату із використанням визначеного бюджетом обсягу коштів
7. Принцип субсидіарності	Розподіл видів витратків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача
8. Принцип цільового використання бюджетних коштів	Використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями
9. Принцип справедливості й неупередженості	Будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами
10. Принцип публічності та прозорості	Інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів
Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку України»	
1. Принцип цілісності	Забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів соціально-економічного розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди
2. Принцип об'єктивності	Прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку України розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України

3. Принцип науковості	Забезпечується розробленням прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку
4. Принцип гласності	Полягає в тому, що прогностичні та програмні документи економічного й соціального розвитку є доступними для громадськості
5. Принцип самостійності	Полягає в тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогностичних і програмних документів економічного й соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування
6. Принцип рівності	Полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності
7. Принцип дотримання загальнодержавних інтересів	Полягає в тому, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогностичних і програмних документів економічного й соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави

Джерело: складено автором за [42; 276; 283].

Зокрема, у статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено, що одним з основних завдань державної політики є забезпечення підвищення добробуту народу з метою повноцінного економічного розвитку та інтеграції економіки України у світову економічну систему [288].

З огляду на те, що в Україні є багато прихильників «соціального людиноцентризму в економіці», та з огляду на трансформацію поглядів на добробут населення постає питання щодо цілей та завдань державної політики забезпечення суспільного добробуту та загальних орієнтирів діяльності управлінської системи.

За визначенням американської дослідниці Д. Ді Нітто, принцип забезпечення суспільного добробуту включає низку політичних питань (заходів) щодо бідних і тих, хто має ризик збідніти, та небідних. Межі такої політики є нечіткими. Відтак, її розглядають у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі така політика включає майже всі заходи державної політики – від системи оподаткування, національної оборони та енергозбереження до охорони здоров'я, житлової політики та програм соціальної допомоги. У вузькому сенсі – це державна політика, що безпосередньо впливає на доходи

громадян, послуги, які їм надаються, та можливості соціально вразливих верст населення (людей похилого віку, бідних, інвалідів та хворих тощо) [412].

Тих самих принципових позицій дотримується й американський філософ Д. Белл, який стверджує: «якщо індустріальне суспільство визначається кількістю товарів, яка свідчить про рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами та зручностями – охороною здоров'я, освітою, організацією відпочинку, розвитком мистецтв...» [21, с. 134].

Тобто йдеться про певну підміну понять, коли соціально-економічний розвиток підмінюється виключно соціальним, що вже автоматично порушує фундаментальні принципи макроекономічної рівноваги.

У свою чергу П. Потапов наголошує, що підвищення добробуту населення проголошено політичним пріоритетом української держави [280], а на думку Е. Лібанової, О. Палія і В. Скуратівського [328], соціально-економічна політика повинна будуватися на трьох основних принципах: пріоритетність проблем соціальної захищеності населення; підвищення ролі особистого трудового доходу в задоволенні соціально-культурних і побутових потреб населення та ліквідації на цій основі утриманства; організація нового механізму фінансування соціальної сфери, тобто перехід від державного патерналізму до соціального партнерства.

Досить суперечливий підхід знаходимо і в роботі Т. Фертікової, у якій зазначено, що складовими принципу збалансованості соціально-економічного розвитку є [364]:

- розвиток гуманітарної сфери (галузі охорони здоров'я, освіти, науки), а також гуманітарна політика щодо розвитку інститутів та інфраструктури культури;

- здійснення державної політики у сфері релігійного життя;

- розвиток соціальної сфери (соціальних відносин, оплати та безпеки праці, соціального партнерства й соціального діалогу);

- забезпечення соціальної безпеки (соціальний захист, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальна робота).

С. Василюк висловлює думку, яка є квінтесенцією сучасних принципових підходів до проблем макроекономічного регулювання, наголошуючи, що будь-яке суспільство в сучасному світі складається з двох головних системних частин – економічної і соціальної. При цьому економічне зростання та соціальний прогрес необхідно розглядати у взаємозв'язку, в єдності, оскільки, з одного боку, економіка створює умови для розвитку людини, для підвищення

рівня та якості їх життя, з другого, людина є найважливішим активним ресурсом економічного зростання, а соціальний розвиток є дієвим відтворювальним фактором. Саме в цьому контексті слід розуміти соціальну спрямованість економічної політики та підпорядкованість економічного зростання цілям соціального розвитку, завданням піднесення добробуту громадян [46, с. 272].

Такий підхід обґрунтований і західними економістами. Зокрема, на думку Дж. Боумана принципами макроекономічного регулювання є узгодженість соціальної політики з економічними реаліями, забезпечення економічного зростання на основі виважених стратегічних планів, підпорядкування інтересів держави інтересам конкретної людини [408].

Аналіз сучасної системи макроекономічного регулювання свідчить, що її принципи є досить декларативними та більшість із них носять науково-методологічний (загальнотеоретичний) характер (принцип науковості, принцип обґрунтованості, принцип об'єктивності, принцип цілісності тощо). У той же час організаційно-прикладний (фіскально-економічний) характер мають такі принципи макроекономічного регулювання: фіскальна достатність, загальність оподаткування, економічність оподаткування, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, єдиний підхід до встановлення податків та зборів, рівномірність та зручність сплати. Соціально-орієнтованими принципами є: принцип публічності та прозорості, принцип гласності, принцип справедливості й неупередженості, принцип рівності.

Водночас загальні принципи макроекономічного регулювання повинні корелюватися з принципами планування соціально-економічного розвитку, які будуть розглянуті нижче.

Дотримання та системна реалізація всіх принципів надасть змогу збалансовано підходити до вирішення соціально-економічних проблем, забезпечить дієву систему макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів в Україні.

3.2. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни: еволюційно-історичний аспект і сучасні реалії

Протягом усіх років незалежності України трансформаційні процеси в національній економіці об'єктивно супроводжуються глибокими змінами систем економічних та інституціональних відносин. Реформування економіки призвело до ліквідації системи централізованого планування, що існувала в нашій країні десятиліттями. Сучасні реалії зумовлюють необхідність застосування адаптованої (адекватної) до нових умов функціонування вітчизняної економіки системи планування та регулювання. Правильність вибору конкретних форм і методів державного втручання в економіку залежить від точності визначення цілей такого втручання та інструментів їх досягнення. У цьому сенсі належне стратегічне планування сприятиме якісній розробці планів розвитку країни. Тому дослідження теоретико-методологічних основ стратегічного планування є важливим елементом системи державного стратегічного регулювання.

Темі планування присвячено значну кількість наукових досліджень, адже, починаючи з 1920-х рр. і протягом декількох десятиріч, це питання вивчалось глибоко й систематизовано. Так, можна виділити три основні групи наукових праць. По-перше, це дослідження з теорії та методології планування, роботи наукових колективів НДІ й університетів, які використовувалися в практичних цілях і для підготовки молодих фахівців. До цієї категорії можна віднести напрацювання А. Анчишкіна [7], М. Бора [34], М. Бресва [38] та багатьох інших. По-друге, це дослідження спеціалізованих НДІ при Держплані СРСР, які слугували методичними посібниками для складання загальнодержавних планів [258]. І, по-третє, це праці з історії планування в СРСР, у яких критично оцінювалися і аналізувалися попередні розробки. Так, А. Курський [200] узагальнює багаторічний досвід складання і виконання планів протягом 9 радянських п'ятирічок з точки зору розвитку теорії і методології соціалістичного планування народного господарства, висвітлює в історичному аспекті проблему темпів і пропорцій, наукової методології п'ятирічних планів, організацію їх реалізації, методологічні питання складання довгострокових планів. В. Мау [228] аналізує кризу, що виникла в умовах формування адміністративної системи та репресій найвидатніших вчених-економістів, і шукає шляхи виходу з неї.

У середині 1980-х рр. ідея про невідповідність централізованого

соціалістичного планування новим реаліям стала дедалі частіше висловлюватися багатьма економістами. Так, характерною для того часу була, на наш погляд, праця О. Радзівського, у якій автор відзначив кризу централізованого планування, вказавши на його кардинальні недоліки: невірну настанову на домінування розвитку виробництва засобів виробництва, методи позаекономічного примусу, розверсточний характер планів і фактичну безвідповідальність «економічного центру» за якість прийнятих рішень [305, с. 8–11]. На початку 1990-х рр. активно продукувалися ідеї, які дістали відображення в працях В. Акулова [4], М. Ісолової [163] і стосувалися необхідності відходу від основ планової економіки, послаблення ролі держави, сфер її впливу в перехідний період.

Відповідно можна зазначити, що перехід до ринкової економіки спочатку сприймався як повна відмова від державного планування господарської діяльності, як повне саморегулювання підприємництва. Проте на початку 2000-х рр. активізувалася дискусія про необхідність відродження планових елементів у вітчизняній економіці, про те, що на державному рівні планування економіки має здійснюватися з урахуванням ринкових технологій, а стратегічний план – містити параметри розвитку галузей економіки, від яких залежить розвиток країни в цілому.

Серед наукових досліджень необхідно виділити двотомну працю «Нариси макроекономічного планування» Л. Йохансена, у якій досліджується генезис планування, наводяться об'єктивні передумови його виникнення, докладно розкриваються визначення. Говорячи про методологію індикативного планування, основний акцент автор робить на його децентралізованих засадах на протигагу централізованому плануванню в соціалістичних країнах. Особливий інтерес становить розроблена ним концепція залежності типу моделей планування від характеру економічної системи, суть якої полягає у виділенні в її межах груп взаємозв'язків – балансових, технологічних, поведінкових, демографічних, організаційних, неконтрольованих і, навпаки, контрольованих, які визначають профіль системи (капіталістичної або соціалістичної) для того, щоб потім «спроєктувати» на «основу» економічної системи «профіль планової моделі» [170, с. 332–342].

Надання плануванню функції управління, зазначає Ю. Шаров, передбачає завчасне врахування, по можливості, всіх внутрішніх і зовнішніх факторів, які забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування і розвитку об'єкта управління. На думку вченого, планування – це визначення параметрів

управлінського процесу на основі порівняння інформації про потреби зовнішнього середовища в результатах діяльності та його можливостей з урахуванням розвитку самого суб'єкта, спрямованого на досягнення поставленої перед системою мети. Сам же план – це кількісне відображення цілей та вироблення шляхів їх досягнення. Іншими словами, це результат планування, мотивована модель дій, створена на основі прогнозу стану середовища й поставленої мети. Отже, планування – це процес перетворення цілей на прогнози та плани, процес визначення пріоритетів, засобів та методів їх досягнення. Ю. Шаров наголошує на тому, що існує ряд визначень планування, які відрізняються між собою, але ідентичні по суті: планування – творче уявлення майбутнього; планування – формування управлінських рішень на базі системної підготовки, прийняття рішень за визначенням майбутніх подій; планування – це системно-методичний процес пізнання й вирішення проблем майбутнього [381, с. 13].

У сучасній економічній літературі виділяють декілька типів макроекономічного планування: директивне (адміністративно-командне); індикативне; системне; протекціоністське; аполітичне; стратегічне; тактичне [111; 381]:

– директивне планування було характерне для більшості країн з централізованою системою управління економікою. Для директивного типу планування є притаманним розроблення вищим рівнем управління економікою планових показників, які доводилися нижчому рівню для обов'язкового виконання. Реалізація планів забезпечувалася виділенням відповідних фондів, трудових ресурсів і стимулювалася преміями та відзнаками, а за невиконання планових завдань передбачалася персональна адміністративна та партійна відповідальність. У командно-адміністративній економіці планування було основним методом регулюючого впливу на виробництво, обмін і розподіл виробленого продукту. Воно адекватно відповідало панівній державній власності та поширювалося на розподільчі процеси всіх без винятку ресурсів і створених благ. Така система планової прив'язки виробника й споживача призводила до розростання розподільчо-постачальницьких структур, що займалися плануванням, збільшення витрат виробництва й обігу, створювала штучний дефіцит при прихованому надлишку виробленого продукту. Більше того, план гальмував НТП, інновації, зростання продуктивності праці. Тому з початком реформування економіки та її переведення на ринкові засади державні органи відмовилися від використання планування як методу

регулювання глобальних зв'язків і рівноважного економічного зростання на довгострокову перспективу;

– індикативне планування передбачає процес формування заходів рекомендаційного характеру, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави й створення таких умов для суб'єктів господарювання, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань. Індикативне планування є характерним для змішаної економіки;

– системне планування передбачає системний підхід до управління національною економікою, формування планових завдань з урахуванням усіх факторів розвитку, сфер і територій; глибокий аналіз способів досягнення цілей і завдань та вибір оптимального варіанта розвитку економіки; аналіз результатів реалізації плану;

– протекціоністське планування спрямоване на підтримку й захист інтересів певних галузей, суб'єктів господарювання, груп та осіб, які отримують вигоди від реалізації передбачених планом заходів;

– аполітичне планування розглядається як чисто технічна діяльність органів державного управління, спрямована на пошук консенсусу інтересів, певних компромісів для забезпечення поступального розвитку економіки, досягнення найкращого результату;

– стратегічне планування передбачає концентрацію зусиль і ресурсів держави на вирішенні найактуальніших і стратегічно важливих проблем розвитку національної економіки;

– тактичне планування виступає інструментом реалізації стратегічних цілей і завдань. У тактичних планах передбачаються сукупність заходів, порядок і терміни їх реалізації, ресурси тощо.

Ю. Швирков [383], аналізуючи концепції економічного планування і досліджуючи проблеми плану та ринку, запроваджує в науковий обіг поняття «макроекономічне програмування».

Слушною є думка В. Бакуменка [16], що в поєднанні прогнозування та планування вибудовується стратегія поведінки суб'єкта управління стосовно об'єкта та системи в цілому. Стратегія – узагальнююча концепція майбутніх дій, модель досягнення цілей, яка визначає пріоритети й основні напрями діяльності. Формування ж стратегії та складання плану щодо її реалізації визначаються як стратегічне планування, що в системі управління робить його довгостроковим [14].

Г. Дробенко [128] зазначає, що стратегічне планування – це процес

постійного прийняття та коригування управлінського рішення в часі. В. Тертичка ж наголошує на таких характерних рисах стратегічного планування: спрямованість на середньо- та довгострокову перспективу; орієнтація на досягнення визначальних для певної системи цілей; органічний взаємозв'язок намічених цілей з обсягом і структурою ресурсів, необхідних для їх досягнення (як наявних, так і тих, які будуть створені в перспективі); врахування впливу різноманітних умов і факторів, які зумовлюють стан об'єкта планування [352, с. 58].

Р. Розенфельд, зі свого боку, вважає, що стратегічне планування – це систематичний процес, за допомогою якого суб'єкти управління прогнозують і планують свою майбутню діяльність. Результатом цього процесу стає документ, який скеровує на досягнення поставлених цілей. Стратегічне планування повинно не замінювати інші види планування, а навпаки – доповнювати їх. Воно має допомогти у виявленні ключових проблем суспільства (організації) на шляху до майбутнього [311, с. 45]. Для того щоб повністю зрозуміти суть стратегічного планування, наголошує вчений, слід зрозуміти, що це одночасно й процес, і продукт. Процес передбачає систематичний аналіз діяльності організації та її середовища тими, хто зацікавлений у її майбутньому успіху. Продукт – це документ, у якому детально викладено заходи, необхідні для досягнення майбутніх цілей на основі інформації, отриманої під час процесу планування. Стратегічне планування збільшує ймовірність того, що суб'єкти управління зрозуміють, що на них чекає у майбутньому, і будуть до нього готові, отже, не будуть реагувати на події лише тоді, коли вони вже відбудуться. Таким чином, стратегічне планування спонукає до постановки цілей і досягнення консенсусу навколо них, що робить одержання конкретних результатів більш імовірним [311].

Достатньо вичерпне визначення державного стратегічного планування дав А. Петров [342], який розуміє під ним особливий вид планової діяльності, що передбачає розробку стратегічних рішень (у формі прогнозів, проєктів, програм і планів), які зумовлюють пропонування таких цілей, завдань і стратегій розвитку національної економіки, реалізація яких забезпечить її ефективне функціонування в довгостроковій перспективі й сприятиме швидкій адаптації до умов мінливого зовнішнього середовища. Проте відведення «цілям» вторинної ролі, на нашу думку, є невірним. Адже саме цілі, визначені з урахуванням можливостей і ресурсів країни, мають бути першочерговими,

основою у формуванні планів, прогнозів, а не на підставі останніх мають пропонуватися перші.

П. Браун цілком справедливо вказує на те, що стратегічне планування має ознаки раціонального процесу, однак визначається як нераціональна, хоча і систематична дія. Як раціональний процес воно вимагає послідовного руху – починається з визначення проблеми й оцінювання можливостей, розгляду альтернативних рішень і завершується втіленням на практиці виробленої політики та оцінкою одержаних результатів [37, с. 46].

Отже, стратегічне планування безпосередньо пов'язане з організацією конкретних дій у контексті як внутрішнього, так і зовнішнього прояву. Відповідно загальнодержавне стратегічне планування – це один з методів регулювання економікою з урахуванням перелічених чинників впливу.

В Україні в основному використовується тактичне планування індикативного типу, яке не тільки не дозволяє на належному рівні здійснювати планування, але й ставить під сумнів можливості ефективного державного управління. Відсутність стратегічних підходів у плануванні є одним із недоліків традиційної моделі державного управління, яка є ситуативною і спрямована переважно на розв'язання локальних проблем та прийняття кон'юнктурних рішень, що в результаті призвело до спаду в суспільному виробництві, а запізниле й неадекватне втручання держави в економічну сферу спричинило системну кризу в країні.

Проведене нами аналітичне дослідження ряду державних стратегічних документів [153; 241], які в цілому були позитивно оцінені економістами, свідчить, що сама система стратегічного планування соціально-економічного розвитку має суттєві недоліки. По-перше, вона не охоплює основні елементи економічної структури, по-друге, плани не визначають довгострокової перспективи, отже, не можуть слугувати керівною основою стратегії розвитку. Як підсумок, на державному рівні потрібна нова якість планування соціально-економічного розвитку. Восконалення системи стратегічного планування має базуватися на принципових підходах і законодавчо упорядкованих державницьких стратегічних засадах. У системі стратегічного планування необхідно використовувати європейські настанови, накопичений прогресивний досвід планування зарубіжних країн. Проте проект Закону України «Про державне стратегічне планування» [284] досі залишається проектом.

Під стратегічним плануванням соціально-економічного розвитку країни ми розуміємо діяльність щодо формування системи взаємоузгоджених

програмних документів на основі визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку з урахуванням можливостей і ресурсів країни, зовнішньоекономічних зв'язків та імовірних зовнішніх впливів, реалізація яких забезпечить сталий соціально-економічний розвиток країни, досягнення європейських стандартів життя населення, національну безпеку.

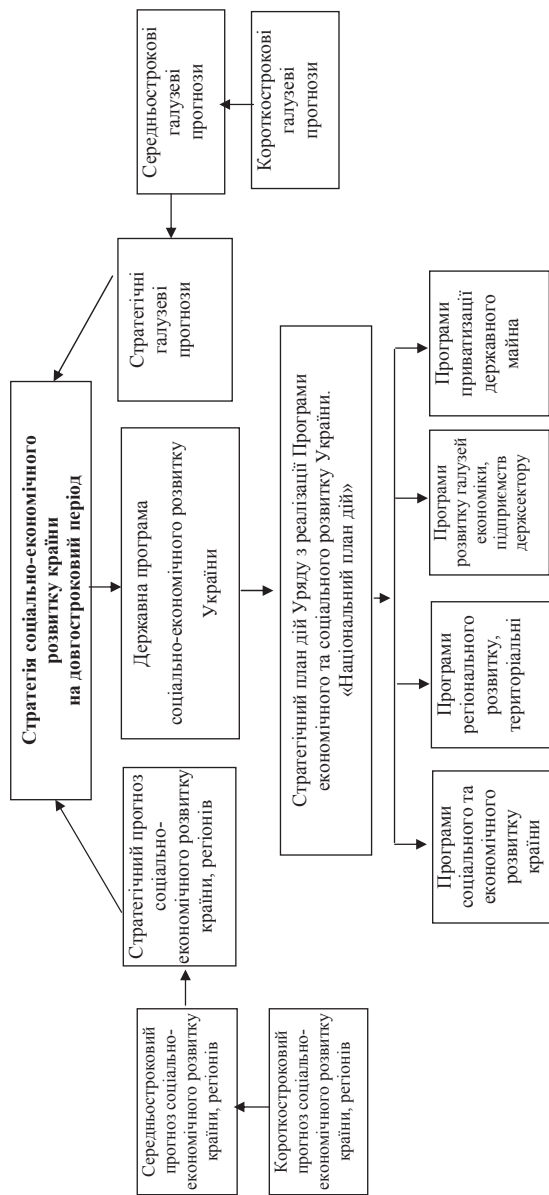
Діяльність щодо формування системи взаємоузгоджених програмних документів повинна включати розробку визначеного переліку планів, програм, прогнозів (загальнодержавного рівня, регіональних (територіальних), галузевих (за видами діяльності), розвитку підприємств державного сектора та приватизації державного майна) – рис. 3.2. Їх необхідно стандартизувати за допомогою спеціальних законодавчих актів та інтегрувати в загальну вертикальну стратегію соціально-економічного розвитку країни.

Методологія стратегічного планування є визначальною у створенні умов для розробки взаємопов'язаних збалансованих стратегічних документів в частині визначених цілей і методів планування, видів планів, стратегій (територіальних та галузевих), системи планових показників.

У методологічному відношенні стратегічне планування включає три взаємозалежних етапи: стратегічний аналіз, цілепокладання і стратегічний вибір. Формалізація самого процесу стратегічного планування здійснюється за допомогою процедур прогнозування, програмування і проектування (рис. 3.3).

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни починається з прогностно-аналітичної стадії, головне завдання якої – визначити варіанти розвитку на основі аналізу досліджуваних процесів у минулому й спрогнозувати їх можливе протікання в майбутньому. На цьому етапі на практиці реалізується принцип варіантності планування, формуються вимоги до розвитку національної економіки, які дають змогу втілити окреслені соціально-економічні цілі.

Цілепокладання є дуже важливим і досить складним етапом державного стратегічного планування. Воно спрямовано на опис бажаного стану національної економіки й суспільства в цілому на перспективу з урахуванням найважливіших аспектів їх функціонування. Цілі соціально-економічного розвитку країни виражаються за допомогою сукупності якісних і кількісних характеристик – цільових настанов, показників і нормативів.

Рис. 3.2. Система програмних документів із забезпечення соціально-економічного розвитку країни

Джерело: розроблено автором.

Рис. 3.3. Процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни

Джерело: розроблено автором.

Як головні цільові настанови мають розглядатися: визначені темпи економічного зростання й забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечення якості життя населення.

Цільові показники являють собою кількісні характеристики цільових настанов на певний момент часу, а цільові нормативи – значення цільових показників, які відповідають необхідному науково обґрунтованому рівню бажаного стану соціально-економічного розвитку країни.

Основні складові цілепокладання, на нашу думку, слід звести до такого набору принципових рішень:

1) держава повинна проводити активну соціальну політику відносно інвалідів, непрацездатних, багатодітних, інших прошарків населення, які в соціальному плані є мало захищеними; при цьому їй не слід претендувати на роль єдиного суб'єкта даної політики й розвивати інститути соціального партнерства;

2) мають бути створені умови для економічної результативності суб'єктів господарювання, індивідуумів, які повинні бути відповідальними за свій

добробут, добробут своїх сімей та інших членів суспільства.

На наше переконання, планування розвитку системи взаємозв'язків структурних складових має відбуватись у відповідності з реальними економічними можливостями держави. У цьому випадку інноваційна модель соціально-економічного розвитку не лише постулює якісно нові властивості відносин у соціально-економічній системі, але й визначає реальність їх розвитку.

Етап стратегічного вибору полягає в розробці стратегії соціально-економічного розвитку країни, на основі якої формується державний стратегічний план.

Важлива роль у плануванні належить критеріям, показникам, нормативам, кількість і склад яких залежать від ієрархічного рівня і призначення. Число показників, використовуваних для планування, може й повинно бути досить великим, що дозволить обґрунтувати зміни всіх або принаймні найважливіших сторін (складових) діяльності об'єкта планування. Для оцінювання рівня стимулювання виконання планів кількість показників може бути значно меншою, і дуже важливо узагальнити їх в інтегральному показнику, адже динаміка декількох показників може бути суперечливою, що утруднить їх однозначну оцінку (наприклад, якщо зростання продуктивності праці супроводжується падінням фондівіддачі; якщо збільшується експортна виручка при ревальвації гривні; якщо підвищується розмір оплати праці за більш високих темпів зростання інфляції тощо).

У системі нормативів найважливіша роль відводиться тим, які використовуються для розподілу національного доходу. Повинна бути сформована система нормативів насамперед первинного розподілу національного доходу між соціальною та економічною підсистемами.

Для збалансування інтересів усіх суб'єктів необхідно науково обґрунтовано та виважено підходити до процедури розподілу, здійснюючи його на відповідних основах і розрахунках, з огляду на пріоритети соціально-економічного розвитку країни. Рационально розподіляючи ресурси, можна досягти позитивного економічного й соціального ефекту.

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку повинно базуватися на системному, науково обґрунтованому, довгостроковому підходах до розробки і реалізації стратегічних планів, що дасть змогу підвищити ефективність і дієвість стратегічного регулювання соціально-економічної розбудови країни.

Питання про принципи планування належить до числа основних при формуванні методології планування. У наукових працях принципи планування визначаються з різною повнотою охоплення і ступенем деталізації [184, с. 80–82, 102–104; 313, с. 184–191, 292–338; 314, с. 71–90].

Принципи планування, розглянуті в наукових публікаціях [140; 193; 235; 378], можна навести у вигляді такого переліку:

1. Науковість – означає наукову об'єктивність і достовірність; застосування методів, що відповідають цілям дослідження; правильність обраної методології.

2. Цілеспрямованість – обґрунтування пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку й стратегічного вибору; формування комплексу стратегічних цілей розвитку; визначення пріоритетних функцій видів діяльності.

3. Соціальність – при формуванні стратегічних цілей і механізмів їх реалізації пріоритетними є рішення, що забезпечують підвищення якості життя та захист інтересів населення.

4. Комплексність – означає необхідність розгляду всіх елементів планування у взаємозв'язку; розгляд усіх факторів і соціально-економічних характеристик у їх цілісності; на представницькі й виконавчі органи управління лягає вся повнота відповідальності за розробку й здійснення комплексного розвитку; реалізація принципів комплексності нерозривно пов'язана з дотриманням принципів ієрархічності.

5. Системність – означає, що системний підхід є одним з методів стратегічного планування, що забезпечує дотримання вимог стійкості, динамічності, гнучкості, структурної збалансованості. Стратегічне соціально-економічне планування є частиною системи управління державою, регіоном, муніципальним утворенням. При розробці плану необхідно враховувати зовнішні та внутрішні фактори, усі передумови й обмеження в умовах соціально-економічного розвитку, взаємозалежності в розвитку країн світу й регіонів країни. Також існує необхідність розгляду складної соціально-економічної системи, що складається з багатьох взаємопов'язаних елементів (підсистем, компонентів) різного ієрархічного рівня. Принцип системності тісно пов'язаний з принципом комплексності.

6. Адаптивність – можливість при плануванні та формуванні стратегічного вибору враховувати зміни зовнішнього середовища шляхом

гнучкого коригування цілей, пріоритетів і способів їх реалізації, модифікації механізмів зворотних зв'язків.

7. Варіантність – означає, що при розробці концепції і при прогнозуванні розвитку соціально-економічних систем необхідне варіантне опрацювання, що витікає з реально існуючої ситуації і передбачуваних змін внутрішніх і зовнішніх умов розвитку системи на перспективу; в кожному варіанті повинні бути узгоджені оцінки умов, цілі розвитку й механізми їх досягнення; зрештою, відбирається найкращий з усіх можливих варіантів розвитку.

8. Ефективність – розуміється як необхідність доказу того, що сформований набір цілей економічного розвитку пріоритетних функцій, намічених шляхів реалізації плану забезпечить кращий результат при найменших витратах.

9. Мінімізація ризику – означає, що при формуванні плану повинні бути оцінені різні ризики в майбутньому, необхідне прогнозування ризиків та їх врахування при порівняльному аналізі варіантів плану, при ухваленні рішення про остаточний вибір варіанта плану.

10. Баланс інтересів – це багатозначне поняття, що передбачає знаходження консенсусу між владними структурами, владою і бізнесом, професійними і суспільними групами населення з питань вибору пріоритетних стратегічних цілей і механізмів їх практичної реалізації, забезпечення узгодженості й несуперечності загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

11. Легітимність – це обов'язковість розгляду й прийняття розроблених проектів концепцій, програм, планів соціально-економічного розвитку органами представницької влади відповідного рівня державного управління.

12. Демократичність – означає гласність і відкритість ходу й результатів робіт з формування концепцій, програм, планів із залученням наукової громадськості і населення до розгляду та експертизи проектів документів. Принцип демократичності тісно пов'язаний з принципами легітимності й балансу інтересів.

13. Професіоналізм – забезпечується спеціальною підготовкою учасників робіт, створенням необхідної методологічної та інформаційної бази, організацією незалежної експертизи із залученням до розробки професіоналів, що спеціалізуються з відповідної проблеми.

14. Принцип «першого керівника» – означає участь у ході робіт або їх оцінці «перших осіб» відповідного рівня державного управління. Питання

порівняльної оцінки стратегічних альтернатив і остаточного вибору є прерогативою вищих керівників відповідних органів управління, які несуть усю повноту відповідальності за результати соціально-економічного розвитку галузі, регіону, країни.

15. Принцип інноваційності – означає використання в процесі планування технологічних інновацій, особливо сучасних інформаційних технологій; створення ефективних організаційних форм виконання робіт; обґрунтування і механізмів забезпечення економічної взаємодії між зацікавленими суб'єктами управління та господарювання; забезпечення нормативної бази планування, що відповідає міжнародним стандартам; наукові інновації, засновані на результатах фундаментальних і прикладних досліджень у галузі проблем стратегічного планування і соціально-економічного розвитку.

Комплекс розглянутих принципів є досить повним, але неоднорідним за змістом. Тому їх необхідно класифікувати (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Класифікація принципів стратегічного планування соціально-економічного розвитку

Науково-методологічні	Організаційно-прикладні	Соціально-орієнтовані
Науковість	Адаптивність	Соціальність
Цілеспрямованість	Ефективність	Легітимність
Комплексність	Мінімізація ризику	Демократичність
Системність	Баланс інтересів	
Варіантність	Професіоналізм	
Принцип інноваційності	Принцип «першого керівника»	
<i>Принцип пріоритетності розвитку</i>	<i>Принцип соціально-економічної доцільності</i>	
	<i>Принцип раціонального розподілу</i>	

Джерело: складено автором.

У той же час загальні принципи планування соціально-економічного розвитку повинні корелюватися з принципами макроекономічного регулювання, перелік яких необхідно доповнити принципом соціально-економічної доцільності, принципом раціонального розподілу ресурсів та принципом пріоритетності розвитку відповідно до стратегічних напрямів та пріоритетів соціально-економічного розвитку.

Прагматичні підходи до вирішення проблем соціально-економічного розвитку України, реалізація стратегічних напрямів розвитку на основі дотримання та системної реалізації усіх принципів надасть змогу збалансовано

підходити до вирішення соціально-економічних проблем та забезпечить сталий соціально-економічний розвиток України.

Відступ від того або іншого принципу може викликати серйозні проблеми/збої у всій системі планування, коли даний процес перетвориться в формальну процедуру створення програми або ж плану, яка не виходить за межі економічної декларації, не сприяє реальному наповненню змістом та ресурсами економічного механізму, який на практиці регулює соціально-економічні процеси національної економіки.

3.3. Система засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічними процесами

Державне регулювання, спрямоване на забезпечення соціально-економічного розвитку країни, виражається через конкретні заходи впливу держави на всю сукупність процесів, що відбуваються на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Трансформаційні перетворення у суспільстві супроводжуються змінами в уявленні про роль держави в її економічному і соціальному розвитку, у ступені й формах втручання держави в економіку, у засобах державного регулювання соціально-економічними процесами.

Питання щодо ролі держави, головних сфер державного регулювання, необхідних та дієвих засобів впливу на економіку досліджували представники різних напрямів економічної думки: кейсіанського, монетаристського, інституційного, теорії соціального вибору та ін., вітчизняні науковці сучасності (результати досліджень науковців та авторський доробок щодо державного регулювання вже відображено у попередніх параграфах монографії).

Склад і структура економічного механізму представляються різними дослідниками з певними особливостями, але їх суть практично однакова. Наприклад, політекономіст О. Беляєв виділяє у складі механізму структурно-функціональні підсистеми: планування, стимулювання, організацію, регулювання. Російські фундатори теоретичних обґрунтувань економічного механізму Л. Абалкін і П. Бунін виділяють дві підсистеми: соціально-економічних та організаційно-економічних засобів впливу на економіку [375, с. 222].

Варто погодитись з результатами дослідження О. Буднік-Сіверського [40, с. 247], що виходячи зі змісту, структури й взаємозв'язків з іншими економічними категоріями, сутність економічного механізму в науці трактується в основному трьома підходами. Згідно першого його відносять до

категорії політичної економії, другого – до категорії конкретної економіки, яка проявляється через функціонуючі форми й методи господарювання. Третій підхід, окрім конкретних форм господарювання, об'єднує й систему суспільних відносин. Видається, що третій підхід інтерпретації економічного механізму найбільш повно відображає його суть і дозволяє з діалектичних позицій пояснити його засоби впливу, ефективність та напрями удосконалення.

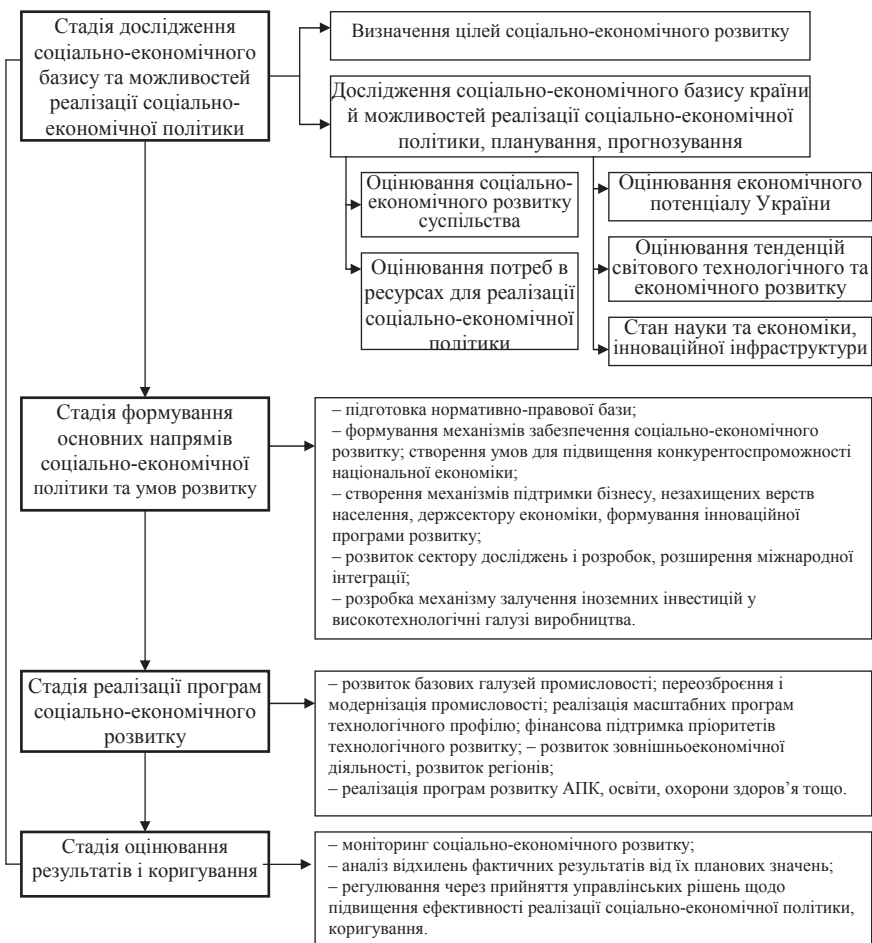
Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни вимагає визначення його цільових орієнтирів і механізмів реалізації, що включає сукупність нормативно-правових, економічних, організаційних, технологічних тощо засобів впливу на юридичних та фізичних осіб; вдосконалення процесів формування соціально-економічної політики та регулювання соціально-економічних процесів.

У визначенні форм, методів, меж державного регулювання економікою провідну роль відіграє аргументована цільова соціально-економічна функція держави. Зміна системи цілей суспільства з розвитком продуктивних сил і економічних відносин обумовлює зміну господарського механізму. У механізмі регулювання економікою державні й загальнонаціональні інтереси мають бути провідними, відповідно й макроекономічне регулювання має відбивати не абстрактні, а конкретні інтереси держави як сукупності різних економічних, соціальних, політичних інститутів.

Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку країни повинні бути визначені центральною ланкою державного регулювання та планування. Таке планування повинне передбачати: по-перше, досягнення цілей і вирішення завдань, які не можуть бути досягнуті й вирішені нижчими структурними ланками; по-друге, сприяння формуванню нового господарського механізму, основною метою якого має стати узгодження та реалізація інтересів усіх суб'єктів господарювання з орієнтацією на досягнення цілей більшості; по-третє, забезпечення формування стратегічного плану як певної сукупності цільових комплексних програм, межі та етапи реалізації яких визначаються їх спрямованістю і змістом.

Визначаючи пріоритети соціально-економічного розвитку, необхідно визначати систему засобів економічного механізму його досягнення, який автором цього дослідження бачиться таким чином (рис. 3.4).

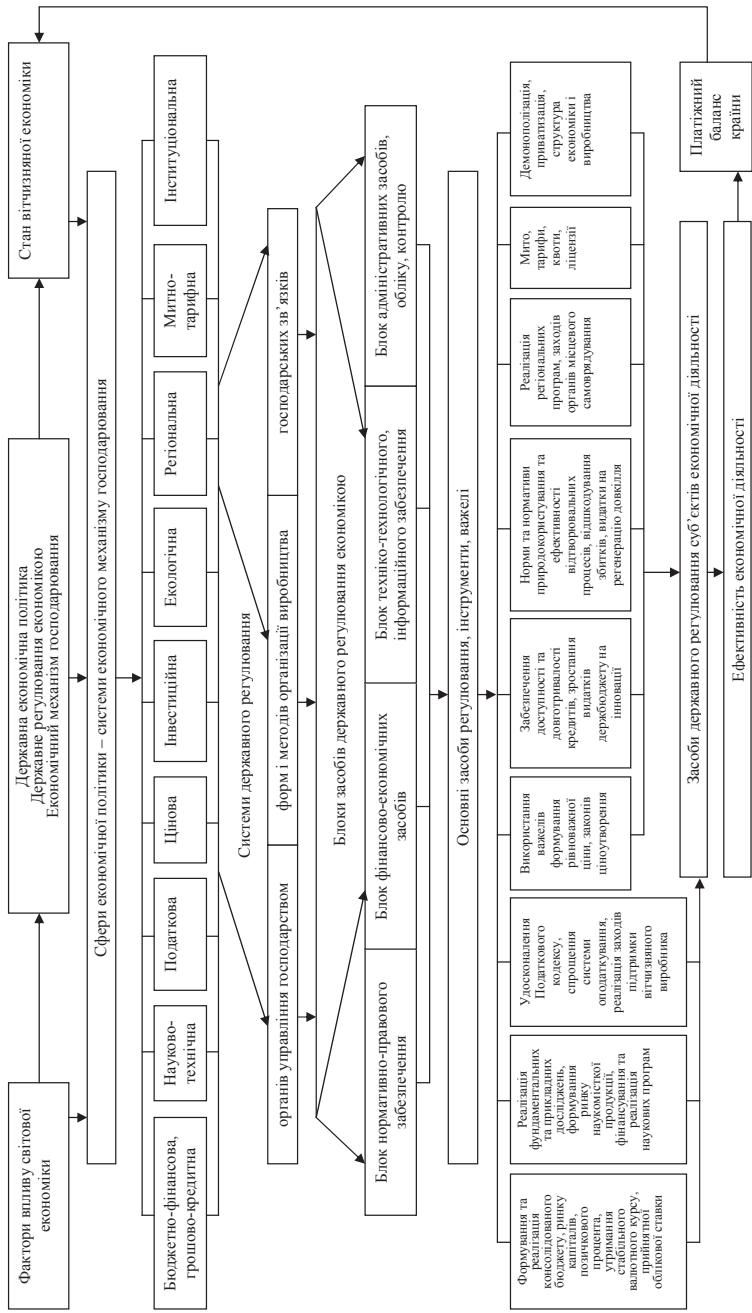
Формування економічного механізму господарювання та його компонентної структури обумовлюється його об'єктивною природою і виробничими відносинами з їх глибинною сутністю – пануючим типом власності й відповідними економічними законами, форми прояву яких і утворюють елементи механізму з їх взаємозв'язками та взаємообумовленостями.

Рис. 3.4. Система засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічними процесами

Джерело: розроблено автором.

Схему компонентів економічного механізму господарювання в системі засобів державної економічної політики регулювання економікою наведено на рис. 3.5. Вона ілюструє складність структури, форм господарських зв'язків національної економіки.

Рис. 3.5. Схема компонентів економічного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

Досконалість економічного механізму, його ефективність, напрями удосконалення обумовлюються такими чинниками:

- державною економічною політикою;
- станом вітчизняної економіки;
- факторами впливу світової економіки;
- сферами економічної діяльності;
- системами засобів державного регулювання економікою.

Наведені компоненти економічного механізму охоплюють систему засобів державного впливу та дію ринкових законів на економіку шляхом:

- форм організації суспільного виробництва (поділ праці, спеціалізація, інтеграція, розміщення та ін.) для впливу на розвиток продуктивних сил та підвищення ефективності їх використання;

- форм господарських зв'язків для забезпечення оборотності капіталу (основного й оборотного);

- структури, форм, методів господарського управління (регулювання) економікою, до складу яких входять засоби нормативно-правового, економічного, технологічного та адміністративно-розпорядчого забезпечення усіх сфер соціально-економічної діяльності;

- сукупності економічних важелів та стимулів впливу на виробничі процеси, на юридичних і фізичних осіб-агентів виробництва для забезпечення узгодженості діяльності, досягнення економічних інтересів і стимулювання господарської діяльності.

Необхідність забезпечення сталого економічного зростання, раціонального використання ресурсів, задоволення попиту населення і країни на товари та послуги, формування потрібної структури виробництва та економіки в цілому вимагають удосконалення функціонування економічного механізму. При цьому зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що ринкові засоби впливу на економіку повинні бути доповнені засобами державного регулювання економікою за такими основними напрямками:

- державне програмування економіки шляхом розробки та реалізації національних і цільових комплексних програм. Державна національна програма, яка має індикативний характер участі, включає найважливіші макроекономічні пропорції, основні орієнтири розвитку держави й окремих виробництв, що дає можливість конкретним господарюючим суб'єктам приймати рішення про участь у її виконанні в частині виробництва, технічного прогресу, зміни структури, зовнішньоекономічної діяльності. Для заохочення

підприємств держава повинна ефективно використовувати економічні засоби: держзамовлення, пільгові податкові та кредитні ставки, прямі субсидії і субвенції. Державні цільові програми є обов'язковими для участі підприємств на основі не наказів, а контрактів державного відповідального органу за виконання програми з суб'єктами-виконавцями на конкурсній основі з урахуванням вигідних для держави умов за якістю, витратами та строками використання;

- фіскальна політика, що базується на регулюванні податкових ставок та їх диференціації, для формування доходів бюджетів усіх рівнів та необхідних видатків, їх структура;

- грошово-кредитна політика шляхом регулювання процентних ставок кредитів для впливу на прибуток, на стимули до інвестицій, на розширення виробництва; регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів, підтримка твердої купівельної спроможності національної грошової одиниці;

- інвестиції у виробничу та соціальну сферу;

- регулювання цін за основним принципом – відмова держави від регулювання цін, щоб не порушувати дію ринкових законів та не позбавляти цін ролі індикатора суспільного попиту. Встановлення державою верхньої межі цін, тарифів на продукцію та послуги природних монополій для створення їм умов одержувати нормальний (середній) прибуток, а також для захисту кінцевих споживачів;

- здійснення державного регулювання інтеграційних процесів на макrorівні під контролем і за участі державних органів ряду країн шляхом усунення митних і фінансових бар'єрів, створення умов вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили, уніфікації цивільного законодавства, соціального страхування і соціального забезпечення, податкової системи.

Зазначені напрями державного регулювання економікою як умови функціонування економічного механізму враховують довгострокові, перспективні цілі: прискорення НТП, структурну перебудову економіки, економічне зростання, створення умов для вільної конкуренції, доступ на світові ринки, усунення надмірної диференціації прибутків, підтримку соціального партнерства й на цій основі досягнення високого рівня і якості життя населення.

На виконання цілей і завдань соціально-економічного розвитку повинна бути орієнтованою фінансова політика.

З метою реформування системи управління державними фінансами, забезпечення цільового та ефективного використання коштів як основного засобу державного регулювання соціально-економічними процесами основними та першочерговими завданнями необхідно визначити:

- поліпшення управління державними фінансами (запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного процесу, запровадження дієвого моніторингу та внутрішнього аудиту, принципів та методики проектного фінансування інвестиційно-інноваційних витрат; зниження вартості функціонування державної влади);

- стабілізація та зниження дефіциту бюджету, використання залучених коштів його фінансування для активізації інвестиційно-інноваційної діяльності (формування активного дефіциту, залучення додаткових реальних джерел фінансування дефіциту бюджету та цільове та ефективне їх використання);

- удосконалення політики здійснення державних зовнішніх запозичень та управління борговими зобов'язаннями на основі проектних обґрунтувань потреби у фінансових ресурсах, збалансування з кошторисами витрат та обґрунтування на цій основі доцільності запозичень;

- підвищення ефективності капітальних інвестицій (стратегічні науково-технологічні цілі та пріоритети, обсяги та структура видатків за джерелами фінансування, контроль та аудит цільового й результативного використання коштів). Забезпечення ефективного та цільового інвестиційного використання ресурсів, закумульованих у секторі загального державного управління на фінансування стратегічних перетворень, на проведення структурної перебудови економіки;

- модернізація методичного забезпечення процесу управління державними фінансами (запровадження середньострокового бюджетного планування на принципах програмно-цільового та проектного бюджетування, внутрішнього аудиту та моніторингу цільового й ефективного використання коштів, створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи);

- удосконалення нормативно-правового забезпечення, яке повинне враховувати наведені першочергові напрями розвитку управління державними фінансами.

Запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного планування та орієнтація на визначення ефективності бюджетних видатків за результативними показниками бюджетних програм є позитивною характеристикою Бюджетного кодексу (розділ 4, стаття 20) [42]. Разом з цим у

статті 20 «Застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі» щодо складової методу – результативних показників бюджетних програм – у пункті 5 зазначено, що «Перелік результативних показників щодо кожної бюджетної програми розробляється головними розпорядниками бюджетних коштів...», а в пункті 6 уточнюється, що «Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України», та є посилка, що «Оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі аналізу результативних показників...», але без їх переліку та деталізації. Для уніфікації та співставності аналітичних матеріалів, результатів фінансового контролю та аудиту, цільового та ефективного використання бюджетних коштів у пункті 6 статті 20 потрібно навести перелік результативних показників бюджетних програм:

- кількісні показники витрат на виконання програми та показники, отримані від її реалізації (обсяг витрат бюджету на реалізацію програм; обсяг виробленого продукту, виконаних робіт, наданих послуг, валова додана вартість, кількість споживачів продукту в результаті виконання програми);
- якісні характеристики виконання програми (якість продукту, виконаних робіт, послуг з порівняльним аналізом до та після запровадження програми).

З державним фінансовим контролем безпосередньо пов'язані питання ефективності державного бюджету й бюджетних витрат. Саме він дозволяє порівняти фактичні результати використання бюджетних коштів з плановими, виявити недоліки й правопорушення у сфері фінансування бюджетних витрат і намітити шляхи підвищення їх ефективності. Ця проблема має вирішуватися насамперед за рахунок використання нових форм і методів бюджетного планування і фінансування (бюджетування, середньострокове бюджетне планування, застосування програмно-цільового методу планування бюджетних витрат та ін.), розробки методичних вказівок, правових норм і механізмів щодо визначення показників результативності витрачання бюджетних коштів.

Реалізація обґрунтованої бюджетної політики, досягнення її цілей вимагає вдосконалення підходів до планування бюджету. У цілому в Україні процес планування бюджету завжди є процесом пошуку шляхів вирішення суперечностей:

- між інтересами громадян як платників податків, зацікавлених у їх зниженні, і як споживачів суспільних благ, що фінансуються за рахунок тих же податків;

– між інтересами різних груп платників, кожна з яких, керуючись ідеологією «безквиткового пасажира», не проти повною мірою споживати суспільні блага, переклавши тягар їх фінансування на інших;

– між інтересами економічних суб'єктів і потребами соціального забезпечення населення;

– між намаганнями закріпити в бюджеті вагомі показники соціально-економічного зростання та неможливістю економіки забезпечити реальні кошти для зростання, що призводить до хронічного бюджетного дефіциту.

Саме ці суперечності має вирішувати виважена бюджетна політика, яка є дієвим важелем оптимізації розвитку сучасної соціально-економічної системи, інструментом забезпечення національної конкурентоспроможності. Окрім того, активний вплив бюджетної системи на фінансові зв'язки й потоки між різними секторами економіки виступає необхідною умовою для забезпечення стабільних та високих темпів економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення. Пріоритетами розвитку бюджетної політики Т. Єфименко визначає: збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості та соціальної спрямованості бюджету за умов зменшення податкового тягара, зниження високого боргового навантаження при обмеженій можливості залучення зовнішніх ресурсів [145], з якими в цілому можна погодитись, але спосіб їх досягнення є дискусійним.

Поєднання Мінфіном методу проектного фінансування в процесі формування бюджету одночасно з визначенням, обґрунтуванням та фінансуванням бюджетних та державних цільових програм є подальшим кроком розвитку методологічного забезпечення бюджетування пріоритетних напрямів розвитку економіки. Використання методу проектного фінансування надає можливість визначити та обґрунтувати цілі проекту, оцінити життєвий цикл, структуру (підцілі, завдання, види робіт), обсяги та джерела фінансових ресурсів, виконавців (на основі конкурсів), терміни реалізації, сіткові та календарні графіки робіт, необхідні матеріальні ресурси, кошторис і бюджет, враховувати ризики, здійснювати контроль і моніторинг виконання робіт.

Поєднання розробки та реалізації проектів, бюджетних та державних цільових програм потребує ретельної передпланової, планової та реалізаційної роботи, але з позицій інноваційної модернізації управління державними фінансами має істотні переваги.

Необхідно привести зобов'язання держави у відповідність з її ресурсами, прагнучи до бездефіцитності бюджету. На першому етапі слід інвентаризувати

всі зобов'язання держави. Бюджетна політика повинна будуватися на оцінюванні ефективності участі держави в різних сферах життєдіяльності. Необхідно зводити до мінімуму розподіл бюджетних ресурсів за напрямками, де участь держави не обов'язкова. Надлишкові зобов'язання мають бути скасовані або реструктуризовані. Зобов'язання, що не підлягають скасуванню або припиненню, мають, безумовно, виконуватися. Необхідно максимально швидко ліквідувати необґрунтовані бюджетні субсидії, що створюють нерівні умови конкуренції та знижують потенціал економічного зростання, і сконцентрувати фінансові ресурси на виконанні основних функцій держави. Необхідно відмовитись від реалізації моделі всеосяжного патерналізму та підвищити бюджетні витрати на соціальну допомогу тим верствам населення, які їх дійсно потребують.

Збалансуванню бюджету сприятиме вирішення наступних завдань:

- формування видатків зведеного бюджету в межах доходів, що є необхідною умовою стримування інфляції і досягнення певних темпів економічного зростання та стабільності державних фінансів;

- узгодження видатків на управління із завданнями адміністративної реформи, видатків на оборону з основними напрямками реформ у військовій справі, видатків на охорону здоров'я згідно реформування сфери надання медичних послуг тощо;

- вдосконалення системи управління державним боргом, зниження боргового навантаження на економіку й бюджет у результаті відновлення довіри учасників внутрішнього та світового фінансового ринку до бюджетної політики в Україні й політики державних запозичень та повного виконання зобов'язань за державним боргом;

- зростання державних інвестицій в економічну сферу з метою реалізації політики сталого соціально-економічного розвитку.

У частині стабілізації та обґрунтованості джерел фінансування бюджету слід використовувати зарубіжний досвід [277, с. 53] щодо формування активного дефіциту держбюджету з метою спрямування бюджетних інвестицій за рахунок емісії на нововведення.

Бажаний ефект для зростання внутрішнього попиту та пропозиції може бути забезпеченим лише за умов дотримання таких вимог:

- запровадження спеціальних рахунків кредитної емісії та жорсткого контролю за ресурсами відкритої кредитної лінії;

- жорсткого дотримання цільового (інвестиційного) використання

фінансових ресурсів;

– проведення емісії грошей повинне здійснюватися в масштабах, щоб обсяги цих коштів реальний сектор міг ефективно освоїти під конкретні проекти розвитку;

– проведення жорсткого фінансового контролю та аудиту щодо цільового та ефективного використання цих коштів, а також запобігання відпливу капіталу за кордон чи з реального сектору.

Для оцінювання ефективності запропонованого підходу пропонується система критеріїв: частка засобів (коштів), вкладених у довгострокові проекти розвитку у відсотках до сумарного капіталу; кількість постійних робочих місць, створених в інноваційній сфері; частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі випуску товарів і послуг.

Стабільність бюджетної системи, загальної фінансової безпеки та стійкість економічного зростання є взаємозалежними процесами, стан та ефективність функціонування яких слід досліджувати та розробляти напрями вдосконалення в розрізі державного бюджету, позабюджетних фондів, місцевих фінансів, фінансів державного корпоративного сектору, державного кредиту, квазідержавних фінансових структур.

Максимальна консолідація до бюджетів відповідних рівнів існуючих позабюджетних фондів, а також цільових бюджетних фондів дозволить підвищити прозорість і відповідальність державних органів влади, сприятиме підвищенню ефективності бюджетних витрат. Що стосується позабюджетних ресурсів одержувачів бюджетних коштів, то повинен бути забезпечений їх облік, а в особливих випадках і прозорі процедури використання.

Створення ефективної системи міжбюджетних відносин передбачає реальну децентралізацію бюджетної системи з одночасною передачею на місцевий рівень фінансових зобов'язань загальнонаціонального характеру та відповідних їм податкових ресурсів. Тут необхідне чітке розмежування видатків між рівнями бюджетної системи, підвищення ступеня автономності податкових повноважень, вироблення прозорих об'єктивних процедур розподілу фінансової підтримки регіонам. Міжбюджетні відносини повинні стати реальною основою регіональних відносин, стимулювати розумну/ефективну економічну політику в регіонах, забезпечувати рівний доступ громадян до основних бюджетних послуг та соціальних гарантій, а також вільне переміщення праці й капіталу по всьому економічному простору країни.

Удосконалення управління державними зовнішніми запозиченнями та управління борговими зобов'язаннями на основі проектних обґрунтувань потреби у фінансових ресурсах, збалансування з кошторисами витрат та обґрунтування на цій основі доцільності запозичень може забезпечити реалізацію Стратегії модернізації системи управління державними фінансами [345] та ефективне використання запозичень. Якраз Стратегією передбачено здійснити модернізацію управління на принципах системності й послідовності політики та дій, ефективності управлінських рішень, відкритості й прозорості у сфері державних фінансів. Але в розділі «Шляхи модернізації системи управління фінансами» одним із трьох напрямів визначено «підвищення рівня нормативно-правового та методологічного забезпечення процесів, пов'язаних із змінами в системі управління фінансами». У Бюджетному кодексі (стаття 16, пункт 2) [42], хоча і зазначається, що «кредити (позики) ... залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів)», але ці операції не регламентуються вказівкою (на підставі чого це робиться?), наприклад, «на основі затверджених кошторисів проектних витрат».

Бюджети мають формуватися виключно на основі оцінювання ефективності витрат (на протипагу методу «від досягнутого»), у повній відповідності з повноваженнями різних рівнів влади, встановленими законодавством. Необхідно максимально швидко побудувати систему середньострокового бюджетного планування, яке може істотно підвищити стабільність бюджетної системи й ефективність держави в цілому.

Перехід до середньострокового бюджетного планування обумовлює формування довготермінової бюджетної політики, що по суті є новим кроком у розвитку методології бюджетного процесу в Україні. Запровадження цього виду планування має ряд суттєвих переваг – чітке визначення пріоритетів розвитку, розроблення стабільної бюджетної політики, посилення бюджетного контролю, підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів, більш конкретне визначення чергових поточних витрат з урахуванням одержаних результатів при завершенні певних програм чи проектів. При цьому стає можливим запровадити суворі бюджетні обмеження шляхом встановлення граничних розмірів видатків для всіх головних розпорядників бюджетних програм, нормативної обґрунтованості бюджетних запитів по конкретних бюджетних програмах, державних цільових програмах та інноваційних проектах.

Важливим аспектом розвитку (модернізації) методичного забезпечення процесу управління державними фінансами є необхідність реального впровадження проектного методу структурування видатків держбюджету. Проектне фінансування капітальних інвестицій і особливо інвестицій в основний капітал набуває особливої актуальності в умовах переважаючої зношеності основних засобів праці, низької конкурентоспроможності економіки в цілому, малої частки наукомісткої продукції та сучасних технологічних процесів. Використання проектного методу фінансування та узгодження обсягів витрат, взаємозв'язків кошторисів проектів з видатками на відповідні бюджетні та державні (національні, регіональні) цільові програми можуть стати основою утвердження інноваційної моделі розвитку економіки. На жаль, програмно-цільовий метод бюджетного планування не містить положень щодо поєднання цих трьох методів у бюджетному плануванні, не передбачає такого системного, комплексного підходу формування видатків на інвестиційно-інноваційні цілі. Запровадження цього підходу та організація належного фінансового контролю сприятиме досягненню цільового та ефективного використання бюджетних коштів.

У методичних матеріалах «Програмно-цільовий метод формування бюджету» [303, с. 59] наведено форми та показники бюджетних запитів, що формуються в розділі головних розпорядників коштів держбюджету, бюджетних програм, а також перелік державних цільових програм, які виконуються в межах бюджетної програми, з обсягами фінансування із загального та спеціального фондів.

При орієнтації на використання проектного методу фінансування зазначені методичні матеріали повинні бути доопрацьовані шляхом включення у форму бюджетного запиту відповідного розділу щодо поєднання програмно-цільового методу, проектного фінансування та формування державних цільових програм, а можливо, і повного переформатування документа та взаємозв'язків показників.

У процесі удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної модернізації управління державними фінансами та його спрямування на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України першочерговим завданням слід вважати доопрацювання проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» [284] та Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку України» [283]. У цих законах пропонуємо статтю 1 «Визначення

термінів» доповнити поняттями «інноваційна модель розвитку», «науково-технологічні пріоритети», «державна політика у сфері науки і технологій», «стратегічні орієнтири», «структурно-інноваційна перебудова промисловості», «проектний метод фінансування».

У проекті Закону України «Про державне стратегічне планування» [284], у статті 10 «Стратегічний план розвитку України», пункт 3 «Складові частини Стратегічного плану» замість складової – «програма державних капітальних інвестицій» навести її у наступній редакції: «програма державних капітальних інвестицій на основі застосування проектного методу формування видатків та узгодження їх з обсягами коштів бюджетних та державних цільових програм». У цьому ж пункті 3 – складову «План залучення та використання фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій, Європейського Союзу та міжнародної фінансової допомоги» доповнити словами: «виключно на інвестиційно-інноваційні цілі».

Потребує вдосконалення податкова система України, яка за результатами численних досліджень складових національного бізнес-середовища, зокрема, [413; 458; 459] оцінена серед інших найнижче.

Основними завданнями вдосконалення податкової системи є спрощення податкової системи, мінімізація витрат на адміністрування. Ці рішення повинні супроводжуватися скасуванням необґрунтованих пільг та інших податкових преференцій, які створюють нерівні умови конкуренції і відкривають широкі можливості для ухилення від сплати податків та запровадження пільг/преференцій, які сприятимуть впровадженню інновацій у різних секторах національної економіки. Важливим є запровадження системи засобів впливу на зростання бази оподаткування через збільшення дохідності фізичних і юридичних осіб, вихід суб'єктів господарювання з тіньового сектору за умов послаблення фіскального тиску та на цій основі – збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Використання наведених засобів втручання держави в процес управління державними фінансами в межах обумовлених напрямів його удосконалення повинно забезпечити досягнення таких результатів:

- підвищення стійкості та стабільності фінансового розвитку;
- підвищення ефективності управління державними фінансами;
- підвищення ефективності використання залучених ресурсів, раціоналізація обсягів та структури державного боргу;
- прискорення економічного зростання, розвиток реального сектора

економіки та реалізацію соціальних програм;

- удосконалення законотворчих та організаційно-методичних актів щодо державного стратегічного та бюджетного планування;

- підтримання внутрішнього ринку та вітчизняних суб'єктів господарювання шляхом використання системи державних закупівель згідно рекомендацій ЄС;

- запровадження удосконаленої системи державного внутрішнього та зовнішнього аудиту, гармонізації її на центральному рівні.

Після проведення необхідних перетворень на державному рівні має бути забезпечена стабільність податкової системи й бюджетних процедур, передбачуваність структури бюджетних витрат як ключового фактора керованості бюджетної системи та створення сприятливих умов для взаємодії держави й суспільства (у т. ч. за рахунок підвищення ролі середньострокового бюджетного планування), а також можливість підтримки фінансової стабільності на всіх рівнях державної влади як фактора зниження економічних і політичних ризиків.

ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та подолання зовнішньоторговельних диспропорцій

Традиційно конкурентоспроможність трактується як обумовлене економічними, соціальними і політичними чинниками становище країни або її продуцента на внутрішньому і зовнішньому ринках [138].

В умовах відкритої економіки конкурентоспроможність також може бути визначена як здатність країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку та ринках «третіх країн». У ХХ сторіччі конкурентоспроможність держави значною мірою залежала від наявності в ній трьох основних факторів виробництва – природних ресурсів, трудових ресурсів і капіталу. Сьогодні конкурентоспроможність визначається факторами вищого рівня.

Сьогодні позиції України у світовому економічному просторі в рейтингах ВЕФ у Давосі, Міжнародного інституту менеджменту розвитку (Лозанна, Швейцарія), Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації «Doing Business» та ін. є низькими [413; 437; 457; 458; 459].

Рейтинг ВЕФ у Давосі характеризує конкурентоспроможність національних економік, який визначається на основі загальнодоступних статистичних даних та результатів опитування керівників компаній у країнах, охоплених дослідженням. Крім того, дослідження враховує стадію економічного розвитку країни – базового розвитку (1), керованої ефективності (2), інноваційного розвитку (3) або перехідний етап (від 1 до 2 та від 2 до 3). За класифікацією ВЕФ, Україна відноситься до країн перехідного типу від 1 до 2 етапу разом з Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Єгиптом, Венесуелою та ін.

Рейтинг конкурентоспроможності деяких країн світу згідно оцінки ВЕФ у Давосі в 2006–2014 рр. ілюструє табл. 4.1.

Найбільш конкурентоспроможною, згідно з оцінкою ВЕФ, є економіка Швейцарії, адже саме ця країна найчастіше виборює першу позицію у рейтингу. Стабільно високий рейтинг глобальної конкурентоспроможності

таких країн: Швеція, США, Сінгапур, Німеччина, Фінляндія.

Таблиця 4.1

Рейтинг деяких країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Країна \ Роки	2006/ 2007	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014
Швейцарія	1	2	2	1	1	1	1	1
Швеція	3	4	4	4	2	3	4	6
Сінгапур	5	7	5	3	3	2	2	2
США	6	1	1	2	4	5	7	5
Німеччина	8	5	7	7	5	6	6	4
Фінляндія	2	6	6	6	7	4	3	3
Польща	48	51	53	46	39	41	41	42
Туреччина	60	53	63	61	61	59	43	44
Росія	59	58	51	63	63	66	67	64
Україна	69	73	72	82	89	82	73	84
Кількість країн, охоплених дослідженням	125	131	134	133	139	142	144	148

Джерело: складено за даними [459].

Характеризуючи конкурентоспроможність України у світовому економічному просторі, зазначимо, що після періоду відносно стабільних результатів 2006–2008 рр. (69-те, 73-те і 72-ге місце відповідно) наша країна суттєво погіршила свої позиції, і в рейтингу ВЕФ за 2009–2010 рр. зайняла 82-е місце серед 133 країн, опустившись відразу на 10 позицій (безпосередніми сусідами України по рейтингу конкурентоспроможності були Гамбія та Алжир); у 2010–2011 рр. рейтинг конкурентоспроможності України знизився ще на 7 позицій (89 місце серед 139 країн). Після падіння рейтингу за ІГК протягом двох попередніх років на 17 пунктів в оцінюванні конкурентоспроможності ВЕФ за ІГК 2011–2012 рр. Україні вдалося «відвоювати» 7 пунктів і піднятися з 89 (серед 139 країн у рейтингу за ІГК 2010–2011 рр.) до 82 місця (серед 142 країн), а в рейтингу 2012–2013 рр. Україна закріпила позитивну тенденцію і зайняла 73 позицію серед 144 країн. Проте в рейтингу 2013–2014 рр. Україна опустилась на 84 сходинку з 148 країн.

Результат України в розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності представимо в табл. 4.2.

Сильними сторонами конкурентоспроможності України на сьогодні залишаються:

- високий загальноосвітній рівень населення (за якістю початкової освіти

Україна посідає 49 місце);

– гнучкий ринок праці (за співвідношенням зарплата-продуктивність – 26 місце, невисока затратність ринку праці – 21 місце, простота процедур найму та звільнення – 18 місце, участь жінок у трудовій діяльності – 32 місце);

– великий обсяг внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі (37 місце).

Таблиця 4.2

Результат України у розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг України у 2009/2010 рр. із 133	Рейтинг України у 2012/2013 рр. із 144	Зміна позиції 2012/2013 відносно 2009/2010	Рейтинг України у 2013/2014 рр. із 148	Зміна позиції 2013/2014 відносно 2012/2013
1 група: Інституції	120	132	+12↓	137	5↓
2 група: Інфраструктура	78	65	-13	68	3↓
3 група: Макроекономічне середовище	106	90	-16	107	17↓
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	68	62	-6	62	0
5 група: Вища та професійна освіта	46	47	+1↓	43	-4
6 група: Ефективність товарних ринків	109	117	+8↓	124	7↓
7 група: Ефективність ринку праці	49	62	+13↓	84	22↓
8 група: Рівень розвитку фінансового ринку	106	114	+8↓	117	3↓
9 група: Технологічна готовність	80	81	+1↓	94	13↓
10 група: Обсяг ринку	29	38	+9↓	38	0
11 група: Рівень розвитку бізнесу	91	91	0	97	6↓
12 група: Інновації/Інновативність	62	71	+9↓	93	22↓

Джерело: складено за даними [459].

Непогані показники демонструє Україна по групі чинників інноваційного розвитку: висока здатність до інновацій (37 місце), якість науково-дослідних установ (68 місце), наявність вчених та інженерів (53 місце).

При подальшому реформуванні економіки України з метою підвищення її конкурентоспроможності слід враховувати, що сильні сторони мають залишатися основою для майбутнього зростання.

Згідно з проектом Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації «Doing Business» розраховується щорічний індекс «Ведення бізнесу», який є інтегральним показником із 10 індикаторів, що впливають на його формування. Україна у 2006 р. згідно дослідження умов ведення бізнесу займала 128 місце серед 175 держав, а в 2007 р. перемістилась на 139 – серед 178. До 2012 р. інтегральний показник ведення бізнесу погіршувався: 152 позиція у рейтингу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Рейтинг України щодо умов ведення бізнесу

Показник\Рік	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ведення бізнесу	146	142	149	152	137	112

Джерело: складено за даними [413].

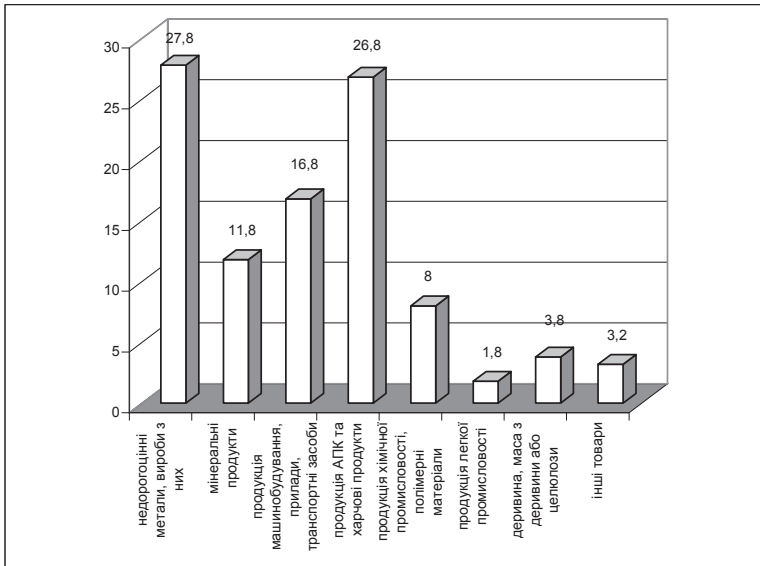
Слабкий результат України пояснюється, насамперед, поширеністю бюрократичних перешкод, за рахунок чого країна отримала найнижчий результат за категоріями: «Відкриття/закриття бізнесу», «Ліцензування» та «Ресстрація власності», «Система оподаткування», тобто там, де роль державних установ є критичною. Оцінки в розрізі окремих індикаторів інтегрального показника ведення бізнесу відповідно також низькі, зокрема, одним з найнижчих є рейтинг України щодо системи оподаткування, протягом трьох останніх років – 181 місце із 183 країн, що досліджувалися. І лише в 2013 р. Україні вдалося піднятися відносно попередніх років на більш високу позицію – 137-му, в 2014 р. – на 112-у серед 189 країн, що досліджувалися (табл. 4.3).

Щодо боротьби з корупцією Україна отримує в останні роки дуже низькі оцінки міжнародних інституцій, зокрема, Організації економічного співробітництва та розвитку (Стамбульський план дій) та Групи країн Ради Європи проти корупції (GRECO) – у 2010 р. 134 місце серед 178 країн, поруч з Того й Зімбабве. В індексі сприйняття корупції у 2013 р. Україна, як і в 2012 р., посіла 144 місце, тобто залишилася у «хвості» рейтингу. Насправді, Україна навіть погіршила свою позицію, адже в дослідженні 2013 р. фігурує 177 країн порівняно з 178 у 2012 році. Тобто, за оцінками міжнародних експертів, Україна залишається в групі підвищеного ризику, перебуваючи в рейтингу на одній сходинці з Камеруном, Іраном, Нігерією, Центральною африканською республікою та Папуа новою Гвінеєю [457]. За даними Глобальної антикорупційної організації «Transparency International» у 2014 р. Україна так і залишається серед тотально корумпованих держав світу, набравши 26 балів зі 100 можливих. Такий результат відповідає 142 місцю із 175 досліджених країн

у 2014 році [462].

Такі низькі позиції у рейтингах щодо боротьби з корупцією, на нашу думку, є результатом малопомітного поступу/його відсутності в руйнуванні корупційних схем, отриманих у спадок від усіх правлячих режимів часів незалежності України.

Сучасні тенденції розвитку національної економіки посилюють її «відірваність» від тенденцій світового розвитку й закріплюють низькотехнологічний статус економіки України на зовнішніх ринках. Показники зовнішньоекономічної діяльності України свідчать про його ресурсно-сировинну спрямованість, про низькотехнологічну структуру експорту, що є наслідком недосконалої структури економіки (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Товарна структура експорту України в 2013 р.

Джерело: складено за даними [339].

Світова організація торгівлі склала рейтинг світової зовнішньої торгівлі, визначивши 30 провідних країн-експортерів та імпортерів, в якому Україна зайняла 25 місце серед світових імпортерів, але не потрапила в перелік 30 найбільших експортерів [359], що є наслідком загального стану виробничої бази України.

Практика господарювання промислово розвинутих країн свідчить, що

надзвичайно важливе значення для виходу підприємств на міжнародні ринки та підвищення їх ролі в процесі здійснення експортної діяльності має фінансова підтримка таких підприємств з боку держави шляхом формування системи стимулювання експорту.

Питанням розвитку системи державної підтримки експорту присвячено низку праць фахівців МВФ та Національного бюро економічних досліджень США, роботи Я. Белінської [20], Д. Богомолової [31], М. Гаврилова та І. Белякова [54], Ю. Гончарова [70], В. Куришук [199], Л. Римаревої [310] та ін. У більшості цих робіт був зроблений висновок про те, що експортні стимули відіграють важливу роль у прийнятті рішення в сфері інтернаціоналізації господарської діяльності, є важливою рушійною силою реалізації експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності експортної діяльності.

Оскільки в кінцевому рахунку експорт підприємств стимулюється чинниками внутрішнього й зовнішнього характеру, які діють в комбінації один з одним, всі заходи щодо стимулювання експорту можуть бути класифіковані відповідно до підходу, запропонованого Л. Леонідовим, як внутрішні проактивні, внутрішні реагуючі, зовнішні проактивні, зовнішні реагуючі (internal/external and proactive/reactive) (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Заходи щодо стимулювання експорту

Внутрішні проактивні	Зовнішні проактивні
– досягнення економії від масштабу; – певні інтереси менеджерів; – продукція, що має унікальні характеристики; – наявність специфічних конкурентних переваг; – потенціал для зростання продажів; – необхідність досягнення сталого розвитку й корпоративного зростання.	– стимулювання підприємства з боку зовнішніх суб'єктів господарювання; – виявлення привабливих можливостей на зовнішніх ринках; – володіння ексклюзивною інформацією щодо зовнішніх ринків; – підтримка експорту з боку держави.
Внутрішні реагуючі	Зовнішні реагуючі
– можливість компенсувати сезонність у продажах продукції; – задіяння невикористаних виробничих потужностей; – зниження продажу продукції на внутрішньому ринку.	– початок експортної діяльності конкурентів на внутрішньому ринку; – спонукання до експорту за рахунок посилення конкуренції на внутрішньому ринку; – сприятливий обмінний курс; – скорочення внутрішнього ринку; – отримання замовлення з-за кордону.

Джерело: складено за даними [441].

Безпосередньо вирішення проблеми вдосконалення експортної діяльності може відбуватися за трьома основними напрямками: поступове підвищення ступеня переробки сировинних ресурсів; розширення номенклатури продукції, що вивозиться, насамперед, за рахунок готових виробів; розвиток і збільшення частки високотехнологічної продукції в експорті України.

У країнах світу використовуються різні системи підтримки національного експорту. Завданням спеціальних організацій є забезпечення розвитку експорту в частині як інформаційної підтримки, так і прямого фінансування. Їх відмінності зумовлені специфічними рисами інституційної й економічної структури країни та тенденціями її розвитку на певному етапі.

Усе потужнішою стає система державної підтримки експорту в країнах, що розвиваються, зокрема в країнах СНД. У Казахстані, наприклад, створено Державну корпорацію страхування експортних кредитів та інвестицій як один з інститутів розвитку з метою сприяння реалізації Стратегії індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003–2015 роки [20]. Зазначена Стратегія спрямована на відхід від сировинної спрямованості економіки країни й розвиток експортно-орієнтованих виробництв у її високотехнологічному секторі.

Актуальність і необхідність цілісної системи прямого економічного стимулювання експорту в Білорусі через експортне кредитування і страхування експортних кредитів відзначена в низці програмних документів, зокрема у концепції Національної програми розвитку експорту [20; 310].

У Росії розроблено й схвалено Концепцію розвитку державної фінансової підтримки експорту промислової продукції Російської Федерації. Концепцією передбачено такі механізми фінансової підтримки експорту: державне гарантування політичних і довгострокових комерційних ризиків при проведенні експортних операцій; відшкодування частини процентних ставок за експортними кредитами; довгострокове експортне кредитування [54].

У багатьох країнах основна увага приділяється розвитку системи страхування ризиків експортної діяльності за державної підтримки з метою захисту від ризиків учасників зовнішньоекономічної діяльності.

У цьому аспекті управління економічними процесами Україна відстає від інших країн, але сучасні реалії лише підсилюють необхідність активної участі держави в стимулюванні експорту.

Серед заходів державної підтримки експорту промислової продукції

ключове місце має посісти фінансова підтримка у вигляді субсидування та експортне кредитування, хоча ці інструменти мають різну міру ефективності.

Втрати й виграші країни в результаті експортної субсидії, мають суперечливий характер.

Згідно Положень ГАТТ/СОТ, експортні субсидії розцінюються як нечесна конкуренція, що дозволяє країнам-імпортерам вживати заходи у відповідь шляхом стягування протекціоністських компенсаційних мит. З економічної точки зору політика експортного субсидування носить сумнівний характер.

За таких умов оптимальним інструментом підтримки експорту є експортні кредитні агенції (ЕКА), ресурсна база яких формується за рахунок власних, залучених коштів і коштів державних бюджетів. ЕКА реалізують державну політику підтримки експорту шляхом надання кредитів, здійснення страхування експортних політичних і комерційних ризиків та надання гарантій з метою забезпечення конкурентоспроможних умов просування продукції/послуг своїх фірм на міжнародних ринках.

Існують наступні інституційні моделі ЕКА:

– департамент уряду або вид послуг, що надається урядом. Серед країн ОЕСР тільки у Великій Британії та Швейцарії функціонує такий організаційний варіант ЕКА. У деяких країнах, що розвиваються, послуги з експортного кредитування реалізуються через Центральний банк або міністерства торгівлі, промисловості;

– корпорації або агентства, власником яких є держава. При цьому можливі різні інституційні варіанти. Деякі інституційні структури надають тільки кредити або здійснюють страхування, інші ж поєднують надання обох видів послуг. В Азії у багатьох країнах функціонують окремі установи для здійснення прямого кредитування і страхування (наприклад, у Китаї, Індії, Індонезії, Японії, Кореї);

– приватна компанія як агент. У деяких країнах уряд укладає угоду з приватною компанією, такою як «COFACE» у Франції, «Euler Hermes» у Німеччині, «Atradius» у Нідерландах. Обрана компанія проводить первинний аналіз ризиків і пропонує уряду ті або інші стратегії діяльності. Коли приватна компанія виступає як агент уряду, останній приймає на себе всі відповідні ризики [20].

Перше офіційне ЕКА – британське ECGD (Департамент гарантування експортних кредитів) – було засновано ще в 1919 р. До початку 1970-х рр. у

більшості країн ОЕСР функціонували власні ЕКА. В останні десятиріччя офіційні експортні кредитні агентства були засновані в багатьох країнах, що розвиваються як важливий інструмент просування їх експорту. На сьогодні ЕКА функціонують у всіх країнах Східної Європи й Прибалтики, а також у більшості країн СНД. У всіх країнах-членах ОЕСР прийняті спеціальні закони щодо державної підтримки кредитування і страхування експорту.

Треба зазначити, що в ЄС також встановлено загальні правила здійснення та підтримки експортної діяльності для усіх його членів.

У Великій Британії існує власна державна агенція зі стимулювання експортної діяльності – Британська агенція з торгівлі та інвестицій. Робота агенції охоплює питання, пов'язані з наданням інформаційно-консультаційних послуг експортерам-початківцям та й більш досвідченим суб'єктам господарювання. Агенція також веде тісну співпрацю із посольствами за кордоном, торгово-економічними місіями та консульськими відділами, які здійснюють на щоденній основі моніторинг бізнес-середовища в зарубіжних країнах. Зазначимо, що середньорічний обсяг гарантій, що надається урядом Великої Британії через Департамент гарантування експортних кредитів, останнім часом становить приблизно 4 млрд ф ст, або близько 0,36% ВВП. Крім того, близько 300 млн ф ст в рік витрачається на підтримку фіксованої процентної ставки по експортних кредитах [310].

Уряд Франції також приділяє значну увагу підтримці та розвитку експортної діяльності. Провідна роль у підтримці національних експортерів покладена державою на Французьку агенцію міжнародного розвитку бізнесу та приватну компанію (COFACE), що спеціалізується на наданні експортерам послуг страхування їх ризиків [20; 310].

Відповідальним органом за стимулювання експорту підприємств у Німеччині є Міністерство економіки і праці. Інформаційно-консультаційна робота ведеться на тристоронній основі відповідно до німецької системи стимулювання експорту:

- закордонними торговими палатами;
- державною агенцією із надання інформації щодо торгівлі за кордоном;
- дипломатичними представництвами за кордоном [310].

Значну роль державної підтримки експорту в Іспанії відіграє Інститут зовнішньої торгівлі (ICEX) – був створений у 1982 р. за рахунок виділення «державних інвестицій надзвичайного характеру» під назвою «Національний інститут розвитку експорту». За останні роки ця державна установа зазнала

неодноразові реорганізації. Нині ICEX знаходиться у підпорядкуванні Міністерства промисловості, туризму й торгівлі Іспанії і на практиці реалізує зовнішньоекономічну політику цього відомства. Він володіє значними власними фінансовими, матеріальними й людськими ресурсами. На діяльність ICEX щороку виділяється близько 150 млн євро бюджетних коштів, з яких 80% спрямовуються на фінансування заходів, що сприяють розвитку експорту, 20% – на інформаційно-консультаційну діяльність. Серед основних сфер діяльності ICEX такі: розробка та здійснення програм просування торгівлі на закордонні ринки; підвищення кваліфікації та підготовка спеціалістів по зовнішній торгівлі; стимулювання інвестиційних проектів, виробниче розташування та підприємницька співпраця на зарубіжних ринках. У 2005 р. ICEX надав допомогу малим і середнім підприємствам Іспанії в реалізації 108 проектів за кордоном, які принесли дохід 434,6 млн євро [387].

Важливим інструментом реалізації державної політики Китаю у сфері стимулювання національного експорту виробів з високим вмістом доданої вартості є Китайська корпорація страхування експортних кредитів (Sinosure). Зазначену Корпорацію створено за рішенням Держради КНР 18 грудня 2001 року. Це державна експортна кредитна агенція, що підтримує, насамперед, експорт машино-технічної й високотехнологічної продукції китайського виробництва в спосіб страхування експортних кредитів. Джерелом її капіталу є Фонд страхування експортних кредитів, що формується за рахунок державного бюджету. Основними функціями Корпорації є: страхування коротко-, середньо- і довгострокових експортних кредитів, страхування китайських інвестицій за кордоном, надання гарантій, стягнення комерційної заборгованості, оцінка кредитоспроможності торгових партнерів тощо [20]. Обсяг гарантій за наданими експортними кредитами в Китаї становить близько 0,8% ВВП. Обсяг експортних кредитів продавцям складає в середньому 0,51% ВВП. Таким чином, у сумі державне фінансування експорту в країні складає не менше 1,3% ВВП [54].

Загалом, країни можуть вдаватися до досить складних комплексних схем стимулювання експорту. Наприклад, у Бразилії стимулюванням експорту займаються Міністерство розвитку, промисловості й зовнішньої торгівлі та Міністерство туризму. До компетенції зазначених міністерств входить надання експортерам необхідної комерційної та іншої інформації, сприяння експорту малих і середніх фірм, розвиток нових видів експортної діяльності, диверсифікація експорту, підвищення конкурентоспроможності бразильської

продукції [20; 310].

Переймаючи зарубіжний досвід, Верховна Рада України схвалила створення механізму підтримки національного експорту, який передбачає створення державного експортно-кредитного агентства. Закон визначає принципи державної фінансової підтримки експортної діяльності й спрямований на розширення експортного потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів. Метою державної фінансової підтримки експортної діяльності визначено впровадження сучасних фінансово-кредитних технологій у зовнішній торгівлі, зростання експорту високотехнологічної продукції, підвищення конкурентоспроможності України на світових ринках. Державна фінансова підтримка експортної діяльності має здійснюватися шляхом страхування експортних кредитів та зовнішньоекономічних договорів (контрактів); надання гарантії виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) та гарантій банкам-кредиторам за наданими експортними кредитами; надання гарантій виконання зобов'язань українських експортерів під час їх участі в міжнародних тендерах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [304].

Враховуючи відносно обмежений обсяг ресурсів, який може бути використаний для підтримки національного експорту, та враховуючи міжнародний досвід у розробці програм сприяння розвитку експорту, система стимулювання останнього в Україні має бути, насамперед, націлена на стимулювання виробництва продукції високотехнологічних галузей, розвиток і розширення інноваційно-орієнтованого експорту.

В Україні саме й планується державну фінансову підтримку експорту направляти на технологічну його частину, але обсяги такої підтримки не визначені ні державним бюджетом, ні Національною стратегією розвитку експорту, ні Планом заходів з подолання негативного сальдо в зовнішній торгівлі.

Система такої державної підтримки, на нашу думку, повинна включати різноманітні інструменти економічного впливу, а також заходи організаційного та інформаційного сприяння експортеру.

У той же час, при наданні державних кредитів (пільгових, з процентною ставкою нижчою ринкової) повинно бути забезпечено цільове та ефективне їх використання. Тому при видачі кредитів на фінансування тих чи інших проектів розвитку експорту їх розробники повинні надавати техніко-

економічне обґрунтування використання фінансових коштів, а держава як кредитор має жорстко контролювати цільове використання наданих позик і кредитів.

Для пришвидшення процесу становлення і активізації діяльності вітчизняних ЕКА необхідно: за рахунок коштів державного бюджету сформувати Фонд страхування експортних кредитів; розробити механізми залучення до системи надання державних гарантій філії та дочірні відділення українських банків за кордоном, що дозволить активніше використовувати зовнішні фінансові ресурси на користь українських підприємств експортерів; розглянути можливість створення Державної корпорації страхування експортних кредитів і інвестицій як основного інституту розвитку й реалізації експортного потенціалу. На фінансову підтримку експорту в розвинених країнах витрачається в середньому 0,35% ВВП [54; 310], відповідно доцільним вважається закласти в державному бюджеті саме такі обсяги державної підтримки експортно-орієнтованих галузей української економіки.

У той же час сам факт створення державного експортно-кредитного агентства остаточно не вирішить проблеми присутності України на зовнішніх ринках. Для забезпечення ефективного функціонування системи державного гарантування експорту в Україні необхідно: вдосконалювати законодавчу базу (в частині віднесення на собівартість продукції підприємств-експортерів страхових внесків); нарощувати обсяги державних гарантій за мінімізації участі держави у фінансуванні проектів (контрактів), активніше залучати приватних інвесторів для фінансування під державні гарантії; встановити порядок надання державних гарантій на трирічний бюджетний період з можливістю їх коригування при ухваленні закону про бюджет на відповідний рік; переглядати й розширювати щорічно перелік іноземних держав, в які спрямовується експорт промислової продукції та надається державна гарантійна підтримка; працювати над спрощенням механізмів і процедури надання гарантій, зменшувати перелік необхідних документів і скорочувати терміни їх розгляду [20; 310].

Практика стимулювання експорту продукції розвиненими країнами світу свідчить про те, що достатньо ефективним є використання податкових методів стимулювання. Згідно з деякими даними [208, с. 71], зростання податкового тягара на 1% у середньому призводить до зменшення доданої вартості на 0,5%, основними важелями податкового стимулювання якого є пільги, диференційовані податкові ставки тощо.

Завдяки цьому експортери продукції, які стимулюються, отримують можливість звільнення від податку спеціально утворених фондів розвитку експорту; зниження ставки податку; встановлення пільгових умов амортизації; отримання податкових кредитів; створення резерву розвитку закордонних ринків для експортної продукції для малих і середніх підприємств, зниження або повернення мита на імпортні комплектуючі й сировину, що використовуються у виробництві експортного товару. Це дає змогу підприємствам нарощувати обсяги експорту й збільшувати прибутки.

Ми вважаємо, що для стимулювання експорту можна використовувати два види таких пільг:

– по-перше, пільги в сфері оподаткування, зокрема, даний вид пільг може включати: відстрочку сплати податків; зниження ставки податку на прибуток на певний період часу; зниження ставки податку на майно та ін.

– по-друге, пільги щодо зменшення/усунення експортного мита, а також підприємства-експортери високотехнологічної продукції можуть звільнитися на певний період часу від сплати імпортних мит при купівлі обладнання, сировини, напівфабрикатів, комплектуючих, які беруть участь у експортно-орієнтованому виробництві або є його складовими (при умові їх відсутності в Україні).

Вибір експортерів, яким надаються пільги, повинен відповідати пріоритетам, які обґрунтовуються у рамках промислової політики. Перелік експортерів, на яких поширюються пільги, мав би бути встановлений урядом на основі чітко визначених критеріїв, які виключали б можливість прийняття суб'єктивних рішень. Процедура ухвалення рішень про надання державної фінансової підтримки окремим суб'єктам господарювання має бути прозорою та відповідати правилам СОТ щодо субсидій і компенсаційних заходів.

Програми стимулювання експорту мають бути зосереджені не лише на таких класичних формах сприяння експорту, як страхування експортних ризиків, надання експортних кредитів, податкові пільги, але й мають бути спрямовуватися на усунення перешкод на шляху розвитку бізнесу та орієнтуватися на наявні в підприємств потреби, їх запити й потреби (зокрема, щодо: доступу до інформації про попит на зарубіжних ринках і нових технологій, процедур та вимог сертифікації), на створення товаропровідних мереж, потреби в підготовці/перепідготовці кадрів, підвищення якості менеджменту на мікрорівні (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Складові державної стратегії стимулювання експортної діяльності в Україні

Заходи	Очікувані результати
1. Розробка національної експортної стратегії, включаючи підтримку суб'єктів малого та середнього підприємництва, та механізму її реалізації у формі програмного документа про пріоритети експортної діяльності до 2020 р.	Національна експортна стратегія до 2020 р.
2. Впровадження єдиних стандартів у сфері підтримки експорту, включаючи розробку стандартів надання державних послуг з метою підтримки експорту, у т. ч. для суб'єктів малого та середнього підприємництва	Підвищення якості державних послуг з підтримки експорту
3. Впровадження системи моніторингу та експертизи бізнес-спільнотою якості послуг, що надаються державою з метою підтримки експорту, розробка механізму моніторингу і зворотного зв'язку з використанням технологій краудсорсингу	Забезпечення участі бізнес-спільноти в розвитку системи державних послуг з підтримки експорту
4. Внесення пропозицій щодо створення Ради з розвитку ЗЕД при Президенті України, спеціального структурного підрозділу для реалізації завдань розвитку ЗЕД, підтримки і просування експорту	Посилення стратегічного планування та координації у сфері підтримки експорту
5. Створення Радою з розвитку ЗЕД механізму для більш активного залучення органів виконавчої влади у сферу розвитку ЗЕД	Посилення міжрегіональної координації у сфері підтримки експорту
6. Забезпечення впровадження спрощених митних процедур при експорті в частині визначення порядку дій посадових осіб митних органів при зборі та обробці інформації для визначення ступеня вибірковості застосування заходів з мінімізації ризиків відносно осіб, що здійснюють вивіз власної продукції	Оптимізація порядку дій посадових осіб митних органів при експорті
9. Удосконалення інформаційного обміну для оптимізації державного контролю експортних операцій, організації ефективного електронного міжвідомчого документообігу між митними органами і податковими органами України	Скорочення формальностей, спрощення процедури підтвердження податкової ставки 0 відсотків по ПДВ
10. Вдосконалення механізму державної гарантійної підтримки експорту (забезпечення адаптації даного механізму згідно з міжнародними зобов'язаннями України і його розвиток у відповідності з потребами експортерів в отриманні конкурентоспроможного експортного фінансування)	Державна гарантійна підтримка експорту, адаптована до міжнародних зобов'язань України і поточних потреб експортерів
11. Розробка сучасних фінансових продуктів для експортерів (пілотна стадія) і подальше розповсюдження кращої практики	Впровадження нових фінансових продуктів експортерами
12. Підготовка пропозицій щодо створення в головних і регіональних відділеннях банків і лізингових компаній з державною участю в рамках корпоративних процедур консультаційних центрів широкого профілю для експортерів	Розвиток ринку і культури експортного фінансування, підвищення доступності експортного фінансування

Продовження табл. 4.5

13. Розробка механізму використання коштів, що виділяються державою в цілях сприяння міжнародного розвитку, для розширення торгово-економічного співробітництва України з зарубіжними країнами	Підвищення ефективності використання коштів, що виділяються на сприяння міжнародного торгово-економічного співробітництва
14. Створення онлайн-консалтингового сервісу для експортерів на єдиному порталі зовнішньоекономічної інформації в мережі Інтернет	Забезпечення доступності та оперативності консультаційної підтримки експортерів
15. Створення сайтів торговельних представництв України в іноземних державах (в країнах – основних торгових партнерах мовою країни перебування)	Підвищення інформованості зарубіжного бізнесу про український експортний потенціал
16. Розробка механізму і програми цільового фінансування маркетингових досліджень з пріоритетних і перспективних напрямів розвитку експорту	Надання експортерам інформації за пріоритетними і перспективними напрямками експорту, за результатами маркетингових досліджень
17. Розробка програм навчання (підвищення кваліфікації) співробітників регіональної інфраструктури підтримки ЗЕД	Підвищення кваліфікації співробітників регіональної інфраструктури підтримки ЗЕД
18. Розробка і стимулювання реалізації регіональних програм розвитку ЗЕД	Повне охоплення регіонів України програмами розвитку ЗЕД
19. Вдосконалення механізму фінансування регіональної інфраструктури підтримки ЗЕД	Збільшення переліку безкоштовних послуг підтримки ЗЕД
20. Створення механізму планування і організації цільових заходів щодо освоєння зовнішніх ринків	Збільшення кількості суб'єктів підприємництва, які беруть участь у заходах з освоєння зовнішніх ринків
21. Підготовка пропозицій щодо розвитку діяльності міждержавних комісій з торгово-економічного і науково-технічного співробітництва між Україною та зарубіжними країнами та їх робочих груп в інтересах українських експортерів	Підвищення ефективності діяльності комісій, робочих груп підтримки просування експорту та реалізації спільних проектів
22. Реалізація пілотних проектів створення зарубіжної товаросупровідної мережі у форматі взаємодії держави і приватного сектору (створення в разі економічної доцільності і зацікавленості підприємців торгових будинків України за кордоном, розробка механізму взаємодії держави і приватного сектору стосовно даного виду діяльності, а також до просування національних, регіональних і фірмових брендів)	Розвиток зарубіжної товаросупровідної мережі у форматі взаємодії держави і приватного сектору

Закінчення табл. 4.5

23. Реалізація пілотних проектів в рамках створення системи захисту інтересів українського бізнесу на зовнішніх ринках	Підвищення ефективності використання двосторонніх ділових форматів співпраці для просування українського експорту
24. Формування корпусу зовнішньоторговельних консультантів для підтримки українських експортерів на зовнішніх ринках з залученням співвітчизників, що проживають за кордоном	Залучення співвітчизників, що проживають за кордоном до просування українського експорту
25. Розробка Концепції участі та взаємодії України з міжнародними економічними організаціями	Підвищення ефективності взаємодії України з міжнародними економічними організаціями в інтересах розвитку ЗЕД
26. Формування партнерства держави і бізнесу з метою ідентифікації заходів, які негативно впливають на доступ українських товарів, послуг і капіталів на зовнішні ринки, лібералізації торговельних обмежень та усунення дискримінаційних торговельних бар'єрів на зовнішніх ринках (створення інституційного механізму такого партнерства)	Підвищення оперативності ідентифікації та усунення торгових та інвестиційних бар'єрів на зовнішніх ринках
27. Створення системи підтримки бізнесу у сфері торговельної політики (удосконалення бази даних з обмежувальних заходів відносно української продукції, підготовка серії друкованих видань з питань торговельної політики для бізнесу (доповідей та рекомендацій), проведення навчальних круглих столів, семінарів, конференцій з питань захисту суб'єктів ЗЕД)	Підвищення ефективності підтримки бізнесу у сфері торговельної політики
28. Розробка спеціальних програм навчання та підвищення кваліфікації у сфері торговельної політики, цільовими аудиторіями яких будуть органи виконавчої влади на місцевому рівні, створення необхідного експертного, кадрового та наукового потенціалу	Підвищення кваліфікації працівників органів влади і бізнесу у сфері торговельної політики
29. Розробка плану дій щодо зниження (усунення) візових обмежень з державами – пріоритетними партнерами	Зниження і усунення візових обмежень у взаєминах з основними торгово-економічними партнерами
30. Формування системи стимулів для самоорганізації експортерів на галузевому та регіональному рівнях (надання інформаційно-консультаційного сприяння таких об'єднань, можливість висунення своїх членів на здобуття нагороди)	Збільшення числа регіональних об'єднань експортерів
31. Проведення Всеукраїнської конференції представників галузевих і регіональних об'єднань експортерів, а також розробка механізму відбору кандидатів для висунення на нагороди за досягнення в експорті	Всеукраїнська конференція представників галузевих і регіональних об'єднань експортерів

Джерело: складено автором.

На наш погляд, реалізація наведених пропозицій сприятиме інтенсифікації процесу створення в Україні системи державної підтримки експорту, що дозволить: поліпшити умови для активізації зовнішньої торгівлі вітчизняними підприємствами й підтримати їх у конкурентній боротьбі із зарубіжними виробниками; наблизити інституційно-організаційні аспекти зовнішньоторговельної діяльності до світових стандартів. У цьому процесі державні фінанси та державне управління повинні стати тим елементом експортно-орієнтованої політики України, які забезпечать активну експансію українських товарів на закордонні ринки, будуть стимулювати підприємства та організації до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку.

Разом із тим, світова практика показує, що опора тільки на державні ресурси в сфері зовнішньої торгівлі високими технологіями, наукомісткими товарами й послугами є недостатньою. В умовах дефіциту державного бюджету та недостатньої зацікавленості бізнесу в реалізації інноваційних проєктів на перший план мають «вирватися» найважливіші напрями науки та виробництва. Успіх будь-якої економіки починається з пріоритетного, випереджаючого розвитку секторів господарства, які визначають конкурентоспроможність країни. На теперішньому етапі розвитку країни надзвичайно важливе значення має створення сприятливого інвестиційного клімату, формування та реалізація дієвої інвестиційної політики. Стратегія підтримки залучення інвестицій у галузі високих технологій забезпечить реалізацію потенційних можливостей окремих галузей і виробництв, сприятиме впровадженню новітніх технологій у різні сфери господарювання, що обумовить нарощування високотехнологічного експорту, підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Як інструмент такої політики доцільно використовувати спеціальні економічні зони технологічного напрямку різних типів, які довели в усьому світі свою ефективність: інкубатори, технологічні парки, технополіси, регіони науки і технологій.

Згідно чинного законодавства в Україні з 2000 р. держава надає технопаркам низку прямих (фінансування з державного бюджету, часткова компенсація відсотків за кредитами) та непрямих (певні податкові пільги або інші преференції) видів державної допомоги. Для отримання прямої державної допомоги передбачено проходження усіма проєктами технопарків складної процедури відбору на відповідність законодавчо затвердженим стратегічним довго- й середньостроковим напрямам інноваційної діяльності. Непряма

державна допомога використовується переважно для залучення прямих інвестицій, сприяє розширенню інноваційної діяльності технопарків, оскільки законодавчо передбачене обов'язкове перерахування вивільнених від оподаткування сум на спеціальні рахунки технопарків з подальшим вкладанням їх у виробничий процес. Це дозволяє гарантовано та швидко отримати визначену суму коштів для реалізації інноваційних проектів практично без навантаження на витратну частину бюджету.

За понад десятирічну історію функціонування технопарків в Україні в рамках встановленого законом спеціального режиму інноваційної діяльності загальний обсяг державної допомоги їм склав 762,0 млн грн, з яких: 697,1 млн грн надійшли у вигляді непрямой державної допомоги (тобто, кошти у вигляді пільг зі сплати податків перераховувалися на спеціальні рахунки технологічних парків, їх учасників та спільних підприємств, задіяних у проектах технологічних парків, та спрямовувалися виключно на реалізацію інноваційних проектів) [218].

Аналіз показників діяльності технопарків дає підстави вважати, що застосування заходів непрямой державної допомоги може бути ефективним стимулом для спрямування інвестицій в інноваційні проекти технопарків, які відповідають визначеним державою пріоритетам. Обсяги державної допомоги та ключові соціально-економічні показники діяльності технопарків знаходяться у прямій залежності один від одного. Крім того, на бажання інвесторів вкладати кошти в інноваційні проекти технопарків значно впливає і забезпечення державою стабільності умов, виконання взятих на себе зобов'язань та гарантій.

На позитивній динаміці соціально-економічних показників діяльності технопарків негативно позначилася втрата довіри інвесторів (особливо в цій сфері економіки, де комерційні ризики одні з найвищих) спричинена нестабільністю державної політики щодо застосування державної допомоги технопаркам для реалізації ними інноваційних проектів, невиконання державою взятих на себе зобов'язань, порушення гарантій.

Відзначаючи проблеми створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, зазначимо, що в ході практичної їх діяльності негативи вилилися в проблеми фіскального характеру. Внаслідок недостатнього контролю за функціонуванням вільних економічних зон, останні стали використовуватися як офшорні зони, що позначилося на наповненні державного бюджету. Саме ця обставина, незважаючи на виявлену при цьому

очевидну зневагу до норм права, стала вирішальним аргументом для практичної ліквідації вільних зон у 2005 році.

Внаслідок змін, внесених до законодавства, були різко погіршені умови діяльності технопарків. У березні 2006 р. економічні статті в законі про технопарки були частково відновлені, але їх практичне виконання не забезпечено. Більш того, блокування діяльності технопарків стало нормою.

Протягом 2008–2009 рр. діяльність технологічних парків була фактично припинена. Приплив інвестицій скоротився у 14 разів, а випуск продукції технопарків – у 5 разів.

У той же час, вільні економічні зони технологічного напрямку в усьому світі довели свою високу ефективність як засіб залучення іноземного капіталу та реалізації інноваційної моделі держави. У Європі технопарки з'явилися на початку 70-х рр. XX сторіччя. Одними з перших були Дослідницький парк Університету Херіот-Уатт в Единбурзі; науковий парк «Трінті коледж» в Кембриджі; «Левенла-Нев» у Бельгії; Зона наукових і технічних нововведень і виробництва (ZIRST) у Греноблі. Сьогодні у світі налічується понад 700 технопарків, у ЄС – 260, у США – 160, в Китаї – 130, в Росії – 70, у Фінляндії – 20 [217; 218; 262].

Широкого поширення набули вільні економічні зони в країнах, що розвиваються, у яких така форма господарювання сприяє модернізації технологій, використанню ноу-хау, навчанню власних фахівців і працівників новим методам роботи, скороченню безробіття. Значною мірою завдяки істотному збільшенню кількості технопарків у Китаї країна зробила ривок на світовому ринку нових технологій. За даними Світового банку, Китай активно просунувся в рейтингу економіки знань, подолавши за останні 12 років 29 пунктів. Важливо зазначити, що такі результати стали можливими за найактивнішої участі держави в процесі створення і функціонування технопарків у формі: фінансування базисних інновацій виробничого сектору; забезпечення інновацій в неринковому секторі; створення сприятливого інноваційного клімату; сприяння розвитку венчурного та фінансування малого і середнього інноваційного бізнесу; підтримки експорту національної наукомісткої продукції; активного залучення іноземних інвестицій і технологій [458].

Застосування даної форми організації економіки доцільно в умовах обмеженості бюджетних ресурсів і відсутності достатніх умов для інноваційної активності приватного бізнесу, що досить актуально для України, проте, в якій

функціонує лише 16 технопарків, з них реально діє тільки 4 [262]. За роки функціонування у технопарках України створювались зварювальні апарати нового покоління, методики зварювання живих тканин, нетрадиційні джерела енергії, нові зразки унікального медичного обладнання, лікарські препарати та діагностичні системи, що відповідають міжнародним стандартам.

Разом з тим, навіть при незначному використанні потенційних інноваційних можливостей діяльність технопарків в Україні проявилася у таких результатах [137, с. 7; 217, с. 15; 262]:

- реалізовано інноваційної продукції на суму 7760 млн грн, що дозволило досягти значного показника економічної ефективності інноваційної діяльності – 1 грн державної допомоги супроводжувалася створенням інноваційної продукції в середньому на рівні 10,5 грн;

- покращилась структура експорту та посилюється експортний потенціал України (зокрема, 75% сучасного енергозберігаючого устаткування для дугового зварювання експортується, машини для контактного зварювання високоміцних рейок швидкісних залізниць посідають лідируючі позиції на світовому ринку);

- знизилась потреба в імпорті сировини в окремих виробництвах (зокрема, дуплекс-процес випуску високоякісних зварювальних флюсів дозволив на 50% замінити дефіцитну імпортовану сировину шлаковими відходами металургії, а 70% продукції експортується);

- зменшились енергетичні й ресурсні витрати виробництва (виробництво збагаченої залізорудної сировини з вмістом в концентрації заліза до 70% замість 63% значно знизило енерговитрати технологічного процесу в металургії);

- завдяки діяльності технопарків створено 3529 робочих місць, тобто, держава заощадила 247,0 млн грн на створенні нових робочих місць з урахуванням вартості створення одного робочого місця в науковій галузі 70 тис грн;

- створено стабільно діючі виробництва, які в подальшому (після закінчення п'ятирічного терміну дії спеціального режиму інноваційної діяльності) продовжували випуск конкурентоспроможної продукції. За підрахунками експертів, лише в рамках Технопарку ІЕЗ ім. Є. О. Патона за період 2005–2009 рр. в такий спосіб було реалізовано інноваційної продукції на суму 6,0 млрд грн та сплачено до бюджету та позабюджетних й інших фондів близько 2,1 млрд грн;

– сплата коштів до бюджетів та державних цільових фондів – обсяг платежів до бюджетів та цільових фондів в 2000–2009 рр. від технопарків склав 943,6 млн грн.

Отже, реалізація проектів у технопарках формує можливості для залучення інвестицій в інноваційну сферу, реалізації інноваційних проектів у сфері новітніх технологій, які належать до 6-го технологічного укладу, створення потенційних точок зростання і оновлення економіки. Технологічні парки також сприяють вирішенню соціальних проблем розвитку території.

Тому в Україні на державному рівні необхідно приділяти значну увагу питанню створення та забезпечення умов для нормального функціонування технопарків, які здатні забезпечити реальне об'єднання науки й бізнесу на пріоритетних напрямках, їх комерціалізацію і очікувану результативність на основі чіткої правової регламентації діяльності, організаційно забезпечити виконання інноваційних проектів з виробничого впровадження наукомістких розробок у сфері високих технологій і промисловий випуск конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Зовнішня торгівля за період 2008–2013 рр. розвивалася під впливом трьох визначальних подій: набутого з 2008 р. членства в СОТ, світової фінансово-економічної кризи та часткового післякризового відновлення економіки. Членство в СОТ надало національним експортерам переваги в частині скасування квотування експорту, зменшення антидемпінгових обмежень тощо.

Порівняно з 2008 роком, коли сальдо торговельного балансу склало – - 18,6 млрд дол США при коефіцієнті 0,78 покриття імпорту експортом в 2009–2010 рр. показники значно покращилися: відповідно в 2009 р. – -5,7 млрд дол США і 0,87 та в 2010 р. – -9,3 млрд дол США і 0,85. Але в 2011–2013 рр. відбулося погіршення цих узагальнюючих показників: -14,2 і 0,83, -15,8 і 0,81; -13,65 і 0,82 відповідно [розраховано за даними 339].

Динаміка експортно-імпортних поставок та їх сальдо в цілому свідчать, що в Україні не було створено достатньо стимулів та засобів державного впливу для кардинальної зміни національної конкурентної стратегії на засадах інвестиційно-інноваційного оновлення виробничого потенціалу, стратегічної інноваційно спрямованої структурної перебудови економіки і на цій основі реструктуризації експорту. Дефіцитність зовнішньоторговельного балансу свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з браком конкурентоспроможного імпортозамінного

виробництва.

Інтегральну оцінку експорту України найбільш вдало характеризують коефіцієнт концентрації експорту (ККЕ) та коефіцієнт диверсифікації товарного експорту (КДТЕ). ККЕ відображає рівень концентрації (переважання) в обсязі експорту товарних складових і має значення від 0 до 1. Низький ККЕ свідчить про високу конкурентоспроможність та низьку залежність від товарних ринків, що простежується в розвинених країнах (0,1) та в країнах, що розвиваються (0,15). В Україні ККЕ коливається в межах 0,15–0,2, а в країнах з перехідною економікою до 0,35, що характерно для експортних моделей країн із низьким і середнім рівнем доходу, наявністю вагомою сировинно-ресурсної частки товарів та свідчить про переважно низьку конкурентоспроможність решти галузей економіки, про вразливість зовнішньоторгових такого типу стратегій розвитку експорту.

Коефіцієнт диверсифікації експорту відображає структуру товарного експорту та наскільки вона близька до загальносвітової структури і змінюється в межах 0–1 (максимальна відмінність). В Україні тенденції формування КДТЕ на сьогодні суттєво відрізняються від загальносвітової структури: в Україні коефіцієнт знаходиться в межах 0,5–0,6, в розвинених країнах 0,1–0,2, в країнах, що розвиваються – 0,3–0,4, з перехідною економікою – 0,5–0,6. Це свідчить про обумовленість інертного характеру розвитку національної економіки, що не схильна до самооновлення на інноваційній високотехнологічній основі [розраховано за даними 339; 460].

Угода про асоціацію з ЄС дає підстави сподіватися на зростання експорту України в країни ЄС внаслідок зняття торговельних обмежень та мит з боку ЄС та країн-партнерів щодо групи українських товарів.

Проте товаровиробникам України потрібно стандартизувати свою продукцію згідно з стандартами ЄС, підвищити її конкурентоспроможність, що дасть змогу забезпечити зростання попиту на товари України.

Одним із важливих показників рівня конкурентоспроможності експорту є частка високотехнологічних товарів з високим рівнем доданої вартості, технічної та споживчої новизни, з використанням сучасного обладнання і праці з високим рівнем освіти та кваліфікації. За даними ООН за середнім значенням частки високотехнологічного експорту (4,1%) Україна посідає 91 місце з 213 країн світу, поступаючись Іспанії, Малі, Кенії, Грузії. У провідних розвинених країнах світу цей показник варіює в межах 15–30%, а в невеликих розвинених острівних країнах складає 40–50% і більше [461].

Щодо можливостей та загроз розвитку зовнішньої торгівлі, то вони визначаються на основі оцінки ефективності зовнішньоторговельної політики України за допомогою методики ВЕФ, який щорічно розраховує глобальний індекс стимулювання торгівлі та підтверджує певний прогрес у нашій національній політиці. Розраховані позиції України в глобальному рейтингу стимулювання торгівлі за даними ВЕФ включають наступні переваги торгівлі:

- доступність і використання інформаційно-комунікаційних технологій (55 місце);

- фізичну безпеку (64 місце), на що вплинуло: витрати бізнесу на захист від криміналу (43 місце) та надійність правоохоронних послуг (101 місце);

- доступність і якість транспортної інфраструктури (69 місце), на що вплинуло: велика частка доріг з твердим покриттям (23 місце), висока якість залізничних шляхів (30 місце), розвиток морського транспорту (42 місце), якість доріг (118 місце) [459].

Суттєві недоліки (69 позицій) нівелюють зазначені переваги, бо за 42 позиціями Україна не потрапляє до перших 58 країн, а за 19-ма – навіть до першої сотні [459]. Найбільші проблеми наявні в митному регулюванні та у внутрішньому середовищі.

Проблеми та загрози розвитку економіки засвідчують, що без поглиблення модернізаційних реформ на засадах утвердження інноваційної моделі українська економіка буде розвиватися переважно під впливом зовнішніх ділових циклів і періодичних валютно-фінансових криз, що супроводжуватимуть різні зміни торговельного та платіжного балансу.

Для модернізації торговельної політики пропонується реалізація наступного переліку заходів для забезпечення сталого економічного розвитку та створення ефективної системи підвищення міжнародної конкурентоспроможності експортного виробництва, раціоналізації наявних систем правової, організаційно-економічної, науково-технічної, інфраструктурної та інших видів забезпечення експортно-імпоротної діяльності в Україні:

- утвердження інноваційної моделі розвитку економіки;
- структурно-інноваційна перебудова національної економіки;
- поглиблення торговельно-економічної інтеграції з окремими країнами-партнерами, митними та інтегральними союзами та економічними утвореннями;
- інформатизація зовнішніх економічних зв'язків України;

– ідентифікація пріоритетних галузей, що потребують державної підтримки розвитку експортної діяльності на основі відповідних селекційних критеріїв: динаміки попиту на продукцію, економічної ефективності експорту, наукомісткості продукції, ефекту розвитку суміжних галузей;

– державна підтримка та розвиток проривних, стратегічних галузей економіки, модернізація та унормування державної допомоги;

– розроблення та реалізація національної програми підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних компаній України з відповідними деталізованими планами дій;

– удосконалення фінансових засобів підтримки та регулювання діяльності експортерів (формування державних програм підтримки, запровадження добровільного страхування кредитів, торговельного страхування підприємств, експортного кредитування і страхування);

– розбудова інституційної інфраструктури сприяння експорту та активізація застосування механізмів СОТ для захисту національних економічних інтересів (маркетингових і сервісних мереж, регіональних центрів сприяння експорту);

– удосконалення митних процедур (гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄС щодо нарахування та сплати платежів, контрольних процедур, виявлення контрафактної продукції, перетину кордону культурними цінностями тощо);

– завершення реформування системи технічного регулювання та стандартизації;

– забезпечення механізму відшкодування ПДВ та попередження зловживань;

– розроблення плану превентивних заходів з метою запобігання витісненню українських товарів з ринків країн-партнерів.

З урахуванням критичної ситуації із засиллям внутрішнього ринку імпортними товарами та необхідності розробки цілеспрямованих заходів протекціоністської політики щодо вітчизняних товаровиробників важливою умовою обмежувального підходу до імпорту має бути висока виваженість та збалансованість дій. Під час світової кризи Україні було заборонено здійснювати перегляд імпорتنних тарифів у бік їх підвищення. З травня 2011 р. Україна уже має право вносити на розгляд відповідних органів СОТ із залученням зацікавлених країн-партнерів пропозиції щодо перегляду взятих зобов'язань при вступі до СОТ.

На сьогодні для раціоналізації імпортової діяльності в Україні слід активно використовувати наступні засоби державного регулювання:

- обмеження імпорту (застосування антидемпінгових і компенсаційних мит та товарних квот для захисту вітчизняних товаровиробників, перегляд умов імпорту продукції, запровадження нетарифного регулювання імпорту для обмеження доступу конкуруючої продукції, боротьба з тіньовою імпортовою діяльністю;

- лібералізація імпорту шляхом здешевлення поставок сировини, напівфабрикатів, комплектуючих для виготовлення готової продукції, що повинно сприяти експорту та підвищенню конкурентоспроможності українських товарів;

- запровадження заходів щодо диверсифікації географічної структури імпорту енергоносіїв;

- підвищення рівня прозорості та конкуренції у сфері державних закупівель.

Для обмеження імпорту слід свідомо на державному рівні використовувати також засоби прихованого протекціонізму, зокрема:

- державні закупівлі як гарантування реалізації національних товарів з одночасним зменшенням ніші для імпортової продукції;

- вимоги щодо обов'язкового використання місцевих компонентів і чинників (сировина, робоча сила, транспортні засоби тощо);

- технічні бар'єри з вимогами подання сертифікатів якості, екологічної безпеки, виконання санітарно-гігієнічних, ветеринарних і фітосанітарних норм, правил безпеки тощо;

- антидемпінгові заходи з переслідуванням постачальників іноземної продукції за заниженими цінами;

- податки й збори на ввіз чи вивіз продукції (прикордонний податок за факт перетину кордону; екологічні, фітосанітарні та інші збори; митні збори за оформлення документів).

4.2. Інвестиційно-інноваційний розвиток як основний національний пріоритет

Результати досліджень багатоаспектних проблем управління інвестиційно-інноваційною діяльністю висвітлюють у працях [70; 132; 133; 166; 167; 246; 247; 363] науковці: В. Беседін, А. Гальчинський, В. Геєць,

Ю. Гончаров, Я. Дьяченко, А. Кінах, А. Музиченко, В. Семиноженко, Л. Федулова та інші. Автори аналізують особливості інноваційних процесів в економіці України, досліджують інноваційну природу чинників забезпечення конкурентоспроможності економіки й на основі аналізу інноваційної діяльності визначають певні шляхи її активізації, окреслюють загальні контури інноваційної моделі розвитку національної економіки. В цілому більшість дослідників вважають, що сучасна цивілізація практично повністю вичерпала екстенсивні фактори розвитку й на першу сходинку підіймаються фактори інтенсивного характеру соціально-економічного зростання.

Науковці переконливо доводять, що економічно та технологічно розвинуті країни світу перейшли до принципово нового характеру розвитку економіки – інноваційного, особливостями якого є широкомасштабне впровадження у виробництво науково-технічних розробок та трансфер високопродуктивних технологій. Визначальними факторами інноваційного розвитку економіки є такі інтелектуальні ресурси, як знання та кваліфікація людини, об'єкти прав інтелектуальної власності, інформаційні технології.

Економічне зростання економічно та технологічно розвинутих країн світу, таких як США, країни ядра Європейського Союзу (ЄС–15), Японії, ряду країн Південно-Східної Азії, досягнуто на основі поширення інноваційних процесів у реальному секторі економіки. Особливо переконливо на користь інноваційного розвитку економіки та суспільства свідчать досягнення протягом короткого історичного періоду (20–30 рр.) високих темпів економічного зростання ряду країн Європи, а також країн Південно-Східної Азії, зокрема Малайзії, Південної Кореї, Сінгапуру тощо.

Інноваційна діяльність забезпечує підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності національних економік та зростання ВВП, дає змогу запровадити високі соціальні стандарти життя для населення. За світовими даними, в розвинутих країнах світу технологічні інновації забезпечують майже 50% ефективності ринкової економіки та до 80% приросту ВВП [460]. Можна стверджувати, що саме ступінь розвитку і динамізм інноваційно-інвестиційних процесів формують у сучасних умовах стратегічну основу сталого економічного розвитку. Тому основним пріоритетом економічної політики всіх розвинутих країн визначено інноваційну політику, що спрямована на створення інституціональних засад стимулювання генерації та підтримки розвитку інноваційних процесів на базі новітніх досягнень науково-технічного прогресу.

Сьогодні Україна опинилася у надзвичайно складній політико-правовій

та соціально-економічній ситуації. Якщо у вирішенні проблем політико-правового характеру серед фахівців є розбіжності, то серед більшості фахівців-економістів є розуміння необхідності утвердження інноваційної моделі розвитку України. Безумовно, активізація інноваційної діяльності неможлива поза інвестиційною складовою, яка забезпечує інноваційний розвиток належним рівнем фінансового забезпечення. Проте повільне впровадження інновацій в Україні сьогодні не відповідає завданням стратегічного курсу утвердження інноваційної моделі розвитку України, про що свідчить проаналізована нижче інвестиційно-інноваційна діяльність.

Фактичний стан інвестування вітчизняної економіки в розрізі напрямів використання капітальних інвестицій та їх структуру в 2012–2013 рр. представлено в табл. 4.6, за період 2002–2011 рр. – у Додатку Л.

Таблиця 4.6

Капітальні інвестиції за видами активів (освоєно (використано) капітальних інвестицій у факт. цінах)

Напрями використання інвестицій	2012 р.		2013 р.	
	млн грн	%	млн грн	%
Усього	293691,9	100	247891,6	100
інвестиції у матеріальні активи	285146,3	97,1	237576,8	96,0
житлові будівлі	38549	13,1	40250,4	15,5
нежитлові будівлі	56811,3	19,3	40241,5	17,9
інженерні споруди	64848,9	22,1	57689,6	22,0
машини, обладнання та інвентар	85938	29,3	75963,2	30,2
транспортні засоби	28195,5	9,6	141422,3	6,2
земля	1803,6	0,6	650,7	0,4
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	1942,9	0,7	1675,7	0,9
інші матеріальні активи	7057,1		6683,4	2,9
інвестиції у нематеріальні активи	8545,6	2,4	10314,8	4,2
програмне забезпечення та бази даних	3427,3	1,2	3314,2	1,3
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3678	1,3	5637,4	2,1

Джерело: складено за даними [339].

Дані табл. 4.6 та додатку Л засвідчують про зростання обсягів капітальних інвестицій (за виключенням 2009–2010 рр. та у 2013 р. відносно попередніх років), але є недостатніми.

Як бачимо, превалююча частка капітальних інвестицій (близько 96%) спрямовується у матеріальні активи, у т. ч. на інженерні споруди, машини,

обладання. Частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи менша 5%, хоча варто зазначити, що протягом років дослідження вона зростає з 2,4% у 2002 р. до 4,16% у 2013 р.

Аналіз обсягів капітальних інвестицій за джерелами фінансування (табл. 4.7) свідчить, що частка власних коштів підприємств та організацій є найвищою у структурі інвестицій – складає близько 60%.

Таблиця 4.7

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування

	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього	189060,6	100	259932,3	100	263727,7	100	247891,6	100,0
у т. ч. за рахунок								
коштів державного бюджету	10952,2	5,8	18394,6	7,1	16530,9	6,3	6243,5	2,5
коштів місцевих бюджетів	6367,7	3,4	8801,3	3,4	8307,7	3,2	7036,7	2,8
власних коштів підприємств та організацій	114963,6	60,8	152279,1	58,6	156149,3	59,2	157122,0	63,4
кредитів банків та інших позик	23336,2	12,3	42324,4	16,3	42526,9	16,1	36650,0	14,8
коштів іноземних інвесторів	4067,7	2,1	7196,1	2,8	5040,9	1,9	4009,5	1,6
коштів населення на будівництво власних квартир	4654,2	2,5	4470,0	1,7	3651,0	1,4	5916,2	2,4
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	16176,0	8,6	15102,9	5,8	21975,1	8,3	21770,0	8,8
інших джерел фінансування	8543,0	4,5	11363,9	4,3	9545,9	3,6	9143,7	3,7

Джерело: складено за даними [339].

Суттєво зменшилась частка капітальних інвестицій за рахунок коштів державного бюджету (з 5,8% у 2010 р. до 2,5 у 2013 р.). Відносно низькою (близько 2,0%) є частка коштів іноземних інвесторів у структурі капітальних

інвестицій, до того ж, у 2012–2013 рр. зменшувалась відносно попередніх років.

У той же час зазначимо, що реалізація інноваційної політики в несприятливому інвестиційно-підприємницькому кліматі практично неможлива. При високій конкуренції за інвестиційні ресурси частка іноземних інвестицій є не значною. Іноземні інвестиції (табл. 4.8) не в змозі вирішити проблем забезпечення соціально-економічного розвитку країни, оскільки їх обсяги є недостатніми. До того ж, вони спрямовуються у ті галузі економіки, які можуть гарантувати відносно швидкий економічний результат – банківську сферу, переробку, харчову промисловість і т. ін.

Таблиця 4.8

Прямі іноземні інвестиції в Україну (на початок року, млн дол США)

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну
2002	4555,3
2003	5471,8
2004	6794,4
2005	9047,0
2006	16890,0
2007	21607,3
2008	29542,7
2009	35616,4
2010	40053,0
2011	44806,0
2012	50333,9
2013	55296,8
2014	58156,9

Джерело: складено за даними [339].

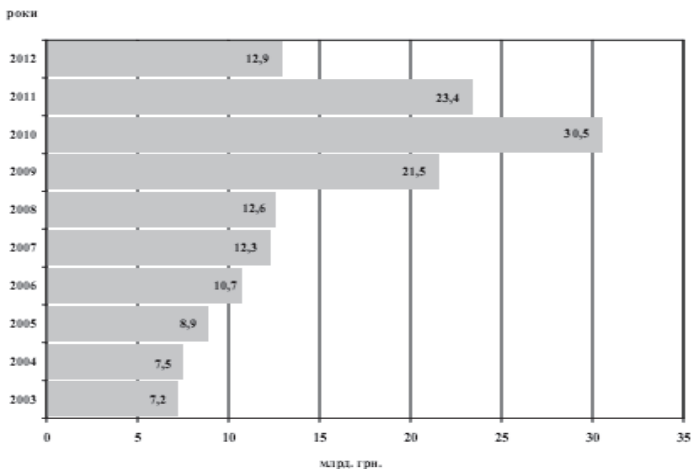
Обсяги інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності та структура їх розподілу (див. Додаток М) засвідчують, що найбільша їх частка спрямовується у промисловість, операції з нерухомістю, діяльність транспорту і зв'язку, торгівлю. Аналіз обсягів інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування (див. Додаток Н) свідчить про схожість із структурою фінансування капітальних інвестицій: частка власних коштів підприємств та організацій є найвищою у структурі інвестицій в основний капітал.

Досліджуючи взаємозв'язок між показниками питомої ваги дефіциту бюджету, інвестиційною активністю та реальним ВВП, слід зазначити, що вперше цю проблему було вивчено українським науковцем І. Чугуновим, який запропонував методіку дослідження, засновану на економетричних методах, розробив відповідні регресійно-кореляційні рівняння [379].

Проведені розрахунки свідчать, що в українських економічних реаліях обсяги ВВП та дефіцит бюджету майже не впливають на внутрішню інвестиційну активність, що, на нашу думку, пов'язано з тим, що основні обсяги інвестицій – це інвестиції за рахунок власного капіталу підприємств.

На показник інвестиційної активності негативно впливає низький рівень участі держави в інвестиційному процесі, відсутність великомасштабних інвестиційних проектів загальнодержавного масштабу.

Потрібно звернути увагу на той факт, що державні інвестиційні видатки не продукують адекватних інвестиційних імпульсів для економіки, що обумовлено: неефективністю вибору об'єктів фінансування – проектів, які продукують незначні позитивні екстерналії для господарського комплексу України; загальним несприятливим інвестиційним кліматом у країні; значними корупційними втратами бюджетних коштів через поширену практику зловживань у даній сфері (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Обсяги зловживань та неефективного використання бюджетних коштів у 2003–2012 рр.

Джерело: складено за даними: [158, с. 271].

Як вказують фахівці Рахункової палати характерними за кількістю виявлених випадків та обсягами порушень є порушення бюджетного законодавства, які можна класифікувати за такими узагальненими видами: використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав;

порушення під час здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти; недотримання встановленого порядку та термінів складання, затвердження і подання документів; порушення, пов'язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку; планування з порушенням чинного законодавства; використання коштів державного бюджету з порушенням чинного законодавства; нецільове використання коштів державного бюджету, передбачених на виконання державних програм; втрати внаслідок прийняття незаконних управлінських рішень; відволікання коштів державного бюджету у дебіторську заборгованість [158, с. 271].

Найбільш характерними видами неефективного управління і використання державних коштів були: втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень; неефективне управління коштами через недоліки в плануванні; неефективне управління коштами шляхом тривалого їх утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів; неефективне використання коштів через відсутність обґрунтованого прогнозування і планування; неефективне використання коштів іноземних цільових позик та коштів, пов'язаних з обслуговуванням цих позик; неефективне використання коштів на придбання основних фондів (обладнання), оплату послуг з оренди приміщень, утримання автотранспорту та неефективне використання державного майна.

Відповідно, ключовим завданням і обов'язком держави є усунення цих проблем та залучення даних коштів до інвестиційних процесів, що так необхідні для вирішення соціально-економічних проблем, які постали перед державою.

Інвестиційну політику України доцільно формувати з урахуванням наступних складових, зокрема: офшорної політики, політики в сфері створення належного інвестиційного клімату; створення стимулюючих умов й для населення, які б мотивували громадян вкладати свої заощадження у фінансові інститути на взаємовигідній з державою основі. У свою чергу, активний вплив держави на процеси інвестування є необхідною умовою забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й пожвавлення інвестиційної діяльності, що дозволяє забезпечити стабільний розвиток соціально-економічної системи в цілому та в інтересах усього суспільства.

Говорячи про джерела фінансування економічного розвитку не слід забувати про альтернативні ресурси, йдеться про те, що нині влада повинна активно розглядати й внутрішні можливості залучення коштів. Основними з

них є готівкові заощадження населення, валютні активи банків та тіньовий капітал.

Одним із напрямів аналізу інноваційних можливостей України є співставлення, оцінювання інноваційно-активних промислових підприємств за видами економічної діяльності, кількість яких наведено у табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Кількість інноваційно активних промислових підприємств за видами економічної діяльності

Рік	Промисловість		Добувна промисловість		Переробна промисловість		Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	
	од	% до загальної кількості	од	% до загальної кількості	од	% до загальної кількості	од	% до загальної кількості
2003	1496	15,1	22	4,2	1144	17,0	30	3,2
2004	1359	13,7	34	6,3	1294	15,4	31	3,1
2005	1193	11,9	29	5,4	1132	13,3	32	3,2
2006	1118	11,2	26	4,8	1058	12,4	34	3,6
2007	1472	14,2	33	5,9	1379	15,7	60	6,1
2008	1397	13,0	36	5,9	1305	14,3	56	5,8
2009	1411	12,8	35	5,5	1316	14,0	60	6,1
2010	1462	13,8	40	6,5	1349	15,0	73	7,5
2011	1679	16,2	53	8,6	1499	17,1	127	13,2
2012	1758	17,4	46	7,5	1581	18,0	131	13,6

Джерело: складено за даними [339].

Дані табл. 4.9 свідчать про те, що кількість інноваційно активних підприємств зменшилась з 1496 у 2003 р. до 1397 у 2008 р., проте до 2012 р. відбулося поступове збільшення їх кількості до 1758 за досліджуваними видами економічної діяльності. Найбільш позитивну динаміку спостерігаємо щодо зростання кількості інноваційно активних підприємств у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води. Особливу увагу в даних табл. 4.9 потрібно звернути на питому вагу інноваційно активних промислових підприємств у загальній кількості підприємств певного виду діяльності. Протягом усіх років дослідження частка інноваційно активних підприємств за усіма видами економічної діяльності є низькою.

Важливо проаналізувати обсяг наукових та науково-технічних робіт (НТР) в розрізі виконання фундаментальних і прикладних досліджень, розробок, надання науково-технічних послуг (відображено в табл. 4.10).

Питома вага розробок у загальному обсязі наукових та НТР за роки

дослідження найвища (в середньому на рівні 50%). Варто зазначити, що при зростанні обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт із 2496,8 млн грн у 2002 р. до 11781,1 у 2013 р., (зростання у 4,7 рази) їх питома вага у ВВП за досліджуваній період зменшилась із 1,11% до 0,81%, що є значно нижчим від науково обгрунтованої його величини – не менш ніж 1,7% ВВП.

Таблиця 4.10

Обсяг наукових та НТР за видами робіт

Рік	Усього, млн грн	у т. ч., млн грн				Питома вага виконаних наукових і НТР у ВВП, %
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79
2012	11252,7	2621,9	2057,7	5369,9	1203,2	0,80
2013	11781,1	2695,5	2057,8	5772,8	1225,1	0,81

Джерело: складено за даними [339].

Аналізуючи обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт за період з 2002 по 2012 рр. у розрізі джерел фінансування, варто зазначити, що основним його джерелом є кошти держбюджету (обсяги фінансування на рівні 30%–40%), кошти вітчизняних замовників (в середньому, на рівні 30%), кошти замовників іноземних держав (на рівні 20%), решта – власні кошти та інші джерела фінансування [розраховано за даними 339].

Обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у 2013 р. (табл. 4.11) за рахунок державного бюджету зменшився порівняно з 2012 р. на 4% і становив 4762,1 млн грн; обсяг коштів організацій підприємницького сектору зменшився на 10,3%, державного сектору – на 13,2% (відповідно 1975,9 млн грн і 326,0 млн грн). При цьому обсяг власних коштів збільшився на 24,2% (1466,6 млн грн); коштів іноземних джерел – на 12% (2411,5 млн грн).

Питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77%, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету – 0,33%. За даними Євростату, у 2012 р. середній рівень обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС–27

у ВВП становив 2,06%. Більшою частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,55%, Швеції – 3,41%, Данії – 2,99%, Німеччині – 2,92%, Австрії – 2,84%, Словенії – 2,80%, Франції – 2,26%, Бельгії – 2,24%, Естонії – 2,18% та Нідерландах – 2,16%; найменшою – у Румунії, Кіпрі, Болгарії, Латвії (від 0,42% до 0,66%) [339; 451].

Таблиця 4.11

**Розподіл загального обсягу фінансування наукових та НТР у 2013 р.
за джерелами, %**

Джерело фінансування	%
1. Бюджетні кошти	43,1
2. Кошти іноземних джерел	27,1
3. Власні кошти	13,2
4. Кошти вітчизняних замовників, з яких:	20,7
кошти організацій державного сектору	2,9
кошти організацій сектору вищої освіти	0,03
кошти організацій підприємницького сектору	17,8
кошти приватних некомерційних організацій	0,01
5. Кошти інших джерел	1,3

Джерело: складено за даними [339].

Загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у 2013 р., зменшився на 0,6% і становив 11781,1 млн грн, у т. ч. обсяг науково-дослідних робіт – на 2,9% (4783,2 млн грн), обсяг науково-технічних послуг – на 3,3% (1225,1 млн грн). Разом з тим обсяг науково-технічних розробок збільшився на 2,1% і становив 5772,8 млн грн. Питома вага загального обсягу наукових та науково-технічних робіт у ВВП становила 0,81%.

Кількість робіт, що виконувались науковими організаціями України протягом 2013 р. (табл. 4.12), зменшилась на 10% і становила 47,9 тис, з яких майже дві третини упроваджено у виробництво або мали інші форми широкого застосування. Із загальної кількості робіт 11,8% спрямовано на створення нових видів виробів, 36,8% яких – нові види техніки; 10,5% – на створення нових технологій, 44,8% яких – ресурсозберігаючі; 2,5% – на створення нових видів матеріалів; 1,6% – нових сортів рослин, порід тварин, а також 15,8% – зі створення нових методів і теорій, майже половина яких були використані в подальшій роботі. У розрахунку на 1000 працівників середньооблікової кількості виконавців наукових досліджень і розробок загальна кількість виконуваних протягом звітного року наукових робіт становила 451 од проти 480 од – у 2012 р. і 448 – у 2011 р.

Таблиця 4.12

Кількість виконуваних наукових та НТР за напрямками (одиниць)

	Загальна кількість		З неї упроваджено	
	2012 р.	2013 р.	2012 р.	2013 р.
Усього	53190	47875	38143	30646
у т.ч. зі створення				
нових видів виробів	6397	5645	4625	3774
з них нових видів техніки	2103	2079	1426	1342
нових видів технологій	5012	5008	3438	3341
з них ресурсозберігаючих	2349	2242	1652	1548
нових видів матеріалів	1342	1171	795	606
нових сортів рослин, порід тварин	515	745	153	396
нових методів, теорій	7682	7570	3820	3749
інших	32242	27736	25312	18780

Джерело: складено за даними [339].

Наведені дані свідчать, що фактично інноваційна сфера в Україні знаходиться в занепаді. За таких умов важко розраховувати на те, що інновації в найближчі роки стануть потужним локомотивом соціально-економічного зростання.

Також важливим є аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності, де частка коштів держави складає в останні роки 1–2% від загального обсягу фінансування (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Рік	Загальна сума витрат	в т. ч. за рахунок коштів			
		власних	з державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
млн грн					
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3

Джерело: складено за даними [339].

Частка коштів, виділених із державного бюджету на фінансування інноваційної діяльності в 2012 р. склала лише 1,95% у загальному обсязі фінансування; власні кошти суб'єктів господарювання – 63,9%).

У той же час на основі фактичних даних варто проаналізувати обсяги впровадження нових технологічних процесів, освоєння виробництва інноваційних видів продукції, її частки в обсязі реалізованої промислової продукції (див. табл. 4.14).

Переважна більшість підприємств зосереджують свою новаторську діяльність на придбанні засобів виробництва, технологічній підготовці виробництва, маркетингу та рекламі, при цьому на тлі загального зростання впровадження нових технологічних процесів на українських підприємствах відбувається зменшення частки обсягів реалізації інноваційних товарів.

Якщо порівняти дані табл. 4.9 – кількість промислових підприємств та дані табл. 4.14 щодо впровадження інновацій промисловими підприємствами, наприклад, у 2012 р., то бачимо:

- лише кожне 5-те підприємство впровадило новий технологічний процес (в середньому – 0,22) та лише кожне 19-те підприємство – один маловідходний, ресурсозберігаючий процес (в середньому 0,055);

- освоєно виробництво в середньому 0,337 видів інноваційної продукції одним підприємством;

- у середньому на 11 підприємств освоєно лише один новий вид техніки.

І це при тому, що питома вага реалізованої інноваційної продукції інноваційно-активними підприємствами в обсязі промислової продукції низька та, до того ж, в останні роки ще зменшилась. За таких результатів освоєння в Україні постіндустріальних технологій, у т. ч. 6-го й 7-го технологічних укладів, залишиться проблемою багатьох десятиліть.

У цілому, розглядаючи якісні й кількісні характеристики науково-дослідної діяльності в Україні, загальну ситуацію у цій сфері можна оцінити як критичну тому, що існуючого рівня інноваційної активності недостатньо для того, щоб стати на шлях інноваційного розвитку. Процеси руйнування і деградації галузі науки й наукового обслуговування «погрожують» набутти необоротного характеру на тривалий період часу.

Таблиця 4.14

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Види впровадження												
Впроваджено нових технологічних процесів, всього	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647	1893	2043	2510	2188	1576
у т. ч. маловідходні, ресурсозберігаючі процеси	430	606	645	690	424	634	680	753	479	517	554	502
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	22847	7416	3978	3152	2408	2526	2446	2685	2408	3238	3403	3138
з них нові види техніки, найменувань	520	710	769	657	786	881	758	641	663	897	942	809
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	7,0	5,6	5,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8	3,8	3,3	3,3
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5	12,8	13,6	13,6

Джерело: складено за даними [339].

Незважаючи на те, що в Україні спостерігається скорочення чисельності науковців та наукових організацій (табл. 4.15), які виконують наукові дослідження і розробки, країна все ж таки залишається серед лідерів за показником кількості наукових кадрів, зайнятих у реальній економіці.

Таблиця 4.15

Наукові кадри та кількість організацій

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	77763
2009	1340	92403	13866	81169
2010	1303	89534	14418	84000
2011	1255	84969	14895	84979
2012	1208	82032	15592	88057
2013	1143	77853	16450	90113

Джерело: складено за даними [339].

Таким чином, наявність в Україні потужної наукової бази – найважливіша умова для розвитку та підтримки на високому рівні інноваційної здатності нації, необхідна умова для забезпечення стійкого розвитку, включення України в інтеграційні науково-технічні процеси.

Потужними науково-технологічними центрами України є Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інститут ядерних досліджень України, Інститут монокристалів та інші, які мають великий досвід у розробці та впровадженні нових інноваційних технологій.

Потужний науково-технічний потенціал у сфері систем управління ракетними комплексами й космічними апаратами різного призначення є основою створення конкурентоспроможної продукції для реалізації на світовому ринку. Так, були здійснені поставки в Російську Федерацію систем управління для ракет-носіїв «Протон», «Союз» (ВО «Комунар», м. Харків), «Космос» (ВО «Київський радіозавод»), для станції «Мир» і створюваної Міжнародної космічної станції (АТ «Хартрон», ВО «Київський радіозавод», ВО «Київприлад» та ін.); для космічних апаратів різного класу (ВО «Моноліт», АТ «Хартрон», м. Харків, ВО «Київприлад», АТ «Чернігівський

радіоприладний завод»). Силами українських підприємств була здійснена модернізація і поставка в Російську Федерацію наземного стартового та технологічного устаткування для ракетно-космічних комплексів (ВО «Азовмаш», ВО «Краматорський машинобудівний завод» та ін.).

Україна брала участь у реалізації міжнародних програм «Місяць», «Венера», «Марс», «Космос», «Інтеркосмос»; у міжнародній програмі «Вега»; у міжнародних проєктах «Фобос» по розробці астрофізичної космічної обсерваторії «Астрон»; у програмі «Астероїд» (вивчення наслідків «бомбардування» Юпітера уламками комети, що розпалася).

Україна разом із Норвегією, Росією і Сполученими Штатами Америки була учасником реалізації багатостороннього проєкту «Морський старт», в рамках якого вперше реалізовано ідею використання морської платформи для здійснення комерційних космічних запусків з екваторіальної зони. Головною перевагою плавучого космодрому є можливість його розміщення безпосередньо на екваторі, що дозволяє максимально використати ефект обертання Землі та з меншими витратами виводити вантажі на орбіту.

Наша держава – одна з країн світу, разом зі США, Німеччиною, Росією, Францією та Великою Британією, що має практично замкнуті цикли проєктування і виробництва авіаційної техніки. На сьогодні вітчизняна авіапромисловість є однією з базових галузей економіки, що нараховує 39 підприємств різних форм власності й призначення, які впроваджують нові види продукції, модифікують уже існуючу, розробляють принципово нові зразки в цій галузі промисловості. Лідерами авіабудівної промисловості України є Авіаційний науково-технічний комплекс «Антонов», Київський державний авіаційний завод «АВІАНТ», Харківське державне авіаційне виробниче підприємство, Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» ім. А.Г. Івченка, АТ «Мотор-Січ», Дніпропетровський «Южмаш».

Україна також володіє значною кількістю розробок у сфері високих технологій, що дозволяє їй бути рівною країнам Заходу у виробництві озброєнь. В останні роки Україні вдалося домогтися певних успіхів в експорті зброї і вона входить у десятку провідних світових держав з експорту озброєння. На ринку озброєння Україна випускає легку бронетехніку, радіоелектроніку, зокрема, системи радіолокації і системи пасивної радіоелектронної розвідки, високоточні засоби ураження, які створює конструкторське бюро «Промінь». Бойові машини Т-84В «Оплот» можуть скласти конкуренцію російським танкам Т-90 на ринку озброєння.

Держава має одні з найбільших у Європі потужності з виробництва турбін – газових, парових, гідравлічних тощо. Вони працюють на електростанціях, в авіадвигунах, морських суднах, на газоперекачувальних станціях як в Україні, так і в Росії. Вітчизняні турбінні заводи – Сумське НВО ім. Фрунзе, Миколаївська «Зоря», Запорізький «Мотор-Січ» та Харківський «Турбоатом», який випускає турбіни для енергетичних установок, мають унікальний науково-технічний потенціал, можуть успішно конкурувати із своєю продукцією на зовнішніх ринках.

Для підвищення конкурентоспроможності національної економіки, для подальшого розвитку в глобальному середовищі не як сировинного експортера, а як виробника високотехнологічної та наукомісткої продукції, забезпечення гідного статусу України в світовому економічному просторі слід сформувати дієву систему державного управління потужним потенціалом.

Гальмує розвиток інноваційної діяльності відсутність дієвого захисту інтелектуальної власності. Україну віднесено до числа найбільших порушників авторських прав [157]. Найбільш інформативну оцінку стану інноваційного розвитку національної економіки щодо головних факторів, які його визначають, дає індикатор Європейського інноваційного табло (ЄІТ). Індекс ЄІТ визначається на основі п'яти груп індикаторів: «рушійні сили інновацій», «створення нових знань», «інновації й підприємництво», «індикатори використання інновацій», «інтелектуальна власність». За рівнем інновативності Україна, згідно індексу ЄІТ, перебуває в останній четвертій групі з індексом 0,23. До даної групи також входять: Росія – 0,23, Латвія – 0,22, Хорватія і Греція – 0,20, Румунія – 0,16. Відстає Україна від країн-лідерів за рівнем інновативності майже у 3 рази, (рівень інновативності Швеції характеризується індексом 0,68) [47, с. 201].

На практиці принципи державної інноваційної політики до останнього часу залишаються більшою мірою деклараціями, ніж реальною практикою. Держава не стала каталізатором інноваційного процесу й надійним помічником для суб'єктів інноваційної діяльності. Не створена економічна модель інноваційної діяльності, яка б базувалася на чітких економічних критеріях високої ефективності на всіх етапах інноваційної системи (від фундаментальних досліджень та розробок до розвитку виробництв).

Недостатня стабільність економічного середовища для інноваційного прориву. Тут варто відмітити, що всі країни, які обирали інноваційний шлях розвитку, попередньо формували потужну економічну базу, часто, за рахунок

виробництва, заснованому на придбанні патентів у інших країн. Модель розвитку, апробована після Другої світової війни Японією, а згодом іншими державами Південно-Східної Азії, показала, що навіть за відсутності власної наукової бази, спираючись на новітні зарубіжні технології, здобуваючи патенти й ліцензії, можна забезпечити 10–20% щорічного приросту промислового виробництва [451].

На сьогодні переважна більшість країн світу (у т. ч. з високим рівнем показників економічного розвитку (Японія, Тайвань, Південна Корея та ін. – так звані «азійські тигри») є інноваційними нетто-імпортерами. Вони купують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, маючи власний навіть більш ефективний порівняно з нетто-експортерами (США, Німеччина та деякі інші найбільш технологічно розвинуті країни – члени ОЕСР) механізм регуляторного супроводу інновацій відповідно до національних звичок і традицій [39, с. 67].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що конкурентоспроможність економіки на основі інновацій формується на тих територіях, де сконцентрований відповідний інтелектуальний та професійний потенціал і наявна гнучка ефективна система зв'язків між учасниками інноваційного процесу, що охоплюють весь цикл від зародження та продукування інновацій до виробництва нових конкурентоспроможних товарів та послуг.

У сучасних умовах філософією інвестування має стати забезпечення оптимального використання ресурсів, які знаходяться у розпорядженні держави за максимальної уваги до пріоритетів державної соціально-економічної політики.

У розвинутих країнах сприятливі організаційно-економічні умови для використання і комерціалізації інновацій створюються завдяки формуванню інноваційних систем мережевого типу. Використання переваг нових організаційних форм стає можливим завдяки виникненню на регіональному рівні відповідних кластерів.

Проте організація інноваційної діяльності, заснована на кластерах, не досягла в Україні належного рівня. За рівнем кластеризації національної економіки у 2009–2013 рр. Україна перебувала на позиціях у дев'ятій десятці серед країн світу, охоплених дослідженням ВЕФ. За методикою цього дослідження, рівень розвитку бізнес-кластерів було оцінено в Україні в середньому в 3,3 бали (за семибальною шкалою) [459]. Для порівняння, найкращий показник кластеризації економіки має Тайвань (5,6 балів, що

приблизно в 1,7 разів вище, ніж в Україні) [157].

Для забезпечення прискореного використання новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності продукції і послуг розвинуті країни світу використовують венчурну індустрію. Тому зарубіжний досвід організації підприємницьких структур венчурного капіталу є надзвичайно актуальним і дуже важливим для розвитку інвестиційно-інноваційного ринку й структурної перебудови економіки України.

Венчурна діяльність, яка поєднує два види підприємництва: фінансове та інноваційне – це ризикова діяльність, у процесі якої створюються і впроваджуються у виробництво нові товари, технології, послуги. Венчурні фірми – це здебільшого малі підприємства в новітніх галузях виробництва (електроніка, біохімія, біоінженерія, виробництво споживчих товарів), які швидко прогресують і в яких відбувається інтенсивна зміна поколінь продуктів і технологій, пов'язаних з базисними інноваціями. Малі венчурні підприємства спеціалізуються у сферах наукових досліджень, розробок, упровадження інновацій, організація яких пов'язана з підвищеним ризиком.

Позитивними наслідками венчурної діяльності є:

- переорієнтація індустріального шляху розвитку економіки на інноваційний;
- стимулювання великих виробничих структур до впровадження і використання новітніх технологій;
- активний розвиток фондового ринку;
- призупинення відтоку висококваліфікованих спеціалістів і талановитих учених за кордон та ін.

Венчурна діяльність в Україні здійснюється на основі венчурних фондів, які активніше почали створюватися в Україні після прийняття Верховною Радою України Закону «Про інститути спільного інвестування» [293]. Згідно українського законодавства, венчурний фонд відноситься до інвестиційних фондів закритого типу. Структура його активів формується без значних обмежень, вкладниками можуть бути як юридичні особи, так і фізичні. Венчурним фондам раніше було заборонено залучати кошти фізичних осіб, що значно обмежувало можливості інститутів спільного інвестування (ІСІ). Проте завдяки внесеним змінам у закон, дане обмеження було знято. За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу, кількість зареєстрованих ІСІ в розрахунку на одну компанію з управління активами (КУА) в Україні зменшується, у 2009 р. – із 409 до 380 (-29 компаній, -7,1%), у 2010 р. – із 380

до 339 (-41 компанія, -10,8%). Проте поступове відновлення фондового ринку після основної «хвилі» кризи, зрештою, сприяло збільшенню числа учасників ринку інвестиційних фондів, у 2010 р. їх кількість зросла із 1202 до 1226 (+24 фонди, +2%). Створення нових фондів супроводжувалося ліквідацією існуючих. Частка венчурних активів у ВВП у 2010 р. склала 9,07% [362].

Для забезпечення ефективного використання науково-технологічного й інтелектуального потенціалу України шляхом розвитку венчурного підприємництва й стимулювання виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної продукції першочергово необхідно вжити таких заходів:

1. Розробити Концепцію розвитку національної венчурної індустрії, згідно якої головними суб'єктами здійснення державної політики у сфері венчурного капіталу мають бути Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України та Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, які повинні значну увагу приділяти формуванню та забезпеченню реалізації єдиної державної політики щодо розвитку венчурного підприємництва, ринку цінних паперів та їх похідних, обігу акцій на вторинному ринку та сприяти адаптації національного фондового ринку до міжнародних стандартів.

2. Переглянути та запровадити схеми податкового стимулювання інноваційної діяльності, надання пільг в оподаткуванні лише тим венчурним фондам, які здійснюють фінансування проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам та стратегії інноваційного розвитку держави; формування сприятливої державної політики венчурного фінансування.

3. Запровадити фінансові стимули для інвестування до венчурних фондів, малих і середніх інноваційних підприємств шляхом:

- зниження державою венчурних ризиків приватних інвесторів, у т. ч. шляхом державних гарантій за кредитами венчурним фондам або новим малим компаніям та сприяння диверсифікації капіталів приватних венчурних фондів шляхом участі державного венчурного фонду в спеціально відібраних проектах;

- розробки й упровадження механізму державного страхування кредитів, що надаються ринковими фінансово-кредитними установами під реалізацію інноваційних проектів.

4. Врегулювання системи захисту інтелектуальної власності українських дослідників та підприємців, у т. ч. шляхом державної підтримки міжнародних

патентів з найбільш перспективних розробок та впровадження ефективнішого захисту наукової інтелектуальної власності від порушень.

5. Створення необхідних умов для розвитку неформального венчурного фінансування, досить важливого на ранніх стадіях розвитку фірм, що вимагає змін цивільного законодавства щодо закріплення прав власності бізнес-ангелів у венчурних проектах. Країни, які мають досвід створення мереж бізнес-ангелів, стимулюють збільшення інвестицій шляхом забезпечення ретельної перевірки проектів та організації зустрічі сторін.

6. Розвиток венчурної та інноваційної інфраструктури, важливими елементами якої є технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферту технологій та, звичайно, венчурні фонди; проведення інноваційних конкурсів, експертних рад, венчурних ярмарків національного та регіонального рівня. Необхідним є поєднання усіх елементів інноваційної інфраструктури в інформаційну мережу, що дозволить взаємодіяти бізнесу й капіталу, авторам проектів з потенційними інвесторами та сприятиме встановленню між ними партнерських відносин, одержанню всебічної інформації про останні тенденції та перспективи венчурної індустрії, демонстрації можливостей інноваційного бізнесу. Це вимагає створення мережі регіональних інноваційних центрів та виконання ними інформативної функції з регіональної підтримки та інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності. Обов'язковою є державна підтримка створення віртуальних інноваційних бізнес-інкубаторів і баз даних щодо ведення інноваційної підприємницької діяльності на базі Інтернет.

7. З метою збільшення частки й обсягів залучення венчурних інвестицій у вітчизняні інноваційні компанії необхідним є створення системи коучинг-центрів з венчурного підприємництва. Їх завданням є підготовка фахівців з венчурного підприємництва та забезпечення високого рівня формальних і неформальних зв'язків представників венчурної індустрії. Ця система сприятиме виникненню нових фінансових інститутів і підтримуючої інфраструктури на загальнодержавному та регіональному рівнях. Потрібна підготовка кваліфікованих фахівців, що володіють системами відбору проектів для венчурного фонду, оскільки науково-технічні ризики є характерною рисою венчурного бізнесу. Тільки близько 1% проектів, які одержує на розгляд венчурний капіталіст, доходять до стадії фінансування. Для цього необхідно збільшити держзамовлення на підготовку та перекваліфікацію кадрів для інноваційної діяльності державними закладами освіти та налагодити й

відпрацювати механізми стажування студентів з інноваційного менеджменту в провідних університетах розвинених країн світу.

Роль державної підтримки розвитку венчурного бізнесу для збільшення випуску високотехнологічної та інноваційної продукції, а також механізми розвитку державно-приватного партнерства широко досліджують фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (в т. ч у рамках регіональних філій), про що свідчать оприлюднені аналітичні записки[‡].

Висока ефективність ДПП як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох країн світу. За останні роки питання запровадження інституту державно-приватного партнерства стало одним із головних пріоритетів урядових стратегічних програм розвитку, індикатором успішної взаємодії бізнесу та структур державної влади, альтернативним способом відновлення та модернізації національної економіки.

Широке запровадження ДПП було передбачено Програмою економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [153]. Розвиток ДПП для залучення інвестицій визначено одним із основних напрямів реалізації Стратегії розвитку інноваційної діяльності в Україні [344] та національних проектів.

За даними Світового банку щодо проектів ДПП у сфері інфраструктури в Україні протягом 1992–2011 рр. було реалізовано 25 проектів, у які інвестовано 12 млн дол США, з них: близько 11,5 млн дол США – у сферу телекомунікацій (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

Проекти ДПП у сфері інфраструктури в Україні в 1992–2011 рр.

Сфера реалізації проекту	Кількість проектів, одиниць	Обсяг інвестицій, млн дол США
Енергетика	12	225
Телекомунікації	10	11416
Транспорт	1	130
Водопостачання та каналізація	2	202
Всього	25	11973

Джерело: складено за даними [458].

[‡] Архієреєв С., Попадинець О. Роль державної підтримки розвитку венчурного бізнесу для збільшення випуску високотехнологічної та інноваційної продукції. Національний інститут стратегічних досліджень. Регіональний філіал у м. Харкові. Сгорова О. Щодо державної допомоги діяльності технопарків в Україні. Аналітична записка від 22.12.2011 р. Національний інститут стратегічних досліджень. Регіональна філія в м. Ужгород. Павлюк А., Ляпін Д. Щодо розвитку державно-приватного партнерства, як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень, травень 2012 р. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>

До складу проектів ДПП, згідно з методологією Світового банку, включено проекти, що реалізуються на основі договорів управління, оренди, концесії, продажу активів. При цьому проект вважається ДПП, якщо участь приватного партнера в його реалізації становить не менше 25%, а в проекті продажу активів – хоча б 5% акцій належать приватним власникам [262; 458].

Такий підхід до розуміння ДПП не відповідає вимогам українського законодавства, згідно якого, зокрема, об'єкти ДПП не можуть бути приватизовані протягом усього строку дії угоди, об'єктами ДПП не можуть бути об'єкти, відносно яких прийнято рішення про приватизацію. Таким чином, наведені дані моніторингу Світового банку не можна вважати ілюстрацією реального стану розвитку ДПП в Україні. Між тим, офіційна систематизована інформація щодо ДПП в Україні відсутня.

Загалом слід констатувати, що практичне застосування ДПП не набуло достатнього розвитку в Україні. Приклади успішних інвестиційних проектів на принципах ДПП важко знайти.

Після прийняття Закону «Про Державно-приватне партнерство» [285] органи влади регіонального та місцевого рівня активізували роботу щодо формування організаційних засад розвитку ДПП: розробляються та приймаються місцеві програми розвитку ДПП, формуються бази інвестиційних проектів. Певну роботу щодо інформаційно-методичної підтримки ДПП в Україні проводять громадські організації у взаємодії з органами влади та за фінансової і організаційної підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Зокрема, вони організують навчально-методичні семінари, розповсюджують інформаційно-аналітичні та методичні матеріали щодо підготовки проектів ДПП тощо.

Найпоширенішою формою ДПП є концесійні договори. Створена в Україні законодавча база в цілому забезпечує регламентування та регулювання концесійної діяльності. За оцінками європейських експертів, Закон України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» [294] є одним з найкращих в Європі у цій сфері. Проте на сьогодні в Україні немає успішно реалізованого концесійного договору в сфері автомобільних шляхів. Оформлені договори концесії на будівництво автомобільних доріг: «Львів–Краковець» [192] та «Львів–Броди» [296] внаслідок фактичного невиконання умов концесійних договорів в судовому порядку були розірвані. Невідповідність умов концесійного договору умовам національного законодавства внаслідок змін у національному законодавстві про концесії та

невиконання умов договору концесії стали причиною розірвання договору концесії «Львів–Краковець»; неспроможність приватного партнера виконати свої концесійні зобов'язання – причиною розірвання договору концесії «Львів–Броди».

Водночас потенційні можливості для запровадження концесійних проектів ДПП у сфері автомобільних доріг є доволі значними. За даними Державної служби автомобільних доріг України (Укравтодор), забезпеченість автомобільними дорогами з твердим покриттям становить 280 км на 1000 км² території (це в декілька разів менше, ніж у розвинених європейських країнах), 90% доріг давно потребують ремонту. За розрахунками Укравтодору, у найближчі роки необхідно збудувати понад 4,5 тис км автомобільних доріг, орієнтовна вартість цих робіт – 31,5 млрд дол США. Таких коштів у державному бюджеті України немає [262].

При доволі значних потенційних можливостях для запровадження концесійних проектів ДПП у сфері автомобільних доріг інвестиційні пропозиції щодо будівництва автошляхів, які розміщено на офіційному сайті Укравтодору, скоріше виконують функцію інформації про наміри. Укравтодором на рівні технічної тендерної документації розроблено два проекти: «Київ–Харків–Довжанський» та «Одеса–Рені». Проте тендерний конкурс за цими проектами не оголошено через непогодження аргументації Міністерством інфраструктури України щодо гарантування державою необхідного завантаження концесійних автошляхів для покриття платою проїзду вартості будівництва та експлуатації автомобільної дороги, що призводить до ризиків для державного бюджету. Інші моделі відшкодування повної чи часткової вартості концесіонеру не опрацьовувалися.

Великий потенціал для розвитку концесійних відносин має сфера ЖКГ для модернізації та відновлення житлового фонду та житлово-комунальної інфраструктури, підвищення енергоефективності будівель, зменшення обсягів споживання природного газу підприємствами комунальної енергетики, поліпшення якості питної води тощо. Зокрема, щодо запровадження окремих проектів ДПП у 2011 р. ТОВ «ДТЕК» (Донбаська паливно-енергетична компанія) перемогла в конкурсі з концесії підприємств «Свердловантрацит» і «Ровенькиантрацит». Запланований обсяг капітальних інвестицій в «Ровенькиантрацит» в 2012–2016 рр. становить майже 3 млрд грн, «Свердловантрацит» – 2,7 млрд грн [229].

Невдалою була спроба запровадити ДПП на основі угоди про розподіл

продукції щодо видобування вуглеводнів на континентальному шельфі Чорного моря. Реалізація проекту згідно підписаної угоди між Україною та компанією «Венко Інтернешнл Лімітед» (США) 19 жовтня 2007 р. про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах Прикерченської ділянки надр континентального шельфу Чорного моря так і розпочалася [271].

За результатами дослідження фахівців Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, на кінець червня 2013 р. в Україні у рамках ДПП розпочата реалізація 160 проектів. Вони реалізуються, зокрема, у таких сферах господарської діяльності:

- 71 проект у сфері водопостачання (44,4% від укладених угод);
- 32 проекти у виробництві, транспортуванні і постачанні тепла (20,0% від укладених угод);
- 16 проектів у сфері будівництва та експлуатації транспортної інфраструктури (в т. ч. морських і річкових портів) (10,0% від укладених угод);
- 9 проектів у сфері туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту (5,6% від укладених угод);
- 8 проектів у галузі геологорозвідки та видобування корисних копалин (5,0% від укладених угод);
- 7 проектів направлені на оброблення відходів (4,4% від укладених угод);
- 3 проекти у сфері охорони здоров'я (1,9% від укладених угод);
- 3 проекти у сфері енергетики (1,9% від укладених угод).

Найпоширенішою формою співробітництва між державним та приватним секторами сьогодні залишається концесія. На цих умовах у 2013 р. в Україні укладено 77 договорів, в основному у сфері надання житлово-комунальних послуг, таких як забезпечення водопостачання жителів селищ (61 договір), виробництва та постачання тепла й електроенергії, забезпечення послуг зі збору та вивозу сміття, надання послуг у житлово-експлуатаційній сфері [236].

Аналізуючи сфери застосування публічно-приватного партнерства в окремих країнах, зазначимо, що у процесі відбору та підготовки проектів публічно-приватного партнерства органи державної влади повинні звертати увагу на ті сектори економіки, в яких така взаємодія може виявитись найбільш успішною і доцільною. Зокрема: Велика Британія зосередила проекти ДПП на об'єктах інфраструктури у сфері освіти та охорони здоров'я, на оборонних об'єктах і в сфері автомобільних доріг; Канада значну кількість проектів ДПП

виконує в таких сферах, як енергетика, транспорт, захист навколишнього середовища, водні ресурси, водопостачання та водовідведення, рекреаційні об'єкти, інформаційні технології, охорона здоров'я, освіта; Австралія пріоритетними напрямками для ДПП визначила транспорт і системи життєзабезпечення міст; Нідерланди застосовують механізм ДПП в громадському житловому секторі та системах життєзабезпечення міст; США переважно виконують проекти ДПП, які об'єднують природоохоронну діяльність, життєзабезпечення сільських населених пунктів [262]. Існує значний досвід реалізації проектів ДПП у сферах водопостачання та водовідведення, управління твердими побутовими відходами, екотуризму та рекреаційній галузі.

Таким чином, враховуючи світовий досвід для забезпечення ефективного запровадження механізму ДПП в Україні доцільно зосередитись на реалізації проектів ДПП у кількох ключових сферах на договірних засадах (водопостачання та водовідведення, у сфері надання житлово-комунальних послуг, у сфері автомобільних доріг).

Успішний розвиток ДПП як механізму активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій у стратегічно важливі для держави сфери можливий лише за умови забезпечення балансу інтересів держави й приватного інвестора. Правова форма здійснення ДПП повинна забезпечити для інвестора привабливість, безпеку вкладення коштів у державну власність і реалізувати основну мету проекту, тобто розвивати ту сферу, яка стратегічно важлива для держави. Для цього держава повинна сприймати приватного інвестора як рівноправного партнера. Вимагаючи від нього виконання передбачених угодою зобов'язань, держава має зі свого боку гарантувати виконання власних зобов'язань в повному обсязі.

У той же час світовою практикою вироблено технології, які допомагають державі залучати фінансові активи великих фінансово-економічних структур до вирішення проблем соціально-економічного характеру (табл. 4.17).

Використання цих технологій щодо вирішення певних завдань, реалізації певних проектів здатне вивести співпрацю держави, приватних інвесторів, громадських організацій та активістів/волонтерів (на яких, насамперед, покладається роз'яснювальна та організаційна роль) на новий рівень розвитку.

Таблиця 4.17

Сучасні технології залучення приватних фінансових ресурсів до економіки та можливості їх використання в Україні

Технологія	Здійснення супутніх інвестицій	Самодопомога
Короткий опис технології	Приватному інвестору, який реалізує інфраструктурну інвестицію, надається право здійснювати супутні проекти, які носять комерційний характер, тому з них можна отримати значно більші прибутки, ніж з основної інвестиції.	Концепція полягає у мобілізації робочої сили та коштів мешканців для реалізації невеликих, локальних заходів, пов'язаних з інфраструктурою. Елементи самопомоги можна використовувати як мінімум на вступному етапі робіт.
Приклад застосування за кордоном	Ця техніка фінансування широко використовується у країнах ЄС. Фірма «Smith Holdings» подала свою пропозицію на побудову 60 км залізниці в Бангкоку. Пропозиція має форму договору, згідно якого уряд Таїланду не вкладає фінансів у даний проект. Фірма покриває 100% інвестицій й отримує прибутки від надання їй права на експлуатацію торговельних площ на території залізничних вокзалів.	Самодопомога є одним з найбільш поширених методів у країнах, що розвиваються. Місцевій владі провінції Бандунг у Непалі вдалося збудувати 62 невеликі мости завдяки об'єднанню бюджетних коштів та зусиль місцевої громади. Мешканці околиць забезпечили доступні на місці будівельні матеріали та робочу силу. До мешканців, які не могли безпосередньо брати участь у будівельних роботах, звернулися з проханням постачати їжу та зробити невеликі грошові внески.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	Дана техніка може бути застосована в Україні. Необхідно лише виключити можливість «монополізації» таких об'єктів якимось одним холдингом або певною однією зарубіжною країною-інвестором.	Дана техніка може бути застосована в Україні, на нашу думку, з найбільшою віддачею у невеликих населених пунктах. Можливе запровадження певних видів заохочення, залучення волонтерів.
Технологія	Примусові комунальні облигації	Проведення місцевих аукціонів, лотерей
Короткий опис технології	Місцева влада може вирішити питання низького попиту на комунальні цінні папери, вводячи до обігу примусові комунальні облигації. Мешканці даної місцевої спільноти зобов'язані викупити облигації взамін на певні послуги, які гарантуються владою місцевої одиниці самоврядування.	У вигляді призів і лотів можуть виступати як речі матеріальні (надані засновниками), так і нематеріальні (наприклад, право зіграти матч з найкращим тенісистом містечка, автограф запрошеної «зірки» і т. ін.). Зібрані кошти можна використовувати як на благодійні цілі, так і на реалізацію інфраструктурного проекту.

Приклад застосування за кордоном	Орган місцевого самоврядування однієї з провінцій Південної Кореї фінансує побудову громадських доріг з коштів, отриманих шляхом емісії комунальних облигацій. Усі мешканці, які бажають зареєструвати автомобіль, зобов'язані викупити облигації. Отже, побудова доріг фінансується майбутніми користувачами.	Як джерело фінансування місцевих соціальних програм широко використовуються у США, Канаді, Великій Британії – у невеличких містечках, селищах, де «всі всіх знають». Окрім того, подібні заходи несуть на собі ще одну соціальну ціль – покращення психологічного клімату місцевої громади.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	Дана техніка може знайти розуміння і підтримку в Україні. Населення міст, селищних пунктів здатні долучитися до проєктів, результати яких вони будуть використовувати.	В Україні подібні заходи не набули розповсюдження, хоча можливість їх проведення і передбачена вітчизняним законодавством. Необхідно «місцевій еліті», активістам населених пунктів організувати такі проєкти.
Технологія	Податки на спеціальні цілі	Інфраструктурні банки
Короткий опис технології	Кошти, одержані від надходження такого виду податків, призначені виключно на фінансування певних проєктів.	Інфраструктурні банки є громадськими інститутами, які кредитують певні проєкти, пов'язані з інфраструктурою регіону; можуть надавати позики та кредити органам місцевого самоврядування, підприємствам громадського обслуговування.
Приклад застосування за кордоном	Органи влади в одному зі штатів Австралії прийняли рішення про підвищення ставки податку на прибуток від продажу нафтопродуктів та призначення цих додаткових виплат на модернізацію сітки автострад.	Фінансується здійснюється шляхом поєднання форм: комунальні інвестиції, державні кошти, виплати від позичальників та гранти різних фондів, зокрема, МБРР. Мексиканський банк «Banco Nacional de Obras» забезпечує підтримку органам влади за посередництвом кількох кредитних ліній, уповноважений до емісії облигацій для фінансування кількох сфер економіки.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	Дана техніка може бути використана лише за умов внесення змін до податкового й бюджетного законодавства. Сприйняття можливе за умов відчутних результатів «навколо себе», а не фінансування та вирішення глобальних /загальнодержавних проблем.	Дана техніка може бути використана в Україні за умов змін в законодавстві, спрямованих на забезпечення можливості створення інфраструктурних банків, надання таким банкам певних пільг у порівнянні з комерційними фінансово-кредитними установами.

Джерело: складено за даними [18].

Але й держава повинна переглянути пріоритети в економічній політиці. Необхідність переосмислення економічної політики з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки набуває особливого значення у контексті глобалізаційних реалій, пошуку шляхів утвердження України в світовому поділі праці як високотехнологічної держави, здатної ефективно співпрацювати в науково-технологічній сфері та виробництві наукомісткої продукції з високою часткою доданої вартості. Відповідно перед Україною постає питання переходу до інвестиційно-інноваційного шляху розвитку країни на основі залучення приватного олігархічного капіталу до фінансування інновацій.

Серед інтенсивних напрямів активізації економічної діяльності на основі «перезавантаження» державних фінансів окрім використання інноваційних систем мережевого типу (регіональних кластерів певного типу), венчурної індустрії не менш важливим видом забезпечення економічного зростання країни є стратегічно-організаційний аспект цільового та ефективного використання бюджетних коштів.

Відповідно перед Україною постає питання переходу до інвестиційно-інноваційного шляху розвитку країни на основі залучення приватного олігархічного капіталу до фінансування інновацій, раціонального використання державою своїх обмежених фінансових ресурсів.

Серед інтенсивних напрямів активізації економічної діяльності на основі «перезавантаження» державних фінансів окрім використання інноваційних систем мережевого типу (регіональних кластерів певного типу), венчурної індустрії (підприємництва) не менш важливим видом забезпечення економічного зростання країни є стратегічно-організаційний аспект цільового і ефективного використання бюджетних коштів.

Виходячи зі світового досвіду, вітчизняних напрацювань та практичного досвіду за основу для визначення напряму державного впливу на розвиток економіки засобами бюджетування можна взяти положення Концепції нової економіки[§] та один із наступних чи всю сукупність теоретичних підходів:

[§] Концепція «нової економіки» вперше почала розроблятися у 90-х рр. XX ст. в американській науковій літературі. Поняття «нова економіка» було використано американськими науковцями для аналізу досягнень адміністрації президента Б. Клінтона (1993–2001 рр.). В Економічних доповідях Конгресу президента США в 2000 і 2001 рр. поява терміну «нова економіка» було пов'язано з конкретними показниками: реальними темпами зростання ВВП (4%), рівнем безробіття (4%) і рівнем інфляції (2% базової інфляції).

Нова економіка визначалася як економіка, що характеризується незвичайними змінами й приростом економічних показників, серед яких – швидке зростання продуктивності праці, підвищення доходів, низький рівень безробіття і помірні інфляція, що є наслідком комбінацій досягнень науково-технічного прогресу, методів ведення бізнесу та вдосконалення економічної політики, які взаємно підсилюють один одного.

- теорію технологічних укладів;
- концепцію технологічного прориву;
- упорядкування за пріоритетами розвитку набору державних цільових програм та реалізацію першочергових на засадах програмно-цільового планування в поєднанні з методом проектного фінансування;
- законодавче запровадження в державному бюджеті видатків розвитку для фінансової підтримки пріоритетів економічного розвитку.

Теорія економічного розвитку, її риси та ознаки ґрунтуються на теорії «інформаційної економіки», але не обмежується лише використанням інформаційних технологій і включає основні параметри:

- зростання обсягу спожитої інформації швидшими темпами ніж зростання ВВП;
- поширення і поглиблення економічної глобалізації;
- пріоритетний розвиток фінансової сфери;
- розвиток ключової ланки – інноваційної діяльності;
- екологізацію виробництва як детермінатор економіки [227, с. 3].

Теорія технологічних укладів базується на теорії довгих хвиль в розвитку економіки М. Кондратьєва [187], на інноваційній теорії Й. Шумпетера [390], згідно яких кожні 50–60 рр. нова хвиля зумовлює початок чергової «нової економічної епохи» з різним зростанням інвестицій, економіки, після чого настає спад. Орієнтація в країні повинна бути направлена на активізацію інформаційних і комунікаційних технологій, генної інженерії (5-й уклад з 1980 -х рр.), біотехнологій та штучного інтелекту (6-й уклад з 1990-х рр.).

Концепція технологічного прориву орієнтована на вибір і розвиток конкурентоспроможних виробництв новітніх укладів та на підсилення позицій країни на світовому ринку. Певні передумови в Україні для цього є: достатньо розвинений промисловий потенціал, широкі верстви освіченого населення, доступ до зовнішніх джерел інформації, капіталу та ресурсів. Основною умовою підготовки технологічного прориву повинно стати не наздоганяння рівня розвинених країн по певному укладу, а використання відтворювальних процесів життєвого циклу попереднього укладу для становлення наступного у фазі його зростання.

Організація бюджетної підтримки економічного зростання на основі реалізації державних цільових програм, кількість яких в Україні, за розрахунками автора, сягає більше 400, нашоухується на ряд серйозних перешкод: велика кількість програм та напрямів діяльності унеможливує

проведення глибокого економічного аналізу на доцільність, результативність, відповідність основним пріоритетам розвитку, а також забезпечення їх фінансування. Велика кількість державних програм та відсутність у державній економічній політиці чітких пріоритетів соціально-економічного розвитку призвело не тільки до розпорошення зусиль та коштів, а й до того, що через фактичне фінансування програм здійснюється фінансова підтримка державою певних галузей чи наукових установ.

Формування та реалізація державних цільових програм з урахуванням напрямів Стратегії соціально-економічного розвитку України [343] є дієвим засобом виконання програмних заходів в межах програмно-цільового фінансування. Основними напрямками удосконалення організаційно-економічного механізму державного цільового програмування та реалізації заходів, на нашу думку, слід використати наступні:

- державні цільові програми повинні чітко узгоджуватися з напрямками та пріоритетами Стратегії соціально-економічного розвитку країни;

- реєстр затверджених програм піддати глибокій ревізії на предмет актуальності, пріоритетності, інноваційності, результативності використання бюджетних коштів;

- для аналізу реєстру програм та вибору і затвердження нових програм розробити та нормативно врегулювати чітку систему критеріїв оцінювання програм, які були б адекватними соціально-економічним пріоритетам, очікуваному макроекономічному ефекту, інвестиційно-інноваційним витратам у загальному обсязі видатків, кошторисам наявних інвестиційних проектів, контрольним показникам результативності реалізації програм;

- налагодження дієвого й належного контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів шляхом взаємоузгодженості державних цільових і бюджетних програм, постійного моніторингу ходу їх реалізації, аудиту ефективності використання ресурсів, визначення функцій та повноважень і відповідальності замовників, звітності про хід реалізації програм.

Важливим засобом забезпечення економічного зростання за обґрунтуванням науковців [154, с. 18] та за результатами практичного впровадження є можливість концепції «двох бюджетів», які слід ефективніше використовувати. Його цільове призначення, порядок формування доходів та використання коштів мають ряд суттєвих переваг. Ідея створення бюджету розвитку орієнтована на адресне використання фінансових ресурсів на

законодавчо визначені інвестиційно-інноваційні проекти, що достатньо легко проконтролювати, внести корективи і т. п.

На думку автора, інвестиційні та інноваційні процеси слід розглядати не окремо, а в комплексі взаємопов'язаних та взаємовпливаючих блоків: інвестиційного та інноваційного, об'єднаних єдиною системою принципів, методів та механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень (рис. 4.3).

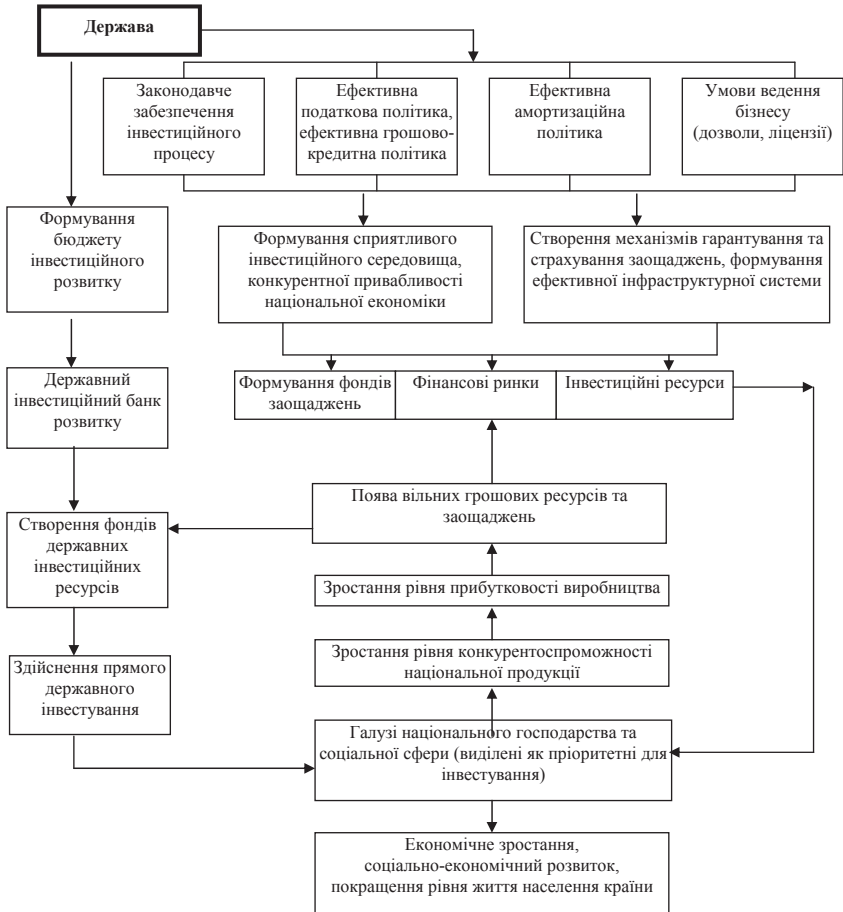

Рис. 4.3. Стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку

Джерело: складено автором.

Під інвестиційно-інноваційною стратегією слід розуміти довгострокову та розраховану на перспективу програму з розробки та впровадження інновацій (інноваційних переваг), які в результаті будь-яких інвестиційних процесів дадуть позитивні економічні, соціальні, екологічні тощо результати.

Держава створює умови для залучення приватних інвестиційних потоків, сприяє спрямуванню інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Напрями участі держави в інвестиційному процесі мають виглядати таким чином (рис. 4.4), а також інвестує кошти, маючи за мету отримання прибутку для наповнення бюджету та вирішення проблем соціально-економічного характеру.

Рис. 4.4. Участь держави в інвестиційному процесі

Джерело: складено автором.

В інвестиційно-інноваційній політиці держава має використовувати інструменти стратегічного менеджменту, які можна розглядати як набір взаємопов'язаних компонентів, таких як мета, аналіз обмежень, інструментарій досягнення цілей, що обумовить одержання очікуваних результатів від інвестиційно-інноваційної діяльності (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Механізм інвестиційно-інноваційної діяльності держави

Джерело: складено автором.

Основними засадами ефективної реалізації зазначеної інвестиційно-інноваційної стратегії, на нашу думку, є такі:

1. Формування інвестиційного блоку стратегії повинно здійснюватися з урахуванням стратегічного завдання переходу економіки країни на інноваційний шлях розвитку, який передбачає, що цикл відтворення кожної одиниці капітальних вкладень має бути носієм нововведень, поліпшувати технології виробництва з метою збільшення їх економічної та соціальної результативності.

2. Об'єктами управлінського впливу при реалізації вимог інноваційного типу відтворення повинні стати інвестиційні програми різного масштабу.

3. Відбір інвестиційних проектів щодо їх включення до інвестиційної програми повинен здійснюватися з позиції їхньої відповідності рівню і результативним можливостям перспективних інновацій.

4. Слід на державному рівні визнати інноваційність як вимогу до інвестиційних пріоритетів господарських систем.

5. Застосування додаткових адміністративно-правових стимулів і механізмів повинно здійснюватись для фінансової та організаційної підтримки науково-технічної діяльності.

Виходячи з того, що інвестиційні та інноваційні процеси потрібно розглядати як особливі взаємопов'язані складові розвитку однієї системи, необхідно вести мову, на нашу думку, про впровадження спільної інвестиційно-інноваційної стратегії сталого розвитку, в рамках якої, з одного боку, здійснюються фундаментальні й прикладні дослідження, розробляються нові технології і продукти, працює система акумулювання і пошуку інноваційних ідей, а з другого, – відбувається пошук капіталу, відбір інвестиційних проектів, запровадження їх у виробництво.

Для успішної реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії необхідна, на нашу думку, забезпеченість виконання наступних вимог:

– узгодженість розмірів інвестицій, які можуть бути спрямовані на інновації з ресурсним потенціалом суб'єктів господарювання (регіону або країни); наявність на ринку ефективно діючих підприємств-експлерентів**;

узгодженість запланованих інвестицій інноваційної спрямованості із загальноекономічними умовами;

– визначеність завдань інвестиційно-інноваційної стратегії та термінів їх

** Експлерент – це підприємство-новатор, що свідомо ризикує, при цьому отримання прибутку знаходиться в прямій залежності від обдарованості інтелектуалів, нестандартних, продуктивних ідей.

реалізації, що дасть змогу залучати інвесторів, які усвідомлюють їх цінність; оптимальність поєднання очікуваних результатів (досягнення потрібної прибутковості) від вкладання інвестицій в інновації та потенційних ризиків і невизначеності майбутнього періоду.

З нашої точки зору, обґрунтованість даної стратегії не викликає сумніву, її можна доповнити лише елементом орієнтування на постійний моніторинг змін, потреб і можливостей розвитку країни.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що реалізація інвестиційно-інноваційної стратегії на основі взаємоузгоджених принципів, методів, механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень призведе до якісних змін у динаміці інвестиційно-інноваційної діяльності. Сукупність змін, які з'являться у результаті реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії, сприятимуть забезпеченню сталого розвитку соціально-економічної системи України, створять основу, яка здатна забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної економіки в сучасних умовах розвитку глобальної економіки.

4.3. Фіскальні джерела та інструменти вирішення проблем соціально-економічного розвитку України

У макроекономічних умовах забезпечення економічного зростання найбільше значення має рівень задоволення потреби країни в фінансових ресурсах з метою виконання державних функцій та основних завдань соціально-економічного розвитку. Для пошуку фінансових джерел наповнення державної казни, їх систематизації, визначення проблем функціонування та напрямів їх реалізації потрібні нові наукові підходи щодо оцінювання стану та розширення фіскального простору.

Понятійний та науковий апарат, складові, потенційні напрями розширення фіскального простору сформовано фахівцями МВФ та Світового банку для пошуку внутрішніх і зовнішніх джерел фінансових ресурсів для країн, що орієнтуються на становлення та розвиток ринкового господарювання. Одними з перших досліджень фіскального простору є роботи Ш Грей [250], М. Девіса [340], П. Хеллера [432; 433]. Проблеми фінансування соціально-економічного розвитку досліджували й вітчизняні науковці Я. Дьяченко [132; 133; 134], Т. Єфименко [145; 146], А. Соколовська [219; 333], В. Федоров і С. Юрій [366] та ін. Основний зміст їхніх досліджень полягає, зокрема, в розгляді ключових проблем розвитку державних фінансів, обґрунтуванні

шляхів їхнього розв'язання для економічного зростання з урахуванням наступних напрямів (чинників) фінансового забезпечення:

- розширення бази оподаткування та посилення виконання чинних законів щодо оподаткування без збільшення податкового тягаря;
- обґрунтування напрямів, сфер діяльності чи бюджетних програм для оптимізації обсягів видатків, у т. ч. за рахунок зміни структури видатків;
- впливу реформи пенсійної системи на розширення фіскального середовища;
- ревізії напрямів капітальних інвестицій та посилення цільового та ефективного використання інвестиційно-інноваційних коштів;
- виявлення недостатньо ефективних напрямів при перерозподілі ресурсів при міжбюджетних відносинах;
- пошуку засобів підвищення ефективності використання коштів на розвиток людських ресурсів (на освіту й охорону здоров'я);
- очікувані позитивні зміни в сфері освіти і охорони здоров'я за рахунок розвитку фіскального простору та модернізації управління державними фінансами [146, с. 3].

Основним обумовлюючим чинником необхідності досліджень проблем формування фіскального простору країни стала потреба не стільки подальшого розвитку фіскальної теорії, а й вимоги практики управління державними фінансами та потреба шукати нові чи недостатньо (чи неефективно) використовувані фінансові джерела для економічного зростання та виходу з економічної кризи для досягнення пріоритетів розвитку країни.

Дослідженню впливу фіскального простору на економічне зростання, формуванню аналітичних матеріалів присвячено ряд науково-прикладних праць: звіт Світового банку [340], доповідь Європейського банку реконструкції та розвитку для країн Східної Європи та Центральної Азії [250], напрями розширення фіскального простору для Таджикистану [409], країн Західної та Центральної Африки [424], Латинської Америки [411], країн із розвинутою економікою [423]. Основною метою формування цих матеріалів було обґрунтування напрямів пошуку та визначення можливих і доступних джерел фінансових ресурсів для забезпечення виконання основних завдань економічного розвитку та державних функцій, що стане можливим при належній фіскальній стійкості.

Запропонована фахівцями міжнародних інституцій методологія дослідження фіскального простору та пошуку джерел для наповнення бюджету

була апробована в країнах СНД, Європи та Центральної Азії з ринками, що розвиваються, але з нестабільними фінансами, незбалансованими бюджетами, недосконалим державним регулюванням. Але дослідження проблем фіскального простору виявилися також актуальними й для розвинених країн, що підтвердилося під час фінансової кризи 2008–2009 рр., боргової кризи деяких країн ЄС, процесу визначення боргової межі в США.

Для реалізації пріоритетів та вирішення завдань соціально-економічного розвитку в держави повинні бути значні обсяги фінансових ресурсів, формування яких насамперед обумовлюється державною і бюджетною політикою та станом і потенційними можливостями макроекономічного середовища.

Для виконання досліджень та формування власної моделі створення та використання фіскального простору в Україні слід на основі світового досвіду розробити підходи до формування фіскальної політики та можливих варіантів її реалізації, кількість яких може бути значною. Основними орієнтирами для цього можна скористатися припущеннями, що є намір, належний потенціал, рішучість і готовність здійснювати програми, спрямовані на продуктивні інвестиції державного фінансування:

- програми з високим ризиком та великою віддачею, коли фінансуються відносно великі державні капітальні інвестиції в умовах відносно великого фіскального дефіциту;

- програми з низьким ризиком та великою віддачею, якщо держава своїми засобами створила умови для сприятливого інвестиційного клімату, а приватний сектор за рахунок власних коштів буде здійснювати інвестиції, модернізацію основних засобів праці для задоволення своїх інноваційних потреб;

- програми з низьким ризиком та низькою віддачею, які, як правило, впроваджували держави з нерозвиненою інфраструктурою, з високими поточними бюджетними витратами, які вимушені формувати низький рівень дефіциту на незначні капітальні видатки, що неспроможні кардинально змінити структуру видатків, тобто не мали належних передумов для впровадження ефективних державних інвестиційних програм.

Розвинені країни світу досягли свого успіху за тривалий період економічного піднесення шляхом використання різних варіантів інвестування інфраструктури, надання суспільних послуг та благ. Своїм і доволі оригінальним шляхом діяли ряд країн, наприклад:

– «азійські тигри» (Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Південна Корея) здійснювали інвестиції в основному за рахунок державних коштів щорічно на рівні 5–10% ВВП, тобто програми з великими ризиками та значною віддачею (1-й варіант програм);

– центральноєвропейські країни перед вступом до ЄС створили нормативно-правові умови для підтримання приватного інвестування і при низьких ризиках отримали високу віддачу (2-й варіант програм);

– ряд країн через брак власних коштів та вимушеності державної підтримки соціальних програм (постсоціалістичні та традиційно неринкового господарювання) інвестиції в інфраструктуру здійснювали за програмами з низькими ризиками та низькою віддачею (3-й варіант програм).

Масштаби проблем простежуються в тенденціях, темпах та пропорціях макроекономічних та макрофіскальних показників України (табл. 4.18), із котрих слід виокремити такі:

– з 2000 р. практично стабільна тенденція щорічного зростання реального ВВП (окрім суттєвого зниження приросту до 2,7% в 2005 р., провального падіння обсягів ВВП на 14,8% в 2009 р., стагнації у 2013 р. та очікуваного спаду ВВП у 2014 р. у розмірі 6–9%). Невиконання запланованого приросту ВВП, зокрема визначеного на 2012 р. на рівні 5%, свідчить про неспроможність основних засобів праці забезпечити випереджальний розвиток економіки за рахунок приросту ВВП на рівні 10–12%, як це передбачено Стратегією розвитку України [343, с. 71]. Причиною цього вбачається висока моральна та фізична зношеність технологічного устаткування (в середньому до 80% по країні, а також незадовільна структура випуску товарів і послуг за технологічними укладами та їх низька конкурентоспроможність). З кінця листопада 2013 р. до зазначених причин долучились чинники дестабілізації політичного стану в Україні, а з лютого 2014 р. – військові дії на Донбасі;

– обмінний курс національної валюти як індикатор її девальвації та інфляційних процесів відображає падіння вартості гривні за період 2000–2013 рр. на 50%. У 2014 р. національна валюта девальвувала в 2 рази. Сподіватись у 2015 р. на хоча б частове посилення гривні (її ревальвацію) у разі «затягування» / не вирішення конфлікту на Донбасі не варто;

– загальний обсяг капітальних інвестицій щорічно складає в межах 17,4–25,9% від ВВП, незначними змінами характеризується також обсяги інвестицій в основний капітал (13,9–21,9%). Недостатній рівень інвестицій в основний капітал, в т. ч. за рахунок коштів держбюджету, є наслідком незначної кількості

(та частки в загальній кількості) інвестиційно активних підприємств, незначного обсягу виробництва наукомісткої продукції та її експорту;

Таблиця 4.18

Основні макроекономічні показники України

Показник \ Рік	2000	2002	2004	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Реальний приріст ВВП, % до попереднього року	5,9	5,2	12,1	2,7	-14,8	4,1	5,2	0,3	0,0
Обмінний курс, грн/дол США, середній за рік	5,44	5,33	5,32	5,12	7,79	7,94	7,97	7,99	7,99
Індекси споживчих цін, % до попереднього року	128,2	100,8	109,0	113,5	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7
Капітальні інвестиції, % до ВВП	19,7	20,6	25,9	25,2	21,12	17,46	19,96	18,69	17,04
Інвестиції в основний капітал, % до ВВП	13,9	16,5	21,9	21,1	16,6	15,9	18,3	x	x
у т. ч. за рахунок коштів держбюджету	0,71	0,83	2,3	1,15	0,73	0,88	1,20	x	x
Державний та гарантований державою борг, % до ВВП	45,2	33,6	24,7	17,7	34,8	39,9	36,3	36,5	40,1
Доходи держбюджету, % до ВВП	21,30	19,69	20,38	23,86	22,96	22,23	24,16	24,52	23,32
Видатки держбюджету, % до ВВП	20,89	19,64	23,03	25,59	26,54	28,04	25,61	28,04	27,73
Дефіцит (-) / профіцит (+) держбюджету, % до ВВП	+0,41	+0,50	-2,96	-1,8	-3,89	-5,94	-1,81	-3,79	-4,45

Джерело: розраховано автором за даними [237; 339].

– зміна частки державного і гарантованого державою боргу від ВВП, незважаючи на тенденцію зростання з 2005 р. з 17,7% до 40,1% в 2013 р., знаходиться в межах гранично визначеного Бюджетним кодексом України

(стаття 18) обсягу (не може перевищувати 60% річного номінального ВВП) [42]. Нажаль, державні запозичення спрямовуються на «проїдання» та на погашення попередньо отриманих кредитів. Проблема державних запозичень полягає в забезпеченні цільового та ефективного їх використання, насамперед, на інвестиційно-інноваційні цілі, тобто на реалізацію проектів, що можуть обумовити зміну структури промислового виробництва, підвищення конкурентоспроможності як окремих видів продукції чи послуг, так і економіки країни в цілому;

– частки доходів і видатків держбюджету від ВВП мають стабільні тенденції їх змін, проте дефіцит Державного бюджету України за деякими роками не знаходиться в рекомендованих МВФ межах (до 3% від ВВП). Тому необхідно знаходити джерела фінансування видатків.

Також необхідно зазначити, що частка пенсійних витрат у % до ВВП зросла за останні десять років більше ніж в 2 рази та є однією з найбільших серед країн Європи. Щорічні обсяги пенсійних витрат з року в рік обумовлюють дефіцит Пенсійного фонду та необхідність здійснення дотацій із державного бюджету для забезпечення виплат пенсій. Погіршення демографічної ситуації в Україні через «старіння» населення (в 2021 р. пенсіонери складуть 29%, а в 2050 р. – 38% від загальної чисельності населення) та незадовільного співвідношення працюючих і пенсіонерів (нині нараховується 10 працюючих на 9 пенсіонерів), а також незадовільні прогнози щодо пенсійного навантаження на державні фінанси стали причиною реформи пенсійної системи країни.

Зазначені проблеми, що обумовлені негативними тенденціями та пропорціями взаємозалежностей окремих макроекономічних та макрофіскальних показників, якраз і обумовлюють наявність негативних процесів в економіці – «боргового тиску» та «макротиску», котрі в умовах зростання боргових зобов'язань та погіршення макроекономічного середовища взаємопідсилюють один одного.

Збереження та дотримання фінансового забезпечення соціальних програм держбюджету призведе до вимушеності держави розширювати фіскальний простір та в цей же час витратити кошти на споживання (кінцеві колективні споживчі витрати). Цей аспект обов'язково необхідно враховувати при моделюванні майбутнього фіскального простору країни та напрямів використання коштів, при обґрунтуванні структури доходів та видатків в узгодженні з дефіцитом бюджету як балансом коштів.

Важливим також є врахування наслідків від впроваджуваного напряму використання коштів, що безпосередньо впливає на забезпечення економічного зростання та стимули фінансування дефіциту бюджету:

- на продуктивні інвестиції;
- на споживчі витрати;
- сприяння розвитку бізнесу чи його пригнічення.

Окрім цього при розробці заходів щодо розширення фіскального простору, при підготовці варіантів (сценаріїв) стратегії формування та використання фіскального простору, очікуваних економічних результатів потрібно висвітлити часову динаміку залежності між інвестиціями та макроекономічними фіскальними змінними з урахуванням таких можливих ризиків:

- пов'язаних з державним боргом;
- з впливом макроекономічної ситуації;
- імовірним трендом сальдо рахунку поточного платіжного балансу;
- імовірними наслідками зміни цін на природний газ;
- напруженості з валютним курсом.

Для врахування зазначених ризиків та чинників негативного або руйнівного впливу на бюджетний процес та формування бюджету, для їх ідентифікації та заблокування чи пом'якшення в Міністерстві фінансів України необхідно розробляти та застосовувати в бюджетному процесі систему функціональної імітації надзвичайних ситуацій фінансового сектору України.

Визначення та обґрунтування сценаріїв управління державними фінансами щодо їх результативності вирішення завдань бюджетної політики, своєчасного реагування на загрози та виклики з метою пом'якшення чи зняття негативного впливу повинні базуватися на врахуванні граничних значень (обсягів) критичних факторів (індикаторів) успіху бюджетної політики (частка від ВВП, %):

- дефіцит сектору загальнодержавного управління – $\leq 2,5$;
- державний і гарантований державою борг – ≤ 45 ;
- частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет – $\leq 28,7$;
- виконання плану дохідної частини державного бюджету – ≥ 100 ;
- інвестиційні видатки зведеного бюджету – ≥ 5 [394, с. 5].

Дослідження потенційно можливих чи недостатньо використовуваних фінансових джерел для зростання фіскального простору включають також розрахунки, експертні оцінки та наукові обґрунтування інвестиційних

потреб коштів та напрямів їх використання. Наукові результати цього напрямку дослідження виконуються засобами виробничого методу: визначення потреби та пропозиції її задоволення з обґрунтуванням засобів організаційного, методичного, нормативно-правового забезпечення збалансування цих основних обсягів, ефективного та цільового використання фінансових ресурсів з орієнтацією на інноваційну модернізацію управління державними фінансами.

Обсяги та оцінювання потенційних інвестиційних потреб в Україні на 2015–2020 рр. наведено в табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Потенційні інвестиційні потреби в Україні на 2015–2020 рр.*

Види економічної діяльності, сфери вкладень	Обсяг потреби, млрд дол США**	Обґрунтування напрямку спрямування фінансових ресурсів
Паливно-енергетичний комплекс	50,463 (403,199 млрд грн)	Потреба на видатки в електроенергетиці: – модернізація, реконструкція, підвищення безпеки; – продовження терміну експлуатації АЕС; реконструкція та модернізація; введення та виведення з експлуатації блоків; – реконструкція блоків ТЕС; реконструкція, введення нових потужностей ГЕС, ГАЕС; – розвиток відновлювальних джерел електроенергетики. Потреба на ядерно-паливний комплекс: – розвиток власного цирконієвого і уранового виробництва; – будівництво заводу ядерного палива. Потреба на вугільну промисловість: – технічне переоснащення; капітальне будівництво; ремонт, заміна обладнання; інші витрати. Потреба на нафтогазовий комплекс: – модернізація газотранспортної системи; – капітальний ремонт, будівництво потужностей ГТС, НПЗ; – геологорозвідувальні роботи та видобуток нафти і газу; – розвиток інфраструктури та створення запасів.
Дорожньо-транспортний комплекс	3,2 (25,568 млрд грн)	Інвестиції в будівництво та ремонт доріг.
Житлово-комунальні послуги	8,4 (67,116 млрд грн)	Потреба на: – водопостачання та водовідведення; – теплопостачання та модернізацію системи.

Закінчення табл. 4.19

Агропромисловий комплекс	5,4 (43,146 млрд грн)	Інвестиції в розвиток інфраструктури, сфери безпеки і стандартизації харчових продуктів, земельну реформу, науково-дослідні роботи.
Охорона навколишнього природного середовища	21,9 (174,981 млрд грн)	Інвестиції на модернізацію промислового виробництва, на розробку і впровадження Європейських стандартів законодавства щодо захисту та реабілітації довкілля.
Розвиток інституцій підтримки ринкових відносин	2,4 (19,176 млрд грн)	Інвестиції на приведення до Європейських стандартів податкової, митної, судової системи та реалізації інших програм інституційного розвитку.
Розвиток людських ресурсів	3,9 (31,161 млрд грн)	Інвестиції в розвиток охорони здоров'я, освіти, соціального захисту.
Разом	95,46 (762,725 млрд грн)	

* потенційні інвестиційні потреби розраховано без урахування руйнувань на Донбасі, зважаючи на незавершеність військових дій

** потреби в інвестиціях в грн розраховано за середнім обмінним курсом 7,99 грн/дол США у 2013 р.

Джерело: складено за даними [299; 340, с. 130].

Для обґрунтування обсягів потреби використано дані Документа Світового банку [340, с. 130] та Енергетичної Стратегії України на період до 2030 року [299], а також власні експертні визначення обсягів потреби. Наведені обсяги інвестиційних потреб обумовлюються енергозалежністю України, високим рівнем споживання енергоносіїв, необхідністю інвестицій у будівництво та ремонт доріг, реконструкцію мереж водопостачання, водовідведення, тепlopостачання тощо. Особливо гострими є проблеми в зазначених виробничих комплексах та напрямках споживання фінансових ресурсів, серед яких найбільш проблемним вважається паливно-енергетичний комплекс, де модернізації та реконструкції потребує електроенергетика, вугільна промисловість, нафтогазовий комплекс. Зазначені обсяги інвестицій також підтверджуються необхідністю модернізації основного капіталу через високий рівень моральної та фізичної зношеності, а також охорони довкілля та розвитку людських ресурсів.

Особливу загрозу та виклики національній безпеці країни обумовлює стан справ у паливно-енергетичному комплексі в зв'язку з високим рівнем енергозалежності України, неефективною структурою споживання первинної енергії (табл. 4.20), високою енергомісткістю ВВП, низькою конкурентоспроможністю товарів і послуг українського виробництва на

світовому ринку, що обумовлює потребу детальнішого аналітичного розгляду для детальнішого обґрунтування розрахунків потреби фінансових ресурсів на інвестиційно-інноваційні капітальні вкладення в основні засоби ПЕК.

Таблиця 4.20

Структура споживання первинної енергії, %

Енергоносії	Фактично в 2010 р			Прогноз на 2030 р.		
	Світ	Україна	ЄС	США	Україна	ЄС
Природний газ	20,9	42,6	25,1	25,2	28,0	24,0
Нафта	32,9	10,0	35,1	36,1	14,5	33,0
Вугілля	27,1	27,9	15,9	23,0	30,0	7,0
Уран	5,8	17,9	13,5	9,8	22,5	11,0
Відновлювальні джерела енергії	13,1	1,6	9,8	5,6	5,7	25,0

Джерело: складено за даними [299].

Рівень енергозалежності України становить біля 60%. Близькою є енергозалежність Німеччини (61%), Франції (50%), Австрії (65%), Фінляндії (55%), Іспанії (74%), Італії (82%), Угорщини (58%). Характерною особливістю енергозалежності України є відсутність диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед, на вуглеводній основі (нафти, газу) та ядерного палива.

Структура споживання первинної енергії в Україні (табл. 4.20) обумовлює напружену ситуацію із забезпеченням електроенергетики, комунальної сфери вугіллям та торфопродуктами, скрапленим газом. Відсутність налагодженої системи споживання паливодеревних ресурсів, соломи, сонячної енергії приводить до високої частки споживання природного газу та зростання енергозалежності країни.

Енергомісткість ВВП України в 2,6 рази перевищує середній рівень країн світу, що свідчить про низьку ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів: Україна 0,89 кг у.п./дол. США, Світ – 0,34; Франція – 0,26; Польща – 0,34; Китай – 0,34; Росія – 0,84 [299]. Висока енергомісткість ВВП в Україні є наслідком істотного відставання у більшості галузей економіки й житлово-комунальній сфері, незадовільної галузевої структури національної економіки, експортно-імпортних операцій зовнішньоекономічної діяльності.

Незважаючи на низький рівень розвитку відновлюваної енергетики, Україна має хороші передумови для розвитку цього напрямку, передусім біоенергетики. Необхідно повною мірою реалізовувати потенціал країни (відходи сільського господарства, деревини, енергетичні культури) щодо

використання відновлювальних джерел енергії.

Частку використання відновлювальних джерел енергії передбачено довести згідно Енергетичної стратегії України до 5,7%, проте, на нашу думку, динаміка нарощення використання даного виду енергії має бути вищою, а частка – більшою. Тому положення Енергетичної стратегії України до 2030 р. в частині біоенергетики слід переглянути в частині доведення використання відновлювальних джерел енергії хоча б до 10%.

Прогноз макроекономічної потреби в паливно-енергетичних ресурсах згідно даних Енергетичної стратегії України за найбільш ймовірним (базовим) сценарієм базується на зростанні обсягу виробництва ВВП майже в 3 рази до 1,8 трлн грн у 2030 р. та з значно меншими темпами зростання (на 51%) споживання первинних енергоресурсів за рахунок технологічного та структурного енергозбереження, сумарний обсяг яких зростає з 200,6 млн т у. п. до 302,7 млн т у. п. [299].

Для досягнення цих стратегічних орієнтирів щодо зростання ВВП та ресурсозбереження визначено обсяги фінансового забезпечення розвитку паливно-енергетичного комплексу в розрізі періодів та напрямів фінансування ПЕК (табл. 4.21).

Таблиця 4.21

Інвестиційно-інноваційні фінансові ресурси на розвиток ПЕК

Напрями фінансування	2015–2020 рр.		2021–2030 рр.	
	млн грн	млн дол США	млн грн	млн дол США
Усього у т. ч.	403199,4	50463	710830,4	88965
Теплова енергетика	70911,3	8875	141726,6	17738
Гідроенергетика	5239,8	655,8	16523,3	2068
Розвиток електричних мереж	40974,3	5128,2	40381,5	5054
Ядерна енергетика	73904,3	9249,6	183362,5	22949
Розвиток відтворювальних джерел виробництва електроенергії (без ГЕС)	2806,1	351,2	4677,3	585,4
Ядерно-паливний цикл	12442,0	1557,2	6860,2	858,6
Вугільна промисловість	82233,1	10292	142508,8	17835,9
Нафтогазовий комплекс	114696,5	14355	174783,6	21875,3

* потреби в інвестиціях на період 2015–2030 рр. в грн розраховано за середнім обмінним курсом 7,99 грн/дол США у 2013 р.

Джерело: розраховано автором з урахуванням даних [299].

Реалізація Енергетичної стратегії України гарантує виконання завдань та вирішення проблем ПЕК:

- забезпечення необхідних обсягів надійного та якісного постачання

економіки та населення країни енергетичними продуктами, підвищення економічної ефективності, економічної та екологічної безпеки шляхом впровадження новітніх технологій; зниження енергомосткості ВВП у 2 рази за рахунок структурного та технологічного енергозбереження;

– оптимізацію структури виробництва електроенергії за видами палива та забезпечення співвідношення між АЕС – 52,1%; ТЕС, ТЕЦ, блок-станціями – 42,9%; іншими типами генерації – 5,0%, що забезпечить економічну роботу електростанцій, створить умови регулювання та стабільної роботи Об'єднаної енергетичної системи України;

– гарантування енергетичної безпеки шляхом:

а) зменшення рівня енергозалежності від зовнішніх поставок палива з 54,5% у 2005 р. до 11,7% у 2030 р. в основному за рахунок ресурсозбереження, використання власних джерел та видобутку їх за межами України;

б) збільшення виробництва електроенергії на власному паливі з 42% у 2005 р. до 91,8% у 2030 р.;

в) диверсифікації джерел і маршрутів постачання природного газу та нафти, створення в країні стратегічних запасів нафти та газу, ринкового регулювання цін [299].

Жодна національна економіка не може ефективно розвиватися без чіткої та прозорої податкової системи та податкових відносин. Податкова політика є однією із стрижневих основ економічної системи держави. Шляхом отримання податкових платежів держава має можливість розподілити фінансові ресурси в різні сектори економічного і соціального розвитку. Тому основним завданням уряду є провадження такої податкової політики, яка сприяє економічному зростанню країни та підвищенню добробуту населення. Формування ефективної податкової системи та політики її реалізації треба розглядати як важливу складову стратегічного управління розвитком макроекономічної системи.

Багатьма видатними економістами розглядалося питання впливу податків на економіку. Один із найбільш відомих представників школи фізіократів – французький економіст Ф. Кене, у розробленій ним економічній таблиці (Tableau Economique) поставив питання про органічний зв'язок податків і відтворювального процесу [175, с. 39].

Розглядаючи питання стабілізації ВВП за допомогою податків, Дж. Стігліц зазначає, що в ідеальній економіці можна було б пов'язати зменшення і збільшення податків з коливаннями ВВП, однак лаги в здійсненні

добре продуманих програм можуть дестабілізувати становище й посилити коливання ВВП [10].

Група економістів на чолі з А. Лаффером провела дослідження і дійшла висновків про те, що такі негативні явища, як висока інфляція, спади виробництва, низькі нагромадження викликані високими ставками оподаткування. Прихильники «економічної пропозиції» висунули гіпотезу про те, що збільшення податкових ставок лише до певної межі стимулює збільшення податкових надходжень, після чого воно сповільнюється. Далі спостерігається або поступове зниження доходів бюджету, або їх різке падіння [180, с. 72]. Це можна пояснити втратою стимулів до прояву підприємницької ініціативи й розширення виробництва, доходи зменшуються і, як наслідок, платники податків переходять із легального в тіньовий сектор економіки.

Про підвищення економічної ефективності податків, про дівіше використання податків, яке може сприяти підвищенню рівня ділової активності наголошує у своїх численних публікаціях А. Соколовська. Також податки в Україні є інструментом конкурентної боротьби. За рахунок податкових преференцій суб'єкти господарювання можуть отримувати конкурентні переваги, що не не зацікавлює їх до будь-яких змін податкового законодавства, зазначає А. Соколовська [333, с. 18].

Проблеми податкової політики розглядаються дослідниками в контексті проблем податкового навантаження. Зокрема, О. Годованець стверджує, що податкове навантаження є показником ефективності рівня втручання держави через податки в діяльність платників [67, с. 75]. На думку І. Майбурова та А. Соколовської, податкове навантаження – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, що виникають внаслідок відрахування грошових засобів на сплату податків, відволікання їх від інших можливих напрямків використання [219, с. 34]. Найбільш повно поняття «податкове навантаження» визначене А. Соколовською у вигляді ефекту впливу податків на економіку загалом та на окремих їх платників, пов'язаних з економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків і відволікання коштів від інших можливих напрямів їх використання [333, с. 7].

Податкове навантаження впливає на економічну поведінку суб'єктів господарювання, що впливає в кінцевому рахунку на обсяги надходжень коштів в бюджети різних рівнів.

Основні моделі, які описують економічну поведінку суб'єктів господарювання почали розробляти ще на початку ХХ сторіччя. Першою з

таких моделей була модель, запропонована у 1919 р. шведським економістом Е. Линдалем (модель «добровільного обміну») [208]. Її значення для економіки добробуту було показано більш ніж через 40 років після формулювання самої моделі, коли було доведено, що рівновага Е. Линдаля є ефективною за Паретто. Модель ґрунтується на домовленості індивідів про витрати на надання суспільного блага й про частку кожного в цих витратах. В подальшому розроблена економістами Дж. Кларком і В. Вікрі модель названа податком Кларка. Суть моделі полягає в тому, що кожному із платників ставлять запитання, скільки він готовий був би заплатити за спорудження того або іншого об'єкта. На основі суми «готовності платити» робиться вибір [176].

Американський економіст – неінституціоналіст М. Олсон додав і розширив «Теорію добровільного суспільного обміну» Е. Линдаля. М. Олсон вивів, що для добровільного й незалежного забезпечення достатньої кількості суспільного блага «граничні витрати додаткових одиниць колективного блага мають бути розділені між членами групи в тій же пропорції, що й додаткова вигода. Тільки в цьому випадку кожний індивід буде впевнений у тому, що його власні граничні витрати й вигода перебувають у тій же пропорції, що й загальні витрати, і загальна вигода. Якщо граничні витрати розділені між індивідами яким-небудь іншим способом, отримана кількість колективного блага буде неоптимальною» [208].

Інший американський економіст – неінституціоналіст М. Сесновиць, а надалі Г. Беккер [350], розробили модель «раціональні «злодії», основний постулат якої полягає у тому, що для забезпечення такого суспільного блага як законослухняність, має активно використовуватися таке суспільне «антиблаго» як покарання.

На нашу думку, ідеї цих моделей актуальні й сьогодні. Економічна логіка полягає в тому, що платник податків ухвалює рішення щодо того, яку частину реально отриманого прибутку задекларувати або приховати залежно від того, який прибуток може бути ним отриманий. У процесі даного рішення платник податків, керуючись власним досвідом і поведінкою інших суб'єктів господарювання, оцінює розмір додаткових прибутків, які він може одержати в результаті ухилення від сплати, знає про величину штрафних санкцій у випадку виявлення зловживань, суму витрат, які пов'язані із процесом ухилення від сплати податків. В той же час, ризик настання відповідальності (високі розміри штрафів) може сильно впливати на рішення щодо приховування податків, зменшуючи корисність/намір ухилення. На підставі даного аналізу платник податків приймає раціональне рішення щодо доцільності сплати повної суми

податків або щодо ухилення від виконання податкових зобов'язань/їхньої частини.

Також варто передбачити за яких умов додатковий прибуток від ухилення сплати податків дорівнюватиме нулю (тобто, платнику буде не вигідно ухилятися від сплати податків).

У ряді досліджень зазначено, що розміри комісійних/хабарів, що сплачуються при ухиленні від сплати податків, становлять від 3 до 10% [37] від сум приховуваних прибутків, залежно від використовуваного способу ухилення. При розмірі штрафних санкцій стосовно суми прихованих податкових зобов'язань у розмірі 30% перевищення значення 40% ($10+30=40\%$) суб'єкту господарювання недоцільно ухилятися від сплати податків з економічної точки зору.

Рівень податкового навантаження традиційно розраховується по відношенню до показника ВВП і за такого підходу є досить збалансованим. Податкове навантаження в Україні у межах 22–28% [317], вказує на те, що країна за цим показником знаходиться в одній групі з такими країнами як США (26,4%), Японія (25,8%), Португалія (33,9%), Ірландія (28,4%), Австралія (31,5%), Туреччина (31,1%), Узбекистан (24%) [129]. Водночас економісти Я. Дропа, І. Чабан [129], С. Собуцький [332] критикують цей метод розрахунку економічного навантаження, оскільки він не дає змоги реально оцінити рівень податкового навантаження як такий, що впливає на діяльність господарюючих суб'єктів. Насправді, в Україні рівень податкового навантаження на суб'єкти господарювання є значно вищим через «неофіційні податки» у вигляді хабарів.

Оцінюючи рівень податкового навантаження й динаміку чистого прибутку підприємств України із динамікою змін податку на прибуток, можемо констатувати, що в принципі податкове навантаження на українські підприємства не підпорядковується економічній логіці, оскільки зміни в обсягах податків в Україні тісно пов'язані із процесами адміністрування податків, «тиску» податкових органів на суб'єкти господарювання, який не піддається економічному вимірюванню. Також податкове навантаження знаходиться під впливом законодавчих змін. Як бачимо, і після прийняття Податкового кодексу, незважаючи на заяви про його прогресивно-обґрунтований економічний характер, податкове навантаження зростає. Також практика збору податків «авансом» (при підготовці до Євро–2012 і зараз) залишає підприємства без засобів для розвитку.

Держава веде відносно українських промислових підприємств та інших суб'єктів господарювання виснажливу фіскальну політику. Якщо досліджувати

податкове навантаження як структурну категорію протягом року, то підприємствам 217 днів на рік слід відпрацювати винятково на потреби держави, з них 78 днів – на витрати Пенсійного фонду, 32 дні – на державну систему освіти, 18 днів – на соцзахист і соцзабезпечення (не включаючи витрати позабюджетних фондів), 17 днів – на економічну діяльність уряду, 15 днів – на державну систему охорони здоров'я, 14 днів – на оборону, 9 днів – на апарат державного управління, 6 днів – на державне фінансування шляхів, 3,5 дні – держвитрати на духовний і фізичний розвиток, 3 дні – на державне фінансування культури, 3 дні – на державні виплати з безробіття, 12 днів – на інші витрати уряду [275]. Слід наголосити, що за матеріалами досліджень цей показник складає в Угорщині 218 днів, Німеччині – 200 днів, Туреччині – 194 днів, в Польщі 175 днів, в США – 99 днів, на Кіпрі – 72 дні. Лише решту 148 днів суб'єкти господарювання можуть працювати на себе [275]. За таких умов останні не мають можливості розвиватися, вдосконалюватися та здійснювати модернізацію, що призводить до зменшення доходів суб'єктів господарювання через низьку конкурентоспроможність, зменшення бази оподаткування і, як наслідок, зменшення доходів бюджету для вирішення завдань соціально-економічного розвитку.

Основними завданнями фіскальної політики є згладжування коливань економічного циклу, забезпечення сталих темпів економічного зростання, досягнення високого рівня зайнятості; зменшення інфляції тощо. В. Плескач [274] змодельовано економічний вплив фіскального простору на виробництво ВВП, встановлено регресійну залежність кількісних взаємозв'язків між ВДВ (валова додана вартість конкретної галузі) та обсягом бюджетних видатків на розвиток і пільгове оподаткування і показано/доведено, що фіскальна політика в Україні не відіграє стимулюючої ролі.

Результати дослідження щодо обраних видів діяльності показали, що збільшення видатків на розвиток і податкові пільги на 1% у сільському господарстві, ПЕК і на транспорті спричиняє приріст ВДВ в середньому на 0,98%, 0,91% і 0,93% відповідно.

Механізм податково-бюджетного стимулювання має включати: збільшення обсягу державних видатків на розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності, фінансування розвитку пріоритетних галузей економіки на базі вищих технологічних укладів; ефективну систему оподаткування діяльності суб'єктів господарювання тощо.

Ефективна система оподаткування – невід’ємна частина економічного комплексу будь-якої сучасної держави, оскільки податки є не тільки головним джерелом надходжень до бюджету, але й потужним регулятором, слугують гарантом соціального захисту громадян і створюють матеріальну основу суверенітету держави. Варто зазначити, що в Україні діє система оподаткування з деякими необґрунтованими податками, які характеризуються низькою економічною результативністю, потребують істотних адміністративних витрат.

Ефективність оподаткування залежить від побудови механізму справляння кожного податку окремо й податкової системи в цілому. Ефективність податку розкривається через його економічну та фіскальну ефективність, кожна з яких має певний зміст, критерії, фактори впливу та показники виміру. Науковці зазначають, що податкова політика повинна відповідати трьом критеріям: фіскальна ефективність; економічна ефективність та соціальна справедливість [43; 159].

І. Лютий, А. Дрига та М. Петренко, розглядаючи «ефективність використання податку на додану вартість», ведуть мову про переваги та недоліки цього податку, зазначаючи, що «фактично, регулюючий вплив будь-якого податку є свого роду компромісом між перевагами та недоліками» [216, с. 128].

Зазначимо, що різні інструменти податкової політики можуть мати різний ступінь впливу на економіку загалом і окремих суб’єктів господарювання, зокрема.

Найбільший негативний вплив на розподіл ресурсів і, відповідно, на економічне зростання мають прямі податки, знижуючи його ефективність. Водночас непрямі податки здійснюють менший негативний вплив, при цьому за певних умов підвищення їх частки може мати позитивний ефект. Хоча прямі податки знижують ефективність функціонування економіки більшою мірою, ніж непрямі, вони виконують інші важливі завдання податкової політики. Крім прямої дії, податки опосередковано можуть справляти позитивний вплив на зростання економіки. Це відбувається тоді, коли надходження доходів до державного бюджету використовуються для фінансування ефективних видатків. Іншими словами, відбувається позитивний вплив на економіку вже за рахунок іншого передавального механізму, а саме – через сукупний попит. Так, у загальному випадку, збільшення видатків держави призводить до збільшення кінцевого попиту і, відповідно, стимулює розвиток економіки.

Водночас, не всі види видатків чинять рівноцінний позитивний вплив на зростання економіки. Так, можна виділити низку видатків, які мають найбільший позитивний вплив на економічне зростання й безпосередньо на виробничу функцію. Це так звані продуктивні видатки. Згідно з проведеними дослідженнями максимально позитивний ефект на економічний розвиток мають видатки інвестиційного характеру в широкому сенсі: до них належать інвестиції в основний капітал, у людський капітал (освітня галузь, охорона здоров'я). Видатками, що справляють менший вплив на зростання економіки, є видатки споживчого та соціального характеру – непродуктивні видатки. З їх допомогою, насамперед видатків соціального характеру, здійснюється перерозподіл доходів у економіці й досягається вирівнювання добробуту різних верств населення.

При різних варіантах комбінування податків та видатків в кожному випадку результуючий вплив на економічний розвиток необхідно аналізувати окремо. Так, фінансування продуктивних видатків за рахунок непрямих податків має позитивно впливати на економічне зростання. Протилежний варіант – комбінація непродуктивних видатків і прямих податків – справлятиме негативний вплив на економіку. У решті випадків вплив фіскальної політики на економічне зростання чітко не простежується й може бути як позитивним, так і негативним.

Міжнародна конкуренція за мобільні фактори виробництва – працю й капітал – зумовила розвиток податкових систем багатьох країн у напрямі перенесення податкового навантаження із зазначених факторів виробництва на споживання і природні ресурси. Чим менші податки на доходи, тим інтенсивніша економічна діяльність, чим вищі податки на ресурси, тим сильніші стимули для використання досягнень НТП для економічного й раціонального використання праці, капіталу, природних ресурсів, а, отже, й захисту довкілля. Підвищення податків на природні ресурси слугує заходом, що перешкоджає спекулятивній торгівлі цими активами й сприяє бережливому ставленню до національного багатства.

Потужним засобом стимулювання підприємницької діяльності є зниження ставки податку на прибуток підприємств (з 1 січня 2014 року – 16%), що стимулюватиме галузі, які створюють новітні технології та машини, а також галузі, що їх використовують, адже нововведення тоді дають макроекономічний ефект, коли знаходять найширше застосування.

Суперечливий вплив на економічне зростання може мати зниження

єдиного соціального внеску. По-перше, логічною є думка, що його зниження не спонукатиме до зниження трудомісткості або автоматизації. Проте, на нашу думку, сьогодні суб'єкти господарювання усвідомлюють необхідність модернізації та підвищення конкурентоспроможності. Тому потрібно розглядати інший наслідок, а саме, в короткостроковій перспективі зниження єдиного соціального внеску, на нашу думку, призведе до зменшення надходжень, але в подальшому, через виведення доходів з «тіні» – до їх зростання.

Отже, існуюча податкова система потребує вдосконалення в напрямку суттєвого зменшення кількості податків та спрощення процедури адміністрування податків. Також, на нашу думку, на часі розробка дієвої антиофшорної політики, що дасть змогу позитивно впливати на обсяги бюджету.

Суми коштів, які кожного року виводяться з України, величезні, хоча достовірна статистика в цьому питанні відсутня. За експертними оцінками, висловленими в засобах масової інформації, обсяги виведених коштів з України завдяки використанню офшорних схем складають від 10–20% до 90% від обсягів державного бюджету. Залучити ці кошти до економіки в наш час є прямим обов'язком держави.

В економічному дискурсі також висловлюється думка, що офшорні схеми являють собою єдиний шлях інвестування у виробничі фонди, оскільки фіскальний тягар в Україні не дає змоги підприємствам нарощувати власну інвестиційну активність.

На думку автора монографії такі твердження є хибними, оскільки основні офшорні схеми використовуються олігархічними кланами, які мають можливості сплачувати податки в Україні, але «приховують» їх для збагачення. В цих умовах завданням держави є повернення капіталів в Україну. Для цього потрібно:

- 1) запровадити механізм контролю за всіма фінансовими операціями, що здійснюються платником податків і особою, пов'язаною з ним;

- 2) встановити обов'язок суб'єктів господарювання щодо звітності про здійснення контрольованих операцій з контрагентами – нерезидентами України і надання податковим органам за їх запитом необхідної документації з обґрунтування офшорних схем;

- 3) визначити обсяг контрольованих операцій (у вартісному вираженні), за якими платники податків повинні звітувати та надавати документацію щодо

використання офшорних схем, виходячи з критеріїв важливості надходжень від цих операцій для доходів;

4) встановити принципи взаємного узгодження між платником податків і державою реальних обсягів капіталів, виведених за кордон за допомогою офшорних схем;

5) забезпечити оприлюднення статистичної інформації про суб'єктів господарювання, що використовують у своїй діяльності офшорні схеми, зокрема, щодо кількості та обсягів коштів, виведених за кордон.

Удосконалення системи оподаткування має стимулювати розвиток економіки. В основу побудови ефективної податкової системи в Україні мають бути закладені, на нашу думку, такі принципи:

– законодавча фіксація повного переліку податків, що діють на території України, недопущення встановлення податків, які порушують єдиний економічний простір, а також призводять до податкової дискримінації платників;

– використання податкової системи для забезпечення стійкої дохідної бази бюджету;

– встановлення рівних податків на рівновеликий об'єкт оподаткування (прибуток, дохід, майно та ін.); однократність оподаткування, тобто виключення подвійного оподаткування; раціональне поєднання загальноприйнятого та пільгового оподаткування;

– максимальна нейтральність податкової системи відносно різних платників податків (встановлення для всіх платників незалежно від їх організаційно-правової форми, підпорядкованості, виду власності, сфери діяльності, джерела отримання доходу єдиного підходу в оподаткуванні);

– встановлення податків з урахуванням економічної доцільності та рівня фінансування необхідних витрат, визначаються при затвердженні бюджетів різних рівнів;

– забезпечення соціальної справедливості у розподілі податкового тягара між різними категоріями та групами платників; реалізація принципу солідарності, соціального захисту й допомоги при оподаткуванні нужденним групам;

– розширення оподаткованої бази по мірі розвитку ринкових відносин та податкової системи (нерухомість, фонд споживання, операції з цінними паперами тощо);

– спрощення системи адміністрування податків.

Цей перелік є далеко не вичерпним, тут викладені основні положення, на які слід спиратися при побудові податкової системи.

Для реалізації вказаних вище кроків необхідний ряд умов, зокрема, наявність політичної волі й послідовності рішень у проведенні даної політики, а також здійснення цілого ряду реформ, спрямованих на поліпшення загального інвестиційно-підприємницького клімату в Україні, включаючи вдосконалення податкової політики, зниження адміністративних бар'єрів і створення інших сприятливих умов для ведення бізнесу в країні, альтернативних офшорним; якісна зміна суспільної свідомості (успішна протидія офшорній практиці не сумісна з правовим нігілізмом) тощо.

Необхідно також мати на увазі, що політика окремих країн Європи відносно офшорних юрисдикцій здебільшого спирається на стан фінансової дисципліни в економіці. Наприклад, Італія з детальним офшорним законодавством є лідером тіньової економіки у світі, а також розміром нелегального виведення капіталу. Проте, на території країн Північної Європи, де рівень оподаткування досить високий, використання «чорних» і «сірих» офшорних схем є мінімальним. У Норвегії податок на прибуток від видобутку нафти і газу сягає 80%, але іноземні нафтові компанії все одно звертають свій погляд на цю країну завдяки практично повній відсутності корупції, ефективній державній підтримці великих проектів і чітким, незмінним і прозорим умовам [357].

Іншими словами, справа не тільки в антиофшорній політиці, яку, безумовно, необхідно проводити / вдосконалювати, але й у спільних підходах до реалізації економічної і соціальної стратегії розвитку України в цілому.

Отже, формування і реалізація ефективної податкової політики – це сукупність надзвичайно складних багатогранних завдань, виконання яких вимагає чіткого концептуального бачення необхідних соціально-економічних реформ і фіскальних інструментів, котрі б забезпечували їх здійснення. При цьому трансформації у сферах акумулювання і використання податків і податкових платежів повинні здійснюватися на системних засадах, враховувати поточні економіко-інституційні реалії та євроінтеграційні наміри України, в той же час сприяючи розв'язанню економічних, соціальних та інституційних проблем.

Системна концепція податкового механізму, структурні компоненти податкового механізму як сукупності фіскально-економічних відносин на макро- і мікрорівні, в процесі яких податковими органами використовуються

податкові інструменти для забезпечення реалізації принципів оподаткування у взаєминах між державою і платником податку, вирішення проблеми збору податків, наповнення державного бюджету представлені на рис. 4.6.

Процес пошуку кінцевого рішення з формування фіскального простору має ітераційний характер, результатом якого повинен стати оптимізований варіант оподаткування і видатків державного бюджету між окремими галузями для досягнення ефекту максимізації темпів економічного зростання країни.

Для підвищення ефективності використання фіскального простору важливо реалізовувати високорентабельні проекти. Під таким, на нашу думку, дещо звуженим кутом зору В. Плєскач визначає фіскальний простір як обсяг бюджетних коштів, сформований узгодженими заходами бюджетно-податкової політики, який може використовуватися урядом для цілей економічного зростання і структурної перебудови шляхом реалізації важливих для національної економіки інвестиційних проектів [274].

Т. Єфіменко стверджує, що концепція фіскального простору обумовлена, насамперед, потребами практики фінансового управління, зумовлених необхідністю прийняття урядових рішень щодо джерел бюджетних ресурсів для цілей розвитку, модернізації економіки, здійснення реформ [146].

На нашу думку, важливо розробляти й реалізовувати систему превентивних заходів, а не реагувати засобами бюджетної, податкової політики та приймати державні рішення щодо розширення фіскального простору вже тоді, коли в цьому є очевидна потреба.

Світовий банк визначає поняття фіскального простору як різницю між фактичним первинним балансом бюджету й первинним балансом бюджету, достатнім для стабілізації розміру державного боргу на довгострокову перспективу [250]. Позитивна різниця свідчить про те, що фіскальний простір є потенційним джерелом для збільшення видатків або для зменшення податків.

П. Хеллер визначив фіскальний простір як бюджетний резерв, який може бути використаний в певних цілях без шкоди для фінансових позицій або стабільності економіки країни загалом [453]. Фіскальний простір – це можливість уряду підвищувати або знижувати податки (і, відповідно, збільшувати або скорочувати видатки) без порушення стабільності фінансового стану держави. Для цього потрібно, щоб первинний профіцит бюджету відповідав стабільному коефіцієнту державного боргу протягом тривалого періоду часу.

Рис. 4.6. Концептуальні основи формування податкового механізму для досягнення цілей соціально-економічного розвитку

Джерело: розроблено автором.

Отже, в широкому розумінні поняття «фіскальний простір» можна визначити як здатність уряду забезпечити додаткові ресурси для соціально-економічного розвитку країни. Тобто, якщо уряд передбачає виділити додаткові фінансові ресурси на обґрунтовані державні витрати, для цього необхідно мати або створювати відповідний фіскальний простір.

На нашу думку, фіскальний простір – це потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, динамічно змінювана величина якого здатна регулюватися державою з урахуванням сукупності джерел формування бюджетних ресурсів, коштів фінансових і нефінансових корпорацій, господарюючих суб'єктів, державних цільових фондів для узгодження, затвердження і подальшої реалізації планів соціально-економічного розвитку та забезпечення соціальних проблем, інноваційної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на основі визначених стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни: утвердження інноваційної моделі, структурно-інноваційної перебудови економіки, модернізації інфраструктури й базових секторів, формування режиму максимального сприяння бізнесу, розвитку людського й соціального капіталу, стійкого економічного зростання, гарантованого виконання державою своїх функцій.

Зусилля вдосконалити фіскальний простір на одному рівні можуть спричинити фіскальні навантаження на інший рівень. Відсутність координаційних механізмів може обмежити здатність уряду до реалізації виваженої макроекономічної політики в рамках бюджетно-податкової політики.

Розширення фіскального простору можна забезпечити за рахунок збільшення податкової бази, доходів від приватизації, інвестицій, запозичень та грантів, з однієї сторони, за рахунок оптимізації капітальних видатків, видатків розвитку, державних кредитів, – з іншої сторони.

Фіскальний простір є і залишається важливим питанням створення резервних фондів для майбутніх інвестицій і компенсацій майбутніх зобов'язань. Тільки виважені заходи щодо вдосконалення фіскального простору можуть збільшити стимули і поліпшити результати економічної діяльності.

Розширення фіскального простору в умовах економічних реформ за рахунок джерел, які недостатньо використовувалися чи просто потенційно можливих для використання на основі певних реформувальних змін соціально-економічної ситуації, нині в умовах прояву кризових загроз набуває особливої

значущості. Виконані дослідження результативності фінансових джерел, стану надходжень до бюджетів усіх рівнів та їх експертні оцінки використані для розробки класифікації фінансових джерел та напрямів забезпечення зростання фіскального простору включають дані щодо найменувань блоків та фінансових джерел, наукові обґрунтування: стану та проблем функціонуючих й потенційно можливих фінансових джерел, очікуваного зростання дохідності джерел за рахунок удосконалення засобів впливу.

Перелік фінансових джерел включає блоки: організаційно-правових джерел, державних фінансів, фінансово-податкових, грошово-кредитних, детінізації економічної діяльності, розвитку людських ресурсів, зовнішньоекономічної діяльності. Вибір і визначення усіх джерел базується на єдиному для всіх принципі – доцільності включення в перелік, якщо після певних удосконалень чи реформувань засобів впливу на їх функціонування буде забезпечено зростання дохідності громадян і господарюючих суб'єктів, а на цій основі – розширення фіскального простору, бази оподаткування та збільшення надходжень до бюджетів.

Наукові обґрунтування стану та проблем функціонуючих та потенційно можливих фінансових джерел базуються на даних статзвітності, рівня реального використання джерел, наявності розробки нормативних матеріалів, соціальний пакет сприйняття тощо. Наукові обґрунтування очікуваного зростання дохідності джерел включають пропозиції щодо удосконалення засобів впливу, котрі здатні активізувати діяльність, підвищення ефективності, дохідності та включають: засоби державного регулювання (нормативно-правові, адміністративні, державної безпеки, організаційно-методичні, грошово-кредитні, а також м'які методи – роз'яснення, інформування через засоби масової інформації про державну економічну політику).

В наведених результатах наукових досліджень щодо фінансових джерел розширення фіскального простору наукові обґрунтування очікуваного зростання дохідності джерел за рахунок удосконалення засобів впливу наведено пропозиції по напрямах, зміні засобів, норм та нормативів, реструктуризації, впливу на функціонуючі чи потенційно можливі фінансові джерела.

Набір фінансових джерел та їх класифікація по запропонованих блоках та напрямах зростання їх дохідності та розширення фіскального простору підтверджує наявність резервів, необхідності їх дослідження, розробки рекомендацій щодо напрямів удосконалення засобів державного втручання для

забезпечення зростання доходності цих джерел та розширення фіскального простору. Особливо вагомими стануть результати наукових досліджень щодо визначення обсягів зростання доходності під впливом певних засобів: організаційно-правового, методичного, технологічного характеру тощо.

Одержані додаткові фінансові ресурси збільшать можливості інвестування найбільш пріоритетних напрямів, розвиток яких в перспективі сприятиме розвитку всіх сфер соціально-економічної діяльності:

- розвитку паливно-енергетичного комплексу для зменшення енергозалежності країни від зовнішніх поставок шляхом нарощування власного видобування енергоносіїв на вуглеводній основі, заміни споживання газу власними альтернативними ресурсами, використання гідро- та інших відновлювальних ресурсів, енергозбереження на сучасній технологічній основі;

- розвитку людських ресурсів та формування на цій основі сучасної, знаннєвої економіки;

- утвердженню інноваційної моделі розвитку економіки; розвитку науки й особливо прикладної для забезпечення технологічного прориву по напрямках, що обумовлюють виклики та загрози національній безпеці країни.

Стратегічними є вирішення проблем налагодження імпортно-замінних виробництв, а також зростання заробітних плат і пенсій як джерел формування платоспроможного попиту населення.

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

5.1. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні як складові моделі управління соціально-економічним розвитком

Соціально-економічні перетворення у вітчизняній економіці не привели, як очікувалося, до формування високоефективного господарського механізму, побудованого на засадах приватної власності та ефективної конкуренції, а посилення останньої у світовій економіці й поява нових стратегічних викликів, таких як фінансово-економічна криза, торговельна війна із Росією, анексія Криму, військові дії на Донбасі визначили нові загрози національним інтересам України в економічній сфері, створили загрозу суверенітету та цілісності України.

У той же час першопричиною цих загроз варто визнати втрату суб'єктності держави в управлінні національною економікою, непрофесіоналізм менеджерів державного рівня, корупцію, значну залежність української економіки від політичної ситуації та політичних рішень. А системи управління в країнах-лідерах світової економіки розвиваються у напрямі посилення державного регулювання у найрізноманітніших формах.

Усе це свідчить про те, що зростає необхідність відновлення суб'єктності держави в стратегічному управлінні, у якому сталий соціально-економічний розвиток країни має бути тісно пов'язаний із забезпеченням економічної, екологічної безпеки, підвищенням конкурентоспроможності та соціальної стабільності держави на довгострокову перспективу. При цьому стратегічна суб'єктність держави в управлінні соціально-економічними процесами вимагає насамперед визначеності мети/комплексу цілей, які є не тільки значущими, а й такими, які можна реалізувати в поточній економічній ситуації.

Питання про цілепокладання в управлінні взагалі (у будь-якому його вигляді), а в державному управлінні особливо, належить до числа найбільш актуальних і важливих для управлінської теорії та практики і, на жаль, як зазначає Г. Атаманчук, до тих, методологія яких недостатньо розроблена. Довгі роки в нашій країні не обговорювалася проблема про те, яке суспільство хоче

народ, у чому реальні інтереси останнього та як досягти їх практичної реалізації [9].

Стратегічні аспекти цілепокладання досліджували Л. Абалкін [337], Р. Акофф і Ф. Емері [3], Дж. Гелбрейт [76], С. Дідківський [82], Д. Кланд [179], В. Макаров [221], В. Петров [267], Б. Райзберг [307], В. Роик [312], А. Томсон і А. Стрикленд [354], Л. Шеховцова [386] та ін. Роботи [82; 197; 204; 261] щодо цілепокладання успадковують напрацювання із сфери стратегічного планування у корпоративному секторі економіки, у той час як між корпоративним та державним плануванням все ж є відмінності, насамперед, у масштабах і різноманітності цілей.

Таким чином, у сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни назріла необхідність вироблення науково-обґрунтованої парадигми цілепокладання, яка могла б об'єднати накопичені в цій сфері наукові знання. Цілком очевидно також, що така парадигма має вирішити комплекс важливих теоретичних і методологічних питань, пов'язаних із забезпеченням процесу цілепокладання і ефективного стратегування розвитку національної економіки.

У науці «цілепокладання» розглядається як «термін, який характеризує процеси виявлення, формування, вибору, обґрунтування, затвердження цілей соціально-економічного розвитку країни, регіонів, корпорацій, соціальних спільнот» [307, с. 83]. Цілепокладання є досить складним етапом стратегічного планування, що спрямоване на опис бажаного стану економіки й суспільства в цілому, а також воно впливає на всю сукупність заходів, дій органів державного управління.

У понятійний апарат державного соціально-економічного цілепокладання включають такі поняття: мета – бажане, обумовлене необхідністю задоволення потреб і запитів держави, суспільства, соціальних груп, людей за допомогою використання наявних і залучених ресурсів, здійснення виробничо-економічних та інших видів діяльності, виходу на необхідні намічені результати [307, с. 84] або визначений у часі та просторі кінцевий стан системи або її частини, яка має бути досягнута за допомогою наявних або таких, що підлягають виявленню засобів [267]; ціленаправленість – орієнтація заходів, дій суб'єктів господарювання, учасників соціально-економічних процесів на досягнення обраних, встановлених, запропонованих цілей. Термін ціленаправленість отримав розвиток у рамках програмно-цільового підходу; ціленаправленість – прагнення побудувати державне управління таким чином, щоб воно було підпорядковане, насамперед,

вирішенню завдань у зазначені терміни, що містяться у державних стратегіях, планах, програмах, бюджетах. Цей термін вперше був використаний у 1974 р. у книзі Р. Акоффа й Ф. Емері «Про цілеспрямовані системи» [3]. Тобто, крім постановки цілей, цілепокладання передбачає цілеспрямованість як необхідну умову для їх реалізації.

Активне використання стратегії цілепокладання у сфері державного управління почалося у США й країнах Західної Європи в 1950–1960-х роках. При цьому широко використовувався досвід, накопичений у сфері бізнесу, де ця форма управлінської діяльності застосовувалася значно раніше. Актуальність використання стратегії цілепокладання на регіональному рівні визначалася ще й тим, що в післявоєнний час у США та Європі відбувався суттєвий перерозподіл повноважень і функцій між центральною владою і владою регіонів. Зокрема, це виразилося в активному впровадженні принципу регіоналізації та децентралізації, який покладав велику відповідальність на регіони й, відповідно, вимагав від них більш продуманої, чітко спланованої економічної політики та дій [351, с. 88–90].

У західній науці соціального управління вважається, що на першій стадії управлінської діяльності ставиться мета: визначити параметри оптимального функціонування і розвитку об'єкта або модель його майбутнього стану [178]. Заходи, які повинні виконати суб'єкти управління у цьому зв'язку, складають зміст основної функції управління – «цілепокладання». Західні фахівці у сфері управління підкреслюють, що цілепокладання має пронизувати та визначати всі стадії управлінської роботи: інформаційну, організаційну, методичну, регулюючу, координуючу, контрольну. Цілепокладання лежить в основі головного принципу управління – системного підходу.

Слід зазначити, що, незважаючи на накопичений досвід у сфері стратегії цілепокладання, все ж у теорії і практиці державного управління визначення головних цілей, узгодження цілей різних рівнів досліджено недостатньо, що іноді призводить до величезних витрат у практиці управління. Особливо велика неузгодженість існує в класифікації цілей за змістом (соціальні, економічні, політичні, моральні й т. ін.), за часом (довгострокові, середньострокові, короткострокові), за рівнями управління (загальнодержавні, регіональні, районні), Мета нерідко ототожнюється із засобами її досягнення, що є принципово невірним.

Сам процес цілепокладання розглядається, насамперед, як діяльність з виявлення та аналізу потреб керованого об'єкта в продукції, послугах,

освітньому, інтелектуальному або інформаційному продуктах тощо з урахуванням реальних можливостей їх найбільш повного задоволення.

Західні експерти поділяють цілі на головну мету (генеральну), цілі другого, третього рівня, цілі окремих структур управління тощо. Вони пропонують спочатку визначитися з генеральною метою, а потім виявляти цілі інших рівнів. При визначенні цілей важливо точно встановити, який саме результат передбачається одержати за їх досягнення, якими засобами отримати цей результат, терміни досягнення цілей. Можливості й ресурси системи мають переоцінюватися з позицій поставленої мети. Враховуються і мобілізуються ті можливості й ресурси, які найбільшою мірою сприяють її досягненню.

Слід також вказати й на те, що західні науковці (А. Томсон і А. Стрикленд [354]) виділяють такі принципи визначення мети розвитку складних систем:

1. Прийнятність. У цьому випадку мета визначає здійснення поліпшення стану справ, усунення недоліків, але без можливих змін системи й без додаткових витрат ресурсів. Такі цілі застосовуються у повсякденній практиці управління.

2. Оптимальність. У цьому випадку мета виводиться із стану системи, її можливостей і ресурсів і планується її поліпшення, перехід до більш якісного стану. Ресурси тут не тільки ефективно використовуються, але й вводяться нові, якщо це необхідно. У цьому підході використовується метод моделювання, де мета сприймається як модель поліпшеного стану системи. Цей метод є ефективним, коли ставиться завдання раціонального витрачання ресурсів, коли необхідно затратити мінімальну кількість ресурсів при досягненні цієї мети або отримати найкращий результат при обмежених ресурсах.

3. Пристосованість (адаптивність) до будь-якого запрограмованого результату. Мета визначає майбутній стан системи. Тому функціонування та розвиток даної системи в сьогодні орієнтується на запланований стан поставленої мети. Якщо мета чітко не визначена, оскільки не вистачає знань та уявлень про неї, то розробляються декілька варіантів мети й відповідно шляхи їх досягнення.

Вважається також, що цілі повинні відповідати вимогам конкретності, реальності, контрольованості, адже цілепокладання – складний процес, що включає не лише формулювання цілей, але й їх перевірку, коригування, узгодження, прогнозування. Завершальна ланка цілепокладання –

програмування діяльності з досягнення сформульованих цілей [324, с. 42–44].

Науково обґрунтована постановка цілей державного управління дуже важлива тому, що саме вони обумовлюють формування і функціонування певного механізму управління, принципи, стиль управлінської діяльності, вибір її форм, методів, засобів і технологічних прийомів.

Якщо ж звернутися до українських реалій, то на основі аналізу існуючого/сформованого процесу державного стратегічного цілепокладання і планування можна виділити такі недоліки:

- відсутність комплексності та єдиного підходу до процесу постановки цілей, розробки та реалізації стратегій, концепцій і програм соціально-економічного розвитку;

- низький рівень, недостатність взаємоув'язки та узгодженості прогностичних і планових документів стратегічного планування, що розробляються на різних рівнях управління та між різними рівнями управління;

- розробка більшості прогностичних і планових документів проводиться на підставі розрізаних рішень різних учасників стратегічного планування – Президента України, Уряду, виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів природних монополій;

- відсутність регламентації процесу прийняття рішень про розроблення стратегічних документів.

На нашу думку, для підвищення якості стратегічного цілепокладання, цільового та бюджетного планування необхідно використовувати інструменти та процедури, що дозволять забезпечити:

- адекватність змісту макроекономічних цілей і показників, кількісних індикаторів вимірювання рівня досягнення цілей, відображення в них динаміки досягнення цільових установок;

- повноту декомпозиції цілей на завдання і способів вирішення сформульованих завдань для досягнення поставлених цілей;

- орієнтацію цілей органів державної влади на досягнення стратегічних цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни;

- комплексність і повноту декомпозиції цілей та пріоритетів країни в цілому й завдання різних суб'єктів бюджетного планування;

- врахування ризиків недосягнення цілей і виникнення несприятливих економічних і соціальних наслідків.

Разом з тим, цілепокладання стосовно реформування соціально-економічної системи вимагає безпосереднього аналізу ризиків і проблем, що

накопичилися, можливостей їх вирішення, що сприятиме реформуванню (табл. 5.1). За допомогою SWOT-аналізу соціально-економічного стану України виявлено основні фактори й тенденції, що визначають проблеми реформування. Головною причиною, що впливає на можливості соціально-економічного розвитку України, є брак власних ресурсів й інституціональних передумов, які дозволяють вирішувати складні завдання трансформації соціально-економічної сфери.

У сучасних умовах стратегічне завдання реформування соціально-економічної сфери полягає в розвитку інституціональних засад державного управління, активізації внутрішніх резервів, розвитку наукомістких технологій та інноваційної діяльності, розробки зваженої соціально-економічної політики, що вимагає послідовного створення умов для активізації можливостей населення самостійно вирішувати свої соціальні проблеми, використовуючи при цьому інструменти адміністративного управління, зокрема законодавчі акти, постанови, розпорядження, спрямовані на активізацію економічної діяльності.

Таблиця 5.1

Результати комплексного аналізу соціально-економічного розвитку України

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Загальні фактори, що мають стратегічне значення	1) Географічне положення, важливість території у геополітичному плані. 2) Структура промислового виробництва з усталеною структурою збуту. 3) Наявність власних природних ресурсів, що мають стратегічне значення. 4) Розвинена структура підприємництва в різних галузях економіки. 5) Наявність працездатного населення, здатного до навчання і яке володіє високим ступенем адаптації до різних економічних умов.	1) Невизначеність у зовнішньоекономічній політиці, «торговельні війни» і торговельні обмеження. 2) Нерозвиненість внутрішнього ринку, орієнтація на сфері торгівлі й послуг, низький рівень розвитку стратегічних виробництв. 3) Низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках, високий рівень корупції, тінізація економіки. 4) Залежність від іноземного експорту, у т. ч. і в сфері стратегічних ресурсів, низька конкурентоспроможність національної економіки, тиск на Україну з боку провідних світових держав з приводу стратегічних орієнтирів розвитку. 4) Демографічні проблеми, пов'язані зі зменшенням кількості населення, його старінням. 5) Високий рівень різниці в доходах, висока концентрація національного багатства в руках олігархічних груп. 6) Експансія іноземного капіталу в сферу промислового виробництва.

Наука та промисловість	1) Державна підтримка економіки, у тому числі цільові програми підтримки промисловості. 2) Наявність довгострокових цільових програм розвитку наукового потенціалу. 3) Наявність великих промислових підприємств, що мають стратегічне значення і високий науково-технічний потенціал. Сформована виробнича база стратегічних галузей – хімії, металургії, сільського господарства, що мають вплив на світові ринки. 4) Статус держави з науковим потенціалом світового рівня за багатьма позиціями.	1) Мала активність держави в інвестиційному забезпеченні економічних процесів. 2) Висока енерго-, матеріало- витратність економіки. 3) Дефіцит кваліфікованих кадрів технічних спеціальностей, відтік з країни вчених і фахівців. 4) Складність практичної реалізації науково-технічних розробок у зв'язку з високим ступенем бюрократизації державного управління. 5) Недостатній рівень інвестиційного забезпечення наукових досліджень, просування науково-технічних розробок.
Соціальна сфера	1) Наявність у країні історично сформованих традицій соціального забезпечення і розуміння його необхідності. 2) Наявність системи соціального забезпечення, кваліфікованих кадрів, які забезпечують її функціонування. 3) Наявність у країні законодавчої бази, що забезпечує соціальні гарантії.	1) Високий відсоток населення, що потребує соціальної підтримки, недостатній рівень її ресурсного забезпечення. 2) Погляд, що склався в суспільстві, на державу як на єдине джерело забезпечення соціальних потреб. 3) Відсутність реальних, збалансованих програм соціально-економічного розвитку.
Комфортність середовища для ведення бізнесу	1) Зручне географічне положення і просунутий транспортно-логістичний потенціал: перетин транспортних магістралей; наявність залізничного транспорту і автовокзалів, аеро-, мор-, річпорти. 2) Будівництво офісних центрів, збільшення частки якісних офісних площ у загальному обсязі офісних площ. 3) Доступність торгових площ, збільшення частки торгових об'єктів сучасного формату.	1) Слабка захищеність інвестицій, складність ведення бізнесу. 2) Відсутність упевненості в економічній перспективності країни як економічного суб'єкта. 3) Нерівні конкурентні умови, преференції для олігархічного капіталу, нестійкість правового середовища ведення бізнесу. 4) Незабезпеченість виставковими площами сучасного рівня, відсутність можливості оперативної організації виставок, недостатній рівень розвитку виставкової діяльності. 5) Низька доступність готельних місць, особливо високої якості, нерозвиненість послуг зустрічей. 6) Відсутність логістичних центрів, низька частка складських площ високого класу, дефіцит площ зі спеціальним оснащенням.

Бюджетна система, фінанси і фінансова інфраструктура	1) Відносно демократичні процедури прийняття державного бюджету на основі системи компромісів і врахування інтересів різних груп населення. 2) Досвід уряду й НБУ контролювати економічну ситуацію в несприятливих макроекономічних ситуаціях. 3) Наявність розвиненої банківської інфраструктури для обслуговування внутрішнього ринку. 4) Сформована система взаємин між бізнесом і фінансовим сектором.	1) Відносно слабкі позиції українських банків на ринку фінансових послуг. Залежність національної банківської системи від зарубіжних фінансів, положення на зарубіжних фінансових ринках. 2) Нестабільність фінансової системи в зв'язку з невизначеністю розвитку країни в найближчі роки і можливістю отримання кредитів від міжнародних організацій. 3) Високе навантаження на бюджет соціальних витрат. 4) Залежність національної валюти від курсових коливань, періодичні «курсіві» атаки на гривню. 5) Збільшення дефіциту бюджету та державного боргу. 6) Високі процентні ставки за кредитами. 7) Нерозвиненість недержавного пенсійного страхування.
Загальні фактори, що мають стратегічне значення	Можливості 1) Використання геополітичного потенціалу з метою економічного розвитку. 2) Посилення конкурентних позицій у традиційних галузях економіки. 3) Зниження рівня енерго-, матеріалозалежності за рахунок розробки власних корисних копалин.	Загрози 1) Військові дії та торговельна війна з Росією. 1) Втрата інтересу до України як до економічного партнера з боку провідних світових держав. 2) Втрата значного економічного потенціалу за рахунок проникнення іноземного капіталу в провідні галузі економіки. 3) Стагнація соціально-економічного розвитку за рахунок подальшого зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів і зниження потенціалу внутрішнього ринку.
Соціальна сфера	1) Створення теоретичних передумов для вирішення проблем фінансування соціальних потреб з урахуванням поточної макроекономічної ситуації. 2) Створення механізму розподілу ресурсів на основі паритету інтересів економічних суб'єктів і населення. 3) Розробка соціально-економічної політики, що забезпечує збалансований і стійкий соціально-економічний розвиток.	1) Повна деградація системи соціального захисту як наслідок неможливості державного фінансування соціальних програм. 2) Соціальна нестабільність, зростання протестних настроїв як наслідок загострення соціальних суперечностей.

Наука і промисловість	1) Подальше нарощування інноваційного потенціалу за рахунок розвитку системи державного інвестування, системи державно-приватного партнерства. 2) Адресний розвиток перспективних виробництв і перспективних наукових напрямів. 3) Активна державна участь у просуванні інноваційних продуктів на зовнішніх ринках. 4) Введення програм енерго-, ресурсозбереження на основі державного інвестування, державно-приватного партнерства.	1) Зниження можливостей державного фінансування програм науково-технічного розвитку. 2) Подальший відтік з країни науково-технічних кадрів. 3) Повна зупинка виробництв як наслідок старіння основних фондів. 4) Повна зупинка виробництв як наслідок підвищення рівня енергетичних і матеріальних витрат, зниження рівня попиту на продукцію.
Комфортність середовища для ведення бізнесу	1) Створення позитивного інвестиційного іміджу України та стабільного бізнес-середовища. 2) Подальший розвиток бізнес-інфраструктури. 3) Створення конкурентних умов для ведення бізнесу на основі механізму правового забезпечення функціонування бізнес-середовища.	1) Зниження бізнес-активності і як наслідок – зниження державних доходів, подальше зменшення обсягу інвестицій. 2) Подальша тінізація економіки як наслідок тиску на бізнес і ускладнення системи функціонування бізнесу з боку держави.
Бюджетна система, фінанси і фінансова інфраструктура	1) Стабілізація фінансової системи на основі налагодження відносин у сфері кредитування з зарубіжними партнерами. 2) Зниження навантаження на бюджет за рахунок збалансованої соціальної політики. 3) Ефективне управління державним боргом за рахунок перекредитування. 4) Управління кредитними ставками з використанням фінансових інструментів НБУ. 5) Підвищення рівня контролю за валютними операціями.	1) Подальше розбалансування фінансової системи як наслідок підвищення навантаження на бюджет. 2) Відхід з ринку іноземних банків, подальше збільшення процентних ставок. 3) Висока інфляція як наслідок нестійкості фінансової системи. 4) Курсові коливання основних валют, що впливають на курс національної валюти.

Джерело: складено автором.

Вихідним пунктом постановки цілей в системі державного регулювання економікою і соціальною сферою, на переконання автора, мають стати основні цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні, які наведено на рис. 5.1.

Рис 5.1. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні

Джерело: складено автором.

Макроекономічним орієнтиром у процесі визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку повинні стати цілі, спрямовані на досягнення національних інтересів, національної безпеки, розвитку суспільства, національних цінностей.

Основні цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні

можуть бути реалізовані в разі вирішення завдань та реалізації широкого комплексу взаємопов'язаних заходів з підвищення ефективності діяльності держави, оптимізації її впливу на розвиток економіки та суспільства.

Цілі можуть бути реалізовані лише в разі вирішення завдань, структура й зміст яких представлені в таблицях 5.2–5.4.

Таблиця 5.2

Завдання забезпечення соціально-економічної стабільності

Завдання	Зміст завдання
1. Конкурентні ринки	Вільний вхід на ринки. Добросовісна конкуренція. Ефективне державне регулювання локальних монополістів.
2. Макроекономічна стабільність	Відсутність дефіциту держбюджету. Низький рівень інфляції. Ефективне антикризове регулювання. Стабільність фінансової системи. Ефективне функціонування Центробанку.
3. Захищені легальні права власника	Чітко специфіковані права власності господарюючих суб'єктів. Чіткі правила ведення бізнесу та вилучення власності. Неупереджений і незалежний суд.
4. Відсутність адміністративних бар'єрів	Чітке законодавство щодо правил введення регуляцій.
5. Підтримка вітчизняного експорту	Чітке законодавство щодо державної підтримки вітчизняних виробників на світових ринках. Міжнародна сертифікація та стандартизація за свростандартами.

Джерело: складено автором.

Вирішення завдань, представлених в табл. 5.2, передбачає розробку та реалізацію широкого комплексу взаємопов'язаних заходів з підвищення ефективності діяльності держави, оптимізації її впливу на розвиток суспільства і економіки. Інтенсифікація розвитку української економіки, у т. ч. інфраструктурних проектів, обумовлює завдання, зміст яких представлений у табл. 5.3.

Як випливає з даних табл. 5.3, у сфері уваги як держави, так і бізнес-спільноти мають бути всі основні інфраструктурні компоненти економічного розвитку, в іншому випадку інституційні можливості забезпечення економічного зростання не будуть використані повністю.

Зазначимо, що успішний соціально-економічний розвиток країни неможливий без підтримки належного рівня соціального захисту. Завдання в цій сфері відображено у табл. 5.4.

Таблиця 5.3

Завдання інтенсифікації економічного розвитку та розвитку економічної інфраструктури

Завдання	Зміст завдання
1. Зміна інструментів фінансування економіки	Створення передумов для державно-приватного партнерства у вирішенні проблем економічного розвитку. Створення механізмів кредитування соціально-економічного розвитку з використанням ресурсів держави та банківського сектору.
2. Енергозбереження та ресурсозбереження	Впровадження передових технологій енергозбереження та збереження матеріальних ресурсів у виробництві.
3. Підтримка інновацій та експортної діяльності	Створення механізмів інвестування інноваційних галузей промисловості, науки, підтримка та просування вітчизняних товарів на іноземні ринки.
4. Розвинуті мережі зв'язку та енергопостачання	Електромережі, що забезпечують можливість оптимального розміщення виробництва. Висока гарантованість електропостачання. Мережі зв'язку, що поєднують всі населені пункти країни між собою і зарубіжними країнами. Висока якість і надійність зв'язку.
5. Високий потенціал трудових ресурсів	Розвиток людського капіталу. Створення нових робочих місць. Безперервна освіта. Ефективна організація міграційних потоків. Привабливість вітчизняного ринку праці.
6. Розвинутий потенціал природно-сировинних ресурсів	Наявність достатніх обсягів розвіданих запасів сировинних ресурсів. Випереджальна геологорозвідка.

Джерело: складено автором.

Таблиця 5.4

Завдання держави у сфері соціального захисту населення та соціальної політики

Завдання	Зміст завдання
1. Високий рівень соціального обслуговування населення	Створення та впровадження реально діючої моделі соціальної політики, яка відповідає поточній економічній ситуації і реальним економічним можливостям держави. Створення передумов для співпраці бізнесу та держави у сфері забезпечення соціальних і культурних потреб населення. Створення ефективно діючої системи медичного обслуговування. Забезпечення потреб населення в культурному, фізичному, інтелектуальному розвитку.
2. Достатній матеріальний рівень життя незахищених верств населення	Належний рівень соціальної допомоги та пенсійного забезпечення. Забезпеченість потреб у гідному житті. Пільговий доступ для малозабезпечених верств населення до медичних, соціальних, освітніх, державних послуг.

Джерело: складено автором.

Постановка цілей повинна узгоджуватися з реальною економічною ситуацією. Підтримуючи позицію авторського колективу: В. Вороніна, Я. Жаліла, С. Лавриненко, О. Пищуліної, Д. Покришки [361], автор переконана, що нині цілі економічного розвитку слід вважати пріоритетними, оскільки їх досягнення дозволяє максимально зняти навантаження на бюджет і ефективно вирішувати соціальні проблеми. У середньостроковій перспективі вирішення соціальних проблем можливе лише за умови відтворення економіки зростання. Надзвичайно важливі як кількісні, так і якісні характеристики економічної динаміки.

Щоб забезпечити заявлену мету – досягнення високої якості життя населення – необхідно істотно підвищити продуктивність праці і капіталу. Це неможливо зробити без концентрації ресурсів в тих сферах, де поліпшення принесе найбільш значущі результати за ключовими позиціями бізнесу або відносин з іншими суб'єктами, без відповідних структурних змін в економіці України, без концентрації зусиль на постіндустріальних джерелах розвитку (людському капіталі, високотехнологічних інноваційних послугах, індустрії знань).

Базовою метою забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку є перехід до нової економічної політики на основі взаємодії науки, бізнесу й держави, а забезпечення конкурентоспроможності України й реалізацію її економічного потенціалу слід розглядати в розрізі ринків і здійснювати за рахунок:

- концентрації зусиль на точках зростання (зони інтенсивного економічного розвитку) і концентрації інвестицій у найважливіших базисних секторах економіки країни із забезпеченням високої цінності виробленого товару;
- формування основи розвитку, інфраструктури й системи розселення, що забезпечують стійкість просторового розвитку;
- розвитку небазисних секторів з метою підвищення внутрішнього попиту та забезпечення мобільності й відтворення людського капіталу;
- формування сприятливого бізнес-клімату та інвестиційної привабливості України.

На нашу думку, розвиток України може бути досягнутий лише шляхом випереджального розвитку високотехнологічних прогресивних галузей національної економіки. Саме їх динаміка визначає, з одного боку, рівень

інвестиційної активності та технологічного оновлення виробництва, а з другого, – динаміку й структуру споживання населення. У свою чергу, споживчі стандарти визначають формування і відтворення трудових мотивацій і можливий внесок соціальних факторів у підвищення ефективності виробництва.

Для забезпечення економічного зростання та розвитку як мінімум необхідне:

- по-перше, максимально можливе використання наявного в країні потенціалу (трудоного, інтелектуального, природно-ресурсного);
- по-друге, збереження в Україні фінансових ресурсів, що генеруються в рамках національної економіки, боротьба із тіньовою економікою і стимулювання попиту на вітчизняну продукцію;
- по-третє, створення в національній економіці умов для активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та здійснення процесу розширеного виробництва, «усунення офшорних дир» і перенаправлення фінансів на інвестування та модернізацію вітчизняної економіки.

Саме під кутом зору варто розглядати всі питання економічної політики й формувати концепцію економічного розвитку України на перспективу.

Основною передумовою концепції розвитку, на нашу думку, є необхідність забезпечення економічного зростання за загальними обсягами виробництва в Україні в середньостроковій перспективі на рівні 5–7% на рік і 10–15% – за обсягами виробництва в окремих галузях обробної промисловості. Така можливість визначається низкою факторів, у т. ч. і тих, що виникли в результаті багаторічного спаду виробництва.

Це, по-перше, наявність незавантажених виробничих потужностей. Йдеться про «натуральний» капітал, тобто про будівлі, споруди, верстати, механізми, які в умовах глибокої економічної кризи використовуються у виробництві продукції не повною мірою або виведені в резерв. Частина з них за різних причин не може бути заново запущена у виробництво, але значна частина збережена й може інтегруватися до складу функціонуючого капіталу в разі підвищення рівня платоспроможного попиту. Збільшення розмірів функціонуючого капіталу на базі залучення цих потужностей є безкоштовним ресурсом економічного зростання, оскільки на першому етапі не потребують значних інвестицій для нарощування виробництва за рахунок введення нових потужностей.

По-друге, наявність трудових ресурсів, які бажають працювати. Проте

варто зазначити про нестачу кваліфікованої робочої сили, про втрату багатьма підприємствами (особливо галузей обробної промисловості) за роки стагнації найбільш кваліфікованих робітників та інженерно-технічних кадрів, відновлення яких потребуватиме значних зусиль і тривалого часу.

По-третє, відносне зниження витрат у багатьох галузях вітчизняної промисловості за рахунок впровадження передових технологій енергозбереження і виробництва.

Основне завдання економічної політики має полягати у тому, щоб поєднати ці фактори зростання. У цьому випадку вдасться реалізувати малокапіталомісткий варіант розвитку більшості галузей національного господарства.

Запуск внутрішнього ринку вимагає політичної волі та ухвалення рішень щодо реформування кредитно-фінансової та банківської систем, створення ринкової інфраструктури, формування інститутів внутрішньої конкуренції, визначення пріоритетів економічного розвитку.

Викладене вище дозволяє виділити декілька векторів структурної модернізації вітчизняної економіки.

Вектор перший – передбачає, по-перше, створення прозорих правил економічної гри, прозорих процедур адміністрування та дерегулювання бізнес-діяльності та децентралізацію (крім оборонного комплексу, національної безпеки та зовнішньоекономічної політики); по-друге, необхідне вдосконалення податкової політики з метою створення системи податкових стимул-реакцій для розвитку середніх індустріальних виробництв. Ми повинні виходити з розуміння того, що на відміну від потужних промислових комплексів, орієнтованих на зовнішній ринок, саме середні й малі підприємства можуть «заповнити» внутрішній ринок. Однак без здобуття середнім бізнесом необхідного ринкового інструментарію трансформаційні процеси розбудови сучасної «вільної» економіки можуть загальмуватися на невизначений час.

В той же час сьогодні потрібно робити ставку на реструктуризацію, нову індустріалізацію, на новітнє машинобудування, технології 6–7-х технологічних укладів, економіку послуг, прямувати від торговельного до неопромислового капіталізму, будувати економіку високої доданої вартості. А це означає створення інвестиційних і податкових умов для розвитку нових виробництв, проведення технологічного аудиту й перезапуск сучасних промислових майданчиків.

Вектор другий – реформування банківської та кредитно-грошової систем. Українські банки вважають за краще або обслуговувати великих клієнтів, або обмежуватися наданням кредитних ліній на практично «безвихідних» (високі процентні ставки) для підприємця умовах. Та, водночас, саме «середні» регіональні банки зацікавлені в залученні постійних лояльних клієнтів і можуть стати фінансовою опорою для середніх промисловців. Метою таких реформ має стати стимулювання розвитку банків, орієнтованих на виробниче кредитування.

Вектор третій – запуск державних цільових програм, програм державно-приватного партнерства з пріоритетного розвитку «проривних» галузей економіки, щоб модернізувати, реорганізувати, провести перебудову системи дистрибуції та маркетингової політики й завоювати ключові позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках у даних секторах економіки.

Вектор четвертий – розробка дієвої соціальної політики, що відповідає поточним тенденціям та можливостям розвитку української держави. Концентруючись на досягненні економічних цілей зростання, не можна забувати, що найважливішою функцією держави є підтримання рівноваги й діалогу між різними соціальними верствами та групами населення.

Досвід останніх років показує, що й сьогодні формування сильної та ефективної держави можливе лише на основі соціальної консолідації, розширення суспільної підтримки цілей і дій влади. Спроби зміцнити державу, спираючись лише на консолідацію ділової і політичної еліти, приречені на невдачу – насамперед внаслідок нерозвиненості правових критеріїв і процедур узгодження інтересів різних суб'єктів господарювання. Соціальна консолідація є також необхідною умовою зміцнення демократичних інститутів і послідовного розвитку громадянського суспільства.

Згідно з «двополюсною»^{††} структурою українського суспільства сьогодні склалися два принципово різних підходи до ролі в ньому держави, насамперед, до соціальних функцій останньої.

Перший підхід заснований на державному патерналізмі масової/всеосяжної підтримки життєвого рівня населення за рахунок ресурсів держави. Вже зараз очевидні недоліки патерналістської моделі розвитку, реалізація якої передбачає вирішення соціальних потреб за рахунок ресурсів держави, що вимагає нарощування податкового навантаження на

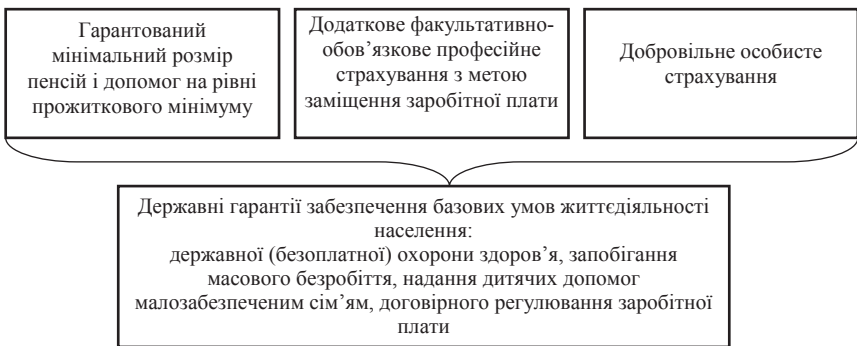
---

^{††} Двополюсність – це поділ/розшарованість суспільства з різними центрами впливу, відносини між якими визначають його стан

товаровиробників. Останні, бажаючи зменшити свої видатки через високий рівень податкового навантаження, ідуть в тіньовий сектор. Погіршення економічних умов гальмує економічний розвиток, стає не засобом виживання суспільства й держави, у т. ч. у вирішенні соціальних проблем, а стратегічним глухим кутом.

Другий підхід – прискорена реалізація моделі «субсидіарної держави», заснованої на принципі: держава відповідає лише за забезпечення мінімуму соціальних послуг, решту громадяни повинні заробляти самі. При цьому передбачається перерозподіл соціальних витрат на користь найбільш уразливих груп населення за одночасного скорочення соціальних трансфертів забезпеченим сім'ям. Такий соціальний маневр знімає з держави надлишкове соціальне навантаження, забезпечує можливість зниження податків і створює імпульс економічного зростання. Насправді цей варіант ефективний в умовах стійкого економічного зростання і за наявності потужного середнього класу. В сучасних українських реаліях може призвести до відчуження значної частини традиціоналістськи орієнтованих соціальних груп від держави, що неминуче виллється в зниження легітимності й ослаблення державної влади.

Основою для зміцнення української державності й подолання системної соціально-економічної кризи, на думку автора, у соціально-економічній площині України найбільш прийнятним є синтез соціально орієнтованої і ліберальної моделей розвитку, про що зазначено в роботі вище, з орієнтацією на модель У. Беверіджа (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Модель соціального захисту Беверіджа

Джерело: складено автором на підставі [149; 315].

Модель Беверіджа характеризують такі особливості [149; 315]:

- тривірневий тип соціального захисту, що закріплює за державою обов'язки надання базових гарантій соціального захисту всьому населенню, за роботодавцем – соціальне (професійне) страхування найманих працівників (у якому часткову участь приймає працівник), за працівником – додаткове особисте страхування;

- орієнтація державних соціальних гарантій на прожитковий мінімум, додаткового професійного страхування – на заміщення (компенсацію) заробітку, додаткового добровільного особистого страхування – на реалізацію працівниками своїх особистих можливостей на користь власного соціального захисту;

- забезпечення державою трьох базових умов життєдіяльності населення: державна охорона здоров'я, надання рівних можливостей для виховання дітей сім'ям з різними доходами (допомоги на дітей) і запобігання масовому безробіттю.

Згідно моделі Беверіджа, сімейні допомоги та базову систему охорони здоров'я слід фінансувати з держбюджету, а інші заходи соціального захисту – за рахунок відрахувань самих працівників і роботодавців, а також субсидій держави [149; 315].

Таким чином, держава повинна забезпечувати соціальний рівень малозабезпечених громадян на адресній основі, має зосередити увагу на працюючій частині населення, зростанні її доходів до рівня середнього класу. Як зазначає В. Макаров, необхідно виходити з розуміння життєвого стандарту, який інтегрує весь комплекс нормальної життєдіяльності в широкому розумінні (сукупність соціальних благ, рівень освіти, рівень життя, рівень здоров'я, безпека, індивідуальні свободи, правове забезпечення). Якість (тип) життя, на думку В. Макарова, визначається рівнем доходу [221, с. 450].

Л. Абалкін також зазначив, що основною проблемою рівня життя населення необхідно визнати низький рівень доходів. Тому головним завданням є підвищення і підтримка рівня життя на основі політики, спрямованої на зростання доходів, тобто програми тривалого економічного зростання та інвестицій, стабілізації фінансово-кредитної системи, зайнятості та створення робочих місць [337, с. 87].

У такій моделі соціальна консолідація розглядається як фактор соціально-економічної модернізації, означає вирішення ряду взаємопов'язаних завдань. Це налагодження механізму партнерства між основними соціальними

групами; формування на основі такого партнерства нормативних рамок поведінки груп і механізмів відповідальності за порушення норм; розширення бази соціальної підтримки влади на базі її реальної відповідальності за досягнення соціально значущих цілей (зростання рівня життя, безпека).

Проблема полягає у тому, що в умовах відсутності масового середнього класу консолідація суспільства може бути забезпечена не інакше, як за опосередкованої ролі самої держави. Для того, щоб паралельно запуснути взаємообумовлені процеси соціальної консолідації і зміцнення держави, необхідні наступні умови: вибір такої стратегічної мети розвитку країни, яка характеризується консолідуючим потенціалом і здатна об'єднати зусилля різних соціальних груп; формування механізму «соціального контракту» між державою (владою), бізнесом і суспільством – механізму, на якому, зокрема, повинні базуватися інститути легітимності держави і власності; створення нової системи соціального порядку, що регулює поведінку основних соціальних суб'єктів у контексті реалізації стратегічних цілей держави.

Реальна мета розвитку держави, що володіє потужним консолідуючим потенціалом, триєдина: підвищення рівня життя, безпека та гідне життя громадян України. Механізм «соціального контракту», консолідуючого державу, бізнес і суспільство навколо головної і кореспондуючих з нею цілей, принципово виглядає наступним чином: щодо суспільства держава бере на себе усвідомлену відповідальність за підвищення рівня життя, забезпечення соціальних гарантій і безпеки, отримуючи натомість легітимність влади й суспільну підтримку; щодо бізнесу держава забезпечує гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, підтримку бізнесу в зовнішньому світі, отримуючи натомість підтримку з боку національного капіталу, суворе дотримання встановлених державою норм і правил; баланс між суспільством і капіталом будуватиметься за принципом: соціально відповідальна поведінка бізнесу в обмін на громадську підтримку його інтересів, цілей і дій.

Створення нової системи соціального порядку засноване на тому, що забезпечення благополуччя і гідного життя не може бути лише справою влади, тим більше одного з її рівнів. Ця стратегічна мета вимагає узгодження інтересів і скоординованих дій влади й бізнесу (великих корпорацій). Створення правового механізму такого узгодження є основою стратегії розвитку держави.

Формування практично функціонуючого правового, політичного й господарського механізму відповідальності влади та основних суб'єктів економіки за досягнення узгоджених параметрів рівня життя дозволить, з

одного боку, чітко розмежувати зобов'язання і сфери відповідальності уряду, органів місцевого самоврядування, бізнесу й домогосподарств за підвищення добробуту та вирішення соціальних завдань, а з другого, – налагодити постійний діалог головних учасників економічних процесів у найрізноманітніших формах.

Успішність стратегії розвитку держави за принципом «добробут для більшості» буде визначатися динамікою формування масового середнього класу. Він повинен охопити, за нашими розрахунками, мінімум 60–65% населення одночасно зі зниженням частки громадян з доходами нижче прожиткового мінімуму до 5–7%.

Держава просто не зможе тривалий час з'єднувати полярні сегменти суспільства, якщо не почнеться прискорене становлення його природної соціальної опори – масового прошарку людей із середнім достатком.

Формування середнього класу надасть необхідну стійкість усій соціальній конструкції і буде основою для подолання найбільш негативних наслідків соціального розколу. Становлення середнього класу передбачає формування нової моделі споживання з опорою на український стандарт добробуту, який відповідає споживчим орієнтирам цієї соціальної групи. Йдеться не про «споживчий мінімум», а про нормативи споживання, які відповідають гідному рівню життя, досяжні для більшості українських громадян і тому є стимулами економічної (трудової та підприємницької) активності. Такий стандарт добробуту включає: якісне житло, високу забезпеченість товарами тривалого користування, автомобіль, доступність якісних послуг охорони здоров'я та освіти тощо. Реалізація стратегії «добробут для більшості» припускає, що український стандарт (економічні та соціальні умови його реалізації саме як масового стандарту) покликаний лягти в основу довгострокового економічного розвитку.

Реформування соціальної сфери, що здійснюється в рамках стратегії «добробут для більшості», має виходити із наступних загальних принципів: неприпустимість зниження рівня життя масових груп населення ні на якому етапі; забезпечення загальної доступності визначених соціальних благ, насамперед, якісного медичного обслуговування та освіти; поступовості переходу на принцип платності соціальних послуг і ліквідації системи перехресного субсидування – відповідно зі збільшенням реальних доходів громадян.

Необхідність вирішення соціальних завдань паралельно із забезпеченням

достатнього рівня національної безпеки ставить досить жорсткі вимоги до економічного зростання. Його межа, на нашу думку, має бути не нижче 5–7% в середньому за рік. У такій ситуації ключова ланка забезпечення економічного зростання (а отже, і всієї стратегії реалізації головної мети розвитку соціальної держави) у найближчі роки – інвестиційний прорив. Він має, на нашу думку, кілька критично необхідних компонент: форсоване зростання капіталовкладень, обсяг яких повинен хоча б подвоїтися; структурний інвестиційний маневр на користь секторів, здатних забезпечити конкурентоспроможність української економіки у світовому господарстві; інвестиційна підтримка ряду ключових секторів, які не володіють у цілому належним інвестиційним потенціалом (зокрема, сільського господарства й електроенергетики); інноваційне наповнення інвестицій (в іншому випадку інвестиційне зростання буде сприяти відтворенню застарілих технологій і консервувати економічну відсталість країни).

Для того, щоб інвестиції стали дійсно значущим фактором кінцевого попиту й «локомотивом зростання», в їх матеріальному забезпеченні істотну роль має відігравати вітчизняне машинобудування. Це передбачає, зокрема, його прискорену модернізацію на основі як наявного інноваційного та технологічного потенціалу, так і імпорту.

Необхідно підкреслити, що лише модель економічного зростання, орієнтована на зростання добробуту більшості населення, зможе реально зняти соціально-економічну кризу. Якщо ж в економічній політиці ставка буде зроблена на «зростання заради зростання», загострення соціальної обстановки в країні може в значній мірі утруднити реалізацію цілей соціально-економічної модернізації.

У цьому зв'язку важливою є стратегічна суб'єктність держави в управлінні соціально-економічними процесами, про що сказано вище, уточнення потребує визначення ролі та місця сучасної держави в процесі модернізації соціально-економічної системи. Це є особливо актуальним у сучасних умовах, коли в науковій літературі все частіше висловлюються думки про втрату здійснення державою її управлінських функцій [9; 270], що пов'язано зі зростанням інтернаціоналізації господарського життя і переходом основної частини функцій макроекономічного управління у зовнішньоекономічну сферу. У цій тенденції знаходить відображення дуже важлива проблема сучасного макроекономічного управління, пов'язана з тим, що процеси глобалізації фактично є викликом для влади.

Незважаючи на реально існуючу небезпеку, що загрожує державі як інституту, автор вважає, Україна є і має бути державою – універсально суспільно-політичною організацією, що володіє публічною владою і спеціалізованим апаратом управління соціально-економічними процесами в межах території, на яку поширюється її суверенітет.

Правильність/коректність прийнятих державних управлінських рішень, які викликають ті чи інші економічні наслідки, із загальнометодологічної точки зору залежить від їх відповідності системній суті держави, а також від конкретних соціально-економічних умов, в яких ця сутність проявляється у сфері управління країною.

В умовах процесу відтворення національної економіки вирішальним фактором стають виникаючі в цьому процесі макроекономічні збої – флуктуації, які потрібно усувати. Від того, як відбувається елімінація цих збоїв, залежить характер відтворення національної економіки (кризовий, простий, розширений). Очевидно також, що їх усунення не може бути прерогативою ринкових суб'єктів (фірм і домогосподарств), оскільки в них відсутні відповідні макроекономічні можливості, що виникають лише з інституціоналізацією загальної управлінської функції держави.

Отже, системною метою держави в економіці є придушення/нівелювання її флуктуацій, які можуть призвести до її деструктивних змін, тобто протидії загрозам і викликам з боку зовнішнього (світове господарство й можливість неекономічних впливів з боку його учасників) та внутрішнього середовищ, посилення стабільності національної економічної системи. У цьому полягає інституційна місія сучасної держави.

В умовах постійних зовнішніх впливів на національну економіку держава як квазі-суб'єкт має реалізувати власну «ділову стратегію».

Зовнішнє середовище національної економіки – це сфера конкурентних відносин, що складаються у сучасній світовій економіці, арена дій суб'єктів світового господарства за більш вигідне позиціонування на ньому з використанням ринкових (а часто й неринкових) засобів впливу на своїх конкурентів, своєрідний ринковий ландшафт (простір, поле). Процес здійснення місії держави і як суб'єкта управління національною економікою, і як конкуруючого у світовому економічному просторі квазі-суб'єкта (тут не йдеться про такі випадки, коли держава виступає як діючий господарюючий суб'єкт), необхідно, таким чином, розглядати у термінах стратегічного процесу. При цьому держава як виразник загальнонаціональних інтересів у цьому зовнішньому середовищі повинна мати значно більш широкі цілі, ніж звичайні суб'єкти ринку.

Передумови ефективності та дієвості державної стратегії повинні

забезпечувати здатність держави ставити й досягати стратегічних орієнтирів розвитку відповідно до національних інтересів, виконувати завдання щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, а також нейтралізувати можливі загрози економічній безпеці із застосуванням важелів, властивих макроекономічному регулюванню.

Використовуючи процесно-цільовий підхід, системний аналіз функцій держави та результати її діяльності, автор пропонує модель управління соціально-економічним розвитком (рис. 5.3) для реалізації пріоритетів і досягнення визначених цілей.

Наведена модель за своєю суттю вимагає стратегічних підходів до управління, має виражений циклічний характер. Безперервний стратегічний процес складається з замкнутих циклів, в ході здійснення кожного з них досягається конкретна мета. Кожен цикл складається з ряду взаємозалежних стадій (етапів, фаз). При цьому одна є необхідною передумовою іншої. Головні мети підпорядковуються цілі другого, третього рівня.

На думку автора, такий підхід може бути взятий за основу цілепокладання у вітчизняній управлінській парадигмі, стратегічного регулювання. Стратегічний контур досягнення цілей управління соціально-економічним розвитком як управлінський цикл може бути представлений у вигляді органічної єдності чотирьох стадій:

1) оцінювання ситуації у результаті збору та обробки інформації. На основі стратегічного аналізу визначаються загальнонаціональні цілі (функція цілепокладання);

2) здійснюється стратегічне планування, підготовка та прийняття рішень стратегічного характеру;

3) на стадії тактичного рівня управління соціально-економічним розвитком забезпечується реалізація/втілення економічної, фінансової, демографічної, соціальної тощо політики через нормативно-правове, технічне, фінансове, організаційне тощо забезпечення сфер діяльності; організацію та мотивацію виконання рішень;

4) держава здійснює контроль, коригує відхилення і регулює виникаючі в цьому процесі збої – флуктуації (функція контролю та регулювання).

Ефективність досягнення цілей можна визначити як міру досягнення результатів, що визначені стратегічною метою, як ступінь відповідності отриманого результату запланованому, який визначений у процесі стратегічного цілепокладання.

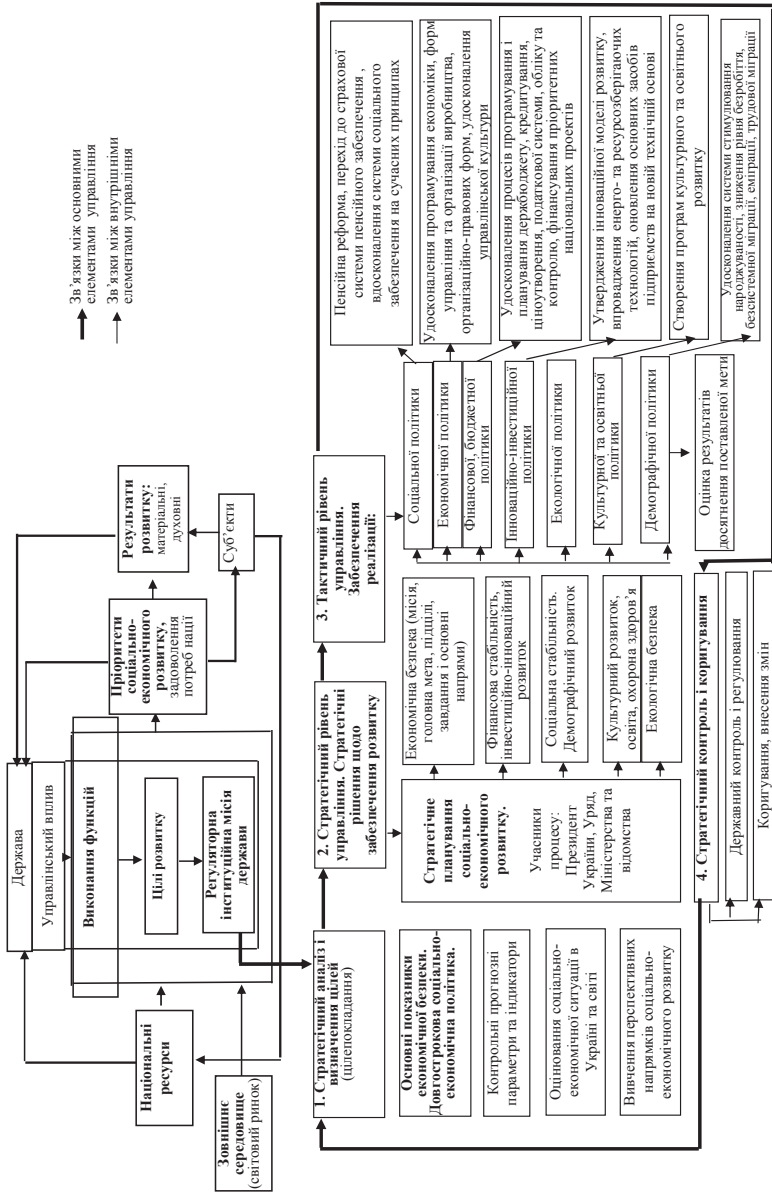

Рис. 5.3. Модель управління соціально-економічним розвитком країни

Джерело: складено автором.

5.2. Концептуальні засади формування стратегії соціально-економічного розвитку України

Сьогодні у вітчизняній економічній науці існує розуміння того, що в основу соціально-економічної стратегії повинна бути покладена ідея забезпечення сталого економічного розвитку та задоволення соціальних потреб суспільства на рівні європейських стандартів.

Соціально-економічна система через складність і взаємозалежність проблем суспільства потребує реформування, яке повинно ґрунтуватися на наукових засадах, на усвідомленні принципів підходів у визначенні стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики, в яких закладаються напрями та цілі змін.

Для широкомасштабної модернізації економіки та реформування системи забезпечення соціальних потреб необхідно проводити передбачувану й стимулюючу економічне зростання макроекономічну політику.

Системні реформні перетворення в усіх сферах економіки та життєдіяльності людей, система засобів економічного механізму регулювання соціально-економічними процесами повинні ґрунтуватися на стратегічному баченні точок економічного зростання та забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток.

По-перше, для створення передумов економічного зростання зусилля держави повинні бути спрямовані на вдосконалення економічних важелів та інструментів, які застосовуються органами виконавчої влади при виконанні функцій держави. Практичне застосування економічних важелів та інструментів (у т. ч. податкових і кредитних ставок) повинні давати змогу найповніше враховувати інтереси всіх без винятку сторін (держави, регіонів, суб'єктів господарської діяльності, населення). У системі державного регулювання соціально-економічними процесами актуальними залишаються також питання врахування взаємопов'язаності всіх його важелів, запобігання будь-яким можливостям для переважання індивідуальних, групових, відомчих чи регіональних інтересів над загальнодержавними в процесі державного регулювання соціально-економічним розвитком.

По-друге, структурна політика держави має бути переорієнтована з надання підтримки неефективним підприємствам на розвиток інфраструктури, забезпечення мобільності робочої сили, підтримку пріоритетних/прогресивних галузей (у т. ч. інноваційних та інформаційних секторів), стимулювання

реструктуризації і реформування підприємств, природних монополій. На структурну перебудову економіки має бути націлена і приватизація.

Сьогодні розвиток України за інерцією унеможлиблює її перехід на вищий щабель економічного розвитку. Економіка України досі працює на базі технологій 3–4 технологічного укладу, тоді як економіки провідних країн світу використовують технології 6–7 технологічних укладів. Національна економіка потребує масштабного залучення нових ідей модернізації України, сучасних технологій та достатніх фінансових ресурсів. Першочерговим завданням найближчих років має стати масштабна модернізація виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій, зростання продуктивності праці, зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках та, відповідно, посилення конкурентного статусу України у світі.

Держава повинна також стимулювати: диверсифікацію експорту з поступовим збільшенням у ньому частки високотехнологічної продукції обробних галузей; диверсифікацію критичного імпорту з метою зменшення залежності від імпортера та розробляти та реалізовувати ефективні програми імпортозаміщення.

Необхідна підтримка вітчизняного товаровиробника, реалізація заходів імпортозаміщення, розвиток перспективних високотехнологічних секторів.

Негативний тиск на вітчизняне товаровиробництво нині здійснює наповнення ринку (висока частка імпортних споживчих товарів) та кінцеві споживчі витрати домогосподарств, які спрямовуються на купівлю тих товарів, які є на полицях магазинів. Таким чином платоспроможний попит українців підтримує не вітчизняного товаровиробника, а імпортера. Також сьогодні знижується і до того низька платоспроможність населення та суб'єктів господарювання, що обумовлює зменшення і до того низької частки купівлі товарів національних виробників.

У структурі економіки України більшість галузей не витримують конкуренції навіть на внутрішньому ринку в основному через несприятливу кон'юнктуру світового ринку, зменшення попиту на українські товари, експорт продукції сировинного характеру без глибокої переробки та з невеликою часткою доданої вартості, високу енергомісткість продукції. Зазначені тенденції характерні для гірничо-металургійного комплексу, хімічної і нафтохімічної, легкої промисловості. В 2014 р. на фоні загального падіння ВВП позитивно в цілому характеризувався стан агропромислового

виробництва, проте його екстенсивні характеристики розвитку, використання землі, природних ресурсів, дарована сприятливими погодно-кліматичними умовами врожайність – це в т. ч. можливість здійснювати експорт зернових, завдяки чому маємо позитивне сальдо в секторі АПК, але це низькоефективний шлях розвитку агропромислового комплексу.

Стратегічні напрями активізації національної економіки мають бути спрямовані на розбудову стабільної та конкурентоспроможної економіки, здатної протистояти негативним зовнішнім чинникам впливу шляхом:

- модернізації системи управління державними фінансами;
- розвитку фінансового сектору;
- дерегуляції економічної діяльності суб'єктів господарювання та децентралізації (крім оборонного комплексу, національної безпеки та зовнішньоекономічної політики);
- розвитку енергетичних галузей країни;
- реформування житлово-комунального господарства;
- удосконалення транспортної інфраструктури;
- розвитку агропромислового комплексу;
- поглиблення міжнародної економічної інтеграції.

Для модернізації економіки необхідно створити сприятливий інвестиційний і підприємницький клімат. Формування ефективної економічної системи та сприятливого ділового клімату, забезпечення економічної свободи підвищить інвестиційну привабливість, обумовить активізацію інвестиційної діяльності.

Для покращення інвестиційних умов в Україні необхідно забезпечити позитивний/сприятливий інвестиційний імідж та інвестиційну привабливість для притоку та акумулювання інвестиційних ресурсів з метою модернізації виробництва та структурної перебудови економіки. У цьому аспекті необхідним є забезпечення захисту прав власності на інвестиції та об'єкти модернізації; створення сприятливих умов ведення бізнесу, які б надавали можливість одержання дохідності від здійснених інвестицій; стабільне законодавство, прозорість ухвалених державних рішень; унеможливлення корумпованих дій державними чиновниками, а також протидія рейдерству як способу насильного захоплення контролю над діяльністю підприємств.

Для забезпечення зростання конкурентоспроможності економіки та активізації економічного зростання необхідно: впроваджувати сучасні технології, збільшити інвестиції в основний капітал, знижувати енергомісткість

виробництва та споживання імпортованих енергоресурсів, створювати умови для інноваційної активності суб'єктів господарювання, вдосконалювати податкову політику, тобто ефективно використовувати фінансові механізми та технології, які обґрунтовані у четвертому розділі монографії.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки, зростання попиту на вітчизняну продукцію на зовнішньому ринку, забезпечення імпортозаміщення на внутрішньому ринку можливе лише шляхом впровадження інновацій практично в усі галузі економічної діяльності, розвитку високих технологій. Ці заходи активізації економічної діяльності здатні забезпечити реалізацію стратегічних напрямів економічного й соціального розвитку України – утвердження інноваційної моделі економіки, структурно-інноваційну перебудову промисловості, розвиток аграрного та інших секторів економіки, розвиток та підвищення ефективності інфраструктури, раціоналізацію міжнародної співпраці та торгівлі, підвищення якості життя населення.

Найбільшій модернізації потребує:

- машинобудівний комплекс, де зосереджено біля 15% вартості основних засобів та зайнято працею біля 21% від працюючих, виготовляється близько 3,5 тис найменувань машин і обладнання, із яких – біля 2 тис модернізованих та понад 500 нових; частка експорту продукції складає біля 53% від обсягу реалізації продукції;

- авіабудування та ракетно-космічна промисловість, де незважаючи на конкурентоспроможність, рівень зносу основних засобів складає біля 65%, а устаткування – 82%, хоча при цьому відбувається зростання обсягів виробництва, реалізації та експорту продукції;

- оборонно-промисловий комплекс, де також потрібна модернізація основних засобів по випуску основних видів сучасної військової техніки. За останні роки відбувається зростання обсягів виробництва оборонних підприємств, частка експорту складає щорічно 65–67% від обсягу реалізації продукції;

- фармацевтична промисловість включає 20 українських підприємств, обсяг реалізації продукції яких складає біля 26% у вартісному виразі та біля 53% в товарній формі. За останні 10 років на внутрішньому ринку обсяг реалізації зріс в 3,5 раза (з 725 млн до 3,4 млрд дол США) із середньорічними темпами зростання біля 15%, що є найвищим показником у світі та свідчить про системоутворюючу галузь національної економіки.

Необхідно вирішити такі основні проблеми для розвитку галузей:

- зношеність та повільне оновлення основних засобів;
- низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції більшості секторів національної економіки;
- неефективна державна політика розвитку галузей економіки;
- відсутність (недостатність) державного замовлення на продукцію національних товаровиробників;
- незначний обсяг участі вітчизняних підприємств у міжнародних проєктах, що затруднює їх доступ до сучасних технологій та організації спільного бізнесу;
- незахищеність внутрішнього ринку продукції (зокрема машинобудування, що призвело до зростання імпортних поставок, у т. ч. засобів, котрі були у споживанні);
- відсутність стратегії та заходів щодо реалізації промислової політики розвитку перспективних високотехнологічних секторів.

Пріоритетними напрямками структурно-інноваційної перебудови є стратегічно важливі сектори економіки, які характеризуються системними проблемами, що впливають на всі сфери економічної діяльності та вирішення питань соціального розвитку.

Реальний сектор економіки, що включає державний сектор (відіграє домінуючу роль, формує 37% ВВП, хоча 62,5% суб'єктів господарювання функціонують незадовільно, 20,7% – задовільно й лише 6,2% – ефективно).

Інфраструктура та зв'язок; паливно-енергетичний комплекс (стан функціонування ПЕК описано та обґрунтовано інвестиційні портеби на його розвиток в четвертому розділі) є вагомими негативними чинниками впливу на соціально-економічне життя, зовнішньоекономічну сферу, соціальний добробут через високу енергозалежність (60%), критичну частку імпорту енергоносіїв з однієї країни (більше 50%) при пороговому значенні не більше 30% та відсутність диверсифікації джерел постачання (до 2014 р.), недостатність заходів щодо енерго- та ресурсозбереження та економії.

Будівельна галузь та житлове будівництво не здатне задовольнити потреби забезпечення житлом згідно законодавства. Відставання у впровадженні ринкових умов господарювання та оновленні основних засобів і технологій, монополізація послуг державними й комунальними підприємствами є головною причиною незадовільного стану та збитковості житлово-комунального господарства як системного об'єкта економіки

держави. 2/3 основних фондів ЖКГ вичерпали термін експлуатації, втрати енергії та води в зовнішніх мережах досягають 60%, а в житловому фонді – 30%. Споживання енергоресурсів в 2,5 раза вище країн Європи, за останні 10 років кількість аварій зростає в 5 разів.

З огляду на накопичений Україною виробничий, кадровий і науково-технічний потенціали необхідно, щоб інвестиції спрямовувалися на створення багатогалузевих господарських комплексів на базі більш поглибленої обробки сировини й випуску продукції на рівні світових стандартів. Цільові настанови із створення таких комплексів мають бути спрямовані на освоєння нових перспективних і конкурентоспроможних виробництв на основі досягнутого світового техніко-технологічного рівня для використання переваг міжнародного поділу праці й поглиблення інтеграції у світову економічну структуру.

Завдання, які необхідно вирішити для досягнення цієї мети, такі:

- зменшення залежності від імпорту стратегічних ресурсів і товарів, поліпшення платіжного балансу за рахунок пріоритетного розвитку галузей і виробництв з випуску конкурентоспроможної продукції, стимулювання зниження ресурсоемності виробництва;

- стримування структурного безробіття і падіння реальної заробітної плати шляхом створення нових робочих місць, конкурентоспроможних виробництв і галузей;

- блокування структурних факторів інфляції шляхом збільшення товарного покриття платоспроможного попиту, сприяння конкуренції та демонополізації виробництва;

- створення організаційно-економічних умов для екологізації виробництва, раціонального використання природних ресурсів;

- збільшення частки виробничого нагромадження у національному доході, реструктуризація економіки з урахуванням вимог науково-технічного прогресу;

- подолання кризи неплатежів і забезпечення фінансової стабілізації.

Структурно-інвестиційні програми в Україні мають бути зорієнтовані за такими основними напрямками:

- розвиток військово-промислового комплексу, машинобудування, будівельної галузі та соціальної інфраструктури;

- розвиток агропромислового комплексу (інфраструктури для аграрного виробництва, переробних виробництв, сільськогосподарського

машинобудування, хімічних препаратів для сільського господарства, впровадження нових технологій та підготовка кадрів для сільського господарства, розвиток соціальної інфраструктури на селі);

- розвиток власної енергетичної і сировинної бази, зниження ресурсомісткості виробництва;

- розширення обсягів випуску й асортименту товарів масового попиту, медикаментів і медичної апаратури;

- зміцнення експортного потенціалу, освоєння конкурентоспроможних імпортозамінних виробництв, створення і розвиток виробництв, заснованих на передових досягненнях вітчизняної науки;

- підтримання потужностей та оновлення асортименту випуску продукції галузей, що формують базу технічного оновлення виробництв, на рівні, достатньому для проведення реконструкції і перезозброєння національної економіки;

- розвиток сфери послуг, вдосконалення традиційних і відносно нових галузей: інформаційної, науково-технічної, комунікаційної, фінансової;

- згортання діяльності виробництв економічно безперспективних і екологічно шкідливих.

Отже, утвердження інноваційної моделі розвитку економіки, структурної перебудови економіки, модернізації інфраструктури й базових галузей національного господарства є стратегічними пріоритетами реформування економіки.

По-третє, важливим напрямом модернізації системи державного регулювання соціально-економічними процесами є протидія корупції та тінізації економіки. Тінізація національної економіки (за різними оцінками, близько 50–60% ВВП) стає ризиком для реалізації реформ. Збереження високого рівня тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи. Спотворення механізмів конкуренції внаслідок значних масштабів тіньової діяльності економічних суб'єктів негативно позначається на результативності реформ, спрямованих на покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій. Неформальна зайнятість і тінізація заробітних плат дестабілізують систему державних фінансів та солідарну пенсійну систему, створюють умови для необґрунтованого отримання від держави соціальної підтримки, стримуватимуть нагромадження коштів накопичувальної пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу.

Певні кроки у напрямі детінізації економіки, покращення бізнес-клімату в Україні вже зроблено, позитивним аспектом у системі оподаткування є удосконалення/спрощення процедур адміністрування податків. Спрощено дозвільну систему та процедури ліцензування, зокрема законодавчо затверджено вичерпний перелік документів дозвільного характеру, забезпечено перехід від принципу «єдиного офісу» до принципу «єдиного вікна» під час видачі документів дозвільного характеру, спрощено дозвільні процедури в будівництві, скорочено перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню. Також удосконалено правові та організаційні засади протидії корупції, зокрема схвалено Національну антикорупційну стратегію, прийняті Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» [289] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення» [281]. Однак корупція залишається системним і масштабним явищем, що зачіпає суспільство й державні інститути, включаючи суди, та являє собою реальну загрозу принципам демократії й верховенства закону.

По-четверте, перетворення у соціальній сфері мають бути спрямовані на досягнення наступних основних цілей: забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної якості базових соціальних благ, до числа яких належать, насамперед, медичне обслуговування і загальна середня освіта; забезпечення максимально ефективного захисту соціально вразливих домогосподарств тому, що вони не мають можливостей для самостійного вирішення соціальних проблем і об'єктивно потребують державної підтримки; формування у соціально-культурній сфері інститутів, що створюють можливість максимально повної мобілізації коштів населення і підприємств, ефективного використання цих коштів, і на цій основі – забезпечення високої якості та можливостей широкого вибору населенням соціальних благ і послуг, що надаються; створення для працездатного населення економічних умов, що дають змогу громадянам за рахунок власних доходів забезпечувати більш високий рівень соціального споживання, включаючи комфортне житло, кращу якість послуг у сфері освіти і охорони здоров'я, гідний рівень життя в літньому віці.

Програма соціальних реформ повинна надати орієнтири, які дозволять будувати соціальну політику, виходячи з реально наявних у держави ресурсів і можливостей. Тільки в цьому випадку активна соціальна політика виступає не обмежувачем, а каталізатором економічного зростання. Послідовне здійснення політики, яка базуватиметься на зазначених орієнтирах, припускає перехід до моделі «субсидіарної держави», що забезпечує перерозподіл соціальних витрат

на користь найбільш уразливих груп населення за одночасного скорочення соціальних трансфертів забезпеченим сім'ям. За такого підходу громадяни, які мають самостійні джерела фінансування соціальних потреб, самі, за рахунок власних доходів, повинні оплачувати практично всі витрати на оплату житла та комунальних послуг, а також частину витрат на медичне обслуговування, освіту, пенсійне страхування. У перспективі значну частину соціальних благ цієї категорії громадян, на нашу думку, слід надавати переважно на конкурентній основі через підприємства недержавних форм власності.

Соціальні перетворення повинні забезпечувати необхідну соціальну стабільність як фактор зниження підприємницьких ризиків, відтворення інтелектуального капіталу, зменшення соціальної нерівності.

У найближчі три-чотири роки мають бути реалізовані основні елементи реформ, що дозволить забезпечити ефективність прийнятих державою рішень у сфері соціально-економічної політики.

Вирішення проблем стабілізації і подальшого розвитку України знаходиться у прямій залежності від ефективності заходів державного регулювання. Такі завдання як структурна перебудова, подолання відтворювальної та інвестиційної кризи, фінансова стабілізація, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на внутрішньому й зовнішньому ринках не можуть бути вирішені окремими суб'єктами економіки.

Фундаментальним завданням держави на сьогоднішній день стає визначення і цілеспрямована реалізація економічної стратегії, що містить конкретні напрями й пріоритети розвитку, а також заходи їх державної підтримки. При формуванні економічної стратегії держава, на наш погляд, має керуватися такими принципами:

1. Виробництво матеріальних благ важливо не саме по собі, а з позицій загальної стратегії розвитку суспільства, забезпечення економічної безпеки країни та найкращого використання наявного потенціалу.

2. В основі економічної політики повинні лежати не ідеологічні установки про переваги тієї чи іншої форми власності або організації підприємницької діяльності, а критерії господарської ефективності.

3. Державне регулювання має бути направлене на стимулювання розвитку пріоритетних галузей, що визначають науково-технічний й соціально-економічний прогрес і створюють ефективну інфраструктуру для ведення підприємницької діяльності.

4. Визначені в державній економічній стратегії цілі та окреслені

пріоритети необхідно підкріплювати державними програмами розвитку пріоритетних галузей і підприємств, у т. ч. через механізми реалізації ДПП, сприяння реалізації технологій залучення приватних ресурсів, які обґрунтовані в четвертому розділі дослідження.

Досвід розвитку України за роки незалежності показав, що підвищення ефективності функціонування національної економіки не досягається само по собі, соціально-економічний розвиток не виникає спонтанно. Головними умовами забезпечення соціально-економічного розвитку є розробка та реалізація продуманої системи економічних, соціальних, організаційно-правових, техніко-технологічних, інформаційних заходів, спрямованих на подолання кризових явищ і переведення економіки на траєкторію сталого зростання. У цьому зв'язку необхідно формувати нову архітектуру української економіки, нові підходи до забезпечення єдності сприйняття цілей розвитку усіма учасниками процесу, реалізовувати дієві заходи економічного та соціального розвитку держави та шляхи ефективного й повноцінного входження національної економіки в систему світогосподарських зв'язків.

Пропонована масштабна модернізація соціально-економічної системи України може бути проведена в кілька етапів, окремі поетапні завдання різних блоків повинні вирішуватися як послідовно, так і паралельно.

Ключові завдання першого етапу (мають вирішуватись протягом року) полягають у створенні належних інституційних та законодавчих основ, які в подальшому мають вдосконалюватись. На цьому етапі держава повинна дати сигнал суспільству про новий характер соціально-економічної політики, про бажання «укласти» новий соціальний контракт. Мають бути створені передумови для принципової зміни пріоритетів соціально-економічної політики та механізм її реалізації. Законодавча база реформ має бути прийнята швидко. У той же час положення законів мають бути чіткими (без підстав двоякого трактування або пролобійованих «дир» для окремих бізнес-інтересів). Добре, щоб до їх написання, доопрацювання існуючих були залучені фахівці-технократи, які не обтяжені політичними обіцянками.

На другому етапі має реалізовуватись соціально-економічна політика на нових засадах, яку дуже важко буде здійснювати, адже «бюрократична машина» буде чинити опір, забажає зберегти корупційні схеми. Проте свого часу Польща впоралась «шоковими» методами й забезпечила швидкі результати економічного розвитку. Грузія кардинально скоротила бюрократичний апарат, провела реформи. Реформи здійснюють люди. Тому,

якщо в Україні чиновники різних рівнів не зможуть або не забажають працювати чесно (без підтримки й участі в корупційних схемах), вони мають негайно звільнювати займані посади або, в другому варіанті, мають бути звільненими.

Таким чином, належна законодавча база та реформатори, готові й здатні реалізувати реформи, забезпечать можливість здійснення глибоких реформ (їх результати мають бути очевидними протягом п'яти років (в залежності від необхідності та глибини реформування швидше/триваліше) у всіх секторах України).

Дерегулювання економіки, гарантії прав власності й рівних умов конкуренції повинні стати основою економічного розвитку. У цей період важливо зосередити інвестиційну активність держави на оновленні всього спектру виробничої та фінансової інфраструктури. Фінансова політика держави має бути спрямована на забезпечення фінансової стабільності та зниження боргового навантаження на економіку. Основним фактором економічного зростання на цьому етапі має бути розвиток «нового сектору» на базі вивільнення підприємницької ініціативи.

Третій етап (через п'ять років) – на даному етапі мають бути отримані відчутні результати проведених реформ, які мають продовжуватись. Масштабна структурна перебудова економіки має стимулюватися усім комплексом соціально-економічних факторів – накопиченням нових інвестицій, зростанням зовнішньої конкурентоспроможності, створенням більш ефективних механізмів перетікання капіталу та робочої сили. Частка держави в перерозподілі ВВП буде знижуватися по мірі зростання економіки, забезпеченого високою інвестиційною активністю, включаючи приплив іноземних інвестицій. В рамках даного етапу Україна повинна довести свої реформи до результатів, які дадуть їй підстави через 10–15 років (орієнтовно з 2015 р. – за умов досягнення передбачених результатів) подати заявку до вступу в ЄС. У той же час ми маємо розуміти, країни ЄС і все світове співтовариство не буде очікувати, поки ми доведемо свої технології до технологій їх рівня, стандарти життя до сучасних стандартів, чи поки наша економіка буде конкурентоспроможною. Вони усі ці роки також будуть розвиватися. А це означає, що Україна має здійснювати свій розвиток не шляхом «наздоганяючих» стратегій, а «випереджаючих», не шляхом використання технологій наступного технологічного укладу для власної економіки, а шляхом продукування та використання технологій нових

технологічних укладів у світогосподарському просторі тощо.

Успішне проведення реформ неможливе без активної роз'яснювальної та просвітницької діяльності державних органів. Українське суспільство готове сприйняти реалізацію дієвих проєктів, оскільки економічні трансформації, зокрема зміни відносин власності та зайнятості, змінили соціальну структуру українського суспільства, знайшли відображення і в суспільній психології. Поступово долаються патерналістські настрої, і сьогодні 72% дорослого населення країни вважають виключно себе відповідальними за свій добробут [209].

Доцільним є широке включення у процеси реформування всіх прогресивних сил суспільства та науки^{**}. Така практика знайшла широке застосування в Китаї, де всі стратегічно важливі для держави нововведення розробляються спеціально створеними групами фахівців (так званими мозковими центрами). Участь представників виконавчої влади країни, завантажених поточними проблемами і справами, передбачається лише на кінцевих стадіях прийняття відповідних державних програм. При цьому їх функція зводиться, як правило, до оцінювання реальності виконання намічених програмних заходів з точки зору необхідних ресурсів та термінів виконання. Тобто чиновники позбавляються права «вихолощення» нововведень, що закладаються у проєкти програмних документів. Їх основним завданням є якісне виконання запланованих заходів після їх остаточного затвердження на вищому рівні.

Для мінімізації ризиків прийняття органами державної влади України «сумнівних» державних програм і рішень можна було б скористатися і ще одним позитивним китайським досвідом. Йдеться про попередню практичну апробацію пропонованих нововведень, у т. ч. – у сфері державного менеджменту. Ідеальними для таких експериментів могли б стати спеціальні «економічні полігони» у вигляді окремих територій (адміністративних районів), призначених для оцінювання ефективності пропонованих для впровадження в масштабах усієї країни механізмів державного регулювання соціально-економічних процесів (у Китаї таку роль деякою мірою відігравали вільні економічні зони).

---

^{**} Воронцов С., Сменковський А. Про деякі підходи до формування соціально-економічної моделі для держави «Дзеркало тижня. Україна» №3, 27 січня 2012 р. Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/pro_deyaki_pidhodi_do_formuvannya_sotsialno-ekonomichnoyi_modeli_dlya_derzhavi.html

Після практичного підтвердження доцільності розповсюдження нових механізмів державного регулювання в масштабах усієї країни такі полігони могли б використовуватися як своєрідні центри навчання новим методам управління економікою керівних працівників центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади.

Безумовно, прийняттю політичних рішень та експериментуванню на рівні відведених полігонів має передувати детальне опрацювання пропонованих інновацій на теоретичному й прикладному рівнях. Це передбачає наявність цілісних концепцій і зважених підходів до їх розроблення, що зумовлює необхідність проведення аналізу всіх прямих і побічних ефектів ухвалення того або іншого документа. А про зваженість впроваджених підходів можна говорити лише у випадках, коли ефект пропонованої інновації розповсюджується не тільки на безпосередній об'єкт його дії, а й на взаємопов'язані з ним елементи соціально-економічної системи. Фінансувати такі нововведення можна було б за рахунок коштів, що виділяються на реалізацію державних програм, які сьогодні використовуються неефективно. Вважасмо, що відбір найкращих проектів у сфері державного регулювання соціально-економічними процесами міг би супроводжуватися проведенням відповідних конкурсів, а їх доведення до «товарного вигляду» – цільовим фінансуванням у розмірі мінімальних витрат, необхідних для практичного впровадження.

На думку автора, наведений порядок розроблення та впровадження соціально-економічних проектів допоміг би сконцентрувати основні сили й інтелектуальні ресурси суспільства, що відображає реальні інтереси та очікування більшості населення України. Саме така модель, зрештою, могла б виступити як національна ідея, адже вона позбавлена суб'єктивізму та базується на попередньо підтверджених результатах і реальних очікуваннях всього українського суспільства, що обумовить досягнення стійкого соціально-економічного розвитку.

5.3. Моделювання системи управління соціально-економічними процесами через механізм розподілу коштів державного бюджету

У попередніх підрозділах монографії аргументовано численні проблеми для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Водночас досягнення цієї мети (а на сьогодні – це стабілізація економіки з подальшим забезпеченням розвитку) залежить від науково-обґрунтованого підходу до використання потенціалу соціально-економічної системи, зокрема мова йде про потенціал донорної і потреби акцепторної підсистем, вдале маневрування тими ресурсами, які є в розпорядженні держави. Сталий поступальний сценарій соціально-економічного розвитку можливий за реалізації певної сукупності теоретичних положень, які вже були викладені в даному дослідженні: національне господарство розглядається як складна система, що має ряд підсистем; кожна підсистема володіє власним критерієм оптимальності, що відображає її внутрішні (іманентні) інтереси; функціонування національного господарства (у т. ч. планування) є процесом взаємодії різних підсистем; нарешті, взаємодія підсистем здійснюється за допомогою економічного механізму (у т. ч. планування), тобто є економічною взаємодією, мета якого – найкраще поєднання інтересів окремих підсистем у системі в цілому.

Принципово важливо, щоб запропонований сценарій мав під собою певне обґрунтування, яким може вважатися модель, яка дозволяє вивчати процес функціонування економічної системи, основною метою якого є досягнення стійкої траєкторії збалансованого розвитку України. У запропонованій моделі економічної взаємодії відображається зміна всіх умов у часі, у т. ч. еволюція критеріїв оптимальності підсистем і умов економічних взаємин.

У подальшому будемо виходити з того, що національний дохід розділяється як мінімум на дві частини (укрупнені підсистеми), які виконують різні функції у процесі розширеного відтворення: накопичення для інвестування, надалі цю частину будемо називати «накопиченням інвестицій» (*i*); частину національного доходу, яка йде на фінансування соціальних потреб, надалі будемо називати цю частину «споживанням» (*c*).

Кінцеві цілі розвитку економіки на сьогодні найбільшою мірою відображають обсяги споживання $c(t)$ в кожний конкретний момент часу. Тому для оптимізації динаміки національного доходу на фіксований плановий період $[0, T]$ для максимізації цільової функції доцільно ввести показник dt , який

визначатиме планових період:

$$c(T) = \int_0^T c(t) dt \quad (5.1)$$

Економічний зміст формули (5.1) полягає в тому, щоб максимізувати сумарний фонд споживання на плановий період за рахунок інвестицій у сферу виробництва « dt ». Надалі передбачається, що функція споживання або «очищена» від елементів, що не мають відношення до даної сфери, або частка цих «інших» елементів зафіксована.

Більш загальний підхід до максимізації споживання за певний період враховує, що ефект споживання (споживчий ефект) у різні моменти часу неоднаковий і може бути вимірний у кожному конкретному моменті часу за допомогою функції $c = c(t)$, в той час як $c(T)$ характеризує той же показник в кінці періоду, коли кількість періодів дорівнює « r ».

Відповідно до умов реальної економіки розвиток «споживання» має циклічний характер і остаточний результат досягається в результаті сумарного впливу економічних циклів на кінцевий результат.

Отже, функція $c(t)$ «зважує» обсяги споживання в різні моменти часу й саме вона цікавить нас з погляду того, що загальновизнаною є гіпотеза про існування споживчих переваг у часі: корисний ефект благ сьогодення вищий за корисний ефект благ майбутнього. Відповідно із зазначеним, функція $c(t)$ повинна мати наступні властивості: $c(t) > 0$, тобто споживання реально присутнє у будь-який момент часу $c(t)$; у той же час, у силу граничності ресурсів $c(t)$ – монотонно спадаюча функція; тоді $\lim_{t \rightarrow \infty} c(t) = 0$, тобто «вага» споживання віддаленого майбутнього прагне до нуля.

Тоді, якщо інвестиції в економіку $i(t)$ в будь який момент часу $i(t) > 0$, тобто інвестування та накопичення відбувається пропорційно до обсягів споживання і в будь який момент часу правильним є вираз:

$$c(t) / i(t) = 1, \text{ або } c(t) - i(t) = 0.$$

Отже, загальна цільова функція споживання $c(T)$ має вигляд:

$$c(T) = \int_0^T r^t c(t) dt \quad (5.2)$$

де T – кінцевий економічний результат, який впливає на кінцеві показники споживання.

Загальна цільова функція інвестування має вигляд:

$$i(T) = \int_0^T r' c(T) dt \quad (5.3)$$

Можливості оптимізації динаміки національного доходу задані рівнянням:

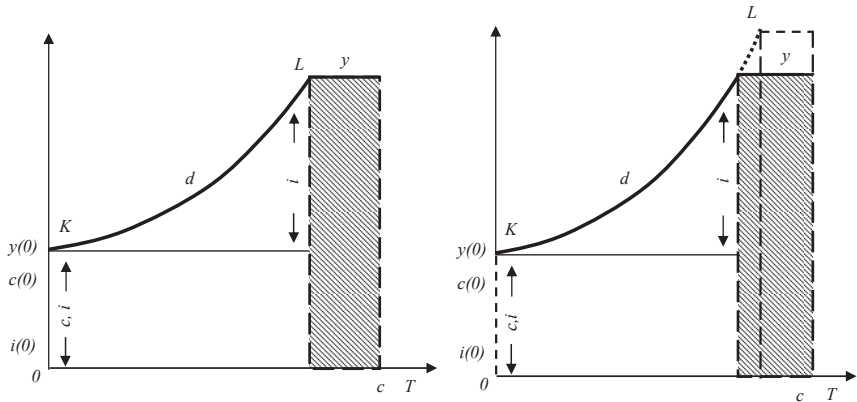
$$y(t) = B \frac{c(t)}{i(t)} c(T) \quad (5.4)$$

сутність якого полягає у регулюванні співвідношення між споживанням і інвестуванням при оптимальному обсязі національного доходу (y) в кожному конкретному моменті часу (t). У (5.4) показник (B) характеризує інерційність економіки (запізнення реакції системи на зовнішній імпульс, інакше кажучи, даний показник характеризує відкладений у часі (прогнозований) економічний результат).

Наведена нижче оптимізаційна модель ґрунтується на тому постулаті, що розподіл ресурсів має відбуватися всередині соціально-економічної системи, або, іншими словами, обсяги інвестування і споживання в структурі національного доходу мають певні граничні межі. Особливість даної умови в рамках оптимізаційної моделі в тому, що $c(t)$ стає ендогенною змінною в кожний конкретний момент часу. Поєднання моделі динаміки національного доходу (5.4) і цільових функцій (5.2) і (5.3) дає оптимізаційну модель:

$$\begin{cases} c(T) = \int_0^T r' c(t) dt \\ i(T) = \int_0^T r' c(T) dt \\ y(t) = B \frac{c(t)}{i(T)} c(T) \rightarrow \max \end{cases} \quad (5.5)$$

Модель демонструє, що при досягненні оптимального рівня розподілу ресурсів за умови, що B є ендогенною змінною (такою, яка змінюється всередині системи, під впливом внутрішніх факторів), кінцевий економічний результат набуде свого максимального значення. Таким чином, у точці L відбувається так зване релейне перемикання режиму відтворення національного доходу, що є необхідною умовою досягнення максимуму $c(T)$ за умов пропорційного розподілу коштів (рис. 5.4). Інакше кажучи, раціонально розподіляючи ресурси між підсистемами, можна максимізувати не лише накопичення, але й споживання, тобто можна досягти не лише економічного ефекту, а й суттєво підвищити рівень соціальних видатків і досягти позитивного соціального ефекту.

а) із пропорційним розподілом;

б) без пропорційного розподілу

Рис. 5.4. Траєкторії розвитку в задачах оптимального управління (y – національний дохід; c – споживання; i – інвестування (виробниче накопичення)).

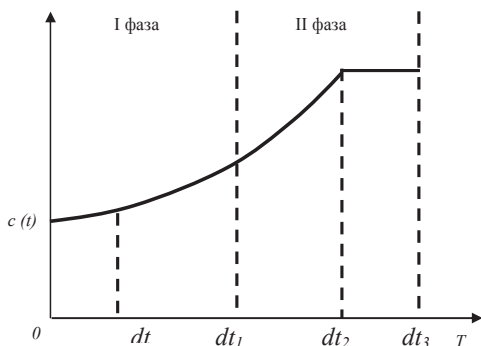
Вочевидь, одержуване рішення можна трактувати як технологічно прийнятний оптимум (з точки зору максимуму інтегрального споживання), який не може бути подоланий без урахування показника $i(t)$. В той же час непринятною є різка зміна траєкторії розвитку KL , оскільки в такому випадку збільшення національного доходу за рахунок інвестицій в економіку не дає належного соціального ефекту й такий розподіл стає неефективним.

Розглянемо більш гнучку умову безперервного зростання споживання. Для цього розділимо обсяг споживання на дві частини: екзогенну (зростаючу з мінімально необхідним темпом $r < 0$) й ендогенну (оптимізуючи – управління інвестиційним лагом):

$$\begin{aligned}
 c(t) &= c(t) + c_1(t), \\
 c_1(t) &= c(0) \exp(rt), \\
 c(T) &= \int_0^T c(t) dt \rightarrow \max N
 \end{aligned}
 \tag{5.6}$$

де N – обсяг ВВП.

Графічна інтерпретація отриманих результатів (рис. 5.5) дає змогу констатувати, що постійно нарощуючи інвестиції в економіку, можливо отримати постійне зростання в обсягах споживання (I фаза), але в кінцевому рахунку розподіл ресурсів між інвестуванням та споживанням в якийсь момент досягне паритету (II фаза).

Рис. 5.5. Зростання інвестицій в економіку в задачі оптимального управління інвестиційним лагом

В той же час зрозумілим є і те, що нарощування інвестицій в економіку та в соціальну сферу значною мірою залежить від динаміки показника « dt », який в даній моделі, фактично, можна визначити в якості акселератора економічного зростання.

Звичайно, представлений аналіз, як і систему показників, не слід абсолютизувати, але тим не менше він допомагає краще зрозуміти бюджетне планування, бюджетну політику і вплив структурних модифікацій бюджету на економіку. Представлений підхід становить своєрідний метод планування структури бюджету та оцінювання його ефективності.

Структурна постановка проблеми забезпечення бюджетної ефективності зводиться до визначення часток витрат по кожній статті бюджету, причому розподілити бюджетні кошти необхідно так, щоб фінансова та нефінансова віддача такого розподілу була найбільшою і при цьому вирішувалися завдання соціально-економічної політики. Тут можна використовувати як мінімум два основних підходи. По-перше, покладатися на результативність різних секторів економіки й статей бюджету, які в тій чи іншій мірі стосуються цих секторів. По-друге, виходити з оцінювання потреби за кожним напрямом. Якщо потреба у витратах перевищує можливості, забезпечені доходами податкової системи, варто здійснювати запозичення на внутрішньому ринку й залучати зовнішні джерела, породжуючи в той же час бюджетний дефіцит, борги.

Подальші міркування призводять до думки про необхідність побудови моделі оптимального розподілу бюджетних коштів з метою досягнення

стабільності соціально-економічного розвитку та зменшення обсягів дефіциту бюджету.

Грунтуючись на міркуваннях, які викладені вище, пропонується сценарний підхід при розподілі коштів державного бюджету.

Слід зазначити, що кількість сценаріїв, які можна розглядати, залежить від завдань, які постають під час дослідження, а також від необхідності перевірити можливості досягнення тих результатів, що очікуються як наслідок запровадження того або іншого варіанту (сценарію) економічної політики й заданим горизонтом планування.

Основні сценарії, які пропонуємо розглядати, такі:

1) сценарій, коли обсяги видатків на соціальні потреби перевищують інвестиції в економіку та виконується умова: $C_v > I_e$. Цей сценарій має місце в сучасних соціально-економічних реаліях, несе в собі численні ризики й не приносить позитивних результатів. Його можна вважати сценарієм «проїдання» та негативного прогнозу подальшого соціально-економічного розвитку за умов подальшого його використання;

2) сценарій, коли виконується умова, що соціальні видатки дорівнюють інвестиціям в економіку при її інтенсивному розвитку: $C_v = I_e$; за умов реалізації даного сценарію його можна вважати сценарієм сталого соціально-економічного розвитку;

3) сценарій інтенсивного соціально-економічного розвитку, коли обсяги видатків на економічні потреби перевищують інвестиції в соціальну сферу та виконується умова $I_e > C_v$. У сучасних реаліях даний варіант є неприйнятним, оскільки значна частка населення потребує соціальної підтримки й відповідно необхідні значні видатки на забезпечення соціальних потреб, хоча нами в роботі обґрунтовується необхідність «ревізії» соціальних пільг, проте умови задоволення соціальних потреб власними силами державою поки не створені.

Тому базовим сценарієм забезпечення сталого соціально-економічного розвитку вважаємо другий підхід, практична реалізація якого надає можливість:

– обґрунтувати величину витрат за статтями бюджету на основі критеріїв, які відображають ефективність використання бюджетних коштів і визначені, виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики;

– підвищити ефективність системи управління державними активами й пасивами, яка дозволить значно підвищити стійкість бюджетної системи, додасть гнучкість бюджетній політиці, знизить ризики, пов'язані зі структурою

державного боргу;

– удосконалити бюджетний процес, забезпечити прозорість бюджету та бюджетних процедур на всіх рівнях бюджетної системи, підвищити ефективність контролю витрачання бюджетних коштів і надходження доходів;

– забезпечити збалансованість державного бюджету в середньостроковій перспективі.

В економічних дослідженнях залежно від їх мети можуть використовуватися різні макроекономічні індикатори, зокрема показники: ВВП на душу населення і ВНП, продуктивність праці та інші показники системи національних рахунків; показники рівня зайнятості населення, рівень безробіття; темпи інфляції, оцінка кредитно-грошової політики уряду, центрального банку країни; показники капіталізації ринку акцій (облігацій) і відношення цієї величини до ВВП і т. ін. Ці індикатори, безумовно, характеризують/дають змогу оцінити стан макроекономічної системи в певний момент часу, але вони не дають можливості оцінити вплив структури розподілу ресурсів між макроекономічними підсистемами на забезпечення соціально-економічного розвитку.

Для оцінювання впливу структури розподілу ресурсів між макроекономічними підсистемами на ефективність управління соціально-економічними процесами, на думку автора, можна використовувати обсяги ВВП та обсяги видатків державного бюджету (табл. 5.5), розподіл яких між підсистемами економіки в кінцевому рахунку визначає вплив розподілу на забезпечення соціально-економічного розвитку, а також дозволяє аналізувати різні варіанти такого розподілу.

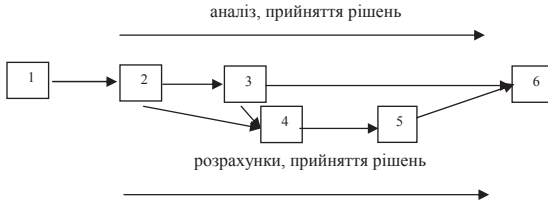
Таблиця 5.5

**Показники для моделювання ефективності функціонування
макроекономічної системи**

Показник
ВВП
Видатки держбюджету, у т. ч. на:
Донорну підсистему (економічну діяльність)
Акцепторну підсистему (соціальний блок), у т. ч.:
житлово-комунальне господарство
охорона здоров'я
духовний і фізичний розвиток
освіта
соціальний захист та соціальне забезпечення

Джерело: складено автором.

Запропоновано досліджувати ефективність макроекономічної системи поетапно (рис. 5.6), що дає змогу підійти до розробки економіко-математичної моделі, здійснити розрахунки за змодельованих (імовірних) умов, запропонувати оптимальний варіант розвитку.

1. Постановка проблеми, визначення завдань, аналіз. Формулювання гіпотез.

2. Формалізація задачі. Побудова математичної моделі.

3. Математичний аналіз моделі.

4. Підготовка вихідної інформації.

5. Розрахунок показників. Чисельні рішення.

6. Аналіз результатів та їх застосування.

Рис. 5.6. Етапи економіко-математичного моделювання

Джерело: розроблено автором.

Численні проблеми, пов'язані з визначенням тенденцій розвитку складових макроекономічної системи можуть бути формалізовані й вирішені із застосуванням спеціальних економіко-математичних методів, по суті, використовуючи підходи аналізу кореляційних взаємозв'язків між соціальною та економічною підсистемами національної економіки, між показниками-індикаторами, які характеризують динаміку розвитку системи.

Із практичної точки зору широкі перспективи для моделювання системи управління соціально-економічними процесами відкриває так звана стратегічна матриця. Застосування інструментарію матричних моделей шляхом формалізації показників, представлених у табл. 5.5, дозволило оцінити ефективність макроекономічної системи за різних умов макроекономічної політики та бюджетного розподілу.

Показник розвитку макроекономічної системи (P_{ef}) пропонується розраховувати за системою (складено автором):

$$\left\{ \begin{array}{l} \Pi_{(i)} = \frac{\sum_{i=1}^n K_e \cdot 2 \sum_{j=1}^m Y_j(X_i)}{N}, \\ \Pi_{\text{еф}_{\text{маз}}} = \frac{N \cdot 100}{\sum_{i=1}^n K_e \cdot 2 \sum_{j=1}^m Y_j(X_i)} = \frac{100}{\sum_{i=1}^n \Pi_{(i)}}, \end{array} \right. \quad (5.7)$$

де $\Pi_{\text{еф}_{\text{маз}}}$ – показник ефективності функціонування макроекономічної системи;

$\sum_{i=1}^n K_e$ – сума коефіцієнтів співвідношення витратків на соціальні й економічні потреби;

$\sum_{j=1}^m Y_j(X_i)$ – сума значень показників в i -му році дослідження;

N – загальна кількість показників у матриці.

$Y_i(X_i)$ – індекс зростання/спаду показника до попереднього року, а саме: $y_{1(X_i)}$ – індекс ВВП; $y_{2(X_i)}$ – індекс витратків державного бюджету; $y_{3(X_i)}$ – індекс витратків на донорну підсистему; $y_{4(X_i)}$ – індекс витратків на соціальний блок; $y_{5(X_i)}$ – індекс частки витратків державного бюджету; $y_{6(X_i)}$ – індекс частки витратків на донорну підсистему; $y_{7(X_i)}$ – індекс частки витратків на соціальний блок.

На підставі отриманих даних складено матриці індексів, в які включені показники, що характеризують динаміку розвитку макроекономічної системи (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Матриця для дослідження варіантів соціально-економічного розвитку

Показник, $Y_i, (i = 1 \dots m)$	Рік, $X_i, (i = 1 \dots n)$			
Y_1	$Y_1(X_2)/Y_1(X_1)$	$Y_1(X_3)/Y_1(X_2)$	...	$Y_1(X_n)/Y_1(X_{n-1})$
Y_2	$Y_2(X_2)/Y_2(X_1)$	$Y_2(X_3)/Y_2(X_2)$	...	$Y_2(X_n)/Y_2(X_{n-1})$
...	...	...	...	...
Y_m	$Y_m(X_2)/Y_m(X_1)$	$Y_m(X_3)/Y_m(X_2)$	...	$Y_m(X_n)/Y_m(X_{n-1})$

Джерело: розроблено автором.

Запропонована методологія надає можливість оцінити стан та тенденції розвитку соціально-економічної системи України, з'ясувати дієвість існуючого розподілу витратків державного бюджету при існуючій динаміці ВВП, а також проаналізувати результати, які можуть бути отримані при інших варіантах розподілу ресурсів.

Центральним елементом матричних моделей є баланс, який являє собою таблицю, що характеризує зв'язки між різними структурними компонентами соціально-економічної системи.

Застосовуючи цей принциповий підхід розрахуємо індекси зростання ВВП та видатків державного бюджету до попереднього року (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Індекси зростання ВВП та видатків державного бюджету до попереднього року, рази (для експерименту 1)

Показник\Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Індекс ВВП	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03
Індекс видатків державного бюджету, в т. ч. на:							
донорну підсистему	1,46	1,30	0,86	1,08	1,24	1,10	0,84
акцепторну підсистему (соціальні потреби)	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	1,12

Джерело: розраховано автором за даними [237; 339].

Розрахуємо частку видатків державного бюджету по відношенню до ВВП, а також динаміку її змін (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Частка видатків державного бюджету відносно ВВП та індекси зростання показників (для експерименту 1)

Частка видатків Державного бюджету на соціально-економічні потреби щодо ВВП								
Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Видатки державного бюджету, % до ВВП, в т. ч. на:								
донорну підсистему, %	3,75	4,13	4,08	3,65	3,33	3,44	3,50	2,84
акцепторну підсистему (соціальні потреби), %	8,84	7,41	8,76	9,47	10,43	8,08	8,71	9,46
Коефіцієнт видатків (Кв), соціальні потреби / економічна діяльність, рази	2,35	1,79	2,15	2,59	3,13	2,35	2,49	3,33

закінчення табл. 5.8							
Індекс зростання частки витратків до попереднього року, рази							
Індекс витратків державного бюджету, в т. ч. на:	0,96	1,05	1,04	1,06	0,91	1,09	0,99
донорну підсистему	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	0,81
акцептору підсистему (соціальні потреби)	0,84	1,18	1,08	1,10	0,77	1,08	1,09

Джерело: розраховано за даними [237; 339].

На підставі отриманих даних складемо матрицю показників соціально-економічного розвитку України за 2007–2013 рр., в яку включені показники, що характеризують динаміку розвитку макроекономічної системи (індекси).

У першому експерименті розрахований показник, що характеризує фактичний стан функціонування макроекономічної системи за визначених вище фактичних показниках її розвитку (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Матриця показників соціально-економічного розвитку України за 2007–2013 рр., (експеримент 1)

Показник\ Рік	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	Σ
y ₁	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₂	1,27	1,39	1,00	1,25	1,10	1,19	1,02	8,22
y ₃	1,46	1,30	0,86	1,08	1,24	1,10	0,84	7,88
y ₄	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	1,12	8,24
y ₅	0,96	1,05	1,04	1,06	0,91	1,09	0,99	7,10
y ₆	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	0,81	6,75
y ₇	0,84	1,18	1,08	1,10	0,77	1,08	1,09	7,14
Σ	8,06	8,79	6,87	7,90	7,18	7,73	6,90	Σ Σ = 53,43
Кв	1,79	2,15	2,59	3,13	2,35	2,49	3,33	Σ Кв = 17,83

Джерело: складено автором.

Розрахунок показника, що характеризує фактичний стан функціонування макроекономічної системи за умов існуючої динаміки ВВП, витратків державного бюджету на економічні й соціальні потреби та при існуючому співвідношенні витратків на соціальні й економічні потреби, наведено в табл. 5.10.

Таблиця 5.10

**Розрахунок показника, що характеризує фактичний стан
функціонування макроекономічної системи у 2007–2013 рр.,
(експеримент 1)**

Рік	Розрахунок	П (і-року)
2007	$(17,83 \times 2 \times 8,06) / 49$	5,86
2008	$(17,83 \times 2 \times 8,79) / 49$	6,39
2009	$(17,83 \times 2 \times 6,87) / 49$	5,00
2010	$(17,83 \times 2 \times 7,90) / 49$	5,74
2011	$(17,83 \times 2 \times 7,18) / 49$	5,22
2012	$(17,83 \times 2 \times 7,73) / 49$	5,62
2013	$(17,83 \times 2 \times 6,90) / 49$	5,02
Σ П		38,85
$\text{Пеф}_{\text{зап}} = 100 / 38,85 = 2,57$		

Дослідимо випадок, коли темпи зростання видатків на економічні потреби дорівнювали б видаткам на соціальні потреби ($y_3 = y_4$) та ($y_6 = y_7$) за існуючої динаміки ВВП та за існуючого співвідношення видатків державного бюджету на соціальні й економічні потреби (табл. 5.11).

Таблиця 5.11

**Матриця показників функціонування макроекономічної системи
України за умов $y_3 = y_4$ та $y_6 = y_7$, існуючої динаміки ВВП та існуючого
співвідношення видатків на соціальні й економічні потреби,
(експеримент 2)**

Показник\ Рік	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	Σ
y ₁	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₂	1,27	1,39	1,00	1,25	1,10	1,19	1,02	8,22
y ₃	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	1,12	8,24
y ₄	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	1,12	8,24
y ₅	0,96	1,05	1,04	1,06	0,91	1,09	0,99	7,10
y ₆	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	0,81	6,75
y ₇	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	0,81	6,75
Σ	7,97	8,86	6,86	7,94	7,13	7,74	6,90	$\Sigma \Sigma = 53,40$
Кв	1,79	2,15	2,59	3,13	2,35	2,49	3,33	$\Sigma \text{Кв} = 17,83$

Джерело: складено автором.

Подальший розрахунок наведено в табл. 5.12.

Отримані дані дають підстави стверджувати, що механічне зрівняння динаміки видатків по підсистемах за умови існуючого співвідношення видатків не призводить до позитивного результату, може навіть відбутися погіршення

рівня розвитку соціально-економічної системи вже в короткостроковій перспективі.

Таблиця 5.12

Розрахунок показника стану макроекономічної системи за умов $u_3 = u_4$ та $y_6 = y_7$, існуючої динаміки ВВП та існуючого співвідношення витратків на соціальні й економічні потреби, (експеримент 2)

Рік	Розрахунок	П (і-року)
x ₁	(17,83 x 2 x 7,97) / 49	5,80
x ₂	(17,83 x 2 x 8,86) / 49	6,45
x ₃	(17,83 x 2 x 6,86) / 49	4,99
x ₄	(17,83 x 2 x 7,94) / 49	5,78
x ₅	(17,83 x 2 x 7,13) / 49	5,19
x ₆	(17,83 x 2 x 7,74) / 49	5,63
x ₇	(17,83 x 2 x 6,90) / 49	5,02
Σ П		38,86
ПеФ _{зар} = 100 / 38,86 = 2,57		

Джерело: розраховано автором.

Якщо продовжувати експериментувати, то доцільним є дослідити ситуацію, коли зміна показників (витратків) відбувається з урахуванням фактичної динаміки ВВП (тобто, $u_2; u_3; u_4; u_5; u_6; u_7 = u_1$,) та за умови рівності співвідношення витратків на соціальні й економічні потреби ($K_b = 1$).

Таблиця 5.13

Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов $u_2; u_3; u_4; u_5; u_6; u_7 = u_1$, $K_b = 1$, (експеримент 3)

Показник \ Рік	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	Σ
y ₁	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₂	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₃	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₄	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₅	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₆	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₇	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
Σ	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	7,21	Σ Σ = 56,70
K _b	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	Σ K _b = 7,0

Джерело: складено автором.

Подальший розрахунок наведено в табл. 5.14.

Таблиця 5.14

Розрахунок показника стану макроекономічної системи України за умов $y_2; y_3; y_4; y_5; y_6; y_7 = y_1$, $K_b = 1$, (експеримент 3)

Рік	Розрахунок	П (i-року)
x_1	$(7,0 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,64
x_2	$(7,0 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,64
x_3	$(7,0 \times 2 \times 6,72) / 49$	1,92
x_4	$(7,0 \times 2 \times 8,33) / 49$	2,38
x_5	$(7,0 \times 2 \times 8,40) / 49$	2,40
x_6	$(7,0 \times 2 \times 7,56) / 49$	2,16
x_7	$(7,0 \times 2 \times 7,21) / 49$	2,06
Σ П		16,20
Пэф _{заг} = $100 / 16,20 = 6,17$		

Джерело: розраховано автором.

Цей експеримент доводить, що за умов паритету витатків на економічні та соціальні потреби в структурі бюджету та їх зростання у відповідності до динаміки ВВП можливості забезпечення сталого розвитку макроекономічної системи зростають. При цьому очевидно, що в разі динамічного зростання ВВП макроекономічна система отримує ресурси для розвитку (як і в подальшому забезпечує зростання ВВП), чого наразі в Україні не спостерігається, а дані, якими ми оперуємо в цьому експерименті відповідають як зростаючій так і спадній динаміці ВВП.

Наступний експеримент (табл. 5.15, табл. 5.16).

Таблиця 5.15

Матриця показників соціально-економічного розвитку за умов динаміки зростання витатків відповідно до динаміки ВВП та співвідношення $K_b < 1$, (експеримент 4)

Показник\ Рік	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	Σ
y_1	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_2	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_3	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_4	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_5	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_6	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y_7	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
Σ	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	7,21	$\Sigma \Sigma = 56,70$
K_b	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	$\Sigma K_b = 6,93$

Джерело: складено автором.

Таблиця 5.16

Результати функціонування макроекономічної системи України за умов динаміки зростання витатків відповідно до динаміки ВВП та співвідношення $K_v < 1$, (експеримент 4)

Рік	Розрахунок	П (i-року)
x ₁	$(6,93 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,61
x ₂	$(6,93 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,61
x ₃	$(6,93 \times 2 \times 6,72) / 49$	1,90
x ₄	$(6,93 \times 2 \times 8,33) / 49$	2,35
x ₅	$(6,93 \times 2 \times 8,40) / 49$	2,37
x ₆	$(6,93 \times 2 \times 7,56) / 49$	2,13
x ₇	$(6,93 \times 2 \times 7,21) / 49$	2,04
Σ П		16,01
Пєф _{заг} = 100 / 16,01 = 6,25		

Джерело: розраховано автором.

Маємо підстави констатувати: якщо рівень витатків в економічну підсистему перевищуватиме рівень витатків в соціальну підсистему, результати функціонування макроекономічної системи будуть ще вищими (навіть за несуттєво закладеної переваги витатків в донорну підсистему – співвідношення $K_v = 0,99$).

Також пропонуємо розглянути ситуацію, коли перевищення витатків на соціальні потреби над витатками в економічну діяльність ($K_v > 1$) – експеримент 5. Результати розрахунків свідчать (табл. 5.17, 5.18), що такі умови призводять до падіння ефективності функціонування макроекономічної системи у порівнянні з експериментом 4.

Таблиця 5.17

Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов динаміки зростання витатків відповідно до динаміки ВВП та співвідношення $K_v > 1$, (експеримент 5)

Показник\ Рік	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	Σ
y ₁	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₂	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₃	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₄	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₅	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₆	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
y ₇	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	1,03	8,10
Σ	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	7,21	ΣΣ = 56,70
K _v	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	Σ K _v = 7,07

Джерело: складено автором.

Таблиця 5.18

Результати функціонування макроекономічної системи України за умов динаміки зростання витатків відповідно до динаміки ВВП та співвідношення $K_v > 1$, (експеримент 5)

Рік	Розрахунок	П (i-року)
x ₁	$(7,07 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,66
x ₂	$(7,07 \times 2 \times 9,24) / 49$	2,66
x ₃	$(7,07 \times 2 \times 6,72) / 49$	1,94
x ₄	$(7,07 \times 2 \times 8,33) / 49$	2,40
x ₅	$(7,07 \times 2 \times 8,40) / 49$	2,42
x ₆	$(7,07 \times 2 \times 7,56) / 49$	2,18
x ₇	$(7,07 \times 2 \times 7,21) / 49$	2,08
Σ П		16,34
Пеф _{заг} = 100 / 16,34 = 6,12		

Джерело: розраховано автором.

Також варто порівняти результати експерименту 5 з результатами експерименту 3. Вони свідчать про те, що навіть несуттєво закладене перевищення витатків на соціальні потреби над витатками в економіку знижує можливості забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, але у порівнянні з експериментом 2 такі умови призводять до позитивних результатів (табл. 5.17, табл. 5.18).

У наступному експерименті передбачена можлива ситуація, якщо макроекономічна динаміка буде практично відсутня, а співвідношення витатків на акцепторну підсистему до витатків на донорну підсистему будуть відповідати поточному співвідношенню, тобто в середньому показник $K_v = 2,5$.

В результаті відсутності макроекономічної динаміки змін показників-індикаторів $\Sigma \Sigma Y_j(X_i)$ дорівнюватиме показнику «N». Ця ситуація описана в таблицях (табл. 5.19, табл. 5.20).

Результати функціонування макроекономічної системи України за умов, передбачених у експерименті 6, є низькими. Стагнація економіки не надає можливостей фінансувати витатки та забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток.

Таблиця 5.19

Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов відсутності макроекономічної динаміки та $K_v = 2,5$, (експеримент 6)

Показник \Рік	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	Σ
y ₁	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₂	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₃	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₄	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₅	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₆	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
y ₇	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	7,0
Σ	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	ΣΣ = 49,0
K _v	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	Σ K _v = 17,50

Джерело: складено автором.

Таблиця 5.20

Результати функціонування макроекономічної системи України за умов відсутності макроекономічної динаміки та $K_v = 2,5$, (експеримент 6)

Рік	Розрахунок	Π (i-року)
x ₁	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₂	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₃	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₄	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₅	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₆	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
x ₇	$(17,5 \times 2 \times 7,0) / 49$	5,0
Σ Π		35,0
Π _{эф.зар.} = $100 / 35,0 = 2,85$		

Джерело: розраховано автором.

Дослідимо випадок, коли зміна досліджуваних показників (видатків) відбувається з урахуванням зростання ВВП, яке навіть буде незначним, але сталим та за умови паритету видатків на економічні та соціальні потреби – експеримент 7 (табл. 5.21, табл. 5.22).

Таблиця 5.21

Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов зростання витатків на соціальні і економічні потреби відповідно до динаміки ВВП ($y_2; y_3; y_4; y_5; y_6; y_7 = y_1$) та $K_b = 1$, (експеримент 7)

Показник \Рік	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x ₇	Σ
y ₁	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₂	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₃	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₄	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₅	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₆	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
y ₇	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	7,07
Σ	7,07	7,07	7,07	7,07	7,07	7,07	7,07	ΣΣ = 49,49
K _b	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	Σ K _b = 7,0

Джерело: складено автором.

Подальший розрахунок наведено в табл. 5.22.

Таблиця 5.22

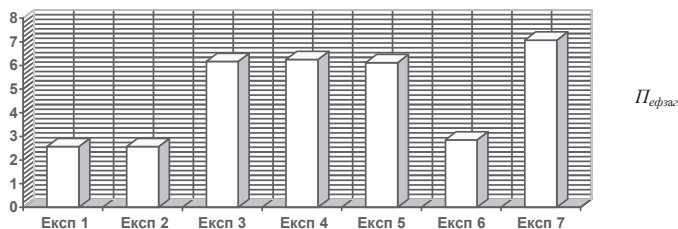
Результати функціонування макроекономічної системи за умов паритету витатків на соціальні й економічні потреби та динаміки їх зростання відповідно до сталої динаміки ВВП

Рік	Розрахунок	П (і-року)
x ₁	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₂	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₃	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₄	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₅	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₆	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
x ₇	$(7,0 \times 2 \times 7,07) / 49$	2,02
Σ П		14,14
Пэф _{заг} = 100 / 14,14 = 7,07		

Джерело: розраховано автором.

Цей експеримент доводить, що за умов паритету витатків на економічні та соціальні потреби в структурі бюджету та їх зростання у відповідності до сталої позитивної динаміки ВВП ефективність функціонування макроекономічної системи зростає.

Для наочного оцінювання результатів експериментів складемо гістограму (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Результати експериментального дослідження ефективності функціонування макроекономічної системи за різних варіантів розподілу коштів державного бюджету

Результати експериментів свідчать, що з точки зору економічної логіки доцільною і обґрунтованою є орієнтація національної макроекономічної політики на результати сьомого експерименту.

Відповідно до поточних тенденцій розвитку соціально-економічної системи держави необхідно негайно змінювати підходи до макроекономічної політики з метою забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Аналіз індикаторів засвідчує, що розподіл ресурсів має відбуватися з урахуванням динаміки ВВП, при цьому видатки на забезпечення соціальних потреб повинні дорівнювати інвестиціям в економіку. Це безумовно прагматичний підхід, який на певний час зменшить теперішню динаміку соціальних видатків, але у подальшому забезпечить стале соціально-економічне зростання.

У цілому, на думку автора, запропонований підхід відкриває широкі можливості для поглиблення економічного аналізу та вдосконалення систем прогнозування і планування. З'являється можливість здійснювати прогнозно-планові розрахунки обраного об'єкту прогнозування та в процесі стратегічного планування обирати оптимальний варіант плану.

Змінюючи значення показників, які входять до складу матриці, з'являється можливість досліджувати поведінку макроекономічної системи відповідно до різних варіантів макроекономічної політики та розподілу коштів державного бюджету.

5.4. Прогнозування макроекономічного розвитку України

У національній економіці, як і в будь-якій динамічній системі, подія або дія спричинює позитивні або негативні наслідки. Однак можливо й необхідно нейтралізувати або звести негативний вплив до мінімуму, якщо вчасно внести відповідні корективи в управлінсько-господарські рішення щодо змісту й характеру соціальної, демографічної, економічної, структурної, техніко-технологічної, інвестиційно-інноваційної, грошово-кредитної, валютної, митної та іншої політики держави з метою стабілізації, активізації соціально-економічного розвитку країни.

Тому особливо важливими стають прогнози як засіб наукового передбачення, варіантного аналізу, отримання додаткової інформації при виробленні рішень, особливо на попередніх стадіях розробки планів, стратегій розвитку.

Прогнозування розвитку соціально-економічних процесів обумовлюється необхідністю науково-практичного обґрунтування стратегії соціально-економічного розвитку держави, визначення потреби в різних видах ресурсів для досягнення цілей соціально-економічного розвитку, для виявлення найбільш імовірних й ефективних (оптимальних) варіантів поточних, середньострокових і довгострокових планів, обґрунтування основних напрямів соціально-економічної, техніко-технологічної, інформаційної, демографічної тощо політики, передбачення наслідків рішень і заходів, оцінювання наслідків реформ і реалізації певних стратегічних ініціатив.

Успішність прогнозування у значній мірі залежить від стабільності загальної економічної ситуації. Для прогнозів, розроблених у кризовий період, у періоди трансформаційних перетворень у країні, характерні значні похибки. Середня точність прогнозів убуває зі збільшенням горизонту прогнозування. Так, ВВП прогнозується на один квартал вперед краще, ніж на два квартали, краще на два квартали вперед, ніж на три квартали, і т. д. Але ця різниця поступово згладжується з віддаленням у майбутнє. У певному сенсі можна говорити про правило – «довші прогнози – більше похибок». Кожна з потенційних складових прогнозу – екстраполяція часових рядів і зв'язків між ними, зовнішня інформація, а також думки експертів – схильна до погіршення при подовженні горизонту прогнозування [301; 302].

Порівняння багатоперіодних прогнозів з точки зору статистичних висновків ускладнюється корелюванням таких прогнозів, а значить і їх

помилки принаймні у двох аспектах: всередині кожної послідовності прогнозів із заданим базовим періодом, між наступними одна за одною послідовностями багатоперіодних прогнозів, які частково належать до одного й того ж періоду прогнозування.

Кожен багатоперіодний прогноз залежить від попередніх прогнозів, будучи їх ревізією. У результаті, складна кореляційна структура, що виходить, перешкоджає порівняльному оцінюванню якості (точності) прогнозів.

Слід зазначити, що у 80% випадків прогнозне значення можна обчислити, ґрунтуючись на принципі інерційності, і лише у 20% випадків (і менше) будуть суттєві зміни тренда [302].

Точність прогнозів залежить як від об'єктивних умов, таких як природа прогнозованої змінної і довжина горизонту прогнозування, так і від атрибутів самого прогнозиста, таких як теорія (ідеологія), якій він слідує (кейнсіанський або монетаристський підхід і т. ін.), і методика, за допомогою якої ця теорія використовується для побудови кількісного прогнозу.

Результативність прогнозів (їх об'єктивність) значною мірою зумовлюється правильним вибором методу прогнозування (під методами економічного прогнозування розуміють сукупність заходів та способів мислення, що дозволяють на основі аналізу ретроспективних даних, екзогенних та ендогенних зв'язків об'єкта прогнозування, а також їх вимірювань у рамках явища або процесу, що розглядається, з певною імовірністю зробити висновок стосовно майбутнього розвитку об'єкта [261, с. 4]). Передусім це стосується статистично-математичних методів, які мають свою специфіку в прогнозуванні економічних явищ, які знаходять прояв у їх можливостях і обмеженнях.

При застосуванні статистичних методів прогнозування часовий ряд аналізують як реалізацію дискретного випадкового процесу [152]. На противагу цьому, за методами нелінійної динаміки часовий ряд є ітераційною послідовністю, що породжується детермінованим нелінійним дискретним відображенням [323].

Дуже великі помилки прогнозів характерні для поворотних точок економічних циклів. Зрозуміло, що було б бажаним якимось чином передбачати поворотні точки, щоб зменшити помилки прогнозів.

Якщо структурні зрушення, різкі зміни в параметрах економічного процесу відбуваються протягом досліджуваного періоду, то ці зміни можна помітити й врахувати в процесі прогнозування. Якщо ж несподівана зміна відбудеться після проведення дослідження, то зроблені прогнози виявляться

недостовірними. Передбачити майбутні різкі зміни, які на даний момент ще статистично не відрізняються від випадкових коливань, можна лише використовуючи різні непрямі індикатори (наприклад: поведінка економічної системи під впливом розподілу бюджетних коштів).

Тому доцільно розглянути питання, які стосуються найближчих перспектив соціально-економічного розвитку країни, дослідити можливі сценарії такого розвитку, реалізація яких по різному визначає/спрямовує економічну та соціальну ситуацію в країні та дає різні результати.

Перші роботи із сценарного підходу з'явилися на початку 1960-х рр. для прогнозування розвитку подій на міжнародній політичній арені^{§§}. У наступні роки сценарії стали широко використовуватися для довгострокового економічного прогнозування глобальних об'єктів (світова динаміка, народонаселення країн і континентів). Пізніше об'єктами сценарних досліджень стають перспективи внутрішньофірмового розвитку, кон'юнктури ринків конкретних товарів, шляхи вирішення соціальних проблем [393].

Зазначимо, що прогнозний сценарій являє собою метод передпрогнозних досліджень, з допомогою якого встановлюється логічна послідовність подій з метою показати, як, виходячи з існуючої ситуації, може розвиватися майбутній стан об'єкта дослідження. При прогнозуванні соціально-економічного розвитку у сценарії потрібно зазначати альтернативні події та ймовірні терміни їх настання. У сценаріях розвитку інноваційних процесів ми можемо обґрунтовувати наслідки, яких варто очікувати від появи нових технологій виробництва продукції або як зміняться переваги споживачів під впливом появи на ринку нових продуктів та послуг. Іноді в прогнозних сценаріях можна описуватися можливі альтернативи розвитку без зазначення точних часових координат [352].

Розробляючи ймовірні прогнозні сценарії соціально-економічного розвитку України потрібно враховувати, що їх реалізація по різному визначає/спрямовує економічну та соціальну ситуацію в країні.

Сьогодні, нажалю, реалізується вкрай поганий сценарій, який приніс погіршення соціально-економічного становища в Україні, а найстрашніше – людські жертви. Вирішення проблем сьогодення України є визначальними для її подальшого соціально-економічного розвитку.

Теперішньому стану речей передували події та тенденції, які обумовили

---

^{§§} Вперше термін «сценарій» як характеристика методу прогнозування був ужитий на початку 1960-х рр. у дослідженнях Гудзонського інституту «Про альтернативні будні світу: проблеми та теми».

нинішню ситуацію. Політичні протистояння, соціально-економічні проблеми були індикаторами загроз, які, на жаль, не вирішувались. Населення країни, окремі представники громадськості, громадські активісти апелювали до влади в різні часи незалежної України щодо необхідності вирішення питань економічного, соціального, політико-правового характеру, проте не були почутими. Тому, на нашу думку, сьогодні ми отримали «критичну масу невдоволень» різними аспектами життєдіяльності в Україні, що вилилось у різні форми прояву таких невдоволень.

Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблюються існуючі диспропорції, падає ВВП, відбувається скорочення обсягів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, знижуються обсяги освоєння капітальних інвестицій тощо. Такі реалії сучасності не є дискусійними, про них відзначають також експерти Національного інституту стратегічних досліджень^{***}.

Скорочення промислового виробництва, розпочате наприкінці 2012 р., поглиблюється з огляду на зупинку промислових потужностей Луганської та Донецької областей та через труднощі на російському ринку збуту. У зв'язку з подіями в країні спад ВВП у 2014 р. був цілком природним.

Через девальвацію національної валюти на фоні відчуженості (непідконтрольності) значної частки підприємств Донбасу та низької ймовірності залучення загалом вітчизняними підприємствами додаткових кредитних та інвестиційних ресурсів в період військових дій, експортної діяльності сировинного спрямування та світової переорієнтації на експортні поставки більш дешевої чорної металургії з Китаю та Індії не слід очікувати навіть в умовах певного покращення цінової конкурентоспроможності швидкого відновлення промислового виробництва в короткостроковій перспективі.

За умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку після закінчення військових дій на сході України, реалізації задекларованих структурних реформ та відновлення припливу інвестиційних ресурсів можна очікувати на

---

^{***} Махортих Д.О. Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. № 32, Серія «Економіка», вересень 2014 р. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1635/>

відбудову зруйнованих заводів із застосуванням новітніх технологій, а отже, й збільшення випуску конкурентоспроможної високотехнологічної продукції.

Додатковим фактором гальмування економічного розвитку України є скорочення кредитування. Стандарти останнього формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні. Масовий відплив депозитів у 2014 р., обумовлений реакцією вкладників на погіршення ситуації у країні, панічними настроями населення, а також значні внутрішні дисбаланси банківських установ та ускладнений доступ до світових фінансових ринків не дозволяють прогнозувати зниження ставок по кредитах і їх доступності для малого та середнього бізнесу.

У міжнародній торгівлі певні короткострокові позитивні ефекти, досягнуті в результаті девальвації національної валюти, нівелюються падінням експорту продукції підприємствами України через вимушену економічну ізолюваність Донбасу (підприємства Донбасу забезпечували чверть усього експорту країни), а також через заборону експорту низки вітчизняних товарів на російський ринок, на який надходила п'ята частина всього експорту України. Тому національним товаровиробникам необхідно переорієнтуватись на інші ринки збуту.

Разом з тим зупинка низки заводів машинобудівної та металургійної галузей, невизначеність з періодом відновлення їх діяльності та інертність багатьох товаровиробників в пошуку додаткових ринків збуту не дозволяють очікувати в короткостроковій перспективі швидкої заміни російського ринку збуту на ринок країн ЄС через низьку конкурентоспроможність зазначених вітчизняних товарів на європейському ринку та відновлення експортних позицій хоча б на рівні 2013 р. Проблемою також є високий рівень енергомісткості в Україні. Зокрема, для хімічної промисловості споживання газу та високі ціни на нього, а також падіння світових цін на аміак та азотні добрива є передумовами згорання виробництва або переведення підприємств на менш інтенсивне використання потужностей. Це позначиться не лише на зменшенні бюджетних та валютних надходжень, а й на підвищенні рівня безробіття, що негативно вплине на рівень економічного зростання у короткостроковій перспективі.

Крім того, на міжбанківський ринок з метою купівлі валюти виходить і НАК «Нафтогаз» для оплати поставок газу (особливо в період опалювального сезону). Тому сезонний фактор здійснює додатковий дестабілізуючий вплив на валютний ринок.

Фактором для зміцнення позицій національної валюти та зменшення амплітуди її коливань є очікувані чергові транші від МВФ та традиційні експортні поставки зернових на світові ринки, зокрема до країн ЄС з огляду на надання ними торговельних преференцій.

За нинішніх геополітичних та економічних умов економічне зростання національної економіки може забезпечувати аграрний сектор з огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції АПК. Завдяки відкриттю європейського ринку для українських товарів та скасуванню ввізних мит можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. Не менше третини сільськогосподарських товаровиробників виробляють продукцію, сертифіковану в Європі, загалом це стосується м'яса птиці. Сертифіковані згідно європейських стандартів товари конкурентоспроможні і в інших регіонах світу. Крім того, навіть при зниженні світових цін на зернові безмитна торгівля останніми до країн ЄС в межах квот додаватиме експортерам додаткових стимулів та дозволить виробникам наростити експорт та збільшити приплив валютної виручки.

Негативним фактором, як і у випадку з промисловим виробництвом, є сировинна спрямованість експорту, проте за умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку у середньостроковій перспективі структура експорту змінюватиметься.

Тому в цілому відкриття ринку країн ЄС надає Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку лише в середньостроковій перспективі після сертифікації українських товарів згідно європейських стандартів. Крім того, внаслідок погіршення споживчих настроїв населення та падіння доходів домогосподарств через уповільнення зростання заробітних плат та девальвацію національної валюти не варто очікувати на зростання темпів внутрішнього споживання. Тому суттєва переорієнтація експортерів на внутрішній ринок у короткостроковій перспективі є малоімовірною.

Високий рівень інфляції хоча й значно впливає на рівень реальних доходів та витрат населення може розглядатися як додатковий стимул для розвитку національного товаровиробництва. Імпортозаміщення може бути чинником подолання економічної кризи в середньостроковій перспективі.

Складна ситуація з бюджетними надходженнями на тлі падіння економічного розвитку посилюється політичними ризиками та значними видатками на проведення АТО. При затягуванні АТО є ймовірність збільшення

видатків та недоотримання доходів бюджету в 2015 р. через зменшення податкових надходжень та, відповідно, збільшення дефіциту бюджету. Вирішення соціально-економічних проблем (фінансування видатків) через емісію грошей, а також зменшення бюджетного відшкодування ПДВ породжуватиме наступний виток проблем. Тому без стабілізації ситуації на сході України, покращення результатів діяльності підприємств та поліпшення споживчих настроїв населення забезпечити позитивну тенденцію із наповненням бюджету буде вкрай складно.

Крім того, через девальвацію відбулося значне зростання як державного боргу, так і витрат на його обслуговування. З огляду на підвищені геополітичні ризики навколо України для інвесторів не варто прогнозувати зниження відсоткових ставок по обслуговуванню боргу, що є додатковим тиском на державний бюджет. Вкрай важливо здійснювати постійний контроль та своєчасне втручання в податково-бюджетне регулювання з метою уникнення нарощення високих рівнів зовнішнього та внутрішнього державного боргу, особливо за низького рівня доходів державного бюджету. До того ж, відповідно до зобов'язань України перед Росією, остання може негайно вимагати повернення грошей (по викуплених Росією євробондів на суму 3 млрд дол США), що в свою чергу може визвати широкий дефолт по всіх міжнародних боргах країни. Також через значне скорочення економіки й девальвацію національної валюти є ризик, що співвідношення зовнішнього боргу до ВВП може перевищити граничну встановлену межу 60%.

У той же час, при прогнозуванні на середньострокову перспективу основних макроекономічних показників у експертів, які висловлюють свої прогнози в засобах масової інформації, не прослідковується єдиного бачення розвитку країни. Розбіжності спостерігаються як за загальними показниками, так і за їх компонентами.

Зазначимо, що діючий Кабінет Міністрів України затвердив прогнозні показники економічного та соціального розвитку України на 2015–2017 рр. (табл. 5.23) [300]. Документом передбачається, що Україна буде розвиватися за одним з трьох сценаріїв.

Таблиця 5.23

Основні прогнози макропоказники економічного й соціального розвитку України на 2015–2017 рр.

№	Найменування показника	2015 (прогноз)			2016 (прогноз)			2017 (прогноз)		
		сценарій 1	сценарій 2	сценарій 3	сценарій 1	сценарій 2	сценарій 3	сценарій 1	сценарій 2	сценарій 3
1	ВВП номінальний, млрд грн	1850,2	1831	1793,3	2106,1	2080,4	1972	2365,1	2359,7	2169,2
	% попереднього року	94,5	91,4	88,1	102	97,5	93	103,5	101	97
2	Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	133,5	137,4	140,1	111,3	121,7	124,8	107,8	111,3	112
	грудень до грудня попереднього року, %	126,7	138,1	142,8	109	114,4	116,4	107,7	108,9	109,7
3	Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), %	126,5	131,9	133,5	112	117	118,1	109,4	110,5	111
4	Прибуток прибуткових підприємств, млрд грн	307,9	305,2	303,3	367,4	357,1	335,2	430,8	410,6	373,4
5	Загальна сума витрат на оплату праці та інших виплат, пов'язаних з відносинами трудового найму, млрд грн	505,9	496,4	483,4	566,3	543,7	515,7	627,7	606,1	553,6
	у т. ч. фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд грн	478,6	469,6	457,3	535,1	513,8	487,3	592,5	572,1	522,6
6	Середньомісячна заробітня плата	3990	3947	3831	4482	4420	4208	4981	4946	4567

Дані табл. 5.23 свідчать про те, що прогнозні сценарії розвитку є достатньо обережними. Макроекономічний розвиток України у 2015 р. згідно з жодним із трьох сценаріїв, розроблених урядом, не є оптимістичним. Передбачається суттєве зростання споживчих цін (в діапазоні 33,5–40,1%), середньомісячна заробітна плата складе 78,7–86% від її рівня 2014 р. Прогнозується зростання рівня безробіття до 10,2–11,5%, спад ВВП. На 2016–2017 рр. передбачено сценарії розвитку, які також важко назвати оптимістичними. Лише за умов відносно найоптимістичнішого першого сценарію передбачено несуттєве (на 0,9%) зростання середньомісячної заробітної плати у 2016 р. відносно, що важливо, низького рівня порівняльної бази попереднього 2015 р. У 2017 р. передбачуване зростання середньомісячної заробітної плати на 3,1% і на 0,6% згідно з першим і другим сценарієм розвитку аж ніяк не вирішує проблем відтворення трудових ресурсів та забезпечення потреб розвитку людини. Прогнозування росту ВВП у 2016–2017 рр. (згідно першого сценарію у 2016 р., а в 2017 р. – першого та другого сценаріїв) в діапазоні 1–3,5% можна назвати провалом.

На нашу думку, на державному рівні необхідно дієвіше впроваджувати декларовані реформи, їх втілення має давати позитивні результати. Найважливішими умовами розвитку України є припинення війни на Донбасі, відбудова краю, а також рішуча боротьба з корупцією і розкраданням.

Проанонсовані реформи поки що носять декларативний характер. Думка про те, що по всіх напрямках реформування національної економіки й соціальної сфери потрібні значні фінансові ресурси є, на нашу думку, міфом. За умов політичної волі, ефективних державних рішень, реалізації стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку, на думку автора, можна досягти позитивних результатів макроекономічного розвитку.

Насамперед, необхідно змінити наведені нижче реалії, які обумовлюють сучасні інерційні негативні тенденції соціально-економічного розвитку України:

- більшість чиновників на всіх рівнях продовжують працювати неефективно (продовжують брати участь у «відкатах» тощо або не діють тоді, коли повинні), у межах своїх повноважень не створюють умови розвитку, а, навпаки, гальмують його;

- очікувальну позицію та прагнення більшості змінити інших/усіх, не змінюючись самому, тобто згідно принципу: «нехай живуть по новому, чесно – всі, а я – пізніше, можливо, приєднаюсь»;

– зловживання монопольним становищем та нав'язування корисливих, корпоративних позицій державі, лобіювання власних інтересів на державному рівні (через прийняття потрібних законів у ВРУ, прийняті Постанови КМУ, через призначення «потрібних людей» керівниками (менеджерами) підприємств державного сектору тощо).

Необхідно дотримуватись запропонованого оптимального розподілу бюджетних коштів на соціальні та економічні потреб, що дозволив би досягти зростання видатків на соціальні потреби за рахунок віддачі від зростання інвестицій в економіку. За такого розподілу ресурсів у відповідності до експериментальної моделі, що наведена в попередньому підпункті дослідження, економіка має шанси на відродження, а соціальна сфера отримує реальні можливості забезпечення соціальних потреб.

У той же час зрозуміло, що такий бюджетний розподіл не повною мірою відповідає вимогам планування державних фінансів, не деталізує інші витрати, які фінансуються з державного бюджету. Окрім того, на перших етапах здійснення такого розподілу бюджетних коштів динаміка зростання соціальних видатків уповільниться через їх скорочення (останнє повинно стосуватися забезпечених верст населення, зняття необгрунтованих пільг тощо).

Для подальшого прогнозування доцільно визначити показник, який дасть змогу поєднати різні дані в певну систему. На думку автора, таким показником може бути показник «к-середне^{†††}», який надає можливість досліджувати показники розподілу бюджетних коштів на основі кластерного аналізу. За допомогою процедур кластерного аналізу розподіляється сукупність об'єктів (алгоритм к-середніх з нормування змінних), що складаються з набору факторів, на кластери, які поєднані за ступенем близькості.

За допомогою програмного пакету «Статистика – 6», ітеративним методом угруповання к-середніх були отримані результати кластеризації фактичних видатків Державного бюджету України в 2006–2013 рр..

---

††† За методом к-середніх об'єкт відноситься до того класу, відстань до якого мінімальна. Відстань розуміється як евклідова відстань, тобто об'єкти розглядаються як точки евклідового простору. Кожен клас об'єктів має центр ваги. Відстань між об'єктом і класом є відстанню між об'єктом і центром класу.

Принципово метод к-середніх реалізується таким чином:

- 1) спочатку задається деяка розбивка даних на кластери (в даній роботі число кластерів дорівнює трьом); обчислюються центри ваги кластерів;
- 2) відбувається переміщення точок: кожна точка міститься в найближчому до неї кластері;
- 3) обчислюються центри ваги нових кластерів;
- 4) кроки 2, 3 повторюються поки не буде знайдена стабільна конфігурація (тобто, кластери перестануть змінюватися) або кількість ітерацій не перевищить задане користувачем. Підсумкова конфігурація і є результативною.

STATISTICA - [Data: Spreadsheet2* (16v by 7c)]

	1	2	3	4	5	6	7	8
	Var1	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6	Var7	Var8
1 Економічна діяльність	20426	29749	38693	33294	36030	44771,6	49396	41299,2
Житлово-комунальне господарство	181	724	444	271	844	324,2	379,6	96,9
Охорона здоров'я	4100	6321	7366	7535	8759	10223,9	11360,6	12679,3
Духовний і фізичний розвиток	1389	1988	2918	3217	5166	3630,4	5498,5	5111,9
Освіта	12122	15149	21554	23926	28808	27232,7	30242,9	30943,1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	30284	29220	50798	51518	69311	63540,3	75254,3	86547,3

STATISTICA - [Workbook1* - Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet2)]

Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center
Cluster contains 2 cases

Case No.	Case No.
C 1	C 5
Distance	6840,782

STATISTICA - [Workbook1* - Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet2)]

Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center
Cluster contains 1 cases

Case No.	
C 6	
Distance	0,00

STATISTICA - [Workbook1* - Members of Cluster Number 3 (Spreadsheet2)]

Members of Cluster Number 3 (Spreadsheet2) and Distances from Respective Cluster Center
Cluster contains 3 cases

Case No.	Case No.	Case No.
C 2	C 3	C 4
Distance	4032,822	4579,855
		692,0476

Кластеризація фактичних витатків Державного бюджету України в 2006–2013 рр., розраховано автором за даними [237].

Узагальнені результати кластеризації наведені в табл. 5.24.

Таблиця 5.24

Результати кластеризації фактичних видатків Державного бюджету України у 2006–2013 рр.

Показник	К-середнє	Кластер
Економічна діяльність	6840,78	1
Житлово-комунальне господарство	4032,82	3
Охорона здоров'я	4579,85	3
Духовний і фізичний розвиток	654,23	3
Освіта	692,04	1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	0,00	2

Джерело: складено за результатами кластеризації.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що за своєю «вагою» в структурі бюджетних витрат видатки на економічну діяльність споріднені з видатками на освіту й найбільш віддалені від центру системи. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення займають унікальне положення в даній системі, є її центром, про що свідчить значення k – середнього, яке дорівнює «0,00».

За існуючої системи розподілу виникає ситуація, яка характерна для сучасної української економіки, – соціальні видатки перевищують обсяги інвестицій в економіку, що в кінцевому рахунку призводить до дисбалансу в соціально-економічній системі, оскільки економіка має розвиватися більш динамічно для задоволення потреб акцепторної підсистеми. При цьому сам обсяг видатків не прив'язаний до динаміки росту ВВП.

Для покращення макроекономічної ситуації в Україні необхідно здійснити системні реформи в усіх секторах національної економіки, активізувати соціально-економічний розвиток України за напрямками, які обґрунтовані в дослідженні, а також необхідно подолати існуючу системну диспропорцію розподілу державних видатків між сегментами соціально-економічної системи.

Пріоритетом для держави повинна стати прагматична соціально-економічна політика, спрямована на стимулювання економічного зростання за рахунок, насамперед, внутрішніх факторів. Тим шляхом, який може надати соціально-економічній системі імпульс для зростання, є суттєве збільшення державних інвестицій в економіку в сукупності з непопулярними кроками в соціальній сфері.

Спираючись на запропоновану автором дослідження модель розподілу державного бюджету за сценарним підходом, на результати експериментів,

відображених у попередньому підпункті, представимо прогноз можливих обсягів витатків Державного бюджету України в 2015–2020 рр. по підсистемах у табл. 5.25 за умови мінімального зростання ВВП.

Пропонуємо закласти модель розподілу коштів державного бюджету, спираючись на результати експерименту 7 у попередньому підпункті як таких, що продемонстрували ефективне функціонування макроекономічної системи. У той же час потрібно зазначити, що соціально-економічний розвиток характеризується інерційними тенденціями, тобто не можна радикально його змінити за короткий період. Витатки на соціальний захист та соціальне забезпечення різко скоротити не вдасться, оскільки перехід до нової системи соціального захисту буде поступовим, а витатки розвитку економіки пропонуємо збільшувати вищими темпами для надання потенціалу розвитку соціально-економічній системі.

Таблиця 5.25

**Обсяги витатків Державного бюджету України за підсистемами,
(план, млн грн)**

Витатки	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Донорна підсистема						
Економічна діяльність	45910	50501	57571	65631	74819	86040
Акцепторна підсистема (соціальні потреби)						
Житлово-комунальне господарство	97,0	97,1	98,9	99,9	100,9	101,9
Охорона здоров'я	13012	13142	13270	13410	13540	13680
Духовний і фізичний розвиток	4920	4970	5018	5069	5120	5170
Освіта	31500	31360	31670	31990	32310	32630
Соціальний захист та соціальне забезпечення	90820	89910	89012	88122	87241	86360

Джерело: розроблено автором.

На основі даних табл. 5.25 проведемо кластерний аналіз.

STATISTICA - [Data: Spreadsheet вариант 2* (19v by 11c)]

Файл Правка Вид Вставка Формат Статистика Графики Инструменты Данные Окно Помощь

Arial 10 B I U

	1	2	3	4	5	6
	Var1	Var2	Var3	NewVar1	NewVar	NewVar2
1. Економічна діяльність	45910	50501	57571	65631	74819	86040
2. Житлово-комунальне господарство	97	97,1	98,9	99,9	100,9	101,9
3. Охорона здоров'я	13012	13142	13270	13410	13540	13680
4. Духовний і фізичний розвиток	4920	4970	5018	5069	5120	5170
5. Освіта	31500	31360	31670	31990	32310	32630
6. Соціальний захист та соціальне забезпечення	90820	89910	89012	88122	87241	86360

STATISTICA - [Workbook1* - Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet вариант 2)]

File Правка Вид Вставка Формат Статистика Графики Инструменты Данные Workbook Окно Помощь

Arial 10 B I U

Workbook1*

- Cluster Analysis (Spreadsh...
  - K-means clustering res...
    - Members of Cluster
- Cluster Analysis (Spreadsh...
  - K-means clustering res...
    - Members of Cluster

Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet вариант 2)
and Distances from Respective Cluster Center
Cluster contains 4 cases

	Case No. C 2	Case No. C 3	Case No. C 4	Case No. C 5
Distance	12501,15	745,1213	7555,275	19312,76

STATISTICA - [Workbook1* - Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet вариант 2)]

File Правка Вид Вставка Формат Статистика Графики Инструменты Данные Workbook Окно Помощь

Arial 10 B I U

Workbook1*

- Cluster Analysis (Spreadsh...
  - K-means clustering res...
    - Members of Cluster
- Cluster Analysis (Spreadsh...
  - K-means clustering res...
    - Members of Cluster

Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet вариант 2)
and Distances from Respective Cluster Center
Cluster contains 2 cases

	Case No. C 1	Case No. C 6
Distance	14746,14	14746,14

Кластеризація прогнозних витратків Державного бюджету України в 2015–2020 рр.

У результаті видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення і видатки на економічну діяльність переміщуються в один кластер (табл. 5.26).

Таблиця 5.26

Результати кластеризації прогнозних видатків Державного Бюджету України у 2015–2020 рр.

Показник	Кластер
Економічна діяльність	2
Житлово-комунальне господарство	1
Охорона здоров'я	1
Духовний і фізичний розвиток	1
Освіта	1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	2

Джерело: складено за результатами кластеризації.

Отже, як бачимо, такий підхід до розподілу коштів державного бюджету демонструє переваги інвестиційної моделі економічного розвитку.

Зазначимо, що запропонований механізм розподілу бюджетних коштів відповідає загальносвітовій тенденції. Сьогодні більшість країн світу, навіть ті, де ринкові відносини давно й добре розвинені, регулярно витрачають значні бюджетні кошти на підтримку економіки, різні програми її розвитку та модернізації. У країнах Західної Європи з державних бюджетів витрачають на розвиток промисловості, енергетики та будівництва близько 10–13% від обсягів ВВП, витрати на сільське господарство складають близько 3–7%. Західні економісти й політики [414; 425; 442] називають такий підхід цілком виправданим і приводять ряд аргументів на користь такого розподілу національного доходу.

Зрозуміло, що результати зміни підходів до бюджетного розподілу, реформування та модернізації економіки не будуть миттєвими.

Процеси стимулювання економічного зростання відбуваються виключно через інвестування. Чим інтенсивніше воно здійснюється, тим швидше проходить відтворювальний процес, тим активніше відбуваються ефективні ринкові перетворення. І навпаки, менші обсяги та гірша інвестиційна структура – знижується результативність усіх господарюючих суб'єктів і економіки загалом.

У той же час варто зазначити, що зростання інвестицій в економіку буде мати накопичувальний позитивний ефект через віддачу від модернізації і в кожний наступний рік ВВП буде зростати більшими темпами, що буде основою для підвищення видатків на соціально-економічні потреби країни.

Головне на даному етапі розвитку економіки України – надати системі імпульс для зростання, який має базуватися на конкретних кроках і рішеннях.

З історії минулого XX сторіччя відомі досить успішні приклади, коли держава виступала активним учасником структурної модернізації національних економік. Це, насамперед, досвід післявоєнної Японії, Південної Кореї, Тайваню, Малайзії та ряду інших країн Азії, в яких динамічна економічна модернізація стала в остаточному підсумку основою культурно-цивілізаційної трансформації в напрямку формування демократичного суспільства західного типу. За активної участі уряду США протікала структурна й технологічна модернізація американської промисловості в роки Другої світової війни та в наступні десятиріччя «холодної війни» і дані приклади можна продовжувати.

У моделях економічного зростання завжди в центрі уваги була економічна сфера, соціальні видатки розглядалися як необхідна складова соціально-економічного розвитку, обсяги яких залежали від стану економіки, темпів економічного зростання.

Отже, держава має створити належні умови ведення бізнесу, що стане основою створення робочих місць, розвитку економіки, впровадження нових технологій, забезпечення конкурентоспроможності; прибрати корупційні схеми та ефективно управляти коштами державного бюджету.

ВИСНОВКИ

Одержані результати дослідження дають змогу зробити такі висновки та пропозиції теоретико-методологічного та науково-практичного характеру.

1. Наукові результати дослідження теоретико-методологічних основ становлення та розвитку соціально-економічних систем, засобів впливу на економіку змінювались, доповнювались та в цілому забезпечували основу формування та функціонування соціально-економічних систем. З урахуванням національних особливостей, історичних, економічних, соціальних й інших чинників впливу, на основі теоретико-методологічних, організаційних напрацювань сформувалися основні загальноекономічні менеджмент-моделі (американська, японська, скандинавська, західноєвропейська), моделі соціально-економічної політики (скандинавська (соціал-демократична), континентальна (консервативна), англосаксонська (модель Беверіджа), південноєвропейська (середньоземноморська, рудиментарна)), у рамках яких механізм, пріоритетність реалізації соціально-економічних завдань та забезпечення соціально-економічного розвитку різні.

Сучасна економічна наука переживає період критичного переосмислення теоретико-методологічних основ з позиції сучасних уявлень про природу наукового пізнання та його межі. Наявні теоретичні концепції розглядають одні й ті самі економічні явища з принципово різних позицій і приводять до різних висновків. Тому всі базові концепції економічної науки повинні піддаватися критичному аналізу й переосмисленню щодо можливостей їх застосування у процесі визначення принципових підходів до розробки стратегії, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави в сучасних умовах.

2. Моделювання є дієвим засобом розв'язання багатьох економічних завдань, інструментом наукової абстракції. Аналіз існуючих моделей доводить, що проблему соціального забезпечення неможливо відокремити від проблем розвитку виробничої сфери, недоцільним також є відокремлення моделей екзогенного та ендогенного зростання, оскільки соціально-економічний розвиток відбувається під дією впливу ендогенних та екзогенних чинників.

Моделювання системи управління соціально-економічними процесами має ґрунтуватися на інтеграції фінансового й економічного підходів, що дасть змогу забезпечити бюджетно-структурну збалансованість соціально-

економічного розвитку, та концептуальному структурно-функціональному взаємозв'язку між донорною (економічною) та акцепторною (соціальною) підсистемами.

3. Теоретико-методологічно обґрунтовано необхідність відходу від функціонуючих положень соціально-економічного розвитку України, що базуються на патерналістській моделі державного регулювання соціально-економічними процесами. Соціально орієнтована модель розвитку повинна повноцінно функціонувати у відношенні до інвалідів, знедолених верств населення. Ліберальна модель економічного розвитку має стати основою взаємовідносин держави та економічно активного населення. В основі соціально-економічної політики має бути ідея партнерства між державою, приватним сектором, громадськими та благодійними організаціями, фондами сприяння захисту та розвитку людини.

Синтез ліберальної та соціально орієнтованої моделей є оптимальним стратегічним рішенням для подальшого соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах.

4. Трансформаційні перетворення мають забезпечити умови розвитку економіки, права та свободу людини, цивілізовані умови життєдіяльності, досягнення європейських стандартів життя. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та ефективна державна стратегія інтеграції у глобальне економічне середовище дозволить скористатися можливостями світогосподарського розвитку та уникнути численних загроз національній економічній безпеці.

5. Оцінювання та аналіз реального стану соціально-економічного розвитку країни є основою для визначення стратегічних пріоритетів макроекономічної політики, що стає інструментом реагування на тенденції розвитку соціально-економічної системи.

Забезпечення розвитку системи передбачає безперервне відстеження та прогнозування змін, своєчасне внесення коректив у функціонування соціально-економічної системи. У сучасних умовах, що швидко змінюються, важливо розробляти й реалізовувати превентивні заходи з метою недопущення несприятливого розвитку ситуації або принаймні мінімізації негативних ефектів (екстерналій).

Запропоновано оцінювати стан та тенденції макроекономічного розвитку країни, враховуючи вплив різних факторів, використовуючи структурно-функціональний підхід. При формуванні методики оцінювання запропоновано

дотримуватись ряду принципів: системності, комплексності, достатності, оптимальності, формалізації характеристик поведінки макроекономічної системи, які дозволяють розглядати дану систему в цілості та у взаємозв'язку її окремих елементів.

Результатом оцінювання поточного стану та тенденцій розвитку країни за напрями дослідження (фінансово-економічним, інвестиційно-інноваційним, енергетичним, соціальним, демографічним тощо) є показники-індикатори, що характеризують його кількісно і/або якісно. Залежно від існуючих проблем, поставлених завдань і необхідності їх вирішення слід детальніше досліджувати та оцінювати ті чи інші сфери/напрями. Також важливо системно оцінювати рівень макроекономічного розвитку для певного періоду та в динаміці шляхом розрахунку інтегрального показника.

6. Запропоновано науково-методичний підхід до розрахунку показника реального стану соціально-економічного розвитку країни, який в динаміці відображає загальну тенденцію більш наближену до дійсності та надає можливість на основі порівняльного аналізу виявляти причини змін. Для виконання розрахунків запропоновано використовувати обсяги капітальних інвестицій (млн грн), ступінь зносу основних засобів (%), темпи зростання реального наявного доходу населення (%), валовий внутрішній продукт (млн грн). Результати розрахунків показника реального стану соціально-економічного розвитку України свідчать про неспроможність України на цьому етапі розвитку подолати негативні тенденції в економіці.

7. Здійснювані в країні соціально-економічні перетворення призвели до результатів, якісно відмінних від очікуваних. Невирішеність фундаментальних суперечностей і неефективність функціонування в Україні базових ринкових інститутів економіки в середньо- та довгостроковій перспективі становить значні загрози для економіки України.

Визначено та обгрунтовано ключові проблеми, виклики та ризики соціально-економічної діяльності країни:

- військові дії на Донбасі, агресія, «торговельна війна» Росії;
- корупція, нецивілізоване нагромадження капіталу, зміцнення та зрощення олігархічного капіталу з державним апаратом, підпорядкування економіки й держави в цілому корпоративним інтересам, тінізація економіки;
- низька конкурентоспроможність національної економіки в умовах посилення глобальної конкуренції, яка охоплює не лише традиційні ринки товарів, капіталів, технологій, робочої сили, але й системи національного

управління, підтримки інновацій, розвитку людських ресурсів;

- деформована структура промислового виробництва при очікуваній новій хвилі технологічних змін, недостатньому утвердженні інноваційної моделі розвитку, зниженні впливу багатьох традиційних (екстенсивних) факторів зростання; зношеність основних засобів; негативні характеристики паливно-енергетичного комплексу, високий рівень ресурсо- та енерговитратності економіки; низький рівень продуктивності праці;

- експортно-сировинна модель розвитку економіки; дефіцитність зовнішньоторговельного балансу;

- дефіцитність державного бюджету; дефіцитність пенсійного фонду; зростання державного та гарантованого державою боргу; недостатність розвитку ринку фінансових послуг; позабанківський грошовий обіг;

- неефективна політика зайнятості, соціального захисту; низький платоспроможний попит населення.

Зазначені чинники спотворюють економічну систему, блокують та дискредитує політику реформ, знижують інвестиційну привабливість країни, обмежують інтегрування в європейську спільноту та утвердження стандартів ЄС в Україні. Виходячи із зазначених обставин та причин слід вважати, що подальша активізація соціально-економічного розвитку країни може здійснюватися за умов удосконалення парадигми цілепокладання та ефективного стратегічного управління соціально-економічним розвитком.

8. Узагальнені теоретико-методологічні підходи щодо участі та ролі держави в регулюванні соціально-економічними процесами та вирішенні проблем забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави стали основою для удосконалення понятійно-категоріального апарату методології стратегічного регулювання соціально-економічного розвитку.

Сутність поняття «державне регулювання соціально-економічними процесами» (на відміну від існуючих, що вбачають необхідність такого регулювання заради реалізації соціальних інтересів суспільства; розвитку суспільного способу виробництва, пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються) запропоновано визначати як комплекс заходів держави, спрямованих на регулювання усіх сфер діяльності з метою досягнення сформованих стратегічних цілей та пріоритетів розвитку для реалізації інтересів держави, суспільства, господарюючих суб'єктів й окремих індивідуумів та вимог управління з одночасним забезпеченням дії принципів саморегулювання та саморозвитку.

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни визначено як діяльність щодо формування системи взаємоузгоджених програмних документів на основі визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку з урахуванням можливостей і ресурсів країни, зовнішньоекономічних зв'язків та імовірних зовнішніх впливів, реалізація яких забезпечить сталий соціально-економічний розвиток країни, досягнення європейських стандартів життя населення, національну безпеку.

Запропонована методологія стратегічного планування базується на стратегічних заходах за етапами: стратегічно-порівняльного аналізу, цілепокладання, стратегічного вибору та реалізації (формування взаємоузгоджених програмних документів, які необхідно стандартизувати за допомогою спеціальних законодавчих актів та інтегрувати в загальну вертикальну стратегію соціально-економічного розвитку країни).

Для створення основ стратегічного планування соціально-економічного розвитку, затребуваних на сучасному етапі, систему його принципів доповнено принципами соціально-економічної доцільності, раціонального розподілу ресурсів, пріоритетності розвитку та класифіковано в рамках трьох блоків: науково-методологічного, організаційно-прикладного, соціально-орієнтованого.

9. Визначені напрями розвитку теорії і методології формування економічного механізму державного регулювання процесами реалізації соціально-економічної політики.

Запропонована компонентна структура економічного механізму господарювання в умовах ринку є основою виконання дослідження стану та обґрунтування проблем функціонування соціально-економічної системи, напрямів реформування, розробки пропозицій удосконалення окремих чи використання нових засобів державного чи ринкового впливу на соціально-економічні процеси.

Сформоване в країні нормативно-правове та технологічне забезпечення, систему економічних та адміністративних засобів, обліку та контролю пропонується доповнити засобами, що здатні обумовити зростання дохідності всіх сфер діяльності, розширення бази оподаткування та надходжень до бюджету, цільове та ефективне використання бюджетних коштів для модернізації виробництва, підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Пропозиції щодо змін до розглянутих законотворчих актів, методів

планування та оцінювання очікуваних результатів при їх впровадженні здатні підвищити результативність використовуваних коштів та спрямування їх на реалізацію національних проєктів.

10. Переваги України, її потенціал, нівелюється низьким рівнем його використання, суттєвими недоліками, викликаними насамперед технологічною відсталістю більшості галузей, високою ресурсо- та енергомісткістю, що обумовлює низький рівень конкурентоспроможності національної економіки.

Дефіцитність зовнішньоторговельного балансу свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з браком конкурентоспроможного імпортозамінного національного виробництва.

Для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках пропонується система державної фінансової підтримки експортерів (надання експортних кредитів, страхування експортних ризиків, фіскальні пільги експортерам високотехнологічної продукції), а також заходи організаційного та інформаційного сприяння експорту, спрямовані на усунення перешкод на шляху розвитку бізнесу, на створення товаросупровідних мереж й орієнтовані на наявні у підприємств запити та потреби, зокрема, щодо доступу до інформації про попит на товари й технології на зарубіжних ринках, процедур та вимог сертифікації, підготовки/перепідготовки кадрів, підвищення якості менеджменту на мікрорівні. Для подолання від'ємного за останні роки (з 2005 р.) зовнішньоторговельного сальдо пропонується також заходи по регулюванню імпорту (обмеження імпорту шляхом застосування антидемпінгових і компенсаційних мит та товарних квот, диверсифікація географічної структури імпорту енергоносіїв, державні закупівлі національних товарів, використання місцевих компонентів і чинників, антидемпінгові заходи) та налагодження ефективної системи імпорто-замінних виробництв.

11. Пріоритетами «перезавантаження» державних фінансів для структурно-інноваційної перебудови економіки та зростання її конкурентоспроможності, які кореспондуються, доповнюють та розкривають основні засоби державного впливу на соціально-економічний розвиток України, обґрунтовуються такі:

– на базі положень та рекомендацій теорії технологічних укладів (теорії довгих хвиль у розвитку економіки М. Кондратьєва та інноваційної теорії Й. Шумпетера) орієнтуватись на активізацію розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, генної інженерії, біотехнологій і штучного інтелекту;

– на базі концепції технологічного прориву орієнтуватись на вибір і

розвиток конкурентоспроможних виробництв новітніх укладів та на посилення позиції країни на світовому ринку. Основною умовою підготовки технологічного прориву повинно стати не наздоганяння рівня розвинених країн по певному укладу, а використання відтворюваних процесів життєвого циклу попереднього укладу для створення наступного у фазі зростання;

– бюджетна підтримка економічного зростання на основі реалізації державних цільових програм у межах реалізації пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України та організація програмно-цільового планування з нормативно врегульованими критеріями їх оцінювання та очікуваним результатом, налагодженим контролем за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів;

– на базі концепції «двох бюджетів» забезпечити формування та реалізацію бюджету розвитку, ідея якого орієнтована на адресне використання фінансових ресурсів на законодавчо визначені інвестиційно-інноваційні проекти, що достатньо легко проконтролювати, внести корективи;

– на базі державно-приватного партнерства та відповідного механізму забезпечити залучення приватного капіталу на проекти, за впровадження яких готові платити користувачі;

– директивне стимулювання державного розвитку науки, особливо фундаментальних досліджень на основі грантової системи, інтеграції вітчизняних науковців у світовий науковий простір, міжнародної наукової співпраці, застосування міжнародних критеріїв оцінки наукової діяльності.

Для розвитку венчурного підприємництва й стимулювання виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної продукції запропоновано:

- 1) розробити Концепцію розвитку національної венчурної індустрії;
- 2) запровадити надання пільг в оподаткуванні тим венчурним фондам, які здійснюють фінансування проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам та стратегії інноваційного розвитку держави;
- 3) врегулювати систему захисту інтелектуальної власності в Україні;
- 4) створити умови для розвитку неформального венчурного фінансування, важливого на ранніх стадіях розвитку фірм, що вимагає змін цивільного законодавства щодо закріплення прав власності бізнес-ангелів у венчурних проектах;

5) розвивати венчурну та інноваційну інфраструктуру, важливими елементами якої є технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій та венчурні фонди;

6) проводити інноваційні конкурси, експертні ради, венчурні ярмарки національного та регіонального рівня;

7) створити системи коучинг-центрів з венчурного підприємництва.

Обґрунтовано можливості застосування в Україні технологій залучення недержавних ресурсів до вирішення проблем соціально-економічного характеру, які полягають у:

1) наданні права інвестору здійснювати супутні інвестиції у комерційні проекти для стимулювання фінансування, наприклад, інфраструктурних проектів;

2) мобілізації робочої сили, коштів мешканців для реалізації локальних інфраструктурних проектів;

3) проведенні місцевих аукціонів, заходів з метою вирішення, наприклад, соціальної програми;

4) запровадженні податків на спеціальні цілі та створенні інфраструктурних банків за умов внесення змін у законодавство України.

Використання цих технологій щодо вирішення певних завдань, реалізації певних проектів здатне вивести співпрацю держави, приватних інвесторів, громадських організацій та активістів/волонтерів (на яких насамперед покладається роз'яснювальна та організаційна роль) на новий рівень розвитку.

Парадигмою економічної політики України в сучасних умовах є виключно інноваційно-орієнтована економічна політика в основі якої лежить інвестиційна складова. Реалізація інвестиційно-інноваційної стратегії на основі взаємоузгоджених принципів, методів, критеріїв прийняття управлінських рішень, механізмів реалізації приведе до якісних змін у динаміці інвестиційно-інноваційної діяльності.

Інвестиційно-інноваційну стратегію визначено як довгострокову та розраховану на перспективу програму з розробки та впровадження інновацій (інноваційних переваг), які в результаті інвестування та реалізації інвестиційно-інноваційних проектів дадуть позитивні економічні, соціальні, екологічні тощо результати.

12. Пропозиції щодо удосконалення засобів впливу, котрі здатні активізувати діяльність, підвищити ефективність, дохідність для зростання обсягу фінансових джерел щодо розширення фіскального простору включають засоби державного регулювання (нормативно-правові, адміністративні, організаційно-методичні, грошово-кредитні, обмеження використання олігархічними кланами офшорних схем, доходи від приватизації, доходи від детінізації економічної діяльності), а також м'які методи – роз'яснення,

інформування через засоби масової інформації про державну економічну політику.

Авторське тлумачення поняття «фіскальний простір» – це потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, динамічно змінювана величина якого здатна регулюватися державою з урахуванням сукупності джерел формування бюджетних ресурсів, коштів фінансових і нефінансових корпорацій, господарюючих суб'єктів, державних цільових фондів для узгодження, затвердження і подальшої реалізації планів соціально-економічного розвитку, задоволення соціальних потреб, інноваційної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на основі визначених стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни.

Запропонована системна концепція податкового механізму як сукупність фіскально-економічних відносин на макро- і мікрорівні спрямована на виконання завдань податкової системи (збір податків, наповнення державного бюджету, стимулювання стратегічних пріоритетів розвитку) та вирішення завдань забезпечення соціально-економічного розвитку.

Одержані додаткові фінансові ресурси збільшать можливості інвестування пріоритетних напрямів, які в перспективі сприятимуть розвитку всіх сфер соціально-економічної діяльності:

13. Макроекономічним орієнтиром у процесі визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку повинні стати цілі, спрямовані на досягнення національних інтересів, національної безпеки, розвитку суспільства, національних цінностей.

Запропоновано модель управління соціально-економічним розвитком на основі процесно-цільового підходу й системного аналізу виконання функцій державою, результатів діяльності, яка включає визначення стратегічних цілей розвитку, основних показників економічної безпеки держави, національних ресурсів, умов зовнішнього середовища, засобів державного стратегічного планування, організації та мотивації реалізації заходів, стратегічного контролю та регулювання.

14. Системні реформні перетворення в усіх сферах економіки та життєдіяльності людей, система засобів механізму регулювання соціально-економічними процесами повинні:

1) ґрунтуватися на стратегічному баченні точок економічного зростання шляхом: вдосконалення економічних важелів та інструментів, які використовуються органами виконавчої влади при виконанні своїх функцій;

максимально можливого використання наявного в країні потенціалу;

2) забезпечувати конкурентоспроможність національної економіки та сталий соціально-економічний розвиток через утвердження інноваційної моделі розвитку економіки, структурну перебудову, модернізацію інфраструктури й базових галузей економіки, розвиток енергетичного, агропромислового тощо комплексів; модернізацію системи управління державними фінансами шляхом: покращення умов ведення бізнесу, активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, дерегуляції економічної діяльності й протидії корупції; децентралізації (крім оборонного комплексу, національної безпеки, зовнішньоекономічної політики).

Структурна політика держави має бути переорієнтована з надання підтримки неефективним підприємствам на розвиток інфраструктури, забезпечення мобільності робочої сили, підтримку пріоритетних/прогресивних галузей (інноваційних та інформаційних секторів), стимулювання реструктуризації і реформування підприємств, природних монополій. На структурну перебудову економіки має бути націлена й приватизація.

Соціальні перетворення повинні забезпечувати необхідну соціальну стабільність як фактор зниження підприємницьких ризиків, відтворення інтелектуального капіталу, зменшення соціальної нерівності.

Пропонована масштабна модернізація соціально-економічної системи України має бути проведена в кілька етапів, окремі поетапні завдання різних блоків повинні вирішуватися як послідовно, так і паралельно.

Проведення реформ має супроводжуватись активною роз'яснювальною діяльністю державних органів. Доцільно залучити до процесів реформування прогресивні сили суспільства та науки, здійснювати апробацію пропонованих нововведень.

Держава має створити належні умови ведення бізнесу, «прибрати» корупційні схеми та ефективно управляти коштами державного бюджету, що стане основою створення робочих місць, впровадження нових технологій, забезпечення конкурентоспроможності, розвитку економіки.

15. Запропонована економіко-математична модель розподілу бюджетних коштів між донорною та акцепторною підсистемами свідчить, що в сучасних економічних умовах можливо в достатній мірі ефективно управляти соціально-економічним розвитком, зменшуючи при цьому рівень суб'єктивізму, який притаманний даному процесу.

Результати розрахунків показника ефективності функціонування

макроекономічної системи з використанням інструментарію матричних моделей свідчить, що розподіл ресурсів має відбуватися з урахуванням динаміки ВВП при паритеті видатків на забезпечення соціальних потреб та інвестицій в економіку. Це безумовно прагматичний підхід, який на певний час зменшить теперішню динаміку соціальних видатків, але в подальшому забезпечить сталий соціально-економічний розвиток.

Для оцінювання ефективності соціально-економічних реформувань запропоновано науково-методичний підхід визначення критерію «к-середніх» на основі кластерного аналізу. Результати кластеризації прогнозних показників за умови оптимізації підходів до бюджетного розподілу свідчать про переваги інвестиційної моделі розвитку економіки та на цій основі забезпечення соціальних потреб, демонструють можливості оперативного управління державними фінансами з метою вирішення стратегічних завдань, що нині постали перед державою.

Ймовірні прогнозні сценарії соціально-економічного розвитку України залежать від проходження так званої «поворотної точки», якою є сьогоднішня ситуація. Події та реалії сьогодення, проблеми в соціально-економічній площині, зламані людські долі, зміни у свідомості людей обумовлюють необхідність без очікувань і зволікань приймати та втілювати ефективні державні рішення, реалізовувати системні заходи щодо стабілізації та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, національної безпеки.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Динаміка ВВП деяких країн світу (приріст/спад), %

Країна\Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЕС-28	3,4	3,1	0,5	-4,4	2,1	1,7	-0,4	0,0
Фінляндія	4,3	5,2	0,7	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-1,3
Швеція	4,3	3,4	-0,6	-5,2	6,0	2,7	-0,3	1,3
Норвегія	2,3	2,9	0,4	-1,6	0,6	1,0	2,7	0,7
Данія	3,4	0,8	-0,7	-5,1	1,6	1,2	-0,7	-0,5
Велика Британія	2,8	2,6	-0,3	-4,3	1,9	1,6	0,7	1,7
Бельгія	2,7	3,0	1,0	-2,6	2,5	1,6	0,1	0,3
Люксембург	4,9	6,5	0,5	-5,3	5,1	2,6	-0,2	2,0
Німеччина	3,7	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1
Австрія	3,7	3,6	1,5	-3,8	1,9	3,1	0,9	0,2
Швейцарія	3,8	4,1	2,3	-2,1	3,0	1,8	1,1	1,9
Франція	2,5	2,4	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,3	0,3
Італія	2,2	1,5	-1,0	-5,5	1,7	0,6	-2,3	-1,9
Іспанія	4,1	3,8	1,1	-3,6	0,0	-0,6	-2,1	-1,2
Португалія	1,4	2,5	0,2	-3,0	1,9	-1,8	-3,3	-1,4
Болгарія	6,5	6,9	5,8	-5,0	0,7	2,0	0,5	1,1
Чехія	7,0	5,5	2,7	-4,8	2,3	2,0	-0,8	-0,7
Словенія	5,8	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,6	-1,0
Румунія	7,9	6,9	8,5	-7,1	-0,8	1,1	0,6	3,4
Угорщина	3,9	0,5	0,9	-6,6	0,8	1,8	-1,5	1,5
Польща	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8	1,7
Естонія	10,1	7,9	-5,3	-14,7	2,5	8,3	4,7	1,6
Латвія	11,0	9,8	-3,2	-14,2	-2,9	5,0	4,8	4,2
Литва	7,8	11,1	2,6	-14,8	1,6	6,1	3,3	3,3
США	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	2,2
Японія	1,7	2,2	-1,0	-5,5	4,7	-0,5	1,4	1,5
Греція	3,2	3,5	-0,4	-4,4	-5,5	-8,9	-6,6	-3,9
Україна	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2	0,3	0,0

Джерело: складено за даними [339; 451].

Додаток Б

Таблиця Б.1

Частка соціальних видатків у ВВП деяких країн світу, %

Країна\Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ЕС-28	15,1	14,8	15,2	16,9	16,3	16,1	16,4	16,6
Фінляндія	15,3	14,5	14,7	17,3	17,5	17,2	18,1	19,1
Швеція	14,4	13,6	13,6	14,8	14,0	13,4	14,0	14,3
Норвегія	12,2	12,1	11,6	13,7	13,6	13,3	13,3	13,4
Данія	15,2	14,8	14,7	16,7	17,4	17,4	17,7	17,8
Великобританія	12,2	12,4	12,9	14,7	14,6	14,5	14,8	14,6
Бельгія	14,7	14,7	15,2	16,5	16,2	16,3	16,8	17,2
Люксембург	13,9	13,5	14,3	16,6	15,8	15,2	15,7	16,0
Німеччина	17,1	16,0	15,8	17,4	16,7	15,7	15,6	15,7
Австрія	18,1	17,6	17,8	19,2	19,4	18,7	18,8	19,2
Швейцарія	10,9	10,5	10,1	11,2	11,2	11,0	11,1	11,0
Франція	17,5	17,4	17,6	19,2	19,2	19,1	19,5	19,9
Італія	16,3	16,4	17,0	18,5	18,6	18,6	19,1	19,7
Іспанія	11,3	11,5	12,3	14,4	15,1	15,3	16,0	16,3
Португалія	14,1	14,1	14,6	16,4	16,4	17,0	17,5	18,4
Болгарія	10,0	9,2	9,8	11,7	12,3	11,4	11,3	12,1
Чехія	11,6	11,9	11,8	13,0	13,1	13,1	13,2	13,3
Словенія	15,0	14,1	14,4	16,2	16,8	17,2	17,2	17,1
Румунія	8,7	9,2	10,2	12,5	12,7	11,8	11,2	10,6
Угорщина	14,8	15,2	15,6	16,2	15,7	15,4	15,2	14,9
Польща	15,2	14,2	14,0	14,7	14,6	13,9	14,0	14,3
Естонія	8,7	8,5	10,5	13,9	12,7	11,3	10,9	10,7
Латвія	7,5	6,6	7,6	12,4	12,5	10,6	9,7	9,6
Литва	9,2	9,7	11,5	16,2	14,3	12,5	12,0	11,2
Греція	14,0	14,6	16,1	17,6	17,8	19,3	19,8	18,5
Україна*	7,6	6,7	7,8	8,6	9,7	8,1	8,9	10,0

*Дані наведено без урахування відрахувань усіх фондів обов'язкового соціального страхування, в інших країнах – з урахуванням усіх фондів обов'язкового соціального страхування

Джерело: складено за даними [237; 455].

Основні макроекономічні моделі економічного зростання

Напрямок макро-економічної теорії	Основні джерела	Алгоритм моделювання
1. Класична модель	Фактори виробництва: праця, земля, капітал	$Y = aK^\alpha L^\beta$ $t_r = t_a + t \cdot l + t \cdot \beta$ де Y – кінцевий продукт; a і β – коефіцієнти еластичності, $a = K/Y$, $\beta = L/Y$; a – коефіцієнт еластичності, який характеризує середньорічні темпи зростання кінцевого результату виробництва, K – сукупність основних засобів виробництва, які вводяться при виробництві суспільного продукту, L – сума всіх одиниць праці з різними властивостями, які використовуються при створенні суспільного продукту (фактор задається чисельністю робочої сили або відпрацьованими людино-годинами); t – темпи приросту.
2. Неокласична модель зростання	Гранична продуктивність факторів виробництва	$Y = \frac{dY}{da_1} \cdot a_1 + \frac{dY}{da_2} \cdot a_2 + \dots + \frac{dY}{da_n} \cdot a_n$ де Y – обсяг суспільного продукту; a_1 – фактори виробництва (робоча сила, капітал, земля, підприємницька здатність); $\frac{dY}{da_1}$ – граничний продукт i-го фактору.
2.1. Модель зростання Солоу	Продуктивність праці, капіталоозбросність, середня продуктивність капіталу	Необхідний обсяг щорічного інвестування в економіку: $K_t = k_t \cdot N_0 \cdot e^{nt}$, де e – основа натурального логарифму; n – річний темп приросту населення, $0 < n < 0,3$. Умова рівноважного зростання: $s \cdot q = \sigma \cdot k$, де s – норма заощадження; σ – амортизаційні відрахування на відновлення капіталу; k – стійкий рівень капіталоозбросності (стаціонарний рівень капіталу); q – продуктивність праці за стійким рівнем капіталоозбросності.
3. Кейнсіанська модель зростання	Інвестиції, споживчі витрати економіки	$\Delta Y = K_{mi} - \Delta I$ $K_{mi} = \frac{1}{1-c} = \frac{1}{s} = \frac{1}{GCHZ + GCI}$ де Y – дохід; I – інвестиції; K_{mi} – коефіцієнт мультиплікатора інвестицій; c – гранична схильність до споживання; s – гранична схильність до заощадження; $GCHZ$ – гранична схильність до утворення нерухомих заощаджень; GCI – гранична схильність до інвестування.

4. Неокейнсіанські моделі зростання	Нагромадження капіталу, зростання сукупних витрат, ефективне використання капіталу	Модель Хікса-Самуельсона Обсяг індуційованих інвестицій: $I_t = b (Y_t - Y_{t-1})$ $b = \frac{\Delta I}{\Delta C}$ де I_t – обсяг стимульованих інвестицій в році t; b – коефіцієнт акселерації, який показує скільки одиниць додаткового основного капіталу потрібно для виробництва додаткової одиниці продукції; ΔI – приріст інвестицій; ΔC – приріст споживчих витрат; Y_t, Y_{t-1} – обсяг національного доходу в поточному році і в попередньому. Якщо Y_t менше від Y_{t-1}, то це означає, що реальний сектор частково або повністю не відновлює зношений капітал.
		Модель мультиплікатора-акселератора Хікса $Y_t = (1 - s) \cdot Y_{t-1} + b \cdot (Y_{t-1} - Y_{t-2}) + I_t^e$ де Y_t, Y_{t-1}, Y_{t-2} – національний дохід відповідно в роках $t, t-1, t-2$; s – гранична схильність до заощадження; $(1 - s)$ – гранична схильність до споживання; b – коефіцієнт акселерації; I_t^e – автономні інвестиції в році t.
		Модель гарантованого темпу зростання Харрода $\frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} = \frac{s_t}{b - s_t}$ де Y_{t-1}, Y_{t-2} – сукупний попит в період $t-1, t-2$; s_t – гранична схильність до заощадження в період t; b – коефіцієнт акселерації; $\frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}}$ – величина рівноважного темпу зростання, який Харрод називає «гарантованим», що забезпечить повне використання капіталу.
		Модельовання економічного зростання в моделі Домара-Харрода $E3 = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{I/k}{I/s_t} = \frac{s_t}{k}$ $k = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$ де k – частка приросту капіталу (K) в прирості загальної величини суспільного продукту (Y).

Джерело: складено за даними [206; 319; 435; 443; 450].

Основні характеристики макроекономічних моделей за типами

Тип моделі	Принципи побудови	Переваги	Недоліки
1. Структурні моделі – відображають структуру економіки та взаємозв'язки її структурних елементів відносно до реалізованих у ній науково-теоретичних основ.	Модель представляє систему рівнянь (у загальному вигляді нелінійних); рівняння чітко відображають використовувану економічну теорію і ґрунтують поведінку економіки у статичній динаміці. Сучасні моделі відтворюють структуру економіки, включаючи опис переваг економічних агентів, технології, ринки і структурні зв'язки між окремими блоками конкретної моделі.	Дають гарний результат при побудові середньо- і довгострокових прогнозів (більше 2-х років). Дозволяють аналізувати наслідки, проводити порівняльний аналіз різних варіантів економічної політики.	Невисока точність короткострокових прогнозів пов'язана з труднощами урахування швидкості реакції агентів і необхідністю роботи з випадковими зовнішніми впливами. Характеризуються високими інтелектуальними трудовитратами. Точність прогнозування залежить від адекватності уявлення внутрішньо-структурних зв'язків (експертні методи, методи калібрування тощо).
2. Неструктурні (економетричні) моделі – засновані на використанні кореляційних форм у статистичних часових рядах макроекономічних показників. Основна ідея таких моделей – минуле визначає майбутнє.	Будується модель (найчастіше кореляційно-регресійна) на основі значень економічних і бюджетних показників минулого, їх поведінки у майбутньому на основі рішення системи лінійних рівнянь.	Висока точність у короткостроковому періоді (до 1 року).	Довго- та середньострокові прогнози часто не достовірні (через змінюваність характеристик економічного середовища та взаємозв'язків між ними). Вельми складне вирішення завдань: «що буде, якщо змінити показники макроекономіки?» Практично неможливо проводити порівняльний аналіз різних варіантів економічної політики.
3. Гібридні моделі будуються на основі спільного використання як структурних, так і неструктурних підходів, при цьому, структурна частина може одночасно спиратися на різні економічні теорії (наприклад, неокейнсіанство і монетаризм).	У найпростішому випадку є комбінацією 2-х окремих моделей, з яких: структурна використовується для середньо- і довгострокового прогнозування, а неструктурна – для короткострокового. У більш складному випадку, у зв'язку з тим, що в економіці ні структурні елементи, ні зв'язки між ними не знаходяться у статичній і причинній їх динамічних змін не завжди очевидні, загальна структура моделі визначається на основі використовуваної економічної теорії (структурна частина), а оцінка параметрів структурної частини моделі (зв'язків) здійснюється за допомогою економетричних методів.	При вірному покладенні двох моделей дає точність, характерну для кожної з моделей на відповідних горизонтах прогнозування (середньо- або довгостроковому).	Труднощі узгодження результатів субмоделей на межі їх застосування. У сферах застосування моделі характерні всі недоліки відповідних моделей.

Джерело: складено за даними [183; 327].

Характерні особливості деяких національних та багатокрайнінних макроекономічних моделей

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
Моделі національних економік		
1. Квартальна модель прогнозування Банку Канади (QPM)	Структурна. Застосовані принципи побудови окремих моделей для оцінки довгострокової і короткострокової динаміки, пов'язаних (інтегрованих) між собою. Довгострокова складова: субмоделі довгострокової рівноваги SSGPM (використовує модель поколів Баншара Вейла-Бугтера) побудована з використанням методів калібрування параметрів. Короткочасна субмоделі відтворює структуру моделі SSGPM, але активно використовується зміни ряду економічних параметрів, вельюючі ціни.	1994
2. Модель каналської економіки Департаменту фінансів Канади (SEFM)	Економіетрична. Розміри: 113 рівнянь. (62 – економічних, 51 – фіскальних). Розроблена для короткострокового прогнозування макроекономічних показників економіки Канади.	1996
3. Макроекономічна модель США, розроблена ФРС США	Структурна динамічна. Зв'язки між основними макроекономічними змінними описуються як результат рішення оптимізаційних задач раціональних економічних агентів. Інерційність; варіюється обмеженням обсягу і швидкості отримання інформації агентами. Розмірність: 300 рівнянь, з них, ключових – 50.	1997
4. Модель новозеландської економіки (FPS)	Гібридна. Структурна частина. модель має компактне ядро, що визначає число ключових макроекономічних змінних, а також моделі-сателіти – описують динаміку окремих груп змінних на досить деталізованому рівні, таким чином, моделі-сателіти використовуються для розділення агрегованих змінних ядра моделі у секторальні показники. Економіетрична частина: індикаторні моделі, що враховують короткострокові коливання в економіці Нової Зеландії, без включення такої динаміки в ядро моделі FPS.	1997
5. Модель RUSEC, Російська Федерація	Гібридна. Крім балансових рівнянь містить елементи теоретико-проевого підходу і економіетричного підходу. Модель відрізняється від стандартних моделей загальної рівноваги, описаних у західній літературі, наявністю трьох рівнів одного і того ж товару: ринок, що регулюється державою, ринок вільних цін і ринок тійової економіки. Крім того, істотною особливістю моделі RUSEC є наявність в економіці двох систем цін: державних і ринкових. Модель RUSEC здійснює розрахунок різних макроекономічних показників, таких як: ВВП, обсяг федерального бюджету, грошова маса, рівень цін за секторами економіки і т. ін. Формат моделі RUSEC – виробництво одного товару в країні з державним сектором, тійовим сектором і вільним ринком. Обмеженість моделювання процесів виробництва, в певній мірі, завадила широкому застосуванню моделі RUSEC у питаннях аналізу поточної державної політики.	1997
6. Модель Халсєва-Уоллея для дослідження проблем оподаткування, Російська Федерація	Структурна. У цій моделі стандартна структура мікрореональної моделі загальної рівноваги була розширена наявністю двох рівнів державної влади: федерального і регіонального. У моделі описуються податкові доходи і витрати бюджетів федерального і федеральних округів. В явному вигляді виділені міжбюджетні трансферти. Товари, вироблені в різних регіонах, вважаються різномірними. У кожному регіоні представлено: один репрезентативний споживач і 21 галузь економіки. Країна, у цілому, моделюється як мала відкрита економіка з постійною віддачею від масштабу у виробництві та досконалою конкуренцією у кожному секторі економіки. Регіони торгують між собою і з усім іншим світом. У кожному регіоні виробляється і споживається 21 вид товарів і послуг. Класифікація товарів збігається з стандартною класифікацією, використовуваною Росстатом. Передбачається, що кожна група товарів виробляється окремою галуззю промисловості. Основною метою побудови прикладної моделі загальної рівноваги для країни було прогнозування податкового потенціалу та основних економічних показників на середньостроковий період у розрізі федеральних округів. Для розрахунку податкового потенціалу в модель включено не тільки регіональні аспекти економіки країни, але і міжгалузєва структура економіки кожного регіону.	1998

7. Економетрична модель економіки Російської Федерації	Економетрична. Побудована в рамках проекту ТАСІС колективом європейських і російських економістів на чолі зі Стівеном Холлом. Розмірність: 7 основних рівнянь. Призначена для аналізу і моніторингу сценаріїв макроекономічної політики на короткостроковий перспективу. Може використовуватися для прогнозування основних макроекономічних показників. Відмінність – розширений бюджетний блок, необхідний для оцінки доходів, витрат і дефіциту бюджету. Бюджетний блок: блок доходів (податков, неподатковий дохід). Податкові доходи (ПДВ, податок на прибуток, акцизи на газ і нафту, прибутковий податок, відрахування у соціальні позабюджетні фонди, інші податки). Кожен з компонент доходів розраховується у моделі ендогенно, через розрахунок бази податку коефіцієнт збирання і ставку податку. Неподаткові доходи розраховуються виходячи з припущення про їх постійну частку у ВВП. Блок витрат: інвестиції; державне споживання; обслуговування держборгу (розглядаються окремо різні компоненти внутрішніх і зовнішніх запозичень); трансферти населенню. Недостатня деталізація сектору виробництва, яка описується тільки блоком ВВП.	1999
8. Модель канадської економіки Департаменту фінансів Канади (NAOMI)	Формально гібридна, а по суті, економетрична модель у якій у порівнянні з SEFM: додано 18 балансових рівнянь (номінальний курс; короткострокова ставка відсотка і ін.), 6 регресійних рівнянь (6 незалежних ортогональних змінних) та вирішена задача усунення мультиколінеарності і гетероскедастичності.	2001
9. Квартальна макромодель економіки Російської Федерації	Економетрична. Може бути використана винятково для оцінки динаміки бюджетних показників, а також для оцінки обсягу Стабілізаційного фонду в середньостроковий перспективи. Також можливе використання моделі для оцінки різних видів економічної політики, однак, в рамках цієї моделі неможливо оцінити більшість ефектів зміни податково-бюджетної політики, які впливають на реальний сектор. Сильні сторони моделі: детально відображення грошових потоків у російській економіці; докладний опис блоку державного бюджету, включення у модель Стабілізаційного фонду. Слабкі сторони моделі: для використання моделі потрібен окремі прогноз ключових показників, таких як: випуск та експорт нафти і газу; неможливість детального обліку побічних ефектів у результаті зміни параметрів економічної політики через велику кількість ексогенних параметрів.	2001
10. Міжрегіональна модифікація моделі RUSEC, Російська Федерація	Сфера застосування моделі: прогнозування бюджетних надходжень і надходжень Стабілізаційного фонду; оцінка окремих сценаріїв бюджетної, податкової, грошово-кредитної політики (без оцінки впливу на реальний сектор).	2001
11. Економетрична модель СТАССИС, Російська Федерація	Гібридна. С перетворенням моделі RUSEC з деталізацією до рівня федеральних округів.	2003
	Економетрична. Розмірність: понад 200 рівнянь. Модель складається з 14 блоків, які характеризують економіку країни. У моделі використовується складовий підхід до визначення випуску продукції в кожному галузі, прогноз ВВП також будується за окремими галузями, після чого здійснюється агрегування, тобто, використовується підхід «знизу вгору». У моделі відсутня залежність між випуском і пропозицією робочої сили – чисельність економічно активного населення в основі визначається на основі динаміки попередніх кварталів і сезонності, не має прямого впливу на величину випуску і ВВП. Фізичні обсяги імпорту та експорту також моделюються економетричними методами при ексогенно заданих цінах на імпорту і експорт. Хоча модель є економетричною моделлю, для її оцінювання не була використана методологія рішення системи одночасних рівнянь навіть для окремих груп блоків, замість цього, коефіцієнти кожного рівняння були оцінені окремо. Якість прогнозу невисока, оскільки: багато рівнянь містять безліч сезонних фактичних змінних при відносно невеликій кількості спостережень; для багатьох рівнянь кількість спостережень, за якими здійснюється їх оцінка, не є достатньою, щоб отримати змістові економічні оцінки; у багатьох рівняннях моделі використовуються нестационарні ряди; в окремих рівняннях не усунуто мультиколінеарність незалежних змінних.	2003

12. Нова модель американської економіки Банку Канади (MUSE)	Гібридна зі значним ухилом у бік економічної. Підходи структурні, але оцінка параметрів рівнян оцінюється економічними методами, а частка державних витрат до ВВП моделюється за допомогою стандартної авторегресійної моделі. Розмірність: 35 рівнян, з яких, параметри в 33-х оцінюються економічними методами, а в 2-х – калібруються.	2005
13. Міжгалузєва модель RIM, Російська Федерація	Гібридна. Комбінуються матриці «витрати-випуски» з економічними рівняннями. Кінцеве використання продукції представлено споживанням домашніх господарств, державних установ і некомерційних організацій, валовими інвестиціями в основний капітал і зміною запасів матеріальних оборотних коштів, а також експортом. Всі ці показники моделюються з використанням регресійного аналізу. В основі моделі закладені ряди міжгалузєвих балансів Росії, побудовані в системі національних рахунків у розрізі 25-ти галузей народного господарства. Модель RIM є динамічною рекурсивною моделлю з прямою рекурсією з кроком в один рік. Динаміка в моделі забезпечується за рахунок включення латів основних змінних, тимчасового тренда, що мінється в окремих рівняннях і динаміки екогенно заданих керуючих параметрів економіки. Розрахунки в моделі проводяться у два етапи. На першому етапі здійснюється оцінка параметрів рівнян регресії для галузевих і макроекономічних змінних. Другий етап включає розрахунки за міжгалузєвою моделлю з використанням попередньо складених економічних рівнян. Сукупність міжгалузєвих і економічних співвідношень становить модель в економіко-математичному сенсі. Змістовна логіка моделі відповідає логіці економічних кругообігу. Послідовність обчислень нерозривно пов'язана з економічним змістом, процедура обчислень імітує процес кругообігу капіталу. У зв'язку з переходом Росії до нового класифікатора, який не сумісний зі старим, модель неможливо оновити.	2005
14. Модель японської економіки (JEM)	Гібридна. Для аналізу і прогнозування у середньостроковій і довгостроковій перспективі використовується модель загальної динамічної рівноваги, а для прогнозування у короткостроковій перспективі в рамках моделі загальної рівноваги побудована економічна модель.	2005
15. Квартальна модель Банку Англії (BEQM)	Гібридна. BEQM описує поведінку економіки Великобританії на досить агрегованому рівні, що відповідає структурі національних рахунків країни. Модель описує поведінку споживачів, виробників, держави, зовнішнього світу і їх взаємодію на ринках товарів, капіталу, праці та фінансових активів. Для аналізу і прогнозування у довгостроковій перспективі використовується модель загальної динамічної рівноваги, а для прогнозування у короткостроковій перспективі в рамках моделі загальної рівноваги побудована економічна модель. Перехід від довгострокової і середньострокової перспективи до короткострокової динаміки здійснюється шляхом додавання додаткових економічних взаємозв'язків залежних змінних з лагами цих залежних змінних, лагами залежних змінних, розрахованих відповідно з ядром моделі BEQM в середньостроковій перспективі і лагами незалежних змінних. Структура цих рівнян підбирається (калібрується) таким чином, щоб забезпечити збіжність залежних змінних до рівноваги в довгостроковій перспективі.	2005
16. Модель Світового Банку RSMX-X	Багатократні моделі	1991
16. Модель Світового Банку RSMX-X	Структурна. В основу моделі RSMX-X була покладений методологічний принцип потоку фінансових коштів, згідно з яким доходи окремого сектору є витратами іншого. При цьому, в моделі виділено кілька внутрішніх секторів економіки – домашні господарства, нефінансові підприємства, сектор державного управління, банківський сектор, а також зовнішній сектор. Модель RSMX-X реалізує прогнози макроекономічних індикаторів з урахуванням взаємозв'язків, які існують між зовнішньою заборгованістю і сукупними витратами приватного і державного секторів і може використовуватися для оцінки ситуації, пов'язаної із станом платіжного балансу та обслуговування зовнішнього боргу країни. Моделювання в RSMX-X дає можливість простежити вплив різних варіантів макроекономічної політики на утворення майбутніх обсягів заощаджень і оцінити припустимий рівень з позиції зростання інвестицій, достатності імпорту, бюджетного і позабюджетного дефіцитів для темпів приросту ВВП, що передбачаються. Для оцінки і прогнозу зовнішніх заощаджень параметри моделі змінних величини платіжного балансу узгоджуються з показниками активності інших	1991

	макроекономічних блоків. Визначаються потреби у зовнішніх кредитах в залежності від умов, на яких можна отримати іноземні позики. Дасться докладна картина зовнішніх запозичень джерел кредитування та різновидів кредитів. Прогнози процентних і основних платежів з обслуговування зовнішнього боргу співвідносяться з показниками експорту, ВВП і державних доходів. Модель RMSM-X дозволяє планувати боргову ситуацію з урахуванням не тільки вже наданих позик і кредитів, але і передбачуваних нових запозичень. Це викликано необхідністю досягнення внутрішньої рівноваги між потребами і фактичними можливостями фінансування за допомогою додаткових запозичень із зовнішніх джерел (за термінологією моделі «заповнення пролому»).	1997
17. Модель Європейської комісії (QUEST, QUEST II)	Гірбидна. Структурна модель, заснована на неокейнсіанському підході, але ряд співвідношень моделі оцінюється економіетричними методами. Модель призначена для короткострокового макроекономічного прогнозування, а також для вивчення ефектів монетарних і податкових реформ у країнах Єврозону. У моделі є істотна жорсткість зарплат, що дозволяє, з одного боку, ефективно моделювати безробіття, а з другого, – створює інерцію основних макроекономічних змінних моделі в короткостроковій перспективі. Зовнішньоекономічний блок для кожної країни реалізований логічніше, ніж у раніше описаних моделях. Передбачається, що кожна країна виробляє товар, який є недосконалим замінником товарів інших країн. Імпорт кожної країни визначається внутрішнім попитом, а експорт – світовим попитом. В той же час, модель припускає баланс рівності світового експорту світовому імпорту.	1998
18. Модель Міжнародного валютного фонду MULTIMOD	Структурна. Модель MULTIMOD створена МВФ для аналізу поширення економічних шоків між різними країнами і оцінки наслідків різних варіантів кредитно-грошової і фіскальної політики. Основною метою моделі є побудова довгострокової траєкторії збалансованого зростання, що відповідає середньостроковим прогнозам експертів різних країн, що виконуються в рамках проекту «Огляд тенденцій світової економіки». У модель включені окремі блоки для всіх країн «великої сімки», 14 інших промислово розвинених країн і блок інших країн, розбитий на блок країн з перехідною економікою і блок країн, що розвиваються. У розширених версіях моделі можуть виділятися дрібніші групи країн, наприклад, групи країн-експортерів нафти, країн з перехідною економікою тощо. Кожен блок країн виконає в себе компактну економічну модель, що описує рівноважний стан економіки. У кожній моделі є п'ять типів агентів – споживачі, виробники, нерезиденти, монетарні і фіскальні органи влади. У моделі MULTIMOD всі економічні агенти мають повністю раціональний очікування відносно фінансових ринків і обмежено раціональний очікування щодо споживчих ринків. Для моделювання поведінки споживачів використовується модель поколів Бланшара Вейла-Бугітера з кіпчевим горизонтом планування. Імпорт залежить від відносних цін на товари, якими торгують і економічної активності резидентів. Економічна активність оцінюється як зв'язана сума компонентів агрегованого попиту – приватного споживання, приватних інвестицій у нерухомість та державного споживання. Експорт моделюється аналогічним чином – він залежить від економічної активності зарубіжних партнерів та від індексу конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Фіскальна політика передбачає оподаткування підприємств. Підприємства обкладаються податком на виробництво і капітал. Півальфа фіскальної політики не виводяться за допомогою вирішення будь-яких оптимізаційних задач держави, а задаються функціями з наперед заданими значеннями коефіцієнтів.	2001
19. Модель Національного інституту економічних і соціальних досліджень (NIGEM), Великобританія	Гірбидна. Неокейнсіанський підхід. Розмірність: для кожної країни до 114 рівнянь, економіетричне оцінювання – до 15 рівнянь.	2001
20. Модель країн зони євро Європейського банку (AWM8)	Гірбидна. Заснована на неокейнсіанському підході, але основи зв'язки отримані економіетрично і не підлягають калібруванню. Розмірність: 84 рівняння, з яких 15 рівнянь описують поведінку економічних агентів.	2001

21. Модель Глобальної Економіки (GEM) Міжнародного валютного фонду (дорогоцінний камінь)	Структурна, побудова блочна адаптивна. Основною відмінністю моделі GEM від моделі MULTMOD є поглиблене використання мікроекономічної теорії для моделювання поведінки економічних агентів. Модель більш пристосована для аналізу різних варіантів економічної політики; спрямована, насамперед, на дослідження питань міжнародної торгівлі. Модель припускає наявність трьох типів агентів – виробників, споживачів і держави. Виробники, як і населення на ринку праці, діють в умовах монополістичної конкуренції, що дозволяє першим отримувати ненульовий прибуток. Передбачається, що всі товари в моделі мають постійну еластичність заміщення. Еластичність для кожного типу товарів може бути явно задана. Ринок товарів у моделі GEM має більш складну структуру у порівнянні з моделлю MULTMOD. Особливістю моделі є те, що ціни на товари безпосередньо залежать від ціни на інші товари. У моделі GEM відсутній державний борг.	2005
22. «Україна-1», «УКР-МАКРО-3», Моделююча система «бюджет», макромоделі загальної економічної рівноваги «АЛЬФА»	Макромодель економіки «Україна-1» – економіетрична, має блочну структуру та щорічне вимірювання; використовувалася показники і залежності системи національних рахунків України з урахуванням шлей економічної політики для складання прогнозу розвитку ключових макроекономічних показників. Теоретично базую моделі слугувув кейнсіанський підхід. Макроекономіетрична модель прогнозування «УКР-МАКРО-3» також має блочну структуру і містить шість підсистем: виробництво; зайнятість і безробіття; фонди та капітальні вкладення; фінанси та податки; соціальна сфера; ринок товарів і послуг. Але ця модель (як і попередня) не давала відповіді на запитання щодо проблем стратегічних пріоритетів макроекономічної політики. Моделююча система «бюджет» розроблена та призначена для розв'язання завдань бюджетного та макроекономічного моделювання. Модель середньострокового прогнозування призначена для розрахунку щорічних темпів зростання ключових макроекономічних змінних (реальний ВВП, рівень інфляції, безробіття); базується на використанні виробничих функцій типу Кобба-Дугласа. Квартальна (річна) модель прогнозного розрахунку реального ВВП базується на використанні методу групового врахування аргументів. Прогнозна модель є лінійною багатоваріантною регресією і може використовуватися для середньо- та довгострокового прогнозування.	1992-2010

Джерело: складено за даними [183; 327].

Наукові підходи до оцінювання динаміки соціально-економічних процесів

Підхід Еволюційно- інституційний	Теоретична база Еволюційна економіка, інституціоналізм	Первинний, початковий стан системи Економіка представлена як система різних інститутів або господарських популяцій. Економічна динаміка розглядається як послідовність стадій народження, становлення, зрілості, загибелі.	Закономірності трансформації, критерії оцінювання нового стану. Результатом трансформації створення нової соціально-економічної системи. Інерційність розвитку не дозволяє кардинально змінити інституційну систему.
Діалектико- формаліційний	Діалектика, марксизм	Економіка – цілісний організм, здатний до самовтворення і самодетермінації. Економічна динаміка досліджується через етапи розвитку соціально-економічної системи. Стійкість забезпечується самим фактом органічної цілісності, що передбачає безперервне самобудування, а також єдність і узгодження усіх частин з цілим. Ефективність розглядається як мінімізація витрат на самооновлення економіки.	Оскільки виникають лише ті структури та напрями еволюції, що були закладені в ній потенційно, то нові соціально-економічні форми конструювати не можна, – їх можна лише ініціювати й виводити на власні, генетично закладені лінії розвитку. Закон переходу кількісних змін у якісні розглядається як загальний закон трансформаційних процесів, сама можливість яких обумовлена дією закону єдності й боротьби протилежностей. Спрямованість трансформаційних процесів у часі й просторі визначається дією закону заперечення заперечення.
Системно- структурний	Діалектика, кібернетика	Економіка – складна відкрита система з внутрішнім джерелом розвитку. Економічна динаміка є наслідком зміни елементів економічної системи, зв'язків між ними, характеру й типу цілісності системи як такої. Стійкість забезпечується балансом між системоутворюючими й системозмінюючими процесами, ієрархією елементів і їх підпорядкуванням системним правилам. Ефективність системи визначається її здатністю адаптуватися до змін зовнішнього середовища з мінімальними витратами.	Тривалий період нестабільності зменшує шанси побудови ефективної соціально-економічної моделі. Ефективність управління вимагає розподілу економічної системи на підсистеми, які розвиваються та взаємодіють між собою в процесі економічного розвитку. Рівноважна система здатна до конструктивної трансформації лише при наявності достатнього рівня ресурсів, що забезпечують трансформацію.

Інформаційний	Кібернетика, еволюційна теорія, теорія дисипативних структур	Економіка – специфічний генератор, оператор і споживач інформації, націлений на її збереження, розповсюдження і збільшення. Економічна динаміка обумовлена автогенезом інформації, яка забезпечує конкурентні переваги економіки, дає змогу ефективного планування	Фізичні особливості носіїв інформації визначають обсяг інформації, що міститься в них. Чим більше відомо про систему, тим більше існує про неї інформації, тим ефективніше розвивається економіка, тим керованішими стають соціально-економічні процеси.
Енергійно-синергетичний	Космологія, еволюційна теорія, термодинаміка, квантова фізика, теорія дисипативних структур	Економіка – складна система із зворотними зв'язками, що володіє властивостями дисипативних структур. Стійкість досягається завдяки ієрархічності (довгоживучі змінні підпорядковують собі короткоживучі), баланс позитивних і негативних зворотних зв'язків, наявність аттрактора, дії законів структурного порядку, недостатність вільної енергії для побудови нових структур. Економічна динаміка обумовлена здатністю матеріальної структури накопичувати енергію, яка при перевищенні граничних значень частково руйнує структуру.	Насичене енергією середовище має здатність підтримувати й посилювати процес, стимульований слабким збуренням. Структури, здатні до максимального поглинання енергії належать до короткоживучих. Серед таких структур розвинені процеси кооперації. Циклічність руйнувань і створення зумовлена зворотною залежністю негативного типу між структурою і енергією. Ієрархічність будь-яких структур зумовлює ієрархічність циклів – структура вищого рівня підпорядковує своїм ритмом нижчу. Зовнішні причини призводять до реальних трансформацій у системі лише в тих випадках, коли вона вже підготовлена до цього шляхом власного розвитку. Творчість, інтелект – потужні фактори самоорганізації, подолання станів нестійкості та хаосу.
Соціокультурний (цивілізаційний)	Антропология, еволюційна теорія, культурология, соціология	Економіка розглядається як технологічна підсистема соціуму. Ефективність економіки розглядається з позиції здійснення нею відтворення з підвищенням організованості суспільства й при зниженні витрат.	Вибір напрямку розвитку обмежений вимогами відповідності нової траєкторії стану соціуму. Хвилеподібний розвиток суспільства обумовлений пульсацією соціальної енергії. Потоком задоволеності індивіда залежить не від обсягу споживаних благ, а від їх динаміки та очікувань. Для нормального розвитку суспільства необхідний певний рівень дезорганізації на мікрорівні, який створює соціально-економічну напруженість і сприяє появі економічних та соціальних інновацій.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Інфляція в окремих країнах Європи, % до попереднього року

Роки	Австрія	Німеччина	Франція	Швеція	Болгарія	Литва	Угорщина	Польща	Словаччина	Білорусь	Росія	Україна
1993	2,8	3,7	2,4	2,6	72,8	410	22,4	35,3	23,0	1190	874	4735
1994	2,8	2,5	1,8	2,4	96	72,1	18,8	32,2	13,4	2434	307	691
1995	2,3	2	1,7	3,5	62,1	39,5	28,3	27,9	9,9	709	197	376
1996	1,3	1,0	1,4	1,4	123	24,7	23,5	19,9	5,8	52,7	47,6	80,2
1997	0,9	0,7	1,3	1,6	1061	8,8	18,3	14,9	6,1	63,8	14,8	15,9
1998	0,5	1,1	0,8	0,8	18,8	5,1	14,3	11,8	6,7	73,0	27,7	10,6
1999	0,7	0,5	0,4	0,7	2,6	0,8	10	7,3	10,7	2947	85,7	22,7
2000	1,4	0,3	0,7	1,3	10,4	1,0	9,8	10,1	12,0	1696	20,8	28,2
2001	2,1	1,3	1,7	2,3	7,5	1,3	9,2	5,5	7,3	61,1	21,5	12,0
2002	1,7	1,4	1,9	1,9	5,8	0,3	5,2	1,9	3,5	42,8	15,8	0,8
2003	1,3	1,0	2,2	2,3	2,3	-1,1	4,7	0,7	8,4	28,5	13,7	5,2
2004	2,0	1,8	2,3	1,0	6,1	1,2	6,8	3,6	7,5	18,3	10,9	9,0
2005	2,1	1,9	1,9	0,8	6,0	2,7	3,5	2,2	2,8	10,4	12,7	13,5
2006	1,7	1,8	1,9	1,5	7,4	3,8	4,0	1,3	4,3	7,0	9,7	9,1
2007	2,2	2,3	1,6	1,7	7,6	5,8	7,9	2,6	1,9	8,3	9,0	12,8
2008	3,2	2,8	3,2	3,3	12,0	11,1	6,0	4,2	3,9	14,8	14,1	25,2
2009	0,4	0,2	0,1	1,9	2,5	4,2	4,0	4,0	0,9	13,0	11,6	15,9
2010	1,7	1,2	1,7	1,9	3,0	1,2	4,7	2,7	0,7	7,7	6,9	9,4
2011	3,6	2,5	2,3	1,4	3,4	4,1	3,9	3,9	4,1	53,3	8,4	8,0
2012	2,6	2,1	2,2	0,9	2,4	3,2	5,7	3,7	3,7	59,1	5,1	0,6
2013	2,1	1,6	1,0	0,4	0,4	1,2	1,7	0,8	1,5	11,2*	3,8*	-0,3*

* очікувані значення

Джерело: складено за даними [339; 451; 460].

Додаток К

Таблиця К.1

**Географічна структура та обсяги експорту, імпорту товарів
у 1996–2013 рр., млн дол США**

Рік	Всього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Експорт									
1996	14400,8	7222	7178,8	3456,9	3313,9	2894,2	209,3	598,3	20,1
1997	14231,9	5536,3	8695,6	3675,3	3483,2	3878,6	472,4	652,5	16,8
1998	12637,4	4170,8	8438,6	3993	3855,5	3028,5	562	865,4	17,4
1999	11581,6	3210,1	8371,5	3790,2	3647,3	3225,9	617,1	692,4	45,1
2000	14572,5	4459,7	10112,8	4680,2	4561	3475,7	731,5	1217,5	7
2001	16264,7	4639	11625,7	5720,9	5506,3	4006,6	877	1011,9	7,4
2002	17957,1	4320,1	13637	6515,8	6376,2	5125	1055,2	936,9	4,1
2003	23066,8	5942	17124,8	9147,4	8685,4	5503,1	1250,3	1219,2	4,8
2004	32666,1	8409,4	24256,7	11764,3	11009,6	8178,3	1758	2544,2	11,7
2005	34228,4	10531,1	23697,3	10881,4	10233,4	8576,9	2393,9	1831,2	13,7
2006	38368	12351,1	26016,9	12625,5	12087,9	8446,2	2373,7	2550,9	17,9
2007	49296,1	18087	31209,1	14773,8	13916,4	10881,6	2792	2686,3	15,7
2008	66967,3	23166,3	43801	19732,8	18129,5	15887	3902,4	4144	64
2009	39695,7	13472,9	26222,8	10264,5	9499,3	12131,7	2627,8	1124,2	21,6
2010	51405,2	18740,6	32664,6	13829,6	13051,9	13715,4	3018,7	2000	28,4
2011	68394,2	26177	42217,2	18442,4	17970	17737,8	3344,2	2552,3	29,8
2012	68809,8	25302,6	43507,2	17424	17081,3	17676,8	5638,2	2607,3	50,9
2013	63312,0	22063,6	41248,4	17064,4		16813,0	5099,5	2163,6	40,1
Імпорт									
1996	17603,4	11172,1	6431,3	4655,6	4492,2	672,6	141,5	931	24,3
1997	17128	9871,7	7256,3	5451,6	5247,1	844,9	136,8	797,9	22
1998	14675,6	7889,2	6786,4	4998,5	4829,5	886,9	118,7	755,5	20,9
1999	11846,1	6737,2	5108,9	3547,4	3452,5	762,7	157,8	588,4	27,2
2000	13956	8029,6	5926,4	4311,5	4039,3	842,3	136,4	581,4	54,7
2001	15775,1	8821	6954,1	4981,7	4748,1	982	198,5	740,9	51
2002	16976,8	8952,4	8024,4	5751,1	5505,4	1187,4	177,3	856,7	51,5
2003	23020,1	11468,4	11551,7	8165,6	7864,5	2011,3	248,8	1072,2	53,4
2004	28996,8	15189,2	13807,6	9887,2	9547,4	2592,8	279,7	966,1	81,5
2005	36136,3	16988,3	19148	12666,4	12191,9	4685,5	426,2	1265,5	103,9
2006	45038,6	20112,3	24926,3	16804,2	16194,6	6143,7	413	1465,3	99,5
2007	60618	25469,3	35148,7	23048,9	22218,7	9042,2	673,1	2255,4	128,4
2008	85535,3	33377,8	52157,5	30477	28868,4	15497,7	1559,1	4190,6	431,7
2009	45433,1	19692,6	25740,5	16233,8	15392,7	6538,6	617,6	2197,9	149,4
2010	60742,2	26697,4	34044,8	20004,5	19101,2	10023,3	874,4	2879,4	261,4
2011	82608,2	37212,4	45395,8	27065,9	25752,9	13279,9	940,6	3913,9	194
2012	84658,1	34452,6	50205,5	27556	26156,4	17132,7	851,3	4453,2	195,7
2013	76964,0	27931,2	49032,8	28558,3		15233,3	749,8	4339,4	93,7

Джерело: складено за даними [339].

Обсяги та структура капітальних інвестицій

Напрями використання інвестицій	2002 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р. без пдв		2011 р. без пдв	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Всього	46563	100	89314	100	11174	100	148972	100	222679	100	272074	100	192878	100	189060,6	100	259922,3	100
Інвестиції у матеріальні активи* (1)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	186985	96,9	182075,8	96,3	250501,6	96,4
У тому числі																		
інвестиції в основний капітал	37178	79,8	75714	84,8	93096	83,7	125254	84,1	188486	84,6	233081	85,7	151777	78,7	150666,5	79,7	209130,0	80,5
з них - капітальне будівництво	20834	44,7	41885	46,9	50552	45,5	71518	48,0	109694	49,2	134655	49,5	80091	41,5	83550,4	44,2	118445,8	45,6
- машини, обладнання та транспортні засоби	16344	35,1	33829	37,9	42544	38,2	53736	36,1	78792	35,4	98426	36,2	65340	33,9	61456,4	32,5	85305,0	32,8
земля* (2)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	1547	0,8	614,4	0,3	1945,0	0,8
існуючі будівлі та споруди*2	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	6652	3,4	4832,4	2,6	8055,3	3,1
нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва* (2)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	3115	1,6	2863,6	1,5	2439,3	0,9
довгострокові біологічні активи тваринництва* (3)	393	0,9	447	0,5	577	0,5	645	0,4	705	0,3	714	0,3	879	0,5	961,0	0,5	1056,4	0,4
інші необоротні матеріальні активи	704	1,5	1786	2,0	2928	2,6	2523	1,7	3454	1,6	4421	1,6	4049	2,1	3786,4	2,0	4453,6	1,7
капітальний ремонт	4065	8,7	9221	10,3	11533	10,4	15966	10,7	23645	10,6	27491	10,1	18966	9,8	18351,5	9,7	23422,0	9,0
Інвестиції в нематеріальні активи	4223	9,1	2146	2,4	3040	2,8	4584	3,1	6389	2,9	6367	2,3	5893	3,1	6984,8	3,7	9430,7	3,6

Примітка*: 1 – інвестиції у матеріальні активи почали виділяти з 2009 р.; 2 – облік показників у складі капітальних інвестицій розпочато з 2009 р.;

3 – до 2008 р. включно – витрати на формування основного стада.

Джерело: складено за даними [339].

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності

	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Всього	75714	100	93096	100	125254	100	188486	100	233081	100	151777	100	171091,9	100	238174,6	100
Промисловість	28191	37,3	35031	37,6	44804	35,8	64341	34,1	76617,7	32,9	57657,6	38,0	58558,2	34,2	86312,8	36,2
Будівництво	4675	6,2	4929	5,3	6300	5,0	9801	5,2	12469,1	5,3	5324,9	3,5	4966,2	2,9	8541,1	3,6
Сільське, лісове, мисливське господарство	3381	4,5	5016	5,4	7309	5,8	9519	5,1	16890,1	7,2	9381,7	6,2	12230,8	7,2	18182,6	7,7
Рибальство, рибництво	38	0,1	27	0,1	55	0,1	35,7	0,0	61,5	0,0	22,3	0,0	66,0	0,0	37,1	0,0
Торгівля, ремонтні послуги	5322	7,0	7614	8,2	11655	9,3	17779	9,4	24694,5	10,6	14091,2	9,3	11829,6	6,9	17264,1	7,3
Діяльність готелів, ресторанів	1074	1,4	1508	1,6	1483	1,2	2614	1,4	3221,9	1,4	2589,0	1,7	3072,3	1,8	4907,6	2,1
Діяльність транспортну, зв'язку	15015	19,8	16887	18,1	20329	16,2	31709	16,8	32558,4	14,0	24555,1	16,2	29084,5	17,0	39375,1	16,5
Фінансова діяльність	1245	1,6	1964	2,1	2386	1,9	4165	2,2	4636,0	2,0	3358,8	2,2	2859,3	1,7	3151,8	1,3
Операції з нерухомістю	11238	14,8	15334	16,5	24026	19,2	39415	20,9	48839,6	21,0	25677,6	16,9	37189,2	21,7	42106,7	17,7
Державне управління	1156	1,5	793	0,8	1054	0,8	1572	0,8	1819,4	0,8	894,2	0,6	1294,8	0,8	1857,6	0,8
Освіта	953	1,3	870	0,9	1164	0,9	1651	0,9	2321,7	1,0	1484,3	1,0	1872,5	1,1	2485,2	1,0
Охорона здоров'я, надання соціальної допомоги	1472	1,9	1297	1,4	1835	1,5	2518	1,4	3530,6	1,5	1931,6	1,3	2753,9	1,6	3451,5	1,4
Надання комунальних, індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	1954	2,6	1826	2,0	2854	2,3	4061,2	2,2	5420,5	2,3	4808,5	3,1	5314,6	3,1	10501,4	4,4

з 2011 р. облік інвестицій в основний капітал не ведеться

Джерело: складено за даними [339].

Додаток Н

Таблиця Н.1

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування

Джерела фінансування інвестицій	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Всього	75714	100	93096	100	125254	100	188486	100	233081	100	151777	100	150667	100	209130	100
коштів держбюджету	7945	10,5	5077	5,5	6846	5,5	10458	5,6	11576	5,0	6687	4,4	9479	6,3	15599	7,5
коштів місцевих бюджетів	3544	4,7	3915	4,2	5446	4,3	7324	3,9	9918	4,2	4161	2,7	4357	2,9	6111	2,9
власних коштів підприємств і організацій	46685	61,7	53424	57,4	72337	57,8	106520	56,5	132138	56,7	96019	63,3	83997	55,7	112989	54,0
коштів іноземних інвесторів	2695	3,6	4688	5,0	4583	3,7	6660	3,5	7591	3,3	6859	4,5	3429	2,3	6544	3,1
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	2577	3,4	3091	3,3	5110	4,1	8549	4,5	11589	5,0	5502	3,6	16176	10,7	15103	7,2
кредити банків та інших позик	5735	7,6	13740	14,8	19406	15,5	31182	16,6	40451	17,3	21581	14,2	20611	13,7	37436	17,9
інших джерел	6533	8,5	9161	9,8	4507	3,5	7914	4,2	10323	4,4	6176	4,1	7965	5,3	10878	5,2
			7019*	5,6*	9879*	5,2*	9495*	4,1*	4792*	3,2*	4653*	3,1*	4470*	2,2*		

з 2011 р. облік інвестицій в основний капітал не ведеться

* кошти населення на будівництво власних квартир (до 2005 р. включно входили до складу інших джерел фінансування); ** без ПДВ.

Джерело: складено за даними [339].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Аветисян И. А. Об эффективности государственного бюджета и бюджетных расходов: [учеб. пособие] / И. А. Аветисян. – Москва: ИНФРА-М, 2008. – 159 с.

2. Акмалова А. А. Предистория и история социального правового государства / А. А. Акмалова, В. М. Капицын // Социальное и пенсионное право. – 2008. – № 1. – С. 11–14.

3. Акофф Р. О целеустремленных системах: [челов. поведение как «система целеустремл. действий»] / Р. Акофф, Ф. Эмери; [под ред. И. А. Ушакова; пер. с англ. Г. Б. Рубальского]. – Изд. 2-е, доп. – Москва: URSS, 2008. – 269 с.

4. Акулов В. Б. Модель макроэкономического регулирования российской экономики в современных условиях : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Акулов В. Б. – Санкт-Петербург, 1994. – 32 с.

5. Андрусенко Г. О. Державне регулювання макроекономічними процесами: опор. конспект лекцій / Г. О. Андрусенко, Г. І. Мостовий. – Харків: Магістр, 2003. – 168 с.

6. Аникин А. В. Юность науки: жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А. В. Аникин. – 4-е изд. – Москва: Политиздат, 1985. – 367 с.

7. Анчишкин А. И. Планирование народного хозяйства: [спецкурс академика А. И. Анчишкина; под ред. Э. Н. Крылатых]; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва: Изд-во МГУ, 1989. – 103 с. – (Экономика).

8. Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзієвський, А. Алексєєв // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 63–71.

9. Атаманчук Г. В. Государственное управление: [учеб. пособие] / Г. В. Атаманчук. – Москва: Энцикл. упр. знаний, 2000. – 188 с.

10. Аткинсон Э. Б. Лекции по экономической теории государственного сектора / Э. Б. Аткинсон, Д. Э. Стиглиц; [пер. с англ. под ред. Л. Л. Любимова]. – Москва: Финансы и статистика, 1996. – 831 с.

11. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – Москва: Политиздат, 1980. – 368 с.

12. Бабич А. М. Государственные и муниципальные финансы: [учеб. для студентов вузов] / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – 2-е изд., перераб. и доп. –

Москва: ЮНИТИ, 2002. – 703 с.

13. Бабичев И. В. Цели публично-правовых систем: муниципальные образования, механизмы их формирования / И. В. Бабичев // Журнал российского права. – 2009. – № 4.

14. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – Київ: Вид-во НАДУ, 2003. – 210 с.

15. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики: [монографія] / В. Д. Бакуменко. – Київ: Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.

16. Бакуменко В. Державне управління і державно-управлінські рішення: вступ до досліджень / В. Бакуменко // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 1999. – № 4. – С. 68–79.

17. Балацкий Е. В. Закон Вагнера, кривая Арми–Рана и парадокс богатства / Е. В. Балацкий // Общество и экономика. – 2010. – № 9. – С. 80–97.

18. Бандурка А. А. Иностранные инвестиции в экономике Украины: [монографія] / А. А. Бандурка, А. М. Бандурка, О. В. Носова. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 448 с.

19. Баринов В. А. Антикризисное управление: [учеб. пособие] / В. А. Баринов. – Москва: ФКБ-ПРЕСС, 2002. – С. 151.

20. Белінська Я. В. Державна підтримка експорту: зарубіжний досвід та уроки для України / Я. В. Белінська // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2. – С. 120–131.

21. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: [хрестоматія] / Міжн. фонд «Відродження»; упоряд. В. Лях. – Київ: Либідь, 1996. – С. 251–275.

22. Беседін В. Ф. Передумови державного регулювання розвитку економіки України / Економіка України: фінансово-економічні проблеми інноваційного розвитку – Київ: НДЕІ, 2012. – С. 11–42.

23. Беседін В. Ф. Планування в ринковій економіці / В. Ф. Беседін // Формування ринкових відносин. – 2012. – № 5. – С. 17–22.

24. Беседін В. Ф. Проблеми визначення і реалізації стратегії розвитку економіки України / В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко // Інноваційна складова сучасної економічної динаміки. – Умань: УДПУ, 2013. – С. 227–235.

25. Беседін В. Ф. Розвиток економіки: стан і деякі напрями вдосконалення економічної політики / В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко //

Інноваційна модель розвитку: тенденції і перспективи економічної трансформації. – Умань: УДПУ, 2014. – С. 131–142.

26. Бідність в Україні та пропозиції профспілок щодо її подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fnppk.org.ua/index_web_files/Analitika_2011.htm.

27. Білько Т. Велика гра під назвою «СОТ» [Електронний ресурс] / Т. Білько. – Режим доступу: <http://bezcenzury.vasyliyev.name/pages/article/200510/p05101422>.

28. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: [пер. с англ.] / М. Блауг. – Москва: Акад. нар. хоз-ва: Дело, 1994. – 687 с. – (Серия «Зарубежный экономический учебник»).

29. Бурлака Г. Г. Концептуальна модель вирішення проблеми енергозбереження країн Євросоюзу / Г. Г. Бурлака // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8. – С. 29–39.

30. Богомолов О. Нравственный фактор социально-экономического прогресса / О. Богомолов // Вопросы экономики. – 2007. – № 11. – С. 55–62.

31. Богомолова Д. С. О государственной финансовой поддержке российских экспортеров промышленной продукции / Д. С. Богомолова // Финансы. – 2007. – № 8. – С. 78–79.

32. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – Київ: Знання, 2005. – 381 с.

33. Бондарева Н. А. Моделирование процессов самоорганизации и прогрессивного развития производственно-экономических систем строительных предприятий / Н. А. Бондарева // Недвижимость: экономика, управление. – 2010. – № 3–4. – С. 32–35.

34. Бор М. З. Основы планирования народного хозяйства СССР / М. З. Бор. – Москва: Экономика, 1971. – 232 с.

35. Бранд К. Скандал: куди зникають європейські аграрні субсидії? [Електронний ресурс] / К. Бранд, Н. Неділько. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4396571,00.html>.

36. Братишко В. Национальная экономика как объект государственного управления / В. Братишко // Экономика Украины. – 1994. – № 6. – С. 71–77.

37. Браун П. Посібник з аналізу державної політики: [пер. з англ.] / П. Браун. – Київ: Основи, 2000. – 243 с.

38. Бреев М. В. Методология планирования народного хозяйства / М. В. Бреев. – Москва: Изд-во МИНХ им. Г.В. Плеханова, 1970. – 44 с.

39. Будкін В. Інноваційна модель розвитку національних економік / В. Будкін // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 67–78.

40. Бутнік-Сіверський О. Б. Ринковий механізм господарювання: теоретико-методологічні проблеми формування / О. Б. Бутнік-Сіверський. – Київ: ЦСП Колтал, 2005. – 374 с.

41. Бюджетний дефіцит можна покрити – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2010/03/06/152604-2.html>.

42. Бюджетний Кодекс України від 08.07. 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 2010. – № 50–51. – Ст. 572. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>.

43. Бюджетний менеджмент: [підручник] / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В.Федосова. – Київ: КНЕУ, 2004. – 864 с.

44. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии, или Теория собственного богатства / [пер. на рус. яз. И. Егоров, А. Белянин]. – Москва: Университет. б-ка: Экономика, 2000. – 421 с.

45. Ван Цзюэ. Теория разбужания экономики / [пер. с кит. под ред. Л. В. Никифорова и др.]; Рос. акад. наук, Ин-т экономики, Центр полит.-экон. исслед. – Москва: Наука, 2003. – 159 с.

46. Василюк С. В. Етапи, принципи та фактори соціально-економічного розвитку персоналу підприємств залізничного транспорту / С. В. Василюк // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 33. – С. 265–272.

47. Величко А. В. Особенности инвестиционно-инновационного развития экономики Украины / А. В. Величко, О. В. Лященко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – С. 199–205.

48. Власюк О. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання / О. Власюк // Безпека економічних трансформацій: матеріали 8-го засідання «круглого столу» (22 груд. 1999 р.). – Київ, 2000. – С. 6.

49. Война на Донбасе разрушает украинскую экономику [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://press-digest.net/economy/148-economics.html>.

50. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці: [монографія] / М. П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.

51. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 79–84.

52. Волков Ю. Е. Социальное управление как вид управленческой деятельности в общественных системах / Ю. Е. Волков // Социально-

политический журнал. – 1997. – № 3. – С. 65–74.

53. Всемирная история экономической мысли: [в 6 т.] / Моск. гос. ун-т им. Ломоносова; [редкол.: В. Н. Черковец (гл. ред.) и др.]. – Москва: Мысль, 1987–1997. – Т. 6: Экономическая мысль социалистических и развивающихся стран в послевоенный период (40-е – первая половина 90-х годов). Кн. 2: Зарубежная экономическая наука. – 1997. – 222 с.

54. Гаврилов Н. Государственная поддержка промышленного экспорта в России [Электронный ресурс] / Н. Гаврилов, И. Беяков. – Режим доступа: <http://institutiones.com/industry/615-gosudarstvennaya-podderzhka-exports.html>.

55. Галеева Е. И. Оценка эффективности деятельности хозяйствующих субъектов с помощью синергетической модели / Е. И. Галеева // Вестник Чувашского университета. – 2008. – № 3. – С. 311–319.

56. Гальчинский А. С. Кризис поставит все на свои места [Электронный ресурс] / А. С. Гальчинский. – Режим доступа: <http://www.politikan.com.ua/1/4/0/38310.htm>.

57. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави / А. Гальчинський // Економіка України. – 2000. – № 8. – С. 8–14.

58. Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – Київ: Знання України, 2002. – 178 с.

59. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє / А. Гальчинський. – Київ: Основи, 1999. – 220 с.

60. Геєц В. М. Академик В. Геєц резко критикует сложившуюся модель социально-экономической политики [Электронный ресурс] / В. М. Геєц. – Режим доступа: http://www.analitik.org.ua/current-comment/social/46b856f68ad42/pagedoc1109_14.

61. Геєц В. М. Прогнозирование динамики и структуры общественного производства союзной республики / В. М. Геєц. – Київ: Наук. думка, 1987. – 164 с.

62. Геєц В. М. Социогуманитарные составляющие перспектив перехода к социально ориентированной экономики в Украине / В. М. Геєц // Экономика Украины. – 2000. – № 1. – С. 4–11.

63. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.

64. Геєць В. М. Ринкова трансформація в 1991–2000 роках: здобутки, труднощі, уроки / В. М. Геєць // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 22–31.

65. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць. – Київ: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. – 864 с.

66. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України: (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В. М. Геєць. – Київ: Логос, 1999. – 500 с.

67. Годованець О. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави / О. Годованець // Економічний аналіз. – 2008. – № 3. – С. 75.

68. Голикова Г. В. Комплексний підхід к оцeнкe ефективности управления социально-экономическими системами / Г. В. Голикова, Ю. В. Шеина // Современная экономика: проблемы и решения. – 2010. – № 4. – С. 63–71.

69. Гончаров Ю. В. Зарубіжні підходи до управління витратами // Теоретико-методологічні засади функціонування підприємств легкої промисловості України на базі оптимізації системи управління витратами: [монографія; під ред. Ю. В. Гончарова]. – Львів: НВЛПТ, 2014. – 328 с.

70. Гончаров Ю. В. Промислова політика України: проблеми і перспективи: / Ю. В. Гончаров. – Київ: Наукова думка, 1999. – 278 с.

71. Гордей О. Д. Соціальний аспект бюджетної політики / О. Д. Гордей // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 6. – С. 194–198.

72. Господарське право: [підручник] / [В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулін та ін]. – Київ: Юринком, 2002. – 897 с.

73. Гранберг А. Г. Экономико-математические исследования многорегиональных систем / А. Г. Гранберг, В. И. Суслов, С. А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2008. – № 2. – С. 120–150.

74. Григорьева И. Модели социальной политики в современном обществе: одна, две или больше? / И. Григорьева // Управленческое консультирование. – 1998. – № 1. – С. 24–36.

75. Гэлбрейт Д. К. Новое индустриальное общество / [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. Н. Н. Иноземцева, С. М. Меньшикова, А. Г. Милейского]. – Москва: Прогресс, 1969. – 479 с.

76. Гэлбрейт Д. К. Экономические теории и цели общества / [пер. с англ.; под общ. ред. и с предисл. А. Г. Милейского]. – Москва: Прогресс, 1979. – 405 с.

77. Дарендорф Р. От социального государства к цивилизованному обществу / Р. Дарендорф // Полис. – 1993. – № 5. – С. 31–35.

78. Дербенцев В. Д. Моделювання тенденцій економічного росту національної економіки / В. Д. Дербенцев // Економіка та підприємництво: зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана; [відп. ред. С. І. Дем'яненко]. – 2009. – Вип. 22. – С. 299–310.

79. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-27574.html>.

80. Державне управління: [навч. посіб.] / [А. Ф. Мельник, О. Ю. Смоленський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; за ред. А. Ф. Мельник]. – Київ: Знання-Прес, 2003. – 343 с.

81. Державне управління в Україні / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. – Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1999. – 260 с.

82. Дидковский С. Технология системной организации процесса целеполагания / С. Дидковский // Обучение персонала. – 2008. – № 1. – С. 86–90.

83. Диха М. В. Безробіття в Україні та основні засади боротьби з проблемами зайнятості / М. В. Диха, І. В. Гурська, Н. О. Лісова // Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних процесів: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (23–24 жовтня 2009 р.). – Хмельницький: ХНУ. – 2009. – Т. 3. – С. 120–123.

84. Диха М. В. Венчурне підприємництво в Україні: особливості функціонування та розвитку / М. В. Диха, Ю. В. Цвігун, П. П. Гаврилко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 1. – С. 203–208.

85. Диха М. В. Вплив розподілу державних видатків на соціально-економічний розвиток країни / М. В. Диха // Модернізація та суспільний розвиток економіки країни: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (25–26 січня 2013 р.). – Сімферополь: Наукове об'єднання «Economics». – 2013. – С. 19–20.

86. Диха М. В. Глобальна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України: стратегії реалізації: [монографія] / М. В. Диха. – Хмельницький: Вид-во: «Цюпак А. А.», 2011. – 207 с.

87. Диха М. В. Державно-приватне партнерство як форма взаємодії держави та бізнесу / М. В. Диха // Економіка і управління: виклики та перспективи: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. (04–05 лютого 2013 р.). – Дніпропетровськ: «Герда». – 2013. – С. 35–38.

88. Диха М. В. Досвід регулювання економікою (інвестиційної

діяльності) в країнах сучасної ринкової економіки / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4, Т. 2. – С. 43–47.

89. Диха М. В. Інвестиції в людський капітал як одне з головних джерел примноження національного багатства / М. В. Диха, М. О. Молчанова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5, Т. 2. – С. 47–50.

90. Диха М. В. Інвестиційно-інноваційна стратегія як взаємоузгоджена система розвитку економіки України / М. В. Диха // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2013. – № 1 (39). – С. 27–32.

91. Диха М. В. Інновації – ключовий чинник соціально-економічного розвитку країни / М. В. Диха // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2012. – № 4 (30). – С. 28–33.

92. Диха М. В. Ключові детермінанти інвестиційно-підприємницького клімату України / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4, Т. 2. – С. 167–172.

93. Диха М. В. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / М. В. Диха, В. В. Салій // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6, Т. 2. – С. 231–234.

94. Диха М. В. Концептуальні засади макроекономічного моделювання соціально-економічних процесів / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 6, Т. 1. – С. 215–223.

95. Диха М. В. Методологічні підходи до оцінки ефективності управління соціально-економічною системою / М. В. Диха // Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (16–17 серпня 2013 р.). – Сімферополь: Наукове об'єднання «Economics». – 2013. – С. 12–15.

96. Диха М. В. Моделі соціально-економічної трансформації України / М. В. Диха // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2012. – № 5–2. – С. 77–85.

97. Диха М. В. Напрями вдосконалення бюджетної політики / М. В. Диха // Актуальні питання розвитку економіки в умовах сучасної нестабільності: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (22–23 лютого 2013 р.). – Київ: ГО «Київський економічний науковий центр». – 2013. – Ч. 1. – С. 6–8.

98. Диха М. В. Напрями удосконалення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності / М. В. Диха, Н. О. Гроцька // Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних процесів: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (24–25 вересня 2010 р.). – Хмельницький:

ХНУ. – 2010. – Т. 2. – С. 151–154.

99. Диха М. В. Наукові основи макроекономічного регулювання соціально-економічним розвитком / М. В. Диха // Роль-фінансово-кредитного механізму у розвитку економіки країни: матеріали XXIII Міжн. наук.-практ. конф. (1–2 березня 2013 р.). – Львів: ГО «Львівська економічна фундація». – 2013. – С. 9–10.

100. Диха М. В. Обґрунтування ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів / М. В. Диха // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. – 2012. – № 2. – С. 207–211.

101. Диха М. В. Обмеження і можливості регулювання соціально-економічної системи України у побудові стратегії стійкого розвитку / М. В. Диха // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2012. – № 22. – С. 197–207.

102. Диха М. В. Оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту як передумова соціально-економічного розвитку держави / М. В. Диха // Економіст. – 2013. – № 1 (315). – С. 39–41.

103. Диха М. В. Організація інвестиційної діяльності та шляхи її вдосконалення / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 5, Т. 3. – С. 79–82.

104. Диха М.В. Оцінка рівня розвитку соціально-економічної системи України // Економіст. – 2013. – № 2 (316). – С. 44–47.

105. Диха М. В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави / М. В. Диха // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 29–37.

106. Диха М. В. Прогнозування макроекономічного розвитку України / М. В. Диха // Прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. (26–27 грудня 2014 р.). – Дніпропетровськ: «Перспектива». – 2014. – С. 6–9.

107. Диха М. В. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності України як індикатор її економічного розвитку / М. В. Диха // Проблеми трансформаційної економіки: зб. наукових тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. (23 березня 2012 р.). – Кривий Ріг: КФ ЗНУ. – 2012. – С. 226–230.

108. Диха М. В. Роль інформаційних технологій у соціально-економічному розвитку країни / М. В. Диха // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (10–11 травня 2012 р.). – Харків: Вид-во: «ІНЖЕК». – 2012. – С. 127–128.

109. Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: стан, проблеми, перспективи: [монографія] / М. В. Диха. – Київ: Центр учбової літератури, 2013. – 384 с.

110. Диха М. В. Стимулювання експорту України та роль державних фінансів у цьому процесі / М. В. Диха // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2012. – № 4 (62). – С. 364–367.

111. Диха М. В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку України: еволюційно-історичний аспект і сучасні реалії / М. В. Диха // Економіка України. – 2014. – № 7. – С. 82–93.

112. Диха М. В. Стратегічне регулювання соціально-економічної сфери: проблеми, цілі, пріоритети / М. В. Диха // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 47–58.

113. Диха М. В. Сучасний стан та перспективи інноваційного розвитку України / М. В. Диха, З. О. Муравська // Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери: матеріали X Міжн. наук.-теор. конф. (21–22 березня 2013 р.). – Донецьк: ДВНЗ «Донецький національний технічний університет». – 2013. – Т. 1. – С. 155–157.

114. Диха М. В. Сучасний стан, тенденції та пріоритети соціально-економічного розвитку України / М. В. Диха // Харків: Науковий журнал «Бізнес Інформ». – 2012. – № 8. – С. 35–39.

115. Диха М. В. Технологічні парки як інструмент інтенсифікації розвитку країни / М. В. Диха // Економічні проблеми модернізації та інноваційного розвитку промисловості: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (7–8 листопада 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля. – 2012. – С. 23–26.

116. Диха М. В. Трансформація економіки України за роки незалежності під призвою макроекономічної стабільності / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 4, Т. 3. – С. 72–77.

117. Диха М. В. Трансформація світової економіки в умовах глобальної інституціоналізації та участь в ній України / М. В. Диха // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2011. – № 5–1. – С. 393–400.

118. Диха М. В. Фіскальні інноваційні джерела вирішення проблем соціально-економічного розвитку України / М. В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 2, Т. 2. – С. 81–88.

119. Диха М. В. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні з урахуванням поточної економічної ситуації / М. В. Диха // Проблеми

економіки. – 2013. – № 3. – С. 63–69.

120. Диха М. В. Шляхи покращення інвестиційного клімату та активізації інвестиційних процесів в Україні / М. В. Диха, А. Ю. Руденко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 146–149.

121. Диха М. В. Якість – індикатор соціально-економічного розвитку країни / М. В. Диха, Ю. О. Ільницька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 3, Т 1. – С. 205–208.

122. Дыха М. В. Инвестиционное сотрудничество Украины и России в условиях глобализации: проблемы и перспективы развития / М. В. Дыха // Запад – Россия – Восток: политическое, экономическое и культурное взаимодействие: сб. статей V Междунар. научно-практ. конф. (14 апреля 2011 г.). – Тольятти: Поволжский государственный университет сервиса. – 2011. – С. 148–154.

123. Дыха М. В. Ключевые проблемы для достижения устойчивого социально-экономического развития Украины и пути их решения / М. В. Дыха // Веснік БДУ: навукова-тэарэтычны часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3, Гісторыя. Эканоміка. Права. – 2013. – № 2. – С. 57–61.

124. Дыха М. В. Макроэкономическое развитие Украины: прогноз и направления совершенствования / М. В. Дыха // Москва: Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 12, Ч 2. – С. 137–142.

125. Дыха М. В. Социальная политика Украины: проблемы и пути их решения / М. В. Дыха // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд: сб. материалов XVI Междунар. научно-практ. конф. (22 октября 2012 г.). – Новосибирск: Изд-во: НГТУ. – 2012. – С. 278–284.

126. Дыха М. В. Социально-экономическая политика Украины и пути ее совершенствования // Экономика: мировой исторический опыт и современные проблемы: [кол. монография; под. ред. Т. Н. Внуковской.] – Ставрополь: Логос, 2012. – С. 85–103.

127. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.] / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – Київ: Знання-Прес, 2000. – 209 с.

128. Дробенко Г. О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / Г. О. Дробинко, Р. Л. Брусак, Ю. А. Свірський. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 118 с.

129. Дропа Я. Податкове навантаження та його вплив на економіку України / Я. Дропа, І. Чабан // Формування ринкової економіки в Україні. –

2009. – № 219. – С. 213–218.

130. Дорофієнко В. Фінансовий та організаційно-інституційний механізми державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури: [монографія] / [В. В. Дорофієнко, В. М. Гончаров, В. М. Лобас та ін.]. – Донецьк: Купріянов В. С., 2010. – 220 с.

131. Дуда Б. Ю. Теоретичні аспекти державного регулювання валютних ринків [Електронний ресурс] / Б. Ю. Дуда. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.

132. Дьяченко Я. Я. Інноваційна модернізація системи управління державними фінансами / Я. Я. Дьяченко // Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ: у 4 т. / за заг. ред. Азарова М. Я. – Київ: ДННУ АФУ, 2011. – Т. 1: Стабілізація державних фінансів у контексті стратегії реформ. – Розділ 3.1.

133. Дьяченко Я. Я. Методичні переваги проектного фінансування утвердження інноваційної моделі розвитку економіки / Я. Я. Дьяченко // Наукові праці НДФІ. – 2012. – Вип. 1. – С. 3–9.

134. Дьяченко Я. Я. Типологізація схем і методів, напрями протидії легалізації злочинних доходів в Україні / Я. Я. Дьяченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 10. – С. 87–90.

135. Ейсмонт В. В. Інституціональна система власності як фактор економічного розвитку / В. В. Ейсмонт // Наукові праці МАУП. – 2011. – Вип. 1. – С. 101–106.

136. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. В. М. Гейця.] – Київ: Ін-т екон. прогнозування: Фенікс, 2003. – 1008 с.

137. Економіко-статистичний огляд діяльності Технологічного парку «ІЕЗ ім. Є. О. Патона» в 2000–2010 рр. / [О. А. Мазур, С. В. Пуствойт, Л. Б. Любовна та ін.]. – Київ, 2010. – 61 с.

138. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [голова ред. ради Б. Д. Гаврилишин]. – Київ: Академія; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2000. – Т. 3. – 865 с.

139. Економічна історія: [лекції] / [Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна та ін.]. – Київ: КНЕУ, 2000. – 268 с.

140. Єдинак Т. С. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація / Т. С. Єдинак, О. В. Павлишен // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2011. – № 1. – С. 12–18.

141. Єнжівська О. М. Правовий механізм регулювання пенсійних

фондів [Електронний ресурс] / О. М. Єнжівська, А. І. Паскал. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=63434>.

142. Єрмошенко М. М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу кластерооб'єднаних підприємств: [монографія] / М. М. Єрмошенко, Л. М. Ганущак-Єфіменко. – Київ: Нац. акад. упр., 2010. – 236 с.

143. Єрмошенко М. М. Організаційно-економічні аспекти оновлення національного господарства: [монографія] / [М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, В. М. Шандра та ін.]. – Київ: Нац. акад. упр., 2008. – 216 с.

144. Єрохін С. Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект / С. Єрохін. – Київ: Світ знань, 2002. – 246 с.

145. Єфіменко Т. І. Оптимізація бюджетної політики в контексті сучасної глобальної конкуренції [Електронний ресурс] / Т. І. Єфіменко. – Режим доступу: <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-i-rossija/1097-optimizacija-bjudzhetnoi-politiki.html>.

146. Єфіменко Т. І. Формування фіскального простору економічних реформ / Т. І. Єфіменко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 3–23.

147. Жаліло Я. А. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання / Я. А. Жаліло // Безпека економічних трансформацій: матеріали 8-го засідання «круглого столу» (22 груд. 1999 р.). – Київ, 2000. – С. 7.

148. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: [монографія] / Я. А. Жаліло. – Київ: НІСД, 2003. – 368 с.

149. Жиглей І. В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє / І. В. Жиглей // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 4. – С. 71–79.

150. Жилкина М. С. Финансовые, кредитные и страховые инструменты государственного регулирования экономических процессов / М. С. Жилкина // Финансовый бизнес. – 2001. – № 7. – С. 11–19.

151. Житлово-комунальне господарство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>.

152. Забродский В. А. Прогнозування виробничих ситуацій і оцінка застосовності методів прогнозу / В. А. Забродский, Ю. Г. Лысенко, В. Р. Христиановский // Нова радянська соціально-економічна література. – 1975. – № 9. – С. 30–37.

153. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма екон реформ на 2010–2014 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/2/5102337>.

154. Запатріна І. В. Інституційні аспекти реалізації концепції «двох бюджетів» на прикладі російського досвіду / І. В. Запатріна // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С. 18–29.

155. Запровадження стратегічного планування в Україні: [зб. док. і матеріалів] / [уклад. В. Тертичка]. – Київ: Центр досліджень адміністрат. реформи НАДУ, 2004. – 371 с.

156. Затонацька Т. Г. Бюджетні видатки на розвиток людського капіталу / Т. Г. Затонацька // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 53–60.

157. Звіт про конкурентоспроможність України // Проект Фонду «Ефективне Управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://debaty.org/ua>

158. Звіт Рахункової палати за 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16742074/Zvit_2012.pdf.

159. Золотько І. А. Податкова система: [навч. посіб.] / Золотько І. А. – Київ: КНЕУ, 2004.

160. Зотова Н. Как привлечь инвестиции в реальный сектор экономики / Н. Зотова // Обозреватель. – 2004. – № 4.

161. Зухба Д. С. Принципы и проблемы государственного регулирования экономики / Д. С. Зухба, Е. Н. Зухба, Н. Г. Каптуренко. – Донецк: Донецк, 1991. – 25 с.

162. Илларионов А. Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 18–45.

163. Исалова М. Н. Макроэкономическая политика в переходной к рынку экономике: автореф. дис. ... канд. экон. наук / М. Н. Исалова. – Москва, 1994. – 19 с.

164. История экономических учений: [учеб. пособие для вузов] / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – Москва: ИНФРА-М, 2001. – 784 с.

165. Иванов Ю. Б. Моделювання наслідків від впровадження пільг соціального характеру з податку на прибуток підприємств, які сприяють поліпшенню рівня життя населення / Ю. Б. Иванов, Г. В. Комарова // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 81–90.

166. Інноваційна стратегія українських реформ: [монографія] / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко. – Київ: Знання України, 2002. – 336 с.

167. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. – Київ: Основа, 2005. – 549 с.
168. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення / за ред. А. П. Александрової. – Київ: ІЕП НАН України, 2002, – 286 с.
169. Інтеграційні імперативи модернізації і глобальної конкурентоспроможності України: Глобальна модернізація і сталий розвиток: матеріали Міжвід. наук.-теорет. конф. / відп. ред. О. Г. Білорус. – Київ: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2006. – С. 45–55.
170. Йохансен Л. Очерки макроэкономического планирования: [пер. с англ.]: в 2 т. / Л. Йохансен. – Москва: Прогресс, 1982.
171. Каптейн Ю. Н. Тенденции реформирования социально-экономической системы региона / Ю. Н. Каптейн, И. Г. Каптейн // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: вестн. Науч.-исслед. центра корпор. права, упр. и венчур. инвестирования Сыктывкар. гос. ун-та. – 2009. – № 2. – С. 29–37.
172. Карлін М. Суть, структура, функції суспільних фінансів та їхнє місце в фінансовій системі України / М. Карлін // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 44–49.
173. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс [пер. с англ.]. – Москва: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
174. Келсо Л. О. Демократия и экономическая власть / Л. О. Келсо, П. Х. Келсо; [пер. с англ. В. И. Федоров]. – Сан-Франциско: Ин-т Келсо по изучению экон. систем, 2007. – 268 с.
175. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. – Москва: Соцэкгиз. 1960. – 551 с.
176. Кларк Д. Б. Распределение богатства / Д. Б. Кларк [пер. с англ.]. – Москва: Гелиос АРВ, 2000. – 368 с.
177. Классики кейнсианства: в 2 т. / предисл., сост. А. Г. Худокормов. – Москва: Экономика, 1997. – Т. 1. – 416 с.
178. Клаус Г. Кибернетика и общество / Г. Клаус [пер. с нем.]. – Москва: Прогресс, 1967. – 432 с.
179. Клланд Д. Системный анализ и целевое управление / Д. Клланд, У. Кинг [пер. с англ.]. – Москва: Сов. радио, 1974. – 280 с.
180. Ковальчук К. Функція податків та їх реалізація в податковій системі України / К. Ковальчук, Т. Рева // Вища школа. – 2008. – № 10. – С. 70–83.
181. Ковтун О. В. Місце та роль податку з доходів фізичних осіб в

податкової системі України / О. В. Ковтун, І. В. Ткаченко // Наука й економіка. – 2009 – Т. 1, № 4. – С. 64–68.

182. Колбушкин Ю. П. Теоретико-методологічні засади формування стратегії управління фінансовими потоками нафтогазового комплексу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Ю. П. Колбушкін. – Донецьк, 2010. – 32 с.

183. Колемаев В. А. Экономико-математическое моделирование. Моделирование макроэкономических процессов и систем / В. А. Колемаев. – Москва: Юнити, 2005. – 295 с.

184. Коломийченко О. В. Стратегическое планирование развития регионов России: методология и организация / О. В. Коломийченко, В. Е. Рохчин. – Санкт-Петербург: Наука, 2003. – 235 с.

185. Коломойцев В. Восстановление и структурная трансформация промышленного комплекса Украины / В. Коломойцев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Київ: Молодь, 1998. – 384 с.

186. Колос Е. А. Особенности формирования и развития моделей социальной защиты населения [Электронный ресурс] / Е. А. Колос. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Economics/35620.doc.htm.

187. Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры // Проблемы экономической динамики. – Москва: Экономика, 1989. – С. 172–226.

188. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статики и динамики: предварит. эскиз / Н. Д. Кондратьев. – Москва: Наука, 1991. – 591 с.

189. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

190. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс]: проект: від 14.03. 2008 р. / Розроб. Роб. групою (керівник групи – академік НАН України Жулинський М. Г.) за наук.-метод. та організац. забезпечення Нац. ін-ту стратег. досліджень. – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net>.

191. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економіки та прогнозування; [керівник проекту В. М. Гесць]. – Київ: Логос, 1999. – 56 с.

192. Концесійний «довгобуд» Львів–Краковець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daily.lviv.ua/news/13282>.

193. Корнута Л. М. Перспективи розвитку функцій державного управління економікою України / Л. М. Корнута // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юрид. лит., 2011. – С. 331–337.

194. Корчинський В. Є. Дослідження залежності між рівнем середньої заробітної плати у регіонах України та фінансовими ресурсами місцевих

бюджетів / В. Є. Корчинський, С. Ю. Колодій // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 177–185.

195. Кропельницька С. О. Соціальне страхування: [навч. посіб.] / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літ., 2013. – 336 с.

196. Крючкова І. В. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / І. В. Крючкова; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – Київ: Ін-т екон. прогнозування, 2000. – 336 с.

197. Кудрявцев Д. В. Об одном подходе к целевому проектированию организационных систем / Д. В. Кудрявцев, Л. Ю. Григорьев, С. Л. Горелик // Системный анализ в проектировании и управлении: материалы X Междунар. науч.-практ. конф. (СПб., 28–30 июня 2006 г.).

198. Кундицький О. О. До питання про суть державного регулювання економіки / О. О. Кундицький // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16.2. – С. 302–307.

199. Куришук В. Державна фінансова підтримка експортної діяльності в Україні / В. Куришук // Економіст. – № 6 – 2009. – С. 39–41.

200. Курский А. Д. Научные основы советских пятилеток / А. Д. Курский. – Москва: Наука, 1974. – 350 с.

201. Кучма Л. Д. Вірю в український народ / Л. Д. Кучма; [упоряд. В. М. Литвин, В. А. Смолій]. – Київ: Альтернатива, 2000. – 504 с.

202. Кучма Л. Д. Європейський вибір: концепт. засади стратегії екон. та соц. розвитку України на 2002–2011 рр.: послання Президента України до Верховної Ради України / Л. Д. Кучма // Стратегічна панорама. – 2002. – № 2. – С.13–38.

203. Лановой В. Т. Рынок и воспроизводство / В. Т. Лановой. – Київ: Наук. думка, 1992. – 228 с.

204. Лаптев А. С. Целеполагание в структуре управленческой деятельности / А. С. Лаптев // Гражданин и право. – 2009. – № 4.

205. Лаптев В. В. Введение в предпринимательское право / В. В. Лаптев; Акад. правовой ун-т при Ин-те гос-ва и права Рос. акад. наук. – Москва: Ин-т гос-ва и права Рос. акад. наук, 1994. – 31 с.

206. Латов Ю. Экономическая неоклассическая теория [Электронный ресурс] / Ю. Латов, О. Шлыкова, Н. Рыженкова. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/EKONOMICHESKAYA_NEOKLASSICHESKAYA_TEORIYA.html?page=0,3.

207. Лисяк Л. В. Принципи бюджетної системи у контексті нового Бюджетного кодексу України / Л. В. Лисяк, Т. О. Дулік // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1 – С. 72–79.
208. Литвиненко Є. О. Податкове стимулювання розвитку промислового виробництва / Є. О. Литвиненко // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 69–75.
209. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3m=8>
210. Лукінов І. І. Економічні трансформації / І. І. Лукінов. – Київ: Інститут економіки НАН України, 1998. – 456 с.
211. Лук'яненко І. Г. Прогнозування податкових надходжень за допомогою моделей / І. Г. Лук'яненко, Ю. О. Городниченко // Фінанси України – 2001. – № 7. – С. 89–98.
212. Лук'яненко І. Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти: [монографія] / І. Г. Лук'яненко. – Київ: Києво-Могилян. акад., 2004. – 541 с.
213. Луніна І. О. Інституційні умови ефективності державних видатків в Україні / Луніна І. О. // Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / [редкол.: М. Я. Азаров (голова) та ін.]. – Київ: НДФІ, 2004. – Т. 1.
214. Луніна І. О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 3–12.
215. Любохинець Л. С. Історія політичних та економічних вчень: [навч. посібник] / Л. С. Любохинець, В. М. Шавкун, Л. М. Бабич. – Київ: Центр учбової літератури, 2013. – 294 с.
216. Лютий І. О. Податки на споживання в економіці України / І. О. Лютий, А. Б. Дрига, М. О. Петренко. – Київ: Знання, 2004. – 316 с.
217. Мазур О. А. Технологічні парки України 2000–2009 рр. / О. А. Мазур, В. С. Шовкалюк. – Київ: Прок-Бизнес, 2009. – 70 с.
218. Мазур О. А. Технологічні парки України стан та проблеми / О. А. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.in.gov.ua/files/content/mazur_techpark1131.pdf.
219. Майбуrow И. А. Теория налогообложения: продвинутый курс: [учеб. для магистрантов] / И. А. Майбуrow, А. М. Соколовская. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 591 с.

220. Макаренко М. В. Формування механізму управління ефективним функціонуванням підприємства / М. В. Макаренко // Актуальні проблеми економіки – 2005. – № 11.

221. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России / В. Л. Макаров // Вестник Российской Академии наук. – 2003. – Т. 73, № 5. – С. 450.

222. Макарова О. Демографічні проблеми і соціальна політика / О. Макарова // Праця і зарплата. – 2007. – № 45. – С. 4.

223. Макроекономіка: [підручник] / [А. Г. Савченко, Г. О. Пухтаєвич, О. М. Тітьонко та ін.]; за ред. А. Г. Савченка. – Київ: Либідь, 1995. – 208 с.

224. Маркс К. Капитал: критика полит. экономии: [сочинения в 4 т.] / К. Маркс, Ф. Энгельс; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Изд. 2-е. – Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955–1966. – Т. 23–26.

225. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов: [сочинения] / К. Маркс, Ф. Энгельс; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Изд. 2-е. – Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955–1966. – Т. 46.

226. Мартьякова Е. Ю. Терминологические аспекты функционирования социально-экономической системы / Е. Ю. Мартьякова // Экономика и управление. – 2009. – № 2–3. – С. 40.

227. Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России / И. Матеров // Экономист. – 2003. – № 2. – С. 3–11.

228. Мау В. А. В поисках планомерности: из истории развития советской экономической мысли конца 30-х начала 60-х гг. / В. А. Мау. – Москва: Наука, 1990. – 160 с.

229. Механізми державно-приватного партнерства впроваджуються у вугільній галузі Луганщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244830510.

230. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экон. теории / Л. Мизес. – Москва: Экономика, 2000. – 878 с.

231. Милль Д. С. Основы политической экономии: пер. с англ.: [в 3 т.] / Д. С. Милль; [общ. ред. А. Г. Милейского]. – Москва: Прогресс, 1980-1981.

232. Мироненко М. Ю. Концептуальні підходи до державного регулювання сучасної економіки / М. Ю. Мироненко // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 1. – С. 56–63.

233. Митькин А. Н. Стратегическое целеполагание в системе государственного управления экономикой: дис. ... канд. экон. наук / А. Н. Митькин. – Москва, 2008. – 172 с.

234. Михасюк І. Р. Державне регулювання економіки: [підручник] / І. Р. Михасюк, Л. А. Швайка. – Львів: Магнолія плюс; В. М. Піча, 2006. – 220 с.
235. Матеріали офіційного сайту Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
236. Матеріали офіційного сайту Міністерства Економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
237. Матеріали офіційного сайту Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
238. Модели оценки, анализа и прогнозирования социально-экономических систем: [монографія] / [Т. С. Клебанова, Н. А. Кизим, И. С. Благун и др.]; Харьк. нац. экон. ун-т и др. – Харків: ИНЖЭК, 2010. – 277 с.
239. Модели согласования решений в системе «народное хозяйство – регионы» / [А. Г. Гранберг, А. Г. Рубинштейн, В. Е. Селиверстов и др.] // Моделирование социально-экономического развития территориальных систем: опыт исследований в социалистических странах. – Новосибирск: Наука, 1983. – С. 6–68.
240. Модельный закон об инновационной деятельности: принят на 27-м заседании Межпарламент. Ассамблеи государств-участников СНГ: Постановление № 27-116 от 16 ноября 2006 г. [Электронный ресурс].– Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_g12.
241. Модернізація України – наш стратегічний вибір [Електронний ресурс]: Послання Президента України до Верховної Ради України, 2011 р. – Режим доступу: <http://document.ua/modernizacija-ukrayini-nash-strategichnii-vibir-doc53248.html>.
242. Молдован О. О. Двадцять років реформ і хаосу / О. Молдован [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948>.
243. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: [монографія] / О. О. Молдован. – Київ: НІСД, 2011. – 380 с.
244. Мочерний С. В. Економічна теорія: [посіб. для студентів вищ. закладів освіти] / С. В. Мочерний. – Київ: Академія, 1999. – 592 с.
245. Мочерний С. В. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення / С. В. Мочерний. – Київ: Знання України, 1994. – 193 с.
246. Музиченко А. С. Інвестиції і економічний розвиток // Економіка України: інвестиційно-інноваційна складова: [колектив. монографія] / [за ред.

В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка]. – Київ: НДЕІ. – 2012. – С. 110 – 123.

247. Музиченко А. С. Державно-приватне партнерство як інститут взаємодії влади та бізнесу / А. С. Музиченко, А. Л. Бержанір // Економічний простір. – 2013. – № 75. – С. 100–109.

248. Музиченко А. С. Проблеми визначення і реалізації стратегії розвитку економіки України / А. С. Музиченко // Інноваційна складова сучасної економічної динаміки: [колектив. монографія] / [за ред. В. Ф. Беседіна, А. С. Музиченка]. – Умань: ФОП Жовтий, 2013. – С. 227–235.

249. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / [пер. с англ. общ. ред. Р. Г. Емцова, И. М. Албеговой, Т. Г. Леоновой]. – Москва: Изд-во МГУ, 1994. – 736 с.

250. Налогово-бюджетная политика и экономический рост: [уроки для Восточной Европы и Центральной Азии] / под ред. Ш. Грей, Т. Лейн, А. Варудаксиса. – Washington: Всемирный банк, 2007. – 391 с.

251. Налогообложение: теории, проблемы, решения / [В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская и др.]; под общ. ред. В. П. Вишневого. – Донецк: ДонНТУ: ИЭП НАН Украины, 2006. – 504 с.

252. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / [М. Я. Азаров, В. А. Копилов, Л. К. Воронова та ін.]; за заг. ред. М. Я. Азарова. – Київ: НДФІ, 2006. – 632 с.

253. Науменков В. И. Внедрение методов прогнозирования и планирования в условиях рыночной экономики / В. И. Науменков, Б. О. Панасюк. – Київ: Глобус, 2002. – 200 с.

254. Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні: аналіт. матеріали до Парламент. слухань / [за ред. В. М. Гейця, Л. І. Федулової]. – Київ: Ін-т економіки і прогнозування НАН України, 2007. – 184 с.

255. Негиши Т. История экономической теории: [учебник] / Т. Негиши; [пер. с англ. под ред. Л. Л. Любимова и В. С. Автономова]. – Москва: Аспект Пресс, 1995. – 462 с.

256. Новак А. Я. Як підняти українську економіку: [монографія] / А. Я. Новак. – [2-ге вид.]. – Київ: Гнозис, 2007. – 344 с.

257. Новиков Д. А. Структура теории управления социально-экономическими системами / Д. А. Новиков // Управление большими системами. – 2009. – Вып. 24. – С. 216–258.

258. Об едином хозяйственном плане: (работы 1920–1921 гг.): [сборник]

/ Ин-т экономики и прогнозирования науч.-техн. прогресса АН СССР; [редкол.: А. И. Анчишкин (отв. ред.), Абалкин Л. И. и др.]. – Москва: Экономика, 1989. – 284 с.

259. Опарін В. М. Фінансова система України: (теоретико-методолог. аспекти): [монографія] / В. М. Опарін. – Київ: КНЕУ, 2005. – 240 с.

260. Орешин В. П. Государственное регулирование национальной экономики: [учеб. пособие] / В. П. Орешин. – Москва: Юристъ, 1999. – 272 с.

261. Основы социального управления: [учеб. пособие] / [А. Г. Гладышев, В. Н. Иванов, В. И. Патрушев и др.]; под ред. В. Н. Иванова. – Москва: Высш. шк., 2001. – 271 с.

262. Павлюк А. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні: / А. Павлюк, Д. Ляпін; Нац. ін-т стратег. дослідж. при Президенті України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/816>.

263. Пенькова О. Г. Науково-методологічні засади розроблення стратегії соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / О. Г. Пенькова. – Київ, 2013. – 35 с.

264. Перехідна економіка: підручник / [В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін.]; за ред. В. М. Гейця. – Київ: Вища шк., 2003. – 591 с.

265. Петраков Н. Я. Русская рулетка: экономический эксперимент ценою 150 миллионов жизней / Н. Я. Петраков. – Москва: Экономика, 1998. – 286 с.

266. Петраков Н. Я. Фактор неопределенности и управление экономическими системами / Н. Я. Петраков, В. И. Ротарь, С. А. Айвазян. – Москва: Наука, 1985. – 190 с.

267. Петров В. И. Целеполагание в полиструктурных социально-экономических системах / В. И. Петров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ncstu.ru>.

268. Петровська О. С. Сучасна модель економічного розвитку національної економіки / О. С. Петровська // Економічна теорія. – 2008. – № 1. – С. 30–40.

269. Пигу А. С. Экономическая теория благосостояния: [пер. с англ.]: в 2 т. / А. Пигу. – Москва: Прогресс, 1985. – (Экономическая мысль Запада).

270. Пинзеник В. Коні не винні, або реформи чи їх імітація / В. Пинзеник. – Київ: Академія, 1998. – 127 с.

271. Підписано Угоду з компанією «Венко Інтернешнл Лімітед» /

Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/1270>.

272. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / [кер. авт. кол. Жаліло Я. А.]. – Київ: НІСД, 2011. – 66 с.

273. Плахова О. М. Соціологія управління: [навч.-метод. посіб. для студентів соціолог. фак.] / О. М. Плахова. – Харків: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 128 с.

274. Плєскач В. Л. Підходи до розробки структурно-функціональної моделі формування фіскального простору в Україні / В. Л. Плєскач // Фінанси України. – 2011. – № 11 – С. 65–75.

275. Податкове рабство. Українці 217 днів на рік працюють на утримання держaparату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/journal/1380223-korrespondent-podatkove-rabstvo-ukrayinci-217-dniv-na-rik-pracyuyut-na-utrimannya-derzhaparatu>.

276. Податковий Кодекс України: від 02.12. 2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

277. Попкова Н. А. О бюджетном стимулировании экономического развития / Н. А. Попкова // Финансы. – 2010. – № 7. – С. 53–55.

278. Поплавський А. Чому в Україні найменша зарплата? [Електронний ресурс] / А. Поплавський. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/blog/3822/chomu-v-ukrajini-najmensha-zarplata>.

279. Последствия Майдана для экономики Украины к июлю 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://voprosik.net/posledstviya-majdana-dlya-ekonomiki-ukrainy-k-iyulyu-2014>.

280. Потапов П. І. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2011_8/zmist/R_2/16Potapov.pdf.

281. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення: Закон України: від 7.04. 2011 р. № 3207-17 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.

282. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – Київ: НІСД, 2012. – 256 с.

283. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України: від 23.03. 2000 р. № 1602-III [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.

284. Про державне стратегічне планування: проект Закону України: схвалено Верховною Радою України в перш. читанні 15.11. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.unian.net/ukr/detal/109984>.

285. Про державно-приватне партнерство: Закон України: від 1.07. 2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

286. Про державну фінансову підтримку національного експорту: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/zed/ukr/4611.html>.

287. Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки: Закон України: від 24.06.2004 р. № 1869-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 46. – Ст. 512. – Режим доступу: http://semadm.cg.gov.ua/web_docs/36/2013/02/docs/1869-15.htm.

288. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України: від 01.07. 2010 р. № 2411-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

289. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України: від 07.04. 2011 р. № 3206-17 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3206-17>.

290. Про затвердження Державної цільової економічної програми модернізації комунальної теплоенергетики на 2010–2014 роки: Постанова Каб. Міністрів України: від 04.11.2009 р. № 1216. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1216-2009-%EF>.

291. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Каб. Міністрів України: від 19.09. 2007 р. № 1158. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.

292. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні: Постанова Каб. Міністрів України: від 2.02.2011 р. № 389. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-п>

293. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди): Закон України: від 15.03.2001 р. № 2299. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14>

294. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закон України: від 14.12.1995 р. № XIV зі змінами та доповн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/1286-14>.

295. Про концесію на будівництво та експлуатацію нової автомобільної дороги Львів – Краковець: Указ Президента України: від 4.07.1998 р. № 739/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/739/98>.

296. Про надання ВАТ «Виробничо-наукова компанія «Розточчя СТ» концесії на будівництво та експлуатацію автомагістралі «Львів–Броди»: Розпорядження Каб. Міністрів України: від 16.11.2002 р. № 658-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/658-2002-р>.

297. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки: Указ Президента України: від 21.10.2011 р. № 1001/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14092.html>.

298. Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України: Указ Президента України: від 8.06.2012 р. № 389/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.

299. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Каб. Міністрів України: від 15.03.2006 р. № 145-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc>.

300. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2015 рік та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2016 і 2017 роки та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Каб. Міністрів України: від 27.08.2014 р. № 404. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/404-2014-п>.

301. Проблемы прогнозирования некоторых макроэкономических показателей / [Р. М. Энтов, В. П. Носко, А. Д. Юдин и др.]. – Москва: Ин-т экономики переход. периода, 2002. – 325 с. – (Научные труды; № 46).

302. Прогнозування і розробка програм: метод. рек. / [В. Ф. Беседін та ін.]; за ред. В. Ф. Беседіна. – Київ: Наук. світ, 2000. – 468 с.

303. Програмно-цільовий метод формування бюджету: [навч. посіб.] / [З. В. Перун, О. І. Романюк, Н. Н. Товста та ін.]. – Київ: Універс, 2002. – 132 с.

304. Рада схвалила створення механізму підтримки національного експорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/rada_shvalila_stvorennya_mehanizmu_pidtrimki_natsionalno_eksportu-102209.html.

305. Радзиевский А. И. Централизованное планирование: кризис и дальнейшее развитие / А. И. Радзиевский. – Київ: Знание, 1990. – 16 с.

306. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд., перераб и доп. – Москва: Инфра-М, 2001. – 480 с.

307. Райзберг Б. А. Целенаправленность как фактор эффективности государственного регулирования / Б. А. Райзберг // Экономист. – 2010. – № 4. – С. 83–90.

308. Реєстр корпоративних прав держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/RegisterStateCorporateRights.aspx.

309. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: [избранное] / [пер. с англ. Сраффа П.]. – Москва: Эксмо, 2007. – 953 с. – (Антология экономической мысли).

310. Римарева Л. М. Державна підтримка експортної діяльності в зарубіжних країнах та в Україні [Електронний ресурс] / Римарева Л. М., Лукач А. В., Путь Н. М. – Режим доступу: <http://intkonf.org/rimareva-lm-lukach-av-put-nm-derzhavna-pidtrimka-eksportnoyi-diyalnosti-v-zaubizhnih-krayinah-ta-v-ukrayini>.

311. Розенфельд Р. А. Лекції з державної політики / [пер. з англ. С. Соколик] – Київ: К.І.С, 2002. – 60 с.

312. Роик В. Д. Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России / В. Д. Роик // Социальная модель государства: выбор современной России и опыт Европы. – 2007. – № 6.

313. Рохчин В. Е. Система стратегического планирования социально-

экономического развития регионов России: теоретико-методолог. аспект / В. Е. Рохчин, И. И. Егоров, К. Н. Знаменская. – Санкт-Петербург: ИРЭ РАН, 2005.

314. Рохчин В. Е. Стратегическое планирование развития городов России: системный подход / В. Е. Рохчин, С.Ф. Жилкин, К.Н. Знаменская. – Санкт-Петербург: Ин-т проблем регион. экон. РАН: Скифия-принт, 2004.

315. Рудкевич І. В. Роль держави в моделях соціального захисту населення / І. В. Рудкевич // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». – 2011. – № 1. – С. 178–187.

316. Рыночные трансформации в переходной экономике / отв. ред. А. Н. Алимов. – Київ: Ін-т економіки НАН України, 1998. – 229 с.

317. Савченко В. Ф. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні / В. Ф. Савченко, А. Ф. Лось // Економічний часопис. – 2011. – № 9–10. – С. 25–27.

318. Сакс Д. Д. Макроэкономика. Глобальный подход: [пер. с англ.] / Д. Д. Сакс, Ф. Б. Ларрен. – Москва: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 1996. – 848 с.

319. Самуэльсон П. Э. Экономика / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус; [пер. с англ. О. Л. Пелявского]. – 19-е изд. – Москва: Вильямс, 2014. – 1360 с.

320. Саниахметова Н. А. Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты / Н. А. Саниахметова. – Одесса: Одес. гос. юрид. акад., 1998. – 232 с.

321. Секторальні моделі прогнозування економіки України: [монографія] / [В. М. Геєць, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.]; під ред. В. М. Геєця. – Київ: Фенікс, 1999. – 304 с.

322. Селезнев А. Ограничения экономического роста в России / А. Селезнев // Проблемы прогнозирования. – 2002. – № 6. – С. 29–43.

323. Сергеева Л. Н. Моделирование поведінки соціально-економічних систем методами нелінійної динаміки: (теорії хаосу): [монографія] / Л. Н. Сергеева. – Запоріжжя: ЗГУ, 2002. – 227 с.

324. Сергунин А. А. Целеполагание в сфере управления регионом: опыт США и Западной Европы / А. А. Сергунин // Доклады в рамках круглого стола «Технологии целеполагания государственного управления». – Нижний Новгород, 2009.

325. Сидорчук А. А. Аналіз макроекономічних передумов функціонування державного соціального страхування в Україні /

А. А. Сидорчук // Інноваційна економіка. – 2010. – № 1. – С. 224–227.

326. Сіденко В. Р. Лібералізація та протекціонізм перехідних економік в глобальному середовищі // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації / [за ред. Д. Г. Лук'яненка]. – Київ: КНЕУ, 2001. – С. 174–194.

327. Скрипниченко М. І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку: [монографія] / М. І. Скрипниченко. – Київ: Фенікс, 2004. – 256 с.

328. Скуратівський В. А. Соціальна політика: [навч. посіб.] / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Київ: Вид-во УАДУ, 2003. – 364 с.

329. Словарь современной экономической теории Макмиллана / общ. ред. Д. У. Пирса; [пер. с англ. Пивовара А. Г.; науч. ред. В. С. Автономов]. – Москва: ИНФРА-М, 2003. – 608 с. – (Библиотека словарей «ИНФРА-М»).

330. Сучасні аспекти розвитку національної економіки і шляхи їх розв'язання: [монографія] / ред. М. М. Єрмошенко. – Київ: Нац. акад. упр., 2008. – 451 с.

331. Сміт А. Добробут націй: дослідж. про природу і причини багатства народів / А. Сміт. – Київ: Port-Royal, 2001. – 590 с.

332. Собуцький С. Місце під «тінню» / С. Собуцький // Вісник податкової служби України. – 2008. – № 37. – С. 20–23.

333. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 18.

334. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – Санкт-Петербург: РХГИ, 2000. – 342 с.

335. Соскін О. Становлення національної буржуазії та середнього класу в Україні / О. Соскін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kibit.com.ua/en/scientific-centre/articles/?view=259>.

336. Социальное рыночное хозяйство: теория и этика экон. порядка в России и Германии / [пер. с нем. под ред. В. С. Автономова]. – Санкт-Петербург: Экон. шк.: С-П. гос. ун-т эк и фин.; Высш. шк. Экон., 1999. – 368 с.

337. Социальные приоритеты и механизмы экономических преобразований в России / [Л. И. Абалкин (рук.), Б. З. Мильнер (зам. рук.), Д. Е. Сорокин (зам. рук.) и др.]; Рос. акад. наук, Ин-т экономики. – Москва: Ин-т экономики РАН, 1998. – 126 с.

338. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та

держави: нац. доп. / Нац. акад. наук України; [за заг. ред. В. М. Гейця, А. І. Даниленка, М. Г. Жулинського та ін.]. – Київ: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

339. Статистична інформація // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

340. Створення фіскального простору для економічного зростання: огляд державних фінансів України: документ Світового банку / [М. Девіс, П. Сааведри, Р. Піонтковський та ін.]. – 2006. – 185 с.

341. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – Київ: МАУП, 2000. – 176 с.

342. Стратегическое планирование / под ред. А. Н. Петрова. – Санкт-Петербург: Знание: ГУЭФ, 2003. – 200 с.

343. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції / [А. С. Гальчинський, В. М. Гесць та ін.]. – Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2004 – 416 с.

344. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?>.

345. Стратегія модернізації системи управління державними фінансами: схвалено розпорядженням Каб. Міністрів України: від 17.10. 2007 р. № 888-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-2007-%FO>.

346. Стратегія розвитку державної контрольно-ревізійної служби на період до 2015 р.: затв. наказом Головку України: від 06.03.2009 р. № 46. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrrs.gov.ua>.

347. Страшун Б. А. Социальное государство / Страшун Б. А. // Конституционное (государственное) право зарубежных стран: [учебник: в 4 т.] / Б. А. Страшун, А. А. Мишин; отв. ред. Б. А. Страшун. – Москва: Изд-во БЕК, 1993. – Т. 1. – 246 с.

348. Стрельцов Б. Е. Моделирование механизма формирования и оценка эффективности функционирования вертикально интегрированных производственных структур / Б. Е. Стрельцов, Б. А. Шиянов, В. Л. Бурковский // Вестник Воронежского государственного технического университета. – 2010. – Т. 6. – С. 58–63.

349. Сухарев О. С. Бюджет и бюджетная эффективность: теорет. обоснование и метод планирования структуры / О. С. Сухарев // Инвестиции в России. – 2010. – № 12. – С. 11–15.

350. Сухарев О. С. Институциональная теория и экономическая политика. К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. I. Институциональная теория. Методологический эскиз / О. С. Сухарев; Рос. акад. наук, Ин-т экономики, Центр эволюц. экономики. – Изд. 2-е, испр. – Москва: Экономика, 2007. – 516 с.

351. Тамбовцев В. Субъекты модернизации: воздействие групп интересов на стратегии развития / В. Тамбовцев, А. Верведа // Вопросы экономики. – 2008. – № 3. – С. 86–106.

352. Тертичка В. Державна політика: аналіз здійснення в Україні / В. Тертичка. – Київ: Основи, 2002. – 750 с.

353. Ткаченко В. А. Перехідна економіка: закономірність, соціально-економічні чинники та концептуальні підходи / В. А. Ткаченко // Вісник Академії економічних наук України. – 2003. – № 1. – С. 72–78.

354. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: [учеб. для вузов] / А. А. Томпсон, А. Д. Стрикленд [пер. с англ.] – Москва: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

355. ТОП-10 стран с наибольшим риском дефолта на конец второго квартала 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.banki.ua/news/lenta/?id=254084>.

356. Трансформаційна економіка: [навч. посіб.] / [В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін.]; за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – Київ: КНЕУ, 2006. – 612 с.

357. Трансформація моделі економіки України: (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозування; за ред. В. М. Гейця. – Київ: Логос, 1999. – 500 с.

358. Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації: експер. доп. НІСД до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 2.

359. Украина заняла последние места в рейтинге крупнейших стран-импортеров и экспортеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.zn.ua/ECONOMICS/ukraina_zanyala_poslednie_mesta_v_reytinge_krupneyshih_importerov_i_eksporterov-100646.html.

360. Україна на роздоріжжі: уроки з міжнар. досвіду екон. реформ / за ред. А. Зіденберга, Л. Хоффмана. – Київ, 1998.

361. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / [О. М. Пищуліна, Я. А. Жаліло, С. І.

Лавриненко, Д. С. Покришка; за заг. ред. В. Є. Вороніна]. – Київ: НІСД, 2009. – 108 с.

362. Українська асоціація інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/aboutassoc/vectors/about_association.html

363. Федулова Л. Інвестиційна політика технологічного розвитку промисловості України / Л. Федулова // Економіст. – 2013. – № 2. – С. 30–35.

364. Фертікова Т. М. Добробут як об'єкт державної соціально-економічної політики в Україні / Т. М. Фертікова // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів». – Запоріжжя, 2007. – С. 150–153.

365. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А. С. Філіпенко. – Київ: Знання України, 2000. – 174 с.

366. Фінанси: [підручник] / [за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова]. – Київ: Знання, 2008. – 611 с.

367. «Фокус» насчитал в Украине 21-го миллиардера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://atn.ua/newsread.php?id=59614>.

368. Фридман М. И. Конспект лекций по науке о финансах / М. И. Фридман. – Санкт-Петербург, 1910. – 80 с.

369. Хазанова Л. Э. Математические методы в экономике: [учеб. пособие] / Л. Э. Хазанова. – 2-е изд., испр. и перераб. – Москва: БЕК, 2002. – 144 с.

370. Хайдар Б. Модель Национальной Экономики – новая экономическая система / Б. Хайдар; [пер. с тур. под ред. Х. Л. Шайдуллина]. – Казань: Идел-пресс, 2011. – 160 с.

371. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек [пер. с англ.; предисл. Н. Я. Петракова]. – Москва: Экономика, 1992. – 176 с.

372. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность / Ф. А. Хайек [пер. с англ.]. – Москва: Новости: Catallaxu, 1992. – 304 с.

373. Харрис Л. Денежная теория / Л. Харрис [пер. с англ. общ. ред. и вступ. ст. В. М. Усопкина. – Москва: Прогресс, 1990. – 749 с.

374. Ходов Л. Г. Основы государственной экономической политики: [учебник] / Л. Г. Ходов. – Москва: БЕК, 1997. – 332 с.

375. Хозяйственный механизм общественных формаций / под ред. Л. И. Абалкина. – Москва: Мысль, 1986. – 269 с.

376. Черевко Г. Человеческий аспект социально-экономической

ефективності / Г. Черевко, В. Лукаш // Экономика Украины. – 1998. – № 3. – С. 47–51.

377. Черняк В. Модель економіки: вибір України / В. Черняк // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 12–28.

378. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. М. Чечель // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2013. – № 2. – С. 103–111.

379. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. – Київ: НДФІ, 2005. – 259 с.

380. Шайо А. Экономическая эффективность и возможности ее оценки / А. Шайо. – Москва: Прогресс, 1999. – 452 с.

381. Шаров Ю. П. Стратегічне планування та реалізація політики на центральному, регіональному та місцевому рівнях: [навч. посіб.] / Ю. П. Шаров. – Київ: Центр навч. літ., 2004. – 56 с.

382. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шестико; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Экон. фак. – 3-е изд. – Москва: ТЕИС, 2002. – 591 с.

383. Швырков Ю. М. Государственное программирование в капиталистических странах / Ю. М. Швырков. – Москва: Мысль, 1975. – 286 с.

384. Шевчук Н. Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України та особливості їх побудови / Н. Ю. Шевчук // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 202–207.

385. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – 2-ге вид. – Львів: Світ, 2005. – 400 с.

386. Шеховцева Л. С. Формирование и моделирование стратегического целеполагания региона как субъекта экономического развития: автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Л. С. Шеховцева. – Калининград, 2008. – 42 с.

387. Школяр Н. А. Институты и инструменты государственной поддержки экспорта: испанский опыт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutiones.com/general/291-gosudarstvo-export.html>.

388. Шестаков А. В. Экономика и право: [энцикл. словарь] / А. В. Шестаков. – Москва: Дашков и Ко 2000. – 568 с.

389. Шумпетер Й. А. Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса / [пер. с англ. под науч. ред. В. С. Автономова]. – Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. – 400 с.

390. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / [пер. с англ.

- отв. ред. и авт. предисл. В. С. Автономов]. – Москва: Экономика, 1995. – 539 с.
391. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. – Москва: Наука, 1978. – 392 с.
392. Юхименко П. І. Монетаристські теорії та тенденції їх розвитку: історико-економічний аналіз: автореф. дис... д-ра екон. наук / П. І. Юхименко. – Київ, 2006. – 36 с.
393. Яковец Ю. В. Предвидение будущего: парадигма цикличности / Ю. В. Яковец. – Москва: Прогнозы и циклы, 1992. – 58 с.
394. Ярошенко Ф. О. Система швидкого реагування на проникнення світової кризи у фінансовий сектор України / Ф. О. Ярошенко, С. Д. Бушуев // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 3–13.
395. Ярошенко Ф. О. Сім кроків успіху в розвитку системи державних фінансів України / Ф. О. Ярошенко, С. Д. Бушуев // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 3–12.
396. Agricultural Policy and Enlargement of the European Union / eds. Burrell A., Oskam A. – Wageningen Pers, 2000.
397. Albert H. The neglect of sociology in economic science / Albert H. // Power in Economics / ed. by K. Rothschild. – Harmondsworth: Penguin books. 1971. – P. 21–35.
398. Arrow K. J. Existence of equilibrium for a competitive economy / K. J. Arrow, G. Debreu // *Econometrica*. – 1954. – Vol. 22, nr 3. – P. 265–290.
399. Arrow K. J. Social choice and individual values / K. J. Arrow. – New York: Wiley, 1951.
400. Barro R. J. Determinants of economic growth: a gross-country empirical study / Barro R. J. – Harvard, 1997. – 118 p. – (Harvard Institute for International Development Discussion Paper; nr 579).
401. Barro R. J. Economic growth / Barro R. J., Sala-i-Martin X. – New York: McGraw Hill, 1995. – 710 p.
402. Barro R. J. Economic growth in a cross section of countries / Barro R. J. // *Quarterly Journal of Economics*. – 1991. – Vol. 106, nr 2. – P. 407–443.
403. Barro R. J. Government spending in simple model of endogenous growth / Barro R. J. // *Journal of Political Economy*. – 1990. – Vol. 98, nr 5.
404. Barro R. J. Inequality, growth and investment / Barro R. J. – 1999. – (NBER Working Paper; nr 7038).
405. Barro R. J. Losers and winners in economic growth / Barro R. J., Lee J. – 1993. – (NBER Working Paper; nr 4474).

406. Barth J. The impact of government spending on economic activity / Barth J., Bradley M. – Washington: George Washington University, 1987.

407. Blanchard O. Macroeconomics / O. Blanchard. – New Jersey: Prentice-Hall Publishing Company, 2007. – 511 p.

408. Bouman J. Principles of macroeconomics: free fully comprehensive principles of microeconomics and macroeconomics texts / J. Bouman; Macroeconomics Student Resource Center. – Columbia, 2011. – 362 p.

409. Brownbridge M. Fiscal policy for growth and development in Tajikistan / Brownbridge M., Canagarajah S.; The World Bank. Europe and Central Asia Region, Poverty Reduction and Economic Management Network. – 2009. – 64 p. – (Policy Research Working Paper; nr 4532),

410. Caselli F. Reopening the convergence debate: a new look at cross-country growth empirics / Caselli F., Esquivel G., Lefort F. // Journal of Economic Growth. – 1996. – Vol. 1, nr 3. – P. 363–389.

411. Cetrangolo O. Rigidities and fiscal space in Latin America: a comparative case study / Cetrangolo O., Iemenez I., Castillo R. – Santiago, 2010. – 33 p. – (Serie Macroeconomía del desarrollo; nr 97).

412. DiNitto D. M. Social welfare: politics and public policy / D. M. DiNitto. – 5th ed. – Boston: Pearson Education, 2003. – 450 p.

413. Doing Business [Electronic resource]. – URL: <http://www.doingbusiness.org>.

414. Duff L. The economics of governments and markets / Duff L. – London; New York: Longman, 1997.

415. Dykha M. Improving a system of public finance control / M. Dykha // The Advanced Science Journal. – USA. – Juli 2013. – P. 20–23.

416. Dykha M. Macroeconomic regulation principles as fundamental premises for social wellbeing and growth of national economies / M. Dykha // The Advanced Science Journal. – USA. – Issue 2014. – P. 20–24.

417. Dykha M. Methodological approaches to evaluation of macroeconomic system efficiency / M. Dykha // The Advanced Science Journal. – USA. – December 2013. – P. 19–25.

418. Dykha M. World experience of economic reforms and possibility of their realization in Ukraine / M. Dykha // Platzbestimmung Osteuropas in der sozio-ökonomischen Globalisierung. – Berlin: Forschungsinstitut der Internationalen Wissenschaftlichen Vereinigung Weltwirtschaft und Weltpolitik. – 2013. – P. 227–239.

419. Easterly W. Africa's growth tragedy: policies and ethnic divisions /

Easterly W., Levine R. // *Quarterly Journal of Economics*. – 1997. – Vol. 112, nr 4. – P. 1203–1250.

420. Easterly W. Fiscal policy and economic growth: an empirical investigation / Easterly W., Rebelo S. // *CEPR Discussion Paper*. – 1994. – Nr 8. – P. 5–46.

421. Edwards S. M. Exchange rates emerging economies: what do we know?: what do we need to know? / Edwards S., Savastano M.; National Bureau of Economic Research. – Cambridge: Massachusetts, 1999. – 75 p.

422. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen // *Journal of European Social Policy*. – 1995. – Vol. 5, nr 22. – P. 87–96.

423. Fiscal fatigue, fiscal space and debt sustainability in advanced economies / [Ghosh A., Kit I., Mendoza E. et al.]. – 2011. – 49 p. – (NBER Working Paper Series; nr W16782).

424. Fiscal space for strengthened social protection. West and Central Africa / UNIWEF. – 2008. – 36 p.

425. Gardner B. European agriculture: policies, production and trade / Gardner B. – London; New York: Routledge, 1996.

426. Grandmont J. M. Money and value / J. M. Grandmont. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – (Econometric Society Series).

427. Grier K. An empirical analysis of cross-national economic growth / Grier K., TuUock G. // *Journal of Monetary Economics*. – 1987. – Vol. 24. – P. 259–276.

428. Growth, macroeconomics, and development // *NBER Macroeconomics Annual* / O. J. Blanchard, S. Fischer (eds.). – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – P. 329–364.

429. Hamm W. Wettbewerb oder Interventionen als Regulativ der Branchenstruktur / Hamm W. // *25 Jahre Marktwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. – Stuttgart, 1972. – P. 134.

430. Hayek F. A. The fatal conceit: the errors of socialism / F. A. Hayek. – London : William W. Bartley, 1988. – 194 p.

431. Heijdra B. J. Foundations of modern macroeconomics / Heijdra B. J., Ploeg F. van der. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 376 p.

432. Heller P. Fiscal policy for growth and development; the fiscal space debate: presented at G20 workshop on Fiscal Policy (Istanbul, 2007) / Heller P. – 2007. – 18 p.

433. Heller P. Understanding fiscal space / Heller P.; International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department. – Washington, 2005. – 18 p. – (IMF Policy

Discussion Paper; nr 05/4).

434. Hendry D. F. *Dynamic econometrics* / Hendry D. F. – Oxford: Oxford University Press, 1995.

435. Higgs R. Eighteen problematic proposition in the growth of government / Higgs R. // *The Review of Austrian Economics*. – 1991. – Vol. 5, nr 1. – P. 3–40.

436. Holton R. *Economy and society* / R. Holton. – London: Routledge, 1992. – 231 p.

437. *Imd World Competitiveness Yearbook* [Electronic resource]. – URL: <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/upload/CHPressReleaseUK.pdf>.

438. Kormendi R. Macroeconomic determinants of growth: cross-country evidence / Kormendi R., Meguire R. // *Journal of Monetary Economics*. – 1985. – Vol. 16, nr 2. – P. 141–163.

439. Kuznets S. *Economic growth of nations: total output and production structure* / S. Kuznets. – Cambridge, 1971. – 223 p.

440. Landau D. *Government Expenditure and economic growth: a cross-country study* / Landau D. // *Southern Economic Journal*. – 1983. – Vol. 49.

441. Leonidou L. C. *Export business: an empirical investigation* / Leonidou L. C. // *Journal of Applied Business Research*. – 1995. – Vol. 14, nr 2.

442. Lewis A. *The Rate of growth of the world economy* / Lewis A. – Nankang: Institute of Economics : Academia Sinca, 1984.

443. McQuinn K. *Solow (1956) as a model of cross-country growth dynamics* / K. McQuinn, K. Whelan // *Munich Personal RePEc Archive*. – 2007. – Nr. 5892, posted 22. – P. 1–26.

444. Mitchell D. J. *The impact of government spending on economic growth* / D. J. Mitchell // *Heritage Foundation* [Electronic resource]. – URL: <http://www.heritage.org/Research/Reports/2005/03/The-Impact-of-Government-Spending-on-Economic-Growth>.

445. Morgan B. *Monetarists and keynesians. Their contribution to monetary theory* / B. Morgan. – New York: John Willey & Sons, 1978. – 183 p.

446. Muzychenko A. S. *Approaches and methods for monitoring and evaluation of implementation of the regional strategies and programs* / A. S. Muzychenko // *Сучасні питання економіки і права*. – 2013. – Вип. 2. – С. 51–61.

447. Osipian A. L. *Economic growth–human capital nexus in post-soviet Ukraine, 1989–2009* / A. L. Osipian. – Press, 2008. – 412 p.

448. *Parameter estimation for differential equations: a generalized smoothing approach* / J. O. Ramsay, G. Hooker, D. Campbell, J. Cao. // *Journal of the Royal*

Statistical Society. Series B. – 2007. – Vol. 69, iss. 5. – P. 741–796.

449. Perroux F. The domination effect and modern economic theory / Perroux F. // Power in economics / ed. by K. W. Rothschild. – Harmondworth: Penguin books, 1971. – P. 56–73.

450. Ramsey F. P. A mathematical theory of saving [Electronic resource] / F. P. Ramsey // The Economic Journal. – 1928. – Vol. 38, iss. 152. – P. 543–559. – URL: [http://darp.lse.ac.uk/papersdb/Ramsey_\(EJ_28\).pdf](http://darp.lse.ac.uk/papersdb/Ramsey_(EJ_28).pdf).

451. Real GDP growth rate – volume Percentage change on previous year [Electronic resource]. – URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>.

452. Romer P. L. The origins of endogenous growth / P. L. Romer P. L. // Journal of Economic Perspectives. – 1994. – Vol. 8, nr 1. – P. 3–22.

453. Rothschild K. Introduction / Rothschild K. // Power in economics / ed. by K. W. Rothschild. – Harmondworth: Penguin, 1971. – P. 7-17.

454. Snowdon B. Modern Macroeconomics: its origins, development and current state / Snowdon B., Vane H. R. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd., 2005. – 807 p.

455. Social benefits (other than social transfers in kind) paid by general government % of GDP [Electronic resource]. – URL: <http://datamarket.com/data/set/1ado/social-benefits-other-than-social-transfers-in-kind-paid-by-general-government#!display=line>.

456. Sonnenshein H. Do Walras' identity and continuity characterize the class of community excess demand functions? / Sonnenshein H. // Journal of Economic Theory. – 1973. – № 6. – P. 345–354.

457. The Group of States against Corruption (GRECO) [Electronic resource]. – URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/default_en.asp.

458. The World Bank [Electronic resource]. – URL: <http://www.worldbank.org>.

459. The World Economic Forum [Electronic resource]. – URL: <http://www.ge.weforum.org>.

460. United Nations Statistics Division [Electronic resource]. – URL: <http://unstats.un.org/unsd/default.htm>

461. World Report OOH [Electronic resource]. – URL: <http://www.unic.ru/library/dokumenty-oon/world-investment-report-2014>

462. World Report Transparency International [Electronic resource]. – URL: <https://www.transparency.org/>

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Марія Василівна ДИХА

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 14.12.2015 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 23,7. Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.